Ahmed Adilović

VELIKANI TEFSIRSKIH ZNANOSTI

Mr. Ahmed Adilović

VELIKANI TEFSIRSKIH ZNANOSTI

ISLAMSKA - BIBLIOTEKA.NET

Travnik, 2003.

UKRATKO O TEFSIRU

Definicija tefsira

Najkraće rečeno, tefsir je nauka o tumačenju Kur'ana. Etimološki gledano, riječ *tefsir* u arapskom jeziku dolazi od glagola: *fesere-jefsiru-fesrun*, što znači: otkriti nešto što je skriveno, objasniti, protumačiti. To značenje odnosi se kako na materijalne - fizičke stvari (otkriti neki predmet), tako i na stvari intelekta (otkriti značenje = pojasniti).[1] Ipak, kada se hoće naglasiti da se radi o tumačenju određenih značenja, naročito kur'anskih, koriste se oblici druge vrste tog glagola: *fessere-jufessiru-tefsirun* = *tefsir*, čime se pojačava značenje glagola prve vrste.[2] Dakle, riječ *tefsir* jeste glagolska imenica (masdar) glagola *fessere-jufessiru*, pa bi njeno značenje bilo: objašnjenje, tumačenje, komentar.[3]

Terminološki, riječ *tefsir* označava znanost koja se bavi tumačenjem Kur'ana. U tefsirskoj literaturi navodi se više definicija tefsira, od kojih izdvajamo slijedeće:

1) "To je nauka pomoću koje se razumijeva Allahova Knjiga objavljena Muhammedu, s.a.v.s, kojom se pojašnjavaju njena značenja i izvode mudri savjeti i propisi." Tu definiciju navodi čuveni Sujuti u djelu *El-Itkanu fi 'ulumil-Kur'an* a preuzima je od Zerkešija.[4]

2) "To je nauka koja se bavi proučavanjem kur'anskog teksta sa ciljem otkrivanja – shodno ljudskim mogućnostima - onog što je

---

[1] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 13. Veoma blisko objašnjenje značenja riječi *tefsir* može se naći u bilo kojem djelu o tefsirskim znanostima.

[2] Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, Rijad, 1981. god, VIII izd, str. 324

[3] Teufik Muftić, Arapsko-bosanski rječnik, Sarajevo 1997, str. 1120.

[4] Dželaluddin es-Sujuti, *El-Itkan fi 'ulumil-Kur'an*, Kairo, bez god. izd, IV dio, str. 169.

Uzvišeni Allah htio reći." Tu definiciju navodi dr. Zehebi u svom poznatom djelu: *Et-Tefsiru vel-mufessirun.*[5]

3) "To je nauka koja se bavi proučavanjem: objave kur'anskih ajeta, kazivanja navedenih u Kur'anu, povoda objave, mekkanskog i medinskog dijela objave, jasnih i manje jasnih ajeta, derogirajućih i derogiranih ajeta, općih i posebnih ajeta, neograničenih i specificiranih ajeta, konciznih i ajeta koji ih pojašnjavaju, ajeta kojima je nešto dozvoljeno ili zabranjeno, ajeta kojima se obećava nagrada ili prijeti kaznom, ajeta kojima se nešto naređuje ili zabranjuje, te ajeta u kojima se navode pouke i poučni primjeri."[6]

4) To je "nauka o tumačenju Kur'ana na temelju arapskog jezika i drugog potrebnog znanja".[7]

Ima još definicija tefsira, ali nema potrebe za njihovim navođenjem, jer sve one, u suštini, govore o istoj stvari: tefsir je nauka koja se bavi proučavanjem i tumačenjem Kur'ana na osnovu svega što je potrebno poznavati za taj časni zadatak, ponajprije na osnovu izvanrednog poznavanja arapskog jezika i njegovih disciplina, te, općenito, poznavanja islamskih, a posebno kur'anskih znanosti.

Riječ *te'vil* za prve generacije islamskih učenjaka imala je skoro isto značenje kao i riječ *tefsir*, što se npr. vidi iz naziva tefsira čuvenog komentatora Kur'ana Ibn Džerira et-Taberija: *Džami'ul-bejan fi te'vili ajil-Kur'an.* Učenjaci kasnijih generacija počeli su razlikovati upotrebu ta dva termina. Razlika se, uglavnom, ogleda u slijedećem: a) tefsirom se tumače pojedine kur'anske riječi a te'vilom cijeli ajeti, b) tefsirom se ukazuje na osnovno značenje kur'anskih riječi, dok se te'vilom ukazuje na rjeđe korišteno značenje kur'anskih riječi, kada na njega upućuje određeni dokaz,[8] c) tefsir podrazumijeva tumačenje Kur'ana na osnovu tradicije, a te'vil na osnovu vlastitog razumijevanja.[9] U svakom slučaju,

---

[5] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 15. Tu definiciju on preuzima iz djela: *Menhedžul-Furkan.*

[6] Dželaluddin es-Sujuti, nav. djelo, IV dio, str. 169.

[7] Handžić Mehmed, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, Sarajevo 1972, III izd, str. 44.

[8] Isto, str. 44, 45.

[9] To mišljenje preferira i dr. Zehebi. Vidjeti: Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 22.

i jedan i drugi termin spominju se i u Kur'anu sa vrlo bliskim ili istim značenjem.[10]

Potreba za tefsirom

Možda će neko upitati: Ima li potrebe za tumačenjem Kur'ana, budući da je on objavljen na jasnom arapskom jeziku, pa ga Arapi mogu razumjeti, a što se drugih naroda tiče, Kur'an je preveden na skoro sve jezike u svijetu, a na mnoge od njih i više puta? Odgovor na to pitanje je: Ne samo da ima potrebe, nego je čak neophodno tumačiti Kur'an, iz više razloga:

1) Kur'an, kao Božija riječ, ima visok stil, pa ga u nekim slučajevima nije lahko razumjeti.

2) U Kur'anu ima određenih riječi koje se rjeđe koriste i koje ni mnogi ashabi, pa čak ni oni najistaknutiji, nisu mogli razumjeti, pa im je bila potrebna pomoć da bi shvatili njihovo značenje. Tipičan primjer za to jeste slučaj sa Ibn Abbasom, najistaknutijim mufessirom među ashabima, koji nije znao značenje riječi *fetare*, spomenute u Kur'anu.[11]

3) Uzvišeni Allah stavlja u obavezu Svom Poslaniku, s.a.v.s, da tumači Kur'an: "A tebi objavljujemo Kur'an da bi objasnio ljudima ono što im se objavljuje, i da bi oni razmislili."[12] On je to za života i radio. Nakon njega ta obaveza prešla je na islamske učenjake, kao nasljednike poslanika.

4) Bilo je slučajeva pogrešnog razumijevanja određenih kur'anskih ajeta, od vremena Poslanika, s.a.v.s, pa sve do danas. Poznat je npr. slučaj ashaba Adijja ibn Hatima, koji je mislio da se riječima Uzvišenog: "Jedite i pijte sve dok ne budete mogli razlikovati bijelu nit od crne niti zore; od tada postite do noći,"[13] doslovno misli na bijeli i crni konac. Poslanik, s.a.v.s, objasnio mu je da se time misli na bjelinu dana i tamu noći. Drugi karakterističan primjer desio se u vrijeme Omerova hilafeta, sa jednim ashabom koji je pio vino misleći da je dozvoljeno, jer je tako razumio riječi Uzvišenog: "Onima koji vjeruju i

---

[10] Vidjeti 33. ajet sure *El-Furkan* i 7. ajet sure *Alu 'Imran*.

[11] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str 335. – preneseno iz *Itkana*.

[12] *En-Nahl*, 44.

[13] *El-Bekare*, 187.

dobra djela čine nema nikakva grijeha u onome što pojedu i popiju kad se klone onog što im je zabranjeno i kad vjeruju i dobra djela čine, zatim se Allaha boje i vjeruju i onda se grijeha klone i dobro čine. A Allah voli one koji drugima dobro čine."[14] Omer i ostali ashabi odgovorili su mu da se taj ajet odnosi na one koji su pili vino dok je još bilo dozvoljeno – dakle, takvima to nije bio grijeh a svima ostalima jeste.[15]

5) Govoreći o obavljanju namaza, Allah, dž.š, između ostalog, kaže: "A Allahov je i istok i zapad; kuda god se okrenete, pa – tamo je Allahova strana. – Allah je, zaista, neizmjerno dobar i On sve zna."[16] Ko ne zna povod objave ovog ajeta, vrlo lahko bi mogao zaključiti da se u namazu može okrenuti u bilo kojem pravcu i tako bi se došlo do potpuno pogrešnog zaključka. Da bi neko ispravno shvatio ovaj ajet potrebno je da se upozna sa njegovim tefsirom, u kojem stoji da je povod njegovoj objavi bio povratak grupe ashaba u Medinu tokom mrkle noći, kada nisu mogli odrediti u kom pravcu je kibla. Dakle, taj ajet se odnosi na situaciju kada se ne možemo orijentisati u prirodi i ne znamo u kojem pravcu se okrenuti radi klanjanja namaza. Takvih slučajeva ima više u Kur'anu.

6) Kur'anski tekst, budući da je objavljen na arapskom jeziku, u određenim slučajevima je višeznačan, pa i pored mnogih prijevoda na nearapske jezike (pa tako i naš), nisu obuhvaćena ta značenja, nego je potreban tefsir, čija je zadaća da ih pronađe i ukaže na njih.

7) Kur'an je objavljen da bude uputa čovječanstvu na svim prostorima i u svim vremenima sve do smaka svijeta. On u sebi nje dri upute i rješenja za sve životne situacije, ali ih u mnogim slučajevima mogu otkriti samo istaknuti islamski učenjaci, odnosno mufessiri, koji ih zatim izlažu u svojim tefsirskim djelima. Tome u prilog ide i činjenica da se i danas pišu brojni tefsiri, iako već postoji ogroman broj komentara Kur'ana koje su napisali učenjaci iz prethodnih generacija.

---

[14] *El-Maide*, 93.

[15] Oba slučaja vidjeti u: Dr. Jusuf el-Kardavi, *Kejfe nete'amelu me'al-Kur'anil-azim*, Kairo 2000, II izd, str. 200, 201.

[16] *El-Bekare*, 115.

Dakle, nema sumnje da je za ispravno razumijevanje Kur'ana bilo, a i danas je, potrebno da ga tumače kvalifikovane osobe, tj. mufessiri.

Poseban značaj tefsira

Stručnjaci koji su se specijalizirali u određenoj islamskoj znanosti ističu njenu vrijednost i posebnu važnost, što se može uzeti kao tačno, jer je velik značaj svake od njih u životu muslimana. Međutim, stručnjaci u tefsiru s pravom ističu da je tefsir najznačajnija od svih tih znanosti, jer su sve ostale znanosti nastale iz potrebe da se bolje shvati i ispravno protumači kur'anski tekst, tj. sve one su, na odre đeni način, u službi tefsira. Pored toga, hadiskim disciplinama se npr. proučavaju hadisi, odnosno riječi Poslanika, s.a.v.s, a tefsirom riječi Uzvišenog Allaha. Akaidom se npr. tumači samo jedan dio kur'anskih ajeta a tefsirom svi ajeti, itd. U tom smislu, čuveni Sujuti u svom *Itkanu* navodi riječi Asbihanija:

"Najčasnije zanimanje kojim se čovjek bavi jeste tumačenje Kur'ana. Naime, vrijednost određenog zanimanja određuje se po tri osnova. Prvi je sam sadržaj tog zanimanja (...), drugi je namjena posla (...), a treći je potreba za određenim zanimanjem (...). Uzevši to sve u obzir, može se zaključiti da tefsir ima izuzetnu vrijednost po sva tri osnova: Kada je o sadržaju riječ, tefsir se bavi riječima Uzvišenog Allaha, koje su izvor svake mudrosti i svakog dobra. 'U Kur'anu se nalaze vijesti o narodima prije vas, najava onog što će se desiti nak on vas i propis o onome što se dešava među vama. On se ne troši čestim ponavljanjem a njegove ljepote su neprolazne.'[17] Kada je riječ o namjeni, cilj tefsira jeste održavanje najčrvšće veze i postizanje istinske, neprolazne sreće. Što se potrebe tiče, postizanje bilo kojeg dobra – i vjerskog i svjetskog, i sadašnjeg i budućeg – ovisi o islamskim znanostima i uputama, a sve se one naslanjaju na poznavanje Allahove Knjige."[18]

Imam Kurtubi, ističući posebnu vrijednost tefsira, u uvodu u svoj komentar Kur'ana navodi predaje od ashaba i tabi'ina o vrijednosti tefsira, od kojih izdvajamo:

---

[17] Poslanikov, s.a.v.s, hadis.

[18] Dželaluddin es-Sujuti, nav. djelo, IV dio, str. 173.

"Mudžahid je rekao: 'Allahu je najdraži čovjek onaj koji najbolje poznaje ono što je On objavio.' Hasan je rekao: 'Tako mi Allaha, nema ni jednog ajeta kojeg je On objavio a da On ne voli da se sazna povodom čega je objavljen i šta je On njime htio.' Ša'bi je rekao: 'Mesruk je otputovao u Basru da bi saznao tumačenje samo jednog ajeta, pa kada mu je rečeno da je čovjek koji poznaje njegovo tumačenje otišao u Šam, on se spremio i nastavio put do Šama, sve dok nije saznao tumačenje tog ajeta!' Ijas ibn Muavija je rekao: 'Oni koji uče Kur'an a ne znaju njegovo tumačenje slični su ljudima kojima u toku noći dođe pismo od njihova vladara a oni nemaju nikakve svjetiljke, pa ih obuzme strah jer ne znaju šta se nalazi u pismu. A onaj ko poznaje tumačenje Kur'ana je poput čovjeka koji im donese svjetiljku, pa pročitaju to pismo.'"[19]

Koliko je Kurtubi lično cijenio tefsir vidi se iz uvoda u njegov komentar Kur'ana, u kojem on, između ostalog, kaže: "Budući da je Allahova Knjiga izvor svih šerijatskih znanosti, da ona jedina sadrži i sunnet i farz i da je nju povjerenik Neba (Džibril) dostavio povjereniku Zemlje (Muhammedu, s.a.v.s.), odlučio sam da cijeli svoj život i snagu posvetim njoj, tako što ću joj napisati sažet komentar (...). To djelo bit će mi podsjetnik na ovom svijetu, zaliha u smrtnom času i dobro djelo na ahiretu..."[20]

Imajući sve to u vidu, može se zaključiti da tefsir, kao znanost o Allahovoj riječi, zaslužuje posebno mjesto i izuzetnu pažnju. Zato ne čudi što su mnogi islamski učenjaci uložili veliki trud u proučavanju i komentarisanju Kur'ana, tako da niko sa sigurnošću ne može tvrditi koliko je napisanih djela iz oblasti tefsira. Ono što je nesporno jeste da ih sigurno ima više desetina hiljada (što objavljenih, što u rukopisu), te da se svake godine toj bogatoj riznici dodaje još po nekoliko tefsirskih djela!

[19] Muhammed ibn Ahmed el-Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, Kairo 1996, II izdanje, I dio, str. 41.
[20] Isto, str. 14, 15.

Nastanak i razvoj tefsira

1) U vrijeme Poslanika, s.a.v.s, i ashaba

Prvi tumač Kur'ana bio je sam Muhammed, s.a.v.s, shodno već citiranom ajetu: "A tebi objavljujemo Kur'an da bi objasnio ljudima ono što im se objavljuje, i da bi oni razmislili."[21] Naime, ashabi su prilično dobro poznavali arapski jezik i prije početka objave, tako da su većinu kur'anskih ajeta razumjeli sami od sebe. Međutim, određene izraze ili ajete nisu mogli razumjeti, pa su se obraćali Poslaniku, koji im je onda tumačio ono što im nije bilo jasno, ili bi on sam u nekim slučajevima, bez njihova upita, objašnjavao određene ajete. Što se tiče količine kur'anskog teksta koji je protumačio Poslanik, s.a.v.s, neki misle da je protumačio veoma mali broj ajeta, drugi da je protumačio cijeli Kur'an, ali najispravnijim se čini stav, koji zastupa i dr. Zehebi, da je on protumačio veliki broj ajeta, ali, ipak, nije bilo potrebe i nije protumačio cijeli Kur'an.[22]

Nakon njegove smrti, ulogu tumača Allahove riječi preuzeli su najučeniji ashabi, shodno svom znanju i mogućnostima. Najistaknutiji među njima bio je Abdullah ibn Abbas, amidžić Poslanikov, s.a.v.s, kojem je on još kao dječaku učio dovu da mu Allah podari razumijevanje vjere i da ga nadahne tumačenju Kur'ana (اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل).[23] Pored njega, u tefsiru su se naročito istakli slijedeći ashabi: četverica halifa, Abdullah ibn Mes'ud, Ubejj ibn Ka'b, Zejd ibn Sabit, Ebu Musa el-Eš'ari, Abdullah ibnuz-Zubejr, Enes ibn Malik, Abdullah ibn Omer, Džabir ibn Abdullah, Abdullah ibn 'Amr ibnul-'As i Aiša, r.a.[24]

Odgajani i obrazovani u školi Poslanika, s.a.v.s, oni su tumačili Kur'an onako kako su od njega naučili, slijedećim sredstvima:

- Kur'anom, jer u dosta slučajeva kur'anski ajet je protumačen drugim ajetima. Takvo tumačenje ajeta sigurno je najispravnije i najbolje.

---

[21] *En-Nahl*, 44.

[22] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 53, 54.

[23] Ferid Mustafa Selman, *El-Mustafa min tefsiri ajatil-ahkam*, Rijad 1992, I tom, str. 24, 25.

[24] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str 336.

- Hadisom, u onim slučajevima kada postoji hadis kojim se tumači određeni ajet ili koji se može dovesti u vezu sa tim ajetom.

- Vlastitim znanjem. Kada tumačenje nekog ajeta ne bi pronašli ni u drugim ajetima ni u hadisima Allahova Poslanika, s.a.v.s, onda bi ga ashabi tumačili na osnovu vlastitog poznavanja arapskog jezika, predislamske poezije, događaja i načina života, te na osnovu vlastitog shvatanja dotičnog ajeta.

- Predajama od jevreja i kršćana, tj. israilijjatima. Ipak, treba reći da su se oni malo koristili ovim izvorom pri tumačenju Kur'ana, jer su bili oprezni u prihvatanju tih predaja, shodno Poslanikovim, s.a.v.s, uputama.[25]

2) U vrijeme tabi'ina

Po ugledu na svoje prethodnike - ashabe, istaknuti tabi'ini preuzeli su obavezu tumačenja Allahove riječi u svoje vrijeme, preuzimajući građu za tefsir najviše od samih ashaba. Za pojedine tabi'ine navodi se da su po nekoliko puta prelazili cijeli Kur'an sa nekim od ashaba, pitajući ih za tumačenje svakog ajeta pojedinačno. Oni su koristili iste metode pri tumačenju Kur'ana, s tim što su na kraju dodavali i vlastito shvatanje pojedinih kur'an skih izraza ili ajeta.

Interesovanje tabi'ina za tefsir bilo je veliko, pa dolazi do grupisanja oko pojedinih ashaba radi izučavanja tefsira, što se na određeni način može nazvati školom, ili centrom tefsira. Takvi centri formirali su se oko najučenijih ashaba, a naročito u slijedeća tri mjesta:

- U Mekki su se oko Ibn Abbasa okupljali slijedeći tabi'ini: Se'id ibn Džubejr, Mudžahid ibn Džebr, 'Ikrime, Tavus ibn Kejsan i 'Ata' ibn Ebi Rebbah.

- U Medini se formirao centar oko Ubejj ibn Ka'ba, a posjećivali su ga najviše: Ebul-'Alije, Muhammed ibn Ka'b el-Kurezi i Zejd ibn Eslem.

- U Iraku, odnosno Kufi, oko Abdullaha ibn Mes'uda okupljali su se najviše slijedeći tabi'ini, koji su poslije postali poznati mufessiri:

[25] O metodama tumačenja Kur'ana od strane ashaba opširnije vidjeti: Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 37-62.

'Alkame ibn Kajs, Mesruk, El-Esved ibn Zejd, Murre el-Hemedani, 'Amir eš-Ša'bi, Hasan el-Basri i Katade.[26]

Svi oni su sa pažnjom preuzimali tefsirsku građu od spomenutih ashaba, pa su poslije postali čuveni u tumačenju Kur'ana. Među njima naročito se ističu: Se'id ibn Džubejr i Mudžahid ibn Džebr, obojica učenici Abdullaha ibn 'Abbasa.

Islamski učenjaci kasnijih generacija nemaju jedinstven stav o tome da li je obaveza prihvatiti tumačenje Kur'ana koje je zasnovano na shvatanjima tabi'ina, ali preovlađuje mišljenje da je to obaveza samo u slučaju kada određeni kur'anski izraz ili ajet tumače podudarno, tj. kada je među njima postignut konsenzus o određenom pitanju.[27]

3) Period kompilacije tefsirske građe

U prvom, pa donekle i u drugom stoljeću po Hidžri, sve islamske znanosti bile su u uskoj vezi sa hadisom, jer su prenošene putem *seneda*, tj. precizno pamćenog lanca prenosilaca, u okviru hadiske znanosti. Takav je slučaj bio i sa tefsirom, čija se građa zvanično počinje zapisivati krajem prvog stoljeća po Hidžri, kao posebno poglavlje u hadiskim zbirkama. Taj proces bilježenja predaja pokrenuo je čuveni halifa Omer ibn Abdul-Aziz.

Glavne odlike tefsira tog perioda jesu: a) poklanjanje velike pažnje senedu, tj. lancu prenosilaca, b) predaje nisu bilježene samo od Poslanika, s.a.v.s, nego i od ashaba i tabi'ina, c) u tefsir je ušlo nešto od israilijjata, tj. judeo-kršćanske tradicije, i d) počinju se bilježiti i neke predaje istaknutih ashaba i tabi'ina koje se temelje na njihovom vlastitom razumijevanju Kur'ana,[28] što je na određeni način začetak racionalnog tefsira. Doduše, taj način tumačenja nije izlazio iz okvira dozvoljenog racionalnog tefsira.

---

[26] Isto, str. 101-127.

[27] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str 339.

[28] Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, *Menhedžul-medresetil-'aklijjetil-hadiseti fit-tefsir*, Rijad 1407. hidžr. god, III izd, I dio, str. 22.

4) Početak pisanja zasebnih tefsirskih djela

U drugom stoljeću po Hidžri tefsir se počinje odvajati od hadisa kao zasebna znanost, jer se pišu posebna tefsirska djela, u kojima se Kur'an tumači od početka do kraja, ajet po ajet. Teško je precizno utvrditi ko je autor prvog pisanog tefsira, budući da ni jedno od tih djela nije sačuvano do naših dana. Kao mogući prvi autori spominju se: Se'id ibn Džubejr, Ebul-'Alije (umro 90. h. god.), Zejd ibn Eslem (umro 136. h. god.), Isma'il ibn Abdurrahman es-Sudejj (umro 127. h. god.), Abdul-Melik ibn Džurejdž (umro 150. h. god.), itd.[29] Jedan od najranijih a ujedno i najvažnijih tefsira jeste djelo Muhammeda ibn Džerira et-Taberija (umro 310. h. god.), pisano krajem trećeg stoljeća po Hidžri. Ono se s pravom i danas smatra pravom enciklopedijom tefsirske građe.[30]

Glavne odlike tefsirskih djela tog perioda su: a) većinom su to bile predaje od Poslanika, s.a.v.s, ashaba i tabi'ina, sa nešto malo vlastitih stavova o tumačenju pojedinih ajeta, b) sened je navođen kompletan, odnosno lanac prenosilaca bilježen je u nizu, sve do autora stava koji se navodi, c) navođene su i vjerodostojne i slabe predaje, i d) raširila se upotreba israilijjata, tako da su mnogi od njih našli mjesto u tefsirskim djelima.[31]

5) Period zapostavljanja seneda

Nakon prve generacije tefsirskih djela, u kojima su senedi predaja navođeni kompletno, mnogi mufessiri nastoje skratiti svoja djela tako što izbacuju lanac prenosilaca, pa samo navode ko je autor određenog stava, bez navođenja imena ljudi preko kojih je taj stav prenesen, ili čak navode mišljenja a da uopće ne ukazuju na njihove autore. Uz to, u ovom periodu se zalazilo u detaljne rasprave o nevažnim stvarima u tefsiru (npr. imena i broj stanovnika Pećine, vrsta drveta od kojeg je bio Musaov štap, ptice koje je Allah oživio pred Ibrahimom, a.s, itd.), pri čemu se vrlo često pozivalo na israilijjate. Sve to doprinijelo je da se u tefsirska djela uvuče ono što nije smjelo:

---

[29] Isto, str. 23, 24.

[30] Ferid Mustafa Selman, nav. djelo, I tom, str. 28.

[31] Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, nav. djelo, I dio, str. 24, 25.

neprovjereni israilijjati, slabe i patvorene predaje, proizvoljna mišljenja, itd.[32]

6) Period pristranosti mezhebima i frakcijama

To je najduži period u povijesti tefsira. Počinje, otprilike, formiranjem mezheba i akaidskih pravaca i traje sve do početka renesanse i reformizma u islamskom svijetu, krajem devetnaestog stoljeća. Glavna karakteristika tefsira u ovom periodu jeste pojava više smjerova, koji su, uglavnom, nastali kao rezultat nastanka brojnih mezheba u fikhu i pravaca u akaidu. Naime, učenjaci svakog mezheba nastojali su tumačiti kur'anske ajete u skladu sa svojim mezhebom, kako bi dokazali ispravnost svojih stavova. Malo je izuzetaka iz tog pravila. Tako su nastali tefsiri koji su okarakterisani kao "hanefijski", "šafijski", "malikijski", itd. Isti slučaj bio je sa pravcima islamskog vjerovanja, pa su npr. pisani "mu'tezilijski", "sufijski", i dr. tefsiri.

Sve to doprinijelo je širenju racionalizma u tefsiru – i pohvalnog i pokuđenog – tako da u tom periodu racionalni tefsir uzima primat u odnosu na dotada vladajući, tradicionalni tefsir. Tipičan primjer te pojave jeste Razijev tefsir, koji su kasnije mnogi islamski učenjaci kritikovali govoreći da sadrži puno više prirodnih znanosti, ilmul-kelama i logike, nego tefsirske građe. Uz sve to, bitna karakteristika većine tefsirskih djela tog perioda jeste taklid, odnosno slijepo slijeđenje stavova učenjaka iz prethodnih generacija, bez mogućnosti davanja ličnog doprinosa u tefsiru, shodno razvoju situacije, odnosno, shodno vremenu i prostoru.[33]

7) Period preporoda i obnove

Naučno-tehnološkim napretkom na Zapadu i kolonizacijom većine muslimanskih zemalja muslimani cijelog svijeta našli su se u potpuno novoj situaciji. S jedne strane, uvidjeli su da u njihovom dotadašnjem načinu života, pa i u pristupu islamskim znanostima i tefsiru, nešto nije u redu, a s druge strane, raspravljali su o pitanjima poput ovih: ako smo mi na pravom putu, kako je Allah dozvolio da

[32] Isto, str. 25-27.
[33] Isto, str. 27-29.

našim prostorima ovladaju nevjernici; ako smo sljedbenici Istine, kako to da su nas zapadnjaci pretekli u naučno-tehnološkom razvoju, itd. Svi mufessiri novijeg doba kroz svoje tefsire odgovaraju na takva pitanja, pokušavajući dokazati da islam nije kriv za takvo stanje, da nauka i Kur'an idu zajedno i da je takvo stanje muslimana rezultat njihova zapostavljanja islamskih principa, neispravnog pristupa Kur'anu i tefsiru, te učahurenosti vjerske misli i zatvaranju vrata idžtihada.

Zato oni odbacuju neke do tada ustaljene norme i prave reforme u islamskim znanostima općenito, u tefsiru posebno, nastojeći očistiti tefsirsko naslijeđe od neprovjerenih israilijjata i neutemeljenih mišljenja, te pokušavajući povezati kur'anske upute sa tadašnjim stanjem u društvu, na svim poljima. Iako i u tom periodu postoje različiti smjerovi u tefsiru, ipak sve ih karakterišu te osobine, počevši od Tantavija Dževherija, preko Abduhua, Ridaa, Mustafe Meragija, Ibn Badisa, Sejjida Kutba i Se'ida Havve, pa sve do mufessira koji i danas pišu i objavljuju svoje tefsire, kao što su npr. Vehbe ez-Zuhajli, Muhammed Ali es-Sabuni, Ebu Bekr el-Džezairi, i drugi.

Uvjeti koje mufessir mora ispunjavati

Tumačiti Allahovu riječ objavljenu u Kur'anu sigurno je jedan od najtežih i najodgovornijih poslova, budući da od tumačenja Kur'ana zavisi hoće li se znatan broj ljudi, u vezi sa određenim brojem pitanja, ponašati ispravno ili pogrešno. Zato, tumačiti Kur'an ne može bilo ko, nego osoba koja to želi mora ispunjavati određene uvjete. Islamski učenjaci detaljno su navodili i obrazlagali te uvjete, mada ih jedni navode u većem a drugi u manjem broju. Međutim, suštinske razlike nema, jer su neki učenjaci pod jednim uvjetom podrazumijevali još neke, a drugi učenjaci su ih navodili pojedinačno. Naprimjer, neki samo kažu da mufessir mora odlično poznavati arapski jezik i sve njegove discipline, a drugi navode te discipline kao posebne uvjete. Uglavnom, da bi neko bio mufessir mora ispunjavati slijedeće uvjete:

1. Da bude ispravnog islamskog, ehli-sunnetskog vjerovanja i da se pridržava islamskih principa u svom životu.[34] Naprimjer, neki

[34] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str 329.

orijentalista može dobro ovladati islamskim znanostima i protumačiti određene ajete, ali on ne može biti prihvaćen kao mufessir.

2. Da ima ispravan nijjet, odnosno da mu je namjera tumačenjem Kur'ana postići Allahovo zadovoljstvo i objasniti ljudima šta im Allah poručuje. Nažalost, bilo je i onih koji su zbog pripadnosti određenom mezhebu ili frakciji (pa čak i potpuno zalutaloj) pokušavali cijeli Kur'an protumačiti u skladu sa njihovim uvjerenjima, što je sigurno pogrešno i neprihvatljivo. Mufessir mora biti spreman da prihvati ono što uvidi da je tačno, bez obzira sa kojim pravcem se to slagalo.

3. Da Kur'an najprije tumači samim Kur'anom, tamo gdje je to moguće, budući da je Allahova riječ najbolji tumač samoj sebi. Naime, u nekim ajetima nešto je spomenuto ukratko, koncizno, a u drugim ajetima je izloženo detaljnije i pojašnjeno, pa je obaveza mufessiru da prvo pokuša pronaći takvo tumačenje.

4. Da izvanredno dobro poznaje Sunnet Allahova Poslanika, s.a.v.s, zajedno sa svim disciplinama te znanosti, te da mu Sunnet, odnosno Hadis, bude drugi izvor za tumačenje ajeta. Poznato je da je Uzvišeni poslao Muhammeda, s.a.v.s, da objasni Kur'an i da ga u praksi primijeni, pa upravo zbog toga ni jedan tefsir ne bi mogao biti prihvaćen ako se ne bi oslanjao na taj izvor.

5. Da mu, nakon Kur'ana i Sunneta, slijedeći izvor za komentar ajeta budu riječi ashaba, budući da su oni živjeli u vrijeme objave Kur'ana, da najbolje poznaju povode objave pojedinih ajeta, te da su imali priliku, družeći se sa Poslanikom, s.a.v.s, ispravno shvatiti značenje kur'anskih ajeta.[35]

6. Da izvanredno dobro poznaje islamsko vjerovanje (akaid), uključujući sve akaidske pravce, kako bi sam mogao biti na pravom putu i druge ka njemu usmjeravati, te kako bi mogao prepoznati greške pojedinih frakcija i odgovoriti na njih.

7. Da izvanredno dobro poznaje metodologiju fikha (usuli-fikh), kako bi mogao na odgovarajući način izvoditi propise iz kur'anskih

[35] Isto, str. 329, 330.

ajeta. Također, on mora dobro poznavati fikhske propise, kako bi ih mogao potvrditi ili ispraviti na osnovu kur'anskih ajeta.[36]

8. Da bude izvanredan poznavalac arapskog jezika, uključujući sve njegove discipline (nahv, sarf, ištikak, belaga = me'ani, bejan i bedi'), pa i arapsku književnost, budući da je Kur'an objavljen na arapskom jeziku. U tom smislu Mudžahid, jedan od najistaknutijih mufessira među tabi'inima, kaže: "Nikome ko vjeruje u Allaha i ahiret nije dozvoljeno da tumači Allahovu Knjigu ukoliko ne poznaje discipline arapskog jezika!"[37]

9. Da potpuno vlada znanostima koje se odnose na Kur'an, a to su: kiraeti, povodi objave, način objave, mekkanski i medinski ajeti, derogacija u Kur'anu, podjela ajeta (opći i posebni, jasni i manje jasni, koncizni i oni koji ih pojašnjavaju...), kur'anska kazivanja, pisanje i sabiranje Kur'ana..., te tefsir i sve njegove discipline.

10. Da dobro poznaje vrijeme i prilike u kojima živi, uključujući razne naučne discipline, bez kojih se ne može dobro shvatiti trenutno stanje i razvoj društva.[38]

11. Da bude pametan i oštrouman, kako bi mogao razlučiti istinu od neistine, te kako bi mogao precizno odrediti na šta se odnosi određeni kur'anski ajet ili hadis.[39]

12. Da ima urođeni dar ('ilmul-mevhibe) za tumačenje, što Allah daruje onima koji se pridržavaju Njegovih propisa. U tom smislu Uzvišeni kaže: "Bojte se Allaha, pa će vas Allah podučiti."[40] A Poslanik, s.a.v.s, kaže: "Ko radi u skladu sa onim što zna, Allah će mu podariti da sazna i ono što ne zna."[41]

Vrste tefsira

Živeći u različitim vremenskim periodima i različitim uslovima, te pod utjecajem određene sredine, pravca ili ideje, komentatori

[36] Ferid Mustafa Selman, nav. djelo, I tom, str. 31, 32.
[37] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 266.
[38] Isto, str. 270, 271.
[39] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 331.
[40] *El-Bekare*, 282. Vlastiti prijevod.
[41] Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 268.

Kur'ana nisu imali jedinstven pristup tefsiru, odnosno nisu uvijek koristili iste metode u tumačenju Kur'ana. Ako se tome još doda da nisu bili istog nivoa znanja i da su jedni bili stručniji u jednim a drugi u drugim znanostima, onda je razumljivo da postoji više načina tumačenja Kur'ana. Naprimjer, logično je da je mufessir koji je bio istaknut u disciplinama arapskog jezika najviše pažnje u svom tefsiru posvećivao tumačenju Kur'ana sa tog aspekta, da je mufessir koji je bio stručnjak u islamskoj tradiciji tumačio Kur'an sa svog aspekta, da je stručnjak u fikhu najviše komentarisao Kur'an sa aspekta šerijatskog prava, itd. S obzirom na to koja disciplina preovladava kod određenog mufessira, njegov tefsir je svrstavan u određeni smjer u tumačenju Kur'ana. Dva glavna pravca u tumačenju Kur'ana jesu: tradicionalni i racionalni tefsir, a pored njih postoje i slijedeći: jezički, fikhski, sufijski, dogmatski, znanstveni, reformatorski, tematski, itd.

Tradicionalni tefsir (et-tefsiru bil-me'suri; et-tefsiru bin-nakli) najstariji je i jedan od najvažnijih pravaca u tumačenju Kur'ana. On podrazumijeva tumačenje Kur'ana tradicijom, tj. onim što je preneseno od prvih generacija muslimana: Kur'anom, hadisima, riječima ashaba i donekle tabi'ina.[42] Mufessiri tog smjera nisu se usuđivali donositi vlastite sudove o značenju kur'anskih ajeta, nego su se oslanjali samo na predaje iz spomenutih izvora.[43] Začetke djela te vrste tefsira imamo već u prvim hadiskim zbirkama, gdje su njihovi autori predaje o tumačenju Kur'ana od Poslanika, s.a.v.s, ashaba i tabi'ina bilježili u posebna poglavlja, koja su uglavnom nazivali: *kitabut-tefsir*. Takav je npr. bio slučaj sa Buharijem, Muslimom, Ebu Davudom, Tirmizijem, Ibn Madždžom, Nesaijom, Ibn Hibbanom, Hakimom, i drugim.[44] Prve generacije mufessira pripadale su tom smjeru tefsira, kao i mnogi iz kasnijih generacija, sve do današnjeg vremena. Najistaknutiji među njima su: Muhammed ibn Džerir et-Taberi, Husejn ibn Mes'ud el-Begavi, Ibn 'Atijje el-Endelusi, Ibn Kesir ed-Dimeški i Dželaluddin es-Sujuti.

Tradicionalni tefsir ima veliku vrijednost i mnogi su ga prihvatili kao najpreči i najvažniji način tumačenja Kur'ana,[45] jer se oslanja na

---

[42] Muhammed es-Sabbag, *Lemhat fi ul'umil-Kur'ani vettidžahatit-tefsir*, Bejrut 1974, str. 177.

[43] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 347.

[44] Jusuf el-Kardavi, *Kejfe nete'amelu me'al-Kur'anil-'azim*, Kairo 2000, II izd, str. 206.

[45] Subhi es-Salih, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, Bejrut 2000, XXIV izd, str. 298.

najjače dokaze, pa se njime dolazi do ispravne spoznaje o značenju kur'anskih ajeta.[46] Međutim, mufessiri ovog smjera, naročito oni iz kasnijih generacija, pravili su određene propuste u tumačenju Kur'ana, koji se navode kao negativne pojave u tradicionalnom tefsiru. Radi se, uglavnom, o slijedećim stvarima: a) navođenje slabih (da'if), odbačenih (munker) i apokrifnih (mevdu') predaja od Poslanika, s.a.v.s, ashaba i tabi'ina, b) kontradiktornost među nekim predajama,[47] i c) neselektivno navođenje israilijjata, tj. predaja od jevreja i kršćana.

Racionalni tefsir (et-tefsiru bir-re'ji; et-tefsiru bil-'akli). Nasuprot tradicionalnom tefsiru, koji podrazumijeva tumačenje tradicijom, stoji racionalni tefsir, koji podrazumijeva tumačenje Kur'ana vlastitim razumom. Dr. Kardavi ovaj način tumačenja Kur'ana definiše na slijedeći način: "Racionalnim tefsirom označava se angažovanje vlastitog razuma i intelekta u razumijevanju Časnog Kur'ana, zasnovano na poznavanju arapskog jezika, nakon što mufessir ispuni određene naučne i moralne kvalitete."[48] Po pitanju da li je dozvoljeno na taj način tumačiti Kur'an, islamski učenjaci zauzimaju tri stava: a) jedni ga u potpunosti zabranjuju, b) drugi ga dozvoljavaju, c) a treći postavljaju određene uslove za njegovu dozvolu.

Učenjaci prvih generacija držali su se tradicionalnog tefsira a izbjegavali su racionalni, bojeći se da će u tom slučaju potpasti pod značenje hadisa: "...a ko nešto o Kur'anu rekne po svom mišljenju, neka pripremi sebi mjesto u Vatri!"[49] U tom smislu prenosi se i izreka Ebu Bekra, kada je upitan o značenju jednog ajeta: "Koje nebo će mi hlad pružati i koja zemlja će me nositi ako o Kur'anu kažem ono što ne znam?!"[50]

Oni koji smatraju da racionalni tefsir nije dozvoljen, pozivaju se na: a) ajete kojima se zabranjuje govoriti o onome o čemu se nema znanja, b) ajet: "A tebi objavljujemo Kur'an da bi objasnio ljudima ono što im se objavljuje..."[51] – dakle, tumačenje Kur'ana ograničeno je na

[46] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str 350.

[47] Jusuf el-Kardavi, nav. djelo, str. 207.

[48] Isto, str. 208.

[49] Hadis bilježi Tirmizi (br. 4023) i kaže da je dobar (hasen) a navodi ga i Taberi u svom tefsiru.

[50] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 352. Predaju bilježe: Ibn Ebi Šejbe i Taberi.

[51] *En-Nahl*, 44.

Poslanika, s.a.v.s, c) navedeni hadis, kao i drugi slični hadisi o zabrani tumačenja Kur'ana na osnovu vlastitog mišljenja, d) izreke ashaba – kao npr. navedena Ebu Bekrova – iz kojih se vidi da su se oni ustručavali tumačiti Kur'an vlastitim razumom, itd.[52]

Međutim, oni koji dozvoljavaju racionalni tefsir te dokaze objašnjavaju na slijedeći način: a) racionalni mufessir ne tumači bez znanja, nego na osnovu raspoloživih podataka i naučnih disciplina kojima vlada, b) Poslanik, s.a.v.s, protumačio je samo neke ajete, pa je mufessirima dozvoljeno da tumače one ajete koje on nije protumačio, c) tim hadisima zabranjuje se tumačiti mutešabih, odnosno manje jasne ajete, čije se tumačenje može saznati samo putem jakog tradicionalnog dokaza, a moguće je da se oni odnose na one koji su slabi poznavaoci islamskih znanosti, d) neki istaknuti ashabi su se ustručavali tumačiti Kur'an iz pobožnosti i bogobojaznosti, ali su to zato radili drugi, također istaknuti ashabi.[53]

Uz sve to, oni koji smatraju racionalni tefsir dozvoljenim pozivaju se i na slijedeće dokaze: a) ima mnogo ajeta koji potiču ljude na razmišljanje i izvođenje zaključaka iz kur'anskih ajeta, kao što je npr. ajet: "Kako oni ne razmisle o Kur'anu, ili su im na srcima katanci!"[54], b) kada racionalni tefsir ne bi bio dozvoljen, onda ni idžtihad u fikhu ne bi bio dozvoljen, jer i on podrazumijeva tumačenje ajeta i hadisa na osnovu vlastitog razumijevanja, c) i sami ashabi su pojedine ajete različito tumačili, što ukazuje na to da su se i oni koristili vlastitim razumom pri tumačenju Allahovih riječi, d) kad bi tumačenje Kur'ana podrazumijevalo samo oslanjanje na predaje, onda ne bi imala smisla dova koju je Poslanik, s.a.v.s, učio Ibn Abbasu: "Allahu! Daj mu da razumije vjeru i poduči ga tumačenju Kur'ana!", itd.[55]

Ako se uzmu u obzir oba stava, može se reći da ona ne moraju biti potpuno kontradiktorna, jer ne podrazumijevaju i jedni i drugi pod pojmom *re'j* potpuno istu stvar.[56] Isto tako, može se zaključiti da je najispravniji stav onih koji smatraju da se racionalni tefsir dijeli na dva

---

[52] Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 256-261.
[53] Isto.
[54] *Muhammed*, 24.
[55] Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 261-263.
[56] Isto, str. 264.

dijela: a) dozvoljeni, ili pohvalni i b) zabranjeni, ili poku đeni.[57] Da bi racionalni tefsir bio dozvoljen, njegov autor mora ispunjavati spomenute uslove a njegov tefsir ne smije biti u kontradikciji sa čvrstim dokazima iz tradicionalnog tefsira. "Racionalno tumačenje Kur'ana mora biti u skladu sa vjerostojnom tradicijom. Ukoliko to nije, onda ono gubi svojstvo valjanosti."[58] To je logično, budući da "racionalni tefsir ima status idžtihada a poznato je da nema mjesta idžtihadu tamo gdje postoji kur'ansko-sunnetski tekst. Međutim, u slučaju kada nema kontradiktornosti između racionalnog i tradicionalnog tefsira onda oni jedan drugog potvrđuju i pojačavaju, a upravo takvi slučajevi su najzastupljeniji u tefsirskim djelima."[59]

Racionalni tefsir dolazi do izražaja nakon nekoliko stoljeća po Hidžri, da bi poslije uzeo maha, tako da je do danas napisan veliki broj tefsirskih djela racionalnog smjera. Nedozvoljeno racionalno tumačenje Kur'ana zastupljeno je uglavnom u tefsirima raznih frakcija, a najpoznatiji dozvoljeni su racionalni tefsiri slijedećih mufessira: Fahruddina er-Razija, Abdullaha ibn 'Umer el-Bejdavija, Abdullaha ibn Ahmed en-Nesefija, Ali ibn Muhammed el-Hazina, Nizamuddina ibnul-Hasan el-Hurasanija en-Nejsaburija, Dželaluddina el-Mehallija i Dželaluddina es-Sujutija (Tefsirul-Dželalejn), Šihabuddina Mahmud el-Alusija el-Bagdadija, i dr.[60]

Jezički tefsir je tumačenje Kur'ana pri kojem autor najviše pažnje poklanja jezičkom aspektu, najčešće kroz tri segmenta: a) tumačenje manje jasnih kur'anskih riječi (*garibul-Kur'an*), b) gramatička analiza kur'anskog teksta (*en-nahv vel-i'rab*), i c) stilističko tumačenje ljepote kur'anskog izraza (*el-belaga*).[61] Najpoznatiji pisci te vrste tefsira i njihova djela su: Ibn Kutejbe: *Garibul-Kur'an*, Ragib el-Asbihani: *El-Mufredat*, El-Ferra': *Me'anil-Kur'an*, Ebu Hajjan el-Endelusi: *El-Bahrul-muhit*, Ez-Zeddžadž: *I'rabul-Kur'an*, Sejjid Kutb: *Fi zilalil-Kur'an*, i drugi.[62]

---

[57] Isto, str. 265.

[58] Jusuf Ramić, *Tefsir – historija i metodologija*, Sarajevo 2001, str. 160.

[59] Subhi es-Salih, nav. djelo, str. 293.

[60] Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 289-362.

[61] Muhammed es-Sabbag, nav. djelo, str. 144.

[62] Isto, str. 145-176.

Fikhski tefsir (et-tefsirul-fikhi) je tumačenje Kur'ana kojim mufessir posebnu pažnju obraća na ajete iz kojih se izvode šerijatski propisi. Neki od tih mufessira tumačili su samo ajete sa fikhskom tematikom (npr. Džessas), dok su drugi tumačili cijeli Kur'an, ali su najviše tumačili ajete koji u sebi sadrže propise (npr. Kurtubi). Ta vrsta tefsira javlja se sa pojavom različitih fikhskih pravaca i prisutna je sve do danas, s tim što su, uglavnom, u vezi sa određenim mezhebom. Najpoznatiji mufessiri i njihova djela tog smjera u tumačenju Kur'ana jesu: Ebu Bekr er-Razi el-Džessas: *Ahkamul-Kur'an* (hanefijski), Ahmed ibn Ebu Se'id Mulla Džujun: *Et-tefsiratul-ahmedijje fi bejanil-ajatiš-šer'ijje* (hanefijski), Ebul-Hasan et-Taberi el-Kija el-Herrasi: *Ahkamul-Kuran* (šafijski), Dželaluddin es-Sujuti: *El-Iklil fi istinbatit-tenzil* (šafijski), Ebu Bekr ibnul-Arebi: *Ahkamul-Kur'an* (malikijski), Ebu Abdullah el-Kurtubi: *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an* (malikijski), Muhammed es-Sajis: *Tefsiru ajatil-ahkam*, Menna' el-Kattan: *Tefsiru ajatil-ahkam*, Muhammed eš-Šenkiti: *Adva'ul-bejan.*[63]

Sufijski ili aluzivni tefsir (et-tefsirus-sufi evil-išari) jeste pokušaj pronicanja u dubine kur'anskog teksta i izvođenje dodatnih značenja i uputa. Zastupnici te vrste tefsira smatraju da svaki ajet ima svoje vanjsko (zahir) i unutarnje (batin) značenje, a neki vjeruju da kur'anski tekst ima i više slojeva. "Seneda i predaja uglavnom nema i nastoji se, uvođenjem metafore i alegorije, proniknuti u dubine Teksta. Sufijsko tumačenje Kur'ana obično je vezano za mističnu praksu i pobožnost. Zerkeši čak sufijsko tumačenje Kur'ana i ne smatra tefsirom već tvrdi da se tu radi o inspiraciji koju je sufija ili mistik dobio nakon čitanja kur'anskog teksta."[64] Budući da i u toj vrsti tefsira ima tumačenja koja se ne mogu prihvatiti, islamski učenjaci postavili su uvjete za prihvatanje takvog tefsira: a) da ne bude u kontradiktornosti sa vanjskim tekstom Kur'ana, b) da ima potvrdu u kur'ansko-sunnetskom tekstu, c) da ne bude u kontradiktornosti sa nekim šerijatskim ili razumskim dokazom, i d) da priznaje i vanjsko tumačenje kur'anskog teksta.[65] Najpoznatiji mufessiri sufijskog pravca u tefsiru i njihova djela jesu: Sehl ibn Abdullah et-Tusteri: *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, Ebu Abdirrahman es-Sullemi: *Hakaikut-tefsir*, Ebu

[63] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 377-381.

[64] Karić Enes, *Uvod u tefsirske znanosti*, Sarajevo 1988, str. 160.

[65] Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 377, 378.

Muhammed eš-Širazi: *Hakaikul-Kur'an*, Ibn Arebi i tefsir koji se njemu pripisuje, i drugi.[66]

Dogmatski tefsir (tefasirul-firek) jeste nedozvoljeno racionalno tumačenje Kur'ana, kojim pripadnici raznih sekti pokušavaju protumačiti kur'anske ajete i podvrgnuti ih principima svog vjerovanja. Da bi opravdali neka svoja uvjerenja, učenjaci tih sekti odstupaju od općeprihvaćenih pravila tumačenja Kur'ana, zbog čega se njihovo tumačenje ne može prihvatiti. Najpoznatije od tih sekti jesu: mu'tezile, murdžije, šiije i haridžije.[67] Neke od tih sekti imaju tefsire kompletnog Kur'ana u skladu sa njihovim uvjerenjima a neke tumačenje samo određenih ajeta, na osnovu kojih baziraju svoje učenje. Najpoznatiji tumači Kur'ana i njihova djela te vrste tefsira jesu: Zamahšeri: *El-Keššafu 'an hakaikit-tenzili ve 'ujunul-ekavili fi vudžuhit-te'vil* (mu'tezilijski), Kadi Abduldžebbar: *Tenzihul-Kur'ani 'anil-metd'in* (mu'tezilijski), El-Hasan el-Askeri i njegov tefsir (šiitski), Tabersi: *Medžme'ul-bejan li 'ulumil-Kur'an* (šiitski), Tabatabai: *El-Mizan fi tefsiril-Kur'an* (šiitski), Itfejjiš: *Himjanuz-zad ila daril-me'ad* (haridžijski), i drugi.[68]

Znanstveni tefsir (et-tefsirul-'ilmi) jeste tumačenje Kur'ana na osnovu novih naučnih otkrića i spoznaja. Začeci tog tefsira mogu se naći još kod Fahruddina Razija (umro 606. h. god.) i Mursija (umro 655. h. god.), ali pravi zamah doživljava u devetnaestom i dvadesetom stoljeću, u periodu muslimanske dekadence i, istovremeno, velikog naučnog napretka na Zapadu. Pristalice te vrste tefsira pokušavaju sve naučne pronalaske povezati sa kur'anskim tekstom i dokazati da Kur'an na njih aludira prije trinaest ili četrnaest stoljeća. Međutim, u njihovom tumačenju primijetno je trganje kur'anskih riječi iz konteksta, nategnuto tumačenje, ishitreno povezivanje naučnih pretpostavki, uključujući i nedokazane, sa kur'anskim tekstom, itd, zbog čega ga mnogi osuđuju i postavljaju određene uslove da bi mogao biti prihvaćen. Najizrazitiji predstavnik ovog smjera u tefsiru jeste Tantavi Dževheri sa svojim djelom: *El-Dževahiru fi tefsiril-Kur'anil-*

[66] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 358.

[67] Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 366.

[68] Opširnije o dogmatskom tumačenju Kur'ana vidjeti: Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 363-482, te II tom, str. 3-336.

kerim, a istom smjeru pripadaju i: Muhammed Ahmed el-Gamravi, Hanefi Ahmed, Ahmed Izzet paša, i drugi.[69]

Reformatorski tefsir (et-tefsirul-islahi) – to je sintagma kojom se označava način na koji Kur'an tumače islamski pokreti i reformatorske škole, prije svega dobro poznata reformatorska škola Muhammeda Abduhua. Naime, u devetnaestom i dvadesetom stoljeću dolazi do opće letargije, dekadence i zaostalosti u muslimanskom svijetu, što je posljedica udaljavanja od osnovnih islamskih principa, uvođenja neislamskih normi ponašanja i običaja u muslimanskim društvima, koje su obični muslimani smatrali vjerskim i koje nisu dali mijenjati. S druge strane, Zapad je doživio naučno-tehnološki napredak, zahvaljujući čemu je kolonizirao većinu islamskog svijeta. Odgovore na pitanje zašto je nastupilo takvo stanje davali su mnogi, naročito vođe spomenutih pokreta i reformatorskih škola. Oni su naglašavali da je problem u samim muslimanima, te da je izlaz u vraćanju povjerenja u osnovne islamske izvore, te pristupu tim izvorima bez opterećenosti kojekakvim običajima i neutemeljenim uvjerenjima. Značajan doprinos na tom planu dala je škola Muhammeda Abduhua, za koju su zaslužni i: Džemaluddin Afgani, Rešid Rida, Mustafa Meragi, i drugi. Abduhu i Rida autori su čuvenog tefsirskog djela *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, koje se drugim imenom zove: *Tefsirul-Menar*.[70]

Tematski tefsir (et-tefsirul-mevdu'i) jeste tumačenje svih kur'anskih ajeta koji govore o istoj temi, npr. o položaju žene, o islamu i kamati, o islamu i ljudskim pravima, itd. Pozitivna strana tog smjera u tefsiru jeste što se uzimaju u obzir svi ajeti koji govore o određenoj temi – što je neophodno za kompletno sagledavanje određenog pitanja, a negativna - što se autori takvih djela često, skoro u potpunosti, oslanjaju na kur'anske ajete a zapostavljaju npr. povode objave, derogirane i derogirajuće ajete, itd.[71] Bilo je i prije pokušaja takvog tumačenja Kur'ana, ali se ono najviše razvilo u zadnje vrijeme, odnosno u dvadesetom stoljeću. Radi se o djelima koja tumače samo određen broj kur'anskih ajeta, bez namjere da se protumači kompletan Kur'an.

---

[69] Muhammed es-Sabbag, nav. djelo, str. 203-212.

[70] Opširnije o toj vrsti tefsira vidjeti: Isto, str. 213-225.

[71] Karić Enes, *Uvod u tefsirske znanosti*, Sarajevo 1988, str. 162.

Ostali načini tumačenja Kur'ana. Stručnjaci za kur'ansko-tefsirske znanosti nisu jedinstveni u stavu koliko ima vrsta tumačenja Kur'ana, jer neki određeni pravac svrstavaju pod drugi smjer u tefsiru, dok ga drugi učenjaci navode kao poseban smjer. Zato ćemo u različitim djelima o tefsiru naići na različit broj vrsta tefsira. Pored toga, ima slučajeva da određeni tefsir neki učenjaci svrstavaju u jedan a drugi u neki drugi pravac u tefsiru. Razlog tom leži u činjenici da nema ni jednog tefsira kojim se Kur'an u potpunosti tumači samo jednom metodom, nego su svi tefsiri, u stvari, nastali korištenjem raznih metoda tumačenja Kur'ana, pa ih učenjaci svrstavaju u onu vrstu tefsira za koju procijene da u njima preovlađuje. Dakle, ne postoji stopostotni tradicionalni, racionalni, jezički, niti tefsir nekog drugog smjera. Čak i najpoznatiji tradicionalni tefsiri u sebi imaju dozu racionalnog, kao što se i u najpoznatijim racionalnim tefsirima, donekle, koristi tradicija za tumačenje Kur'ana.

U svakom slučaju, u tefsirkoj literaturi mogu se naći podaci i o slijedećim pravcima tumačenja Kur'ana: **historijski metod** – kojim se nastoji doći do što više historijskih podataka o kur'anskim kazivanjima i uslovima objave, **filozofski metod** – kojim se kur'anski ajeti nastoje dovesti u vezu sa filozofskim pojmovima, **politički metod** – kojim se kroz tumačenje ajeta obrađuju savremene političke teme, itd. "Svi metodi u tumačenju Kur'ana pokazuju da je Kur'an neiscrpna Božija Riječ koja će se uvijek *prevoditi* kroz tefsire, ali neće nikada biti iscrpljena. Otuda su klasični komentatori Kur'ana govorili da nakon svega ostaje čovjekova dužnost da kaže da "Bog najbolje zna" (Allahu a'lemu) šta je rekao."[72]

Najbolji način tumačenja Kur'ana

Već je istaknuto da su tradicionalni i racionalni tefsir dva najistaknutija pravca u tumačenju Kur'ana, što znači da najveći broj tefsirskih djela pripada jednom ili drugom pravcu. Međutim, budući da sva ta djela, iz oba pravca, imaju, donekle, i odlike onog drugog smjera, te imajući u vidu izričito izjašnjavanje mnogih islamskih učenjaka o potrebi spajanja pozitivnih karatkeristika i jednog i drugog smjera, možemo zaključiti da je najbolji način tumačenja Kur'ana: spoj

[72] Isto.

pozitivnih karakteristika tradicionalnog i racionalnog tefsira, uz poštivanje naprijed navedenih uvjeta kojih se mufessir mora pridržavati. O tome dr. Jusuf Kardavi izričito kaže: "Naime, pošto u metodologiji tumačenja Kur'ana ima onih koji uzimaju u obzir naslijeđe i tradiciju, te onih koji posvećuju pažnju razmišljanju i raciju, najispravniji način jeste spoj tradicionalnog i racionalnog, spoj vjerodostojnih predaja i racionalnih dostignuća, te zbližavanje naslije đa prvih generacija sa spoznajama kasnijih generacija." [73]

On potom navodi niz mufessira koji su preferirali taj metod u tumačenju Kur'ana: Muhammed ibn Džerir et-Taberi, Ibn Kesir ed-Dimeški, Muhammed ibn Ahmed el-Kurtubi, Muhammed ibn Ali eš-Ševkani i dr. On čak tvrdi da je nepravda Taberija – najizrazitijeg predstavnika tradicionalnog tefsira – smatrati samo tradicionalnim mufessirom, jer on, nakon navođenja predaja, donosi svoj stav i komentariše koje predaje su ispravnije, ili navodi i lični stav o pitanju značenja određenog ajeta, što sve spada u racionalni tefsir. Kao posebno interesantan primjer šejh Kardavi navodi i tefsir čuvenog Ševkanija, iz čijeg se naslova vidi da je i on zagovarao spoj te dvije vrste tefsira: *Fethul-Kadir, el-džami'u bejne fennejir-rivajeti ved-dirajeti min 'ilmit-tefsir* (*Otkrovenje Svemogućeg – spoj tradicionalne i racionalne metode u tefsiru*).[74]

U prilog tome mogu se navesti brojna imena drugih istaknutih islamskih učenjaka i mufessira. Naprimjer, već u generaciji ashaba nešto od racionalnog tefsira možemo naći kod Ibn Abbasa, najistaknutijeg mufessira među njima. Poznato je da je on kur'anske ajete, donekle, tumačio onako kako ih je razumio, odnosno svojim racijem. Isti slučaj je i sa najistaknutijim mufessirima u generaciji tabi'ina, što se može potvrditi njihovim različitim tumačenjem istih ajeta, za šta ima puno primjera. Pored toga, zagovornika spoja tradicionalnog i racionalnog tefsira ima i među velikanima tefsirskih znanosti kao što su: Zerkeši, Sujuti, Alusi, Abduhu, Rida, Sejjid Kutb, itd.

[73] Jusuf el-Kardavi, nav. djelo, str. 217.
[74] Isto, str. 217, 218.

TRADICIONALNI TEFSIR

التفسير بالمأثور

IBN ABBAS

عبد الله بن عباس

3.(prije Hidžre)/619.-68/687.

Abdullah ibn Abbas bio je najistaknutiji mufessir među ashabima. Kao amidžić Poslanika, s.a.v.s, odrastao je i obrazovao se uz njega. Imao je fascinirajuću sposobnost pamćenja i cijeli život proveo je učeći i podučavajući druge. Pored poznavanja Kur'ana i kur'anskih znanosti, istakao se i u poznavanju hadisa, fikha, arapskog jezika, historije Arapa i predislamske poezije.

Puno ime mu je: Abdullah ibn Abbas ibn Abdulmuttalib el-Kureši el-Hašimi.[1] Iz samog imena vidi se da je iz plemena Kurejš, preciznije iz ogranka Hašimovića. On je amidžić Allahova poslanika Muhammeda, s.a.v.s.

Rođen je u Mekki, treće godine prije Hidžre, odnosno 619. godine, u svojevrsnom logoru, u periodu dok su muslimani i njihovi zaštitnici Hašimovići bili izolovani na posjedu Šu'ab, čiji je vlasnik bio Ebu Talib.[2] Odrastao je uz Poslanika, s.a.v.s, zato što mu je bio blizak rođak i zato što je Mejmuna, njegova tetka po majci, bila jedna od Poslanikovih žena.[3]

Poslanikova dova

Već u djetinjstvu pokazivao je znake izuzetnog talenta i nadarenosti, te velike oštroumnosti i sposobnosti pamćenja. Pored toga, Muhammed, s.a.v.s, proučio mu je dovu, obraćajući se Uzvišenom: "Allahu! Daj mu da razumije vjeru i poduči ga tumačenju Kur'ana!" (اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل)[4] Povod učenju te dove bio je slijedeći: Kada je jedne noći Poslanik, s.a.v.s, bio kod Mejmune, Ibn Abbas se probudio prije njega i pripremio mu vodu da bi se mogao abdestiti i klanjati noćnu nafilu. Kada je abdestio, upitao je: "Ko mi je ovo pripremio?" Ona mu je odgovorila da je to učinio Ibn Abbas, pa je on proučio za njega tu dovu.[5] Prema drugoj verziji, ta dova je glasila: "Allahu! Poduči ga Knjizi i mudrosti!" (اللهم علمه الكتاب والحكمة)[6] Na osnovu raznih predaja na tu temu, najvjerovatnije je da je njemu Muhammed, s.a.v.s, u nekoliko navrata proučio nekoliko dova slične sadržine.[7] U svakom slučaju, plod Poslanikove dove jeste to što se on

[1] U pogledu njegova imena nema nikakvog razilaženja i ono njega u istom obliku koriste svi učenjaci koji su pisali o Ibn Abbasu. Pogledati npr: Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, Bejrut 1989, VIII izd, IV tom, str. 95.

[2] Prema nekima, on je rođen pete godine prije Hidžre, ali ipak većina onih koji su se bavili životopisom Ibn Abbasa navode da je on rođen treće godine prije hidžre. Vidjeti: Ibn Hadžer el-Askalani, *El-Isabeh fi temjizis-sahabeh*, Bejrut, bez god. izd, II tom, str. 322.

[3] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 65.

[4] Ovu dovu spominju skoro svi učenjaci koji su pisali o Ibn Abbasu. Vidjeti npr: Muhammed Es-Sabbag, *Lemhat fi 'ulumil-Kur'an*, Bejrut 1974, str. 133.

[5] Ibn Hadžer el-Askalani, nav. djelo, str. 322,323.

[6] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 67.

[7] O tome vidjetii opširnije: Ibn Hadžer el-Askalani, nav. djelo, str. 322, 323.

među ashabima istakao u raznim disciplinama a pogotovu u tumačenju Kur'ana.

Pošto je bio izuzetno nadaren a odrastao je faktički uz Poslanika, s.a.v.s, provodeći puno vremena uz njega, pomno je posmatrao njegove postupke i pamtio njegove riječi, tako da je dosta hadisa zapamtio i prenio na slijedeće generacije. Iako je imao svega trinaest godina kada je Muhammed, s.a.v.s, preselio na ahiret, već do tada istakao se svojim znanjem. Pored toga, nastavio se družiti sa istaknutim ashabima koji su bili stariji po godinama, tako da je od njih zapamtio ono što nije mogao lično čuti od Poslanika. U nekim predajama navodi se kako je, nakon Poslanikove smrti, vrlo oštroumno predlagao nekim mlađim ashabima da obilaze poznatije ashabe i pitaju ih o hadisima koje su oni lično čuli od Vjerovjesnika s.a.v.s, dok ih je još bio znatan broj živih. Navodi se tako da je on bio uporan u obilasku ashaba i slušanju hadisa od njih. Kada bi npr. čuo da neko zna određeni hadis, on bi mu otišao kući, pa ako bi taj ashab spavao popodne (kajlula), on bi ga čekao pred vratima sve dok se ne probudi. Počesto bi mu ashabi prigovarali što tako dugo čeka, te mu govorili da on samo treba poručiti pa da će oni njemu doći, ali on je uvijek govorio da je on preči da njima dođe na noge.[8] Zato Buhari, Muslim i ostali autoriteti u hadiskoj znanosti navode od njega 1660 hadisa[9], čime se svrstava među ashabe koji su prenijeli najveći broj hadisa.

Izuzetna sposobnost pamćenja

Ibn Abbasovi biografi navode više slučajeva iz kojih se vidi da je imao zapanjujuću sposobnost pamćenja skoro svega što bi čuo. Tako se npr. navodi da bi skoro uvijek zapamtio ajet čim bi ga čuo, te da bi, također, skoro uvijek zapamtio i shvatio hadis čim bi ga čuo.[10] Kada mu je Ibn Ebi Rebi'a izrecitovao jednu svoju kasidu od osamdeset distiha (bejtova) on ju je odjednom zapamtio. Pored toga, navodi se da je znao začepiti uši kada bi se desilo da čuje narikače, da ne bi

[8] Isto, str. 323.

[9] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 95.

[10] Abdul-Mun'im Kandil, *Hajatus-salihin*, Kairo, bez god izd, str. 159.

zapamtio njihove riječi, jer bi mu ostajale u pamćenju u potpunosti onakve kako bi ih čuo.[11]

Razlozi njegove izuzetne učenosti

Ibn Abbas dokazao se kao jedan od najučenijih ashaba, ne samo u pogledu islamskih znanosti, nego i u pogledu poznavanja arapskog jezika, predislamske poezije i historije Arapa. Objašnjavajući tu začuđujuću sposobnost pamćenja i izuzetnu učenost, dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi navodi slijedeće razloge:

1. Dova koju je Poslanik, s.a.v.s, nekoliko puta proučio Ibn Abbasu u kojoj je tražio od Allaha da mu podari znanje u vjeri, poznavanje Kur'ana i mudrost.

2. Odrastanje uz Vjerovjesnika, s.a.v.s, i prisustvovanje brojnim događajima, pogotovu slučajevima koji su bili povod objave pojedinih ajeta.

3. Druženje Ibn Abbasa sa učenijim i poznatijim ashabima, čime je nadoknadio ono što nije mogao čuti direktno od Muhammeda, s.a.v.s.

4. Odlično poznavanje arapskog jezika, zajedno sa svim njegovim disciplinama, te poznavanje predislamske poezije. Da bi pojasnio značenje neke kur'anske riječi, nerijetko je navodio poetske citate.

5. Izuzetna sposobnost uočavanja stvari, te sposobnost samostalnog iznalaženja šerijatskih rješenja (idžtihad). Navodi se da je bio hrabar u iznošenju mišljenja, jer je bio siguran da je to istina, pa se nije bojao ničijeg prigovora. Abdullah ibn Omer, također jedan od istaknutih ashaba, znao ga je kritikovati zbog slobodnog iznošenja stavova o nekim pitanjima, ali bi poslije i sam priznavao da je Ibn Abbas bio u pravu. Tako je jednom prilikom Ibn Omer poslao nekog čovjeka, koji ga je upitao za značenje jednog ajeta, Ibn Abbasu da njega o tome upita, pa kada se vratio od Ibn Abbasa i obavijestio ga o tumačenju dotičnog ajeta, Ibn Omer je rekao: "Do sada sam znao

[11] Isto.

govoriti da mi se ne sviđa odvažnost Ibn Abbasa u tumačenju Kur'ana, ali mi je sada jasno da je njemu dato znanje!"[12]

Koliko je Ibn Abbas bio učen vidi se, između ostalog, iz slijedećeg slučaja: Pošto su mu se ljudi obraćali tražeći odgovor na različita pitanja, jednog dana desilo se da ljudi koji su do njega došli nisu mogli stati u njegovu kuću, nego su zakrčili i ulice koje su vodile do nje! Kada je obaviješten o tome, on je zatražio da prvo uđu oni koji ga hoće pitati o Kur'anu i načinu učenja Kur'ana, te ih je ušlo toliko da su napunili njegovu kuću. Svima je odgovorio na postavljena pitanja, pa kada su izašli, zatražio je da uđu oni koji ga žele pitati iz tefsirske znanosti. I njih je bilo toliko da su mu napunili kuću, pa je i njima odgovorio na svako postavljeno pitanje. Kada su i oni izašli, zatražio je da uđu oni koji su došli da ga pitaju o halalu i haramu, pa su mu i oni napunili kuću. I njima je odgovorio na sva postavljena pitanja. Zatim je isti slučaj bio sa onima koji su željeli pitati iz oblasti nasljednog prava i, na kraju, sa onima koji su došli da ga pitaju o arapskom jeziku i poeziji. Nakon toga, on je dredio poseban dan za svaku od tih disciplina, pa su mu ljudi dolazili u određenim danima, shodno tome šta ih je interesovalo i šta su htjeli čuti od njega.[13]

Ibn Abbas kao mufessir

Nema nikakve dvojbe da je Ibn Abbas bio najistaknutiji tumač Kur'ana među ashabima. Zbog toga je dobio i počasne nazive: "Tumač Kur'ana" (Terdžumanul-Kur'ani), "More znanja" (El-Bahr) i "Učenjak cijelog ummeta" (Hibrul-ummeti).[14]

Ibn Mes'ud, također jedan od istaknutijih ashaba u tefsiru, za njega je rekao: "Divan li je Ibn Abbas tumač Kur'ana!" Mudžahid, jedan od najistaknutijih tabiina u tefsiru i Ibn Abbasov učenik, za njega je rekao: "Ibn Abbasa su nazvali 'More' zbog njegova ogromnog znanja."[15] Pored toga, Mudžahid je za njega rekao: "Kada bi on nešto

---

[12] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 67, 68.

[13] Dr. Abdurrahman Re'fet el-Baša, *Suver min hajatis-sahabeh*, Bejrut 1992. god, str. 181, 182.

[14] Dželaluddin es-Sujuti, *El-Itkan fi 'ulumil-Kur'an,* IV dio, str. 205.

[15] Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, Rijad, 1981. god, VIII izd, str. 382.

tumačio, na njemu bi se vidjelo svjetlo!"[16] Alija r.a, opisujući njegov način tumačenja Kur'ana, rekao je: "Kao da gleda u gajb kroz tanahni zastor!" A Abdullah ibn Omer jednom prilikom za njega je rekao: "Ibn Abbas je među svim pripadnicima Muhammedova ummeta najbolji poznavalac onog što je objavljeno Muhammedu!"[17]

Ibn Abbasovi savremenici često su mu se obraćali kada ne bi razumjeli nešto iz Kur'ana i imali su povjerenje u ono što bi im on kazao. Dakle, Ibn Abbas je, još kao vrlo mlad, postao poznat i čuven islamski učenjak. Bio je savjetnik sve četverice prvih halifa. Posebno mnogo je predaja koje govore o tome da ga je Omer, iako stariji i halifa, mnogo cijenio, pozivao u svoje društvo i pitao za savjete. Tako se prenosi da bi Omer, r.a, kada bi iskrslo neko teško pitanje, pozivao Ibn Abbasa i govorio mu: "Ti si dostojan ovog i sličnih pitanja!" Kada bi, zatim, Ibn Abbas riješio to pitanje, on bi prihvatio njegovo obrazloženje, bez pozivanja i pitanja ikog drugog.[18]

Pored toga, Buharija navodi da ga je on često pozivao kada bi se sastajao sa učesnicima bitke na Bedru. Jednom prilikom Omer je primijetio da se jedan od veterana Bedra čudi zašto on stalno poziva Ibn Abbasa u društvo sa njima, kada oni imaju djecu njegovih godina. Zato je Omer upitao sve prisutne šta misle o značenju riječi Uzvišenog: "Kada Allahova pomoć i pobjeda dođu..."[19], pa je jedan od učesnika bitke na Bedru rekao: "Time nam se naređuje da zahvaljujemo Allahu i tražimo oprosta od Njega kada nam On da pomoć i pobjedu". Tada je Omer upitao Ibn Abbasa o značenju te sure, pa je on odgovorio: "Time se najavljuje smrt Allahova Poslanika s.a.v.s. Allah mu time poručuje: 'Kada Allahova pomoć i pobjeda dođu' – to je znak da ti se približio smrtni čas, pa – 'ti veličaj Gospodara svoga hvaleći Ga i moli Ga da ti oprosti, On je uvijek pokajanje primao.'" Na to je Omer dodao: "I ja o toj suri znam upravo to!"[20] Time je pokazao starijim i poznatim ashabima da Ibn Abbas posjeduje znanje koje počesto ni oni sami nisu znali.

---

[16] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 69.

[17] Isto.

[18] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 95.

[19] Kompletna sura *En-Nasr*.

[20] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 383.

Ibn Abbas, kao veliki autoritet u islamskim znanostima, imao je veliki broj učenika, tj. tabiina koji su učili pred njim i preuzimali znanje od njega. Stručnjaci za oblast tefsira navode podatak da su se među tabiinima oformile tri škole tefsira: mekkanska, medinska i iračka, te da je Ibn Abbas bio osnivač mekkanske škole, jer su mufessiri tabiini u Mekki upravo od njega preuzimali islamske znanosti, a prije svega tumačenje Kur'ana. Također navode da su učenjaci mekkanske škole bili najučeniji, upravo zato što im je učitelj bio Ibn Abbas. Kao njegovi najistaknutiji učenici navode se slijedeći tabiini: Se'id ibn Džubejr, Mudžahid, Ikrime, Tavus ibn Kejsan El-Jemani i Ata' ibn Ebi Rebbah.[21]

Koliko je Ibn Abbas bio cijenjen među samim ashabima pokazuju riječi Tavusa kojima je odgovorio na prigovor zašto zapostavlja ostale ashabe i najviše se druži sa Ibn Abbasom: "Vidio sam sedamdeset ashaba Allahova poslanika, s.a.v.s, koji bi se, ako bi se razišli u vezi sa određenim pitanjem, priklanjali stavu Ibn Abbasa."[22] Od Ebu Vaila se prenosi da je jednom prilikom Ibn Abbas učio i tumačio suru *En-Nur*, pa se to njemu toliko dopalo, da je rekao: "Da su ga čuli Perzijanci i Bizantinci, sigurno bi primili islam!"[23] Ibn Abbas bio je kompletna osoba, jer je postupke usklađivao sa svojim znanjem. Često je danju postio a noći bi provodio u ibadetu i noćnom namazu. Puno je plakao iz straha od Allaha, tako da su mu se na licu ucrtale dvije crte.[24] Koliko je Ibn Abbas bio popularan u narodu i u periodu nakon četverice halifa, svjedoči slijedeći slučaj: Desilo se da je on obavljao hadždž iste godine kada i halifa Muavija. Iako je Muavija kao halifa imao svoju zvaničnu pratnju i pomoćnike, ipak je Ibn Abbasova pratnja bila veća, mada tada nije imao nikakvog udjela u vlasti. Njega su okruživali ljudi željni nauke.[25]

Ibn Abbasov tefsir

Ibn Abbas nije napisao tefsir, ali je svojim učenicima, tj. istaknutim tabiinima, po nekoliko puta tumačio Kur'an, ajet po ajet, od

---

[21] Isto, str. 338, 339.

[22] Ibn Hadžer el-Askalani, nav. djelo, str. 324.

[23] Isto, str. 325.

[24] Dr. Abdurrahman Re'fet el-Baša, nav. djelo, str.174.

[25] Isto, str. 185.

početka do kraja, što su oni pomno pamtili i prenosili na slijedeće generacije. Te je predaje čuveni filolog Muhammed ibn Ja'kub El-Firuzabadi sabrao i objavio kao jedno djelo, odnosno kao kompletan tefsir, pod nazivom: *Tenvirul-mikjas min tefsiri Ibni Abbas*[26] koji se i danas može naći kao štampano djelo. Njegov je tefsir karakterističan po tome što je kratak, a njegove riječi dopunjuju značenje kur'anskih riječi, tako što se njima proširuje iskaz.

Njegov tefsir svrstava se u tradicionalne tefsire, što znači da on Kur'an tumači prije svega samim Kur'anom, zatim hadisima Muhammeda, s.a.v.s, pa onda mišljenjima istaknutih ashaba. Pored toga, pošto je bio izvanredan poznavalac arapskog jezika i predislamske poezije, on je poznat i po tome što se pri tumačenju Kur'ana koristio i tim disciplinama. I konačno, on se donekle koristio israilijjatima, tj. predajama jevreja i kršćana. Neki su mu prigovarali zbog toga, zamjerajući mu da je puno koristio israilijjate, ali ga zato drugi brane, iznoseći činjenicu da on te predaje nije koristio u temeljnim stvarima vjere, pogotovu akaida, nego u nekim manje važnim momentima, kao što su kazivanja o bivšim narodima, pazeći, opet, da ne budu u kontradiktornosti sa kur'ansko-sunnetskim tekstom.[27]

Kada je u pitanju pojašnjavanje određenih kur'anskih termina citatima iz predislamske poezije, treba reći da su to radili i ostali ashabi mufessiri, s tim što je to Ibn Abbas činio više od drugih. On je takav postupak smatrao neophodnim za razumijevanje manje poznatih kur'anskih izraza, jer je Kur'an objavljen *"na jasnom arapskom jeziku"*.[28] U tom smislu prenosi se njegova izreka: "Ako me pitate za značenje manje jasnih riječi u Kur'anu, potražite ih u poeziji, jer je poezija arapska antologija." Nakon nekoliko generacija pojavili su se neki učenjaci islamskog prava koji su kritikovali takav način tumačenja Kur'ana, govoreći da predislamska poezija ne može biti osnova kur'anskom značenju. Međutim, to je ostalo mišljenje manjine, budući da se u ovom slučaju ne radi o davanju prednosti poeziji nad

[26] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 360. Naziv tog tefsira donekle se razlikuje, zavisno od mufessira, pa ga tako neki navode kao *Tenvirul-mikbas fi tefsiri Ibni Abbas* (kao što je slučaj kod dr. Zehebija), a neki kao: *Tenvirul-iktibas min tefsiri Ibni Abbas*.

[27] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 70-73.

[28] *El-Šu'ara'*, 195.

kur'anskim tekstom, nego se poezijom samo pojašnjavaju manje poznati kur'anski izrazi. Zato se mufessiri, sve do današnjih dana, nisu ustručavali koristiti predislamskom poezijom u tumačenju pojedinih kur'anskih izraza.[29]

Izmišljanje i pripisivanje Ibn Abbasu riječi koje nisu njegove

U hadiskoj nauci dobro je poznat slučaj izmišljanja hadisa i pripisivanja istih Poslaniku, da bi se na taj način ojačalo određeno mišljenje i stekla neka ovosvjetska korist. Nešto slično dešavalo se i u oblasti tefsira, prije svega sa Ibn Abbasom. Naime, budući da je on imao veliki ugled kao mufessir i da je priznat kao najbolji tumač Kur'ana među ashabima a da njegov tefsir nije zapisan za njegova života, neki ljudi iz kasnijih generacija izmišljali su na njega, govoreći da je on protumačio određene ajete onako kako on ustvari nije radio. Zato je nastao problem kako pristupiti njegovom tefsiru, s obzirom na to da je dosta stvari izmišljeno i njemu pripisano. Taj problem islamski učenjaci rješavali su kao i problem izmišljanja hadisa, tj. provjerom lanca prenosilaca hadisa, odnosno, u ovom slučaju, provjerom lanca prenosilaca riječi koje se pripisuju Ibn Abbasu. Tako se u stručnoj literaturi mogu naći lanci sa pouzdanim prenosiocima, kojima se može vjerovati i čije se predaje mogu prihvatiti kao riječi Ibn Abbasa, kao i lanci sa prenosiocima koji nisu pouzdani i čije se predaje ne mogu uzeti kao vjerodostojne. Kao potvrdu da su neki lanci pouzdani navodi se i to što ih Buhari koristi u svom Sahihu. Mnogi mufessiri, kao npr. Taberi, prilikom citiranja Ibn Abbasovih stavova razlučivali su vjerodostojne od nevjerodostojnih predaja. Ipak, za tefsir koji je sakupio Firuzabadi ne može se reći da je potpuno vjerodostojan, pošto ima jedan broj slabih predaja, tj. onih koje se ne mogu uzeti kao sigurne.[30]

Ibn Abbasov angažman u društvu

Iz Ibn Abbasovih biografija može se vidjeti da je on veliki dio svog života proveo baveći se naukom, tj. učeći i podučavajući druge i to mu je bilo osnovno zanimanje. Treći halifa, Osman, r.a, odredio ga

[29] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 74-77.

[30] Opširnije o tome vidi: dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 77-83.

je da predvodi muslimane u obredima hadždža one godine kada je Osman ubijen, što je on i učinio. Kratko vrijeme bio je namjesnik Basre, na koje mjesto ga je postavio četvrti halifa, Alija, r.a. Tu dužnost je obavljao do Alijine smrti. Iako je bio istaknuti učenjak i profesor, ipak mu to nije bila prepreka da se lično angažuje u džihadu. Preživio je teška vremena smutnje među ashabima i tabiinima (fitna), ali se nije sklanjao pred velikim iskušenjima kao neki drugi, nego se priklanjao onoj strani za koju je smatrao da je bila uz istinu. Tako je npr. učestvovao na Alijinoj strani i u bici na devi protiv Aiše i njenih pristalica, kao i u bici na Siffinu protiv Muavije i njegovih pristalica, gdje je bio komandant desnog krila vojske.[31] Također je učestvovao na Alijinoj strani u borbi protiv haridžija. Pored toga, učestvovao je u osvajanju Sjeverne Afrike, dvadeset sedme godine po Hidžri.[32]

Koliko je Ibn Abbas bio hrabar, učen i ubjedljiv u razgovoru dobro pokazuje primjer njegova razgovora sa haridžijama kada su se okrenuli protiv Alije, r.a. Naime, dvadeset četiri hiljade Alijinih pristalica odmetnulo se od njega, zamjerajući mu što je dozvolio arbitražu između njega kao halife i Muavije koji se borio za vlast, što nije uzeo ratnog plijena niti robinja u bitkama sa Aišom i Muavijom i što je dozvolio da se za njega ne upotrijebi naziv "Vladar pravovjernih" (emirul-mu'minin). Ibn Abbas zatražio je dozvolu od Alije da razgovara sa haridžijama, što mu je on dozvolio, iako je izrazio bojazan za njega. Ibn Abbas tada je otišao direktno haridžijama i poduže razgovarao sa njima o stvarima koje su zamjerali halifi, tj. Aliji, r.a. Budući da je bio izuzetno oštrouman i učen, on je, na osnovu Kur'ana i Sunneta, opravdao sve Alijine postupke i dokazao im da je postupao ispravno. Nakon toga, dvadeset hiljada kolebljivaca vratilo se u redove Alijine vojske a četiri hiljade ih je ostalo iz inata pri svojim stavovima, praveći i dalje veliku smutnju.[33]

[31] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 382; Ibn Hadžer el-Askalani, nav. djelo, str. 325.
[32] Ebul-Fida' Hafiz Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, Kairo 1994. god, VIII dio, str. 284.
[33] Dr. Abdurrahman Re'fet el-Baša, nav. djelo, str.176-179.

Ibn Abbasova smrt

Pred kraj života Ibn Abbas je oslijepio i povukao se u Taif, gdje je i umro.[34] Najispravnije mišljenje je da je umro šezdeset osme godine po Hidžri, odnosno 687. godine, u sedamdesetoj godini života.[35] Dženazu mu je klanjao veliki broj ashaba i tabiina a u kabur ga je spustio i dženazu imamio Muhammed ibnul-Hanefijja, jedan od Alijinih sinova. Tom prilikom je rekao: "Tako mi Allaha, danas je umro učenjak cijelog ummeta!"[36]

***

[34] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 95.

[35] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 65.

[36] Dr. Abdurrahman Re'fet el-Baša, nav. djelo, str.185; dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 65.

MUDŽAHID IBN DŽEBR

مجاهد بن جبر

21/642.-104/722.

Mudžahid ibn Džebr bio je najpoznatiji mufessir među tabiinima a istakao se i u ostalim islamskim znanostima. Svi ga stavljaju na pijedestal kada je u pitanju učenost i pobožnost. Učenik je čuvenog Ibn Abbasa a znanje je prenio mnogima iz naredne generacije. Živio je sa Kur'anom i za Kur'an, te je i umro sa Kur'anom, na sedždi.

Mudžahid ibn Džebr Ebul-Hadždžadž el-Mekki el-Mahzumi rođen je 21. god. po Hidžri, tj. 642. god. po Isau, a.s, u vrijeme vladavine Omera ibnul-Hattaba, r.a.[1] Živio je najviše u Mekki, putovao je u razne krajeve a jedno vrijeme živio je i u Kufi. Jedan je od najistaknutijih tabiina među poznavaocima islamskih znanosti, pogotovu u poznavanju Kur'ana i znanostima u vezi sa Kur'anom tj. tefsirom. Umro je u Mekki, na sedždi, 104. god. po Hidžri, odnosno 722. god. po Isau, a.s, u osamdeset trećoj godini života.[2] Mudžahidovi biografi tu godinu uzimaju za najvjerovatniju godinu njegove smrti, iako manji broj njih navodi i neke druge godine, kao npr: 102, 103, 107. ili 108. godinu po Hidžri.[3]

Mudžahidova učenost i pobožnost

U vrijeme tabiina postojala su tri centra ili škole u kojima su tabiini izučavali tefsir, preuzimajući ga od istaknutih ashaba. U Medini su se istaknuti tabiini okupljali oko Ubejj ibn Ka'ba, u Kufi (Iraku) oko Abdullaha ibn Mes'uda, a u Mekki oko Abdullaha ibn Abbasa.[4] Ibn Abbas slovi kao najpoznatiji mufessir među ashabima, pa je logično što se i titula najboljeg mufessira među tabiinima pripisuje njegovom učeniku, tj. Mudžahidu. Neki stručnjaci u tefsiru daju prednost njegovom kolegi Se'id ibn Džubejru, također Ibn Abbasovom učeniku, ali ipak većina Mudžahida smatra najvećim stručnjakom u tefsiru među tabiinima.[5]

Budući da je Ibn Abbas bio enciklopedista, Mudžahid je od njega primao svestrano znanje, ne zanimajući se samo za jednu naučnu disciplinu. Tako se navodi da je bio stručnjak u fikhu i hadisu, ali da je ipak najbolji bio u tefsiru. Svoje znanje stjecao je, osim Ibn Abbasa, pred slijedećim ashabima: Alijom, Ebu Hurejrom, Aišom, Sa'd ibn Ebi Vekkasom, Abdullahom ibn Amrom, Abdullahom ibn Omerom,

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, V tom, str. 278; Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, str. 384.

[2] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 278; Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 104.

[3] Muhammed ibn Ahmed Ez-Zehebi, *Sijeru e'lamin-nubela'*, Bejrut 1996. god. XI izd. IV tom, str. 455,456.

[4] Muhammed Es-Sabbag, *Lemhat fi 'ulumil-Kur'an*, Bejrut 1974, str. 137, 138.

[5] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 103-105.

Džabirom ibn Abdullahom, Ebu Se'idom el-Hudrijem i dr. Od njega se prenosi izreka da je tefsir izučavao i preuzimao od više od deseterice ashaba.[6] Znanje koje je stjecao pred ashabima prenosio je na tabi-tabiine, pa i neke tabiine, a prije svega na: Ata'a, Ikrimu, Amra ibn Dinara, Katadu, Sulejmana el-Ahvela, Sulejmana el-A'meša, Abdullaha ibn Kesira i mnoge druge. Ovaj Abdullah ibn Kesir el-Mekki jedan je od deseterice imama u kiraetu, a znanje je stekao ponajviše od Mudžahida.[7]

O vrijednosti Mudžahida kao učenjaka i o njegovoj sposobnosti govore mnoge izreke prenesene od učenjaka koji su ga poznavali i izučavali njegov životopis. Tako ga npr. stručnjaci u disciplinama provjere vjerodostojnosti prenosilaca hadisa, među kojima i čuveni Jahja ibn Me'in, smatraju povjerljivim i pouzdanim, tj. da se od njega može preuzimati sve znanje koje prenosi. Pored toga, A'meš, Katade i Husajf za njega su rekli da je bio u svoje vrijeme najbolji stručnjak u kur'anskim i tefsirskim znanostima. Od Ibn Džurejdža prenosi se slijedeća izreka: "Draže mi je da nešto čujem od Mudžahida pa da onda mogu reći da sam to od njega lično čuo, nego li moja porodica i imetak."[8]

Mudžahid se nije istakao samo u znanju nego i u praksi, tj. u primjeni znanja, maksimalno se trudeći da svoja djela uskladi sa znanjem. U tom smislu u Mudžahidovom životopisu navodi se više predaja koje ukazuju na njegovu izuzetnu pobožnost. Tako npr. navodi se da bi se on potpuno predao i uživio u namazu, obavljajući ga krajnje skrušeno. Toliko dugo bi se zadržavao na ruku'u da bi oni koji bi ga vidjeli kako klanja pomislili da neće nikako ustati sa ruku'a. Isto tako, kada bi ga vidjeli na sedždi, pomislili bi da nikada neće podići glavu sa sedžde. Stalno bi se sjećao Uzvišenog Allaha, učeći određeni zikr, pa je o tome rekao: "Čovjek neće biti jedan od onih koji puno spominju Allaha sve dok Ga ne bude spominjao učeći zikr i stojeći i sjedeći i ležeći!"[9]

---

[6] Muhammed ibn Ahmed Ez-Zehebi, nav. djelo, str. 450; Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 107.

[7] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 384.

[8] Muhammed ibn Ahmed Ez-Zehebi, nav. djelo, str. 451, 454.

[9] Abdul-Mun'im Kandil, *Hajatus-salihin*, Kairo, bez god izd, str. 275, 276.

Još u mladosti bio je spreman na smrt i iščekivao ju je svake noći. Zato je svake noći, ležeći u postelji, sve dok ne zaspi učio: *La ilahe illellah.* Kada je upitan o tom postupku, on je proučio riječi Uzvišenog: *On vas noću uspavljuje* (*umrtvljuje*)...[10] Pošto je bio izuzetno učen i pobožan, te pošto je vrlo lijepo i tečno govorio, mnogi su hrlili na njegova predavanja i nastojali da budu što češće u njegovoj blizini. Puno su žalili i smatrali bi da ih je mašilo veliko dobro ako bi izostali samo sa jednog njegova predavanja.[11]

Mudžahid kao mufessir

U vrijeme tabiina preovladavao je tradicionalni tefsir a bilo je vrlo malo pokušaja racionalnog tumačenja Kur'ana. Zato se mufessiri koji su tada živjeli ubrajaju među tradicionalne mufessire, među kojima je, svakako, i sam Mudžahid. Slično ostalim tradicionalnim mufessirima, Mudžahid je kur'anske ajete tumačio na slijedeći način:

1. drugim kur'anskim ajetima koji govore o istoj temi – što spada u tumačenje Kur'ana Kur'anom,
2. hadisima Allahova Poslanika, s.a.v.s,
3. riječima istaknutih ashaba a ponajviše Ibn Abbasa,
4. vlastitim razumom na osnovu poznavanja arapskog jezika, islamskih znanosti i drugog potrebnog znanja, i
5. israilijjatima, tj. predajama od jevreja i kršćana.

Koliko je cijenio Ibn Abbasa, koliko se družio s njim i koliko je naučio od njega može se vidjeti iz izreke u kojoj kaže da je lično pred Ibn Abbasom trideset puta proučio Ku'ran, ili iz njegovih riječi: "Tri puta sam detaljno prešao Kur'an sa Ibn Abbasom, zaustavljajući se kod svakog ajeta i pitajući ga o njemu, povodom čega je objavljen i kakvo je njegovo značenje."[12]

S obzirom na njegovo izuzetno interesovanje za značenjima kur'anskih ajeta i izvanrednu sposobnost pamćenja, može se slobodno reći da je on zapamtio kako je Ibn Abbas protumačio svaki kur'anski

[10] *El-En'am*, 60.
[11] Abdul-Mun'im Kandil, nav. djelo, str. 276.
[12] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 384, 385.

ajet i da je to njegovo tumačenje prenio slijedećim generacijama. Zato je njegovo ime jedno od glavnih kada se govori o lancima prenosilaca (sened) preko kojih je prenesen Ibn Abbasov tefsir do vremena kada je zapisan u tefsirima kasnijih mufessira. I zato su se, kako kaže šejhul-islam Ibn Tejmije, mnogi učenjaci oslanjali na njegovo tumačenje Kur'ana, među kojima se ističu Šafija i Buharija. Pišući poglavlje o tefsiru u *Sahihu*, Buhari mnoge predaje navodi upravo od Mudžahida. Zbog toga je i Sufjan es-Sevri rekao: "Ako ti dođe Mudžahidov tefsir, on ti je dovoljan!"[13] Ibn Hajjan je za Mudžahida rekao: "On je bio stručnjak u fikhu, pobožan, odan ibadetu i vrlo precizan." Zehebi je za njega rekao: "Sav ummet složio se u tome da je on velikan i da se njegove riječi uzimaju kao dokaz. Autori svih šest najpoznatijih hadiskih zbirki navode predaje koje on prenosi."[14]

Svi ti citati potvrda su Mudžahidove izuzetne učenosti i njegove velike vrijednosti kada su u pitanju islamske znanosti a posebno tefsir. Međutim, i pored toga postoji A'mešova predaja da su neki učenjaci oprezno prihvatali njegov tefsir zato što je imao kontakta sa ehli-kitabijama i što je njih pitao o određenim stvarima. To je ipak jedna od rijetkih primjedbi na Mudžahida, a dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi na to odgovara slijedećim riječima: "To je jedini prigovor koji je upućen njegovom tefsiru. Ipak, ne znamo ni za koga da mu je prigovorio u pogledu njegove pouzdanosti i pravednosti. Ukratko rečeno, Mudžahid je bez ikakve dvojbe, pouzdana osoba. A ako je tačno da je pitao ehli-kitabije o nekim stvarima, ne vjerujem da je u tome prelazio granice dozvoljenog, pogotovu ako se ima u vidu da je bio Ibn Abbasov učenik, učenik učenjaka cijelog ummeta, koji je energično osuđivao preuzimanje i vjerovanje u predaje ehli-kitabija koje prelaze granice onog što je zabranio Allahov Poslanik, s.a.v.s."[15]

U vrijeme tabiina znanje se uglavnom prenosilo usmenim putem i vrlo malo se zapisivalo na papir. Sve islamske znanosti prenošene su usmenim putem, s generacije na generaciju, do kraja drugog i početka trećeg stoljeća po Hidžri, kada se počinje ozbiljnije raditi na njihovom sakupljanju i zapisivanju u knjige. Zato ni Mudžahid nije napisao svoj tefsir i on ne postoji kao zasebno djelo, nego samo kao pojedinačne

---

[13] Isto, str. 385; Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str.104.

[14] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 385; Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 105.

[15] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str.105.

predaje zapisane u djelima kasnijih islamskih učenjaka, prije svega mufessira.

Budući da njegov tefsir nije zapisan u njegovo vrijeme a da je imao veliki ugled kao mufessir, sa Mudžahidom se desila slična stvar kao i sa Ibn Abbasom. Naime, određene osobe iz kasnijih generacija znale su nekada, radi nekih svojih ličnih dunjalučkih interesa i radi potvrde svojih stavova, pripisati Mudžahidu neke riječi koje on nije rekao. Na taj je način došlo do pojave da se o jednom ajetu od Mudžahida prenose dva različita tumačenja. Međutim, to se sa Mudžahidom ipak rjeđe dešavalo nego sa Ibn Abbasom a i pored toga islamski učenjaci su ukazivali na ljude koji su prenosili njegove riječi, ukazujući na lance prenosilaca kojima se može vjerovati, kao i na one koji nisu vjerodostojni. S obzirom na to, sa popriličnom sigurnošću može se tvrditi koje su riječi prenešene od Mudžahida a koje su izmišljene.[16]

Primjeri Mudžahidova tumačenja Kur'ana

Riječi Uzvišenog *"...i On vam je upotpunio Svoje blagodati, i vidljive i nevidljive."*[17], Mudžahid je protumačio: "Vidljive blagodati su: islam, Kur'an, Poslanik i nafaka, a nevidljive se ogledaju u pokrivanju sramota i grijeha." Zatim, riječi Uzvišenog: *"...i pred Allahom pokorno stojte!"*[18], on je protumačio: "Pokornost (kunut) sastoji se od skrušenosti, obaranja pogleda i poniznosti iz straha od Allaha."[19]

Riječi Uzvišenog: *"...i druge puteve ne slijedite, pa da vas odvoje od puta Njegova!"*[20], on je protumačio: "...tj. nemojte slijediti puteve novotarija i sumnjivih stvari!" U pogledu riječi Uzvišenog: "*Oni koji budu zlo činili i grijesi njihovi ih budu sa svih strana stigli...*"[21], on je rekao: "Grijesi okružuju srca kao što zid okružuje ono oko čega je izidan. Kad čovjek učini neki

[16] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 385
[17] *Lukman*, 20.
[18] *El-Bekare*, 238.
[19] Abdul-Mun'im Kandil, nav. djelo, str. 277.
[20] *El-En'am*, 153.
[21] *El-Bekare*, 81.

grijeh, grijesi se gomilaju i zaklanjaju srce, sve dok ono ne postane ovako!" – zatim je zatvorio svoju šaku.[22]

Tumačeći Allahove dž.š. riječi: "*Zatim ćete tog dana sigurno biti pitani za uživanje!*"[23], on je rekao: "tj. za svaku slast." Tumačeći Allahove, dž.š, riječi: "*Zaista onima koji kažu: 'Naš gospodar je Allah' a zatim budu ustrajni...*"[24], on je rekao: "tj. zatim budu ustrajni i ne budu činili širk sve do smrti." Tumačeći Njegove riječi: "*A ako se u nečemu ne slažete, obratite se Allahu i Poslaniku...*"[25], on je kazao: "Obratite se Allahovoj Knjizi i Njegovom poslaniku dok bude živ, a kada on umre onda njegovom sunnetu!" A tumačeći Njegove riječi: "*...a ne zaboravi ni svoj udio na ovom svijetu!*"[26], on je rekao: "Odvoji od ovog svijeta za ahiret, tako što ćeš biti pokoran Uzvišenom Allahu."[27]

Tumačeći ajete o polaganju računa na ahiretu, Mudžahid je naveo slijedeći primjer: "Na kijametskom danu bit će dovedena tri čovjeka: bogataš, bolesnik i rob, pa će Uzvišeni Allah upitati bogataša: 'Šta te je udaljilo od ibadeta Meni, radi čega sam te stvorio?' On će odgovoriti: 'Gospodaru, dao si mi veliko bogatstvo, pa me je ono zavelo.' Tada će mu biti pokazan Sulejman, a.s, sa svim svojim bogatstvom, pa će bogatašu biti rečeno: 'Jesi li ti bio imućniji i sa više obaveza od njega?' 'Ne, on je bio imućniji od mene, Gospodaru.' – reći će on, pa će mu Allah kazati: 'Sva vlast, obaveze i bogatstvo koje mu je dato nisu ga spriječili od ibadeta Meni!' Zatim će biti doveden bolesnik, pa će i njega Uzvišeni upitati: 'Šta je tebe spriječilo da Mi činiš ibadet radi kojeg sam te stvorio?' On će odgovoriti: 'Gospodaru, bolest moga tijela spriječila me je od toga.' Tada će mu biti pokazan Ejjub a.s. sa svojom bolešću i belajem, pa će bolesniku biti rečeno: 'Jesi li ti bio bolesniji i na većem iskušenju ili on?' 'On je bio.' – reći će bolesnik, pa će mu Allah kazati: 'Njega bolest i iskušenje u kojem je bio nije spriječilo da Mi čini ibadet!' Zatim će biti doveden rob, pa će ga Allah upitati: 'Šta je tebe spriječilo da Mi činiš ibadet radi kojeg sam te stvorio?' On će odgovoriti: 'Gospodaru, odredio si mi na dunjaluku gospodare, pa su oni imali vlast nada mnom i oni su me spriječili da

---

[22] Abdul-Mun'im Kandil, nav. djelo, str. 277.
[23] *Et-Tekasur*, 8
[24] *Fussilet*, 30.
[25] *En-Nisa'*, 59.
[26] *El-Kasas*, 77.
[27] Ebul-Fida' Hafiz Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, Kairo 1994. god, IX dio, str. 231-235.

Tebi činim ibadet.' Tada će mu biti pokazan Jusuf a.s. u stanju podanika i roba, pa će tog roba Allah upitati: 'Da li si ti bio u težem stanju kao rob ili on?' 'On je bio, Gospodaru.' – odgovorit će, pa će mu Allah reći: 'To što je on bio rob nije ga spriječilo da Meni čini ibadet!'"[28]

***

[28] Isto, str. 232, 233.

IBN DŽERIR ET-TABERI

محمد بن جرير الطبري

224/839.-310/923.

Taberi je bio stručnjak u svim islamskih disciplinama, historiji i arapskom jeziku. Posebno se istakao kao mufessir, napisavši komentar Kur'ana koji mnogi i danas smatraju najboljim tefsirom ikada napisanim. To je najstariji tefsir koji je kompletno sačuvan do danas i smatra se uzorom svim tradicionalnim tefsirima.

Puno ime mu je: Ebu Dža'fer Muhammed ibn Džerir ibn Jezid ibn Kesir ibn Galib et-Taberi. Rođen je 224. godine po Hidžri, odnosno 839. godine po Isau, a.s, u Amulu u pokrajini Taberistan, po kojoj je dobio i ime. Taberi navodi san svoga oca, kao išaret dok je još bio dijete, da će biti istaknuti učenjak: "Moj otac me je usnio ispred Allahova Poslanika, s.a.v.s, sa sepetom punim kamenja, kako bacam to kamenje pred njega. Ispričao je to tumaču snova, pa mu je on rekao: Ako odraste, tvoj sin će dati veliki doprinos islamu i odbrani šerijata." To je potaklo oca da mi počne pomagati u traganju za znanjem, iako sam tada još bio dijete."[1] Zatim, Ibn Džerir o svojim počecima u nauci kaže: "Kur'an sam naučio napamet sa sedam godina, ljude sam u namazu predvodio sa osam, a hadise sam zapisivao sa devet godina."[2] Sa dvanaest godina napušta svoj rodni kraj u potrazi za znanjem. Sa tim ciljem boravio je u mnogim pokrajinama: kao npr. u Egiptu (Misr), Siriji (Šam) i Iraku, te se na kraju nastanio u Bagdadu.[3] Tu provodi ostatak života. Umire 310. godine po Hidžri, odnosno 923. godine po Isau, a.s.[4]

Njegovi učitelji i učenici

Kada je prvi put dolazio u Bagdad, 241. h.g, imao je želju da dođe do Ahmeda ibn Hanbela i pred njim stekne određeno znanje, ali je Ahmed ibn Hanbel umro malo prije njegova dolaska.[5] Ipak, sreo se sa velikim brojem istaknutih učenjaka tog doba, od kojih je učio razne znanosti. Njegovi profesori bili su: Muhammed ibn Abdulmelik, Ismail ibn Musa es-Sudejj, Ishak ibn Israil, Muhammed ibn Humejd er-Razi, Ahmed ibn Meni', Hennad ibnus-Serijj, Muhammed ibn Abdul-A'la es-San'ani, Sufjan ibn Veki', Fadl ibnus-Sabbah, Bišr ibn Mu'az el-Akadi, Mudžahid ibn Musa, Harun ibn Ishak el-Hemedani, Ibrahim ibn Se'id el-Dževheri, Se'id ibn Jahja el-Emevi i dr.[6]

---

[1] Halil Muhjiddin el-Mejjis, *Et-Taberi* (Taberijev životopis, naveden na početku njegova tefsira: Muhammed ibn Džerir et-Taberi, *Džami'ul-bejan an te'vilijil-Kur'an*, Bejrut 1988, I tom, str. 3).

[2] Isto.

[3] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 205.

[4] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VI tom, str. 69.

[5] Halil Muhjiddin el-Mejjis, *Et-Taberi*... str. 3.

[6] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, *Sijeru e'lamin-nubela'*, XIV tom, str. 268, 269.

Među njegovim učenicima posebno su se istakli: Abdullah ibnul-Hasan el-Harrani, Ebul-Kasim et-Taberani, Ahmed ibn Kamil el-Kadi, Ebu Bekr eš-Šafi'i, Ebu Ahmed ibn Adijj, Muhammed ibn Ahmed ibn Hamdan, Ebu Dža'fer Ahmed ibn Alijj El-Katib, Abdul-Gaffar ibn Ubejdullah el-Hudajbi, Muhammed ibn Abdullah eš-Šejbani i mnogi drugi.[7]

Ibn Džerir et-Taberi kao učenjak

Ibn Džerir od malena se isticao marljivošću, upornošću i željom za napredovanjem u znanju. Pored toga, Allah ga je nadario inteligencijom, tako da je na naučnom planu napredovao toliko da je, u svoje vrijeme, bio jedan od najistaknutijih islamskih učenjaka. Posebno se istakao u tefsiru, kiraetima, hadisu, fikhu, arapskom jeziku i historiji.[8] Mnogi učenjaci izuzetno pohvalno su se izražavali o njegovoj vrijednosti kao istaknutog učenjaka. Tako npr. čuveni Hatib el-Bagdadi za njega kaže: "On je bio jedan od najistaknutijih učenjaka. Njegov stav je presudan i ljudi drže do njegova mišljenja zato što je bio izuzetno vrijedan i poznat. On je ovladao velikim brojem znanosti da mu u tome nije bilo ravna u njegovo vrijeme!"[9] Ibn Huzejme za njega kaže: "Na cijeloj Zemlji ne znam nikog učenijeg od Muhammeda ibn Džerira!"[10] A Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi za njega, između ostalog, kaže: "On je mnogo putovao i učio od najodličnijih učenjaka. Bio je izuzetan u svoje vrijeme: po znanju, inteligenciji i mnogim pisanim djelima. Rijetko će oči vidjeti takvoga!"[11]

U fikhu je dostigao stepen apsolutnog idžtihada, tako da je mogao, ne samo davati prednost mišljenjima jednih šerijatskih pravnika nad drugim, nego je često donosio i vlastita fikhska rješenja. Zbog toga se i izdvaja iz šafijskog mezheba, kojem je jedno vrijeme pripadao, i postaje nosiocem posebnog mezheba, odnosno fikhske škole. Po njemu su, oni koji su slijedili taj mezheb, dobili ime *džeririje.* Taj mezheb samostalno je egzistirao neko vrijeme, a poslije se utopio u

---

[7] Isto, str. 269.

[8] Muhammed es-Sabbag, *Lemhat fi 'ulumil-Kur'an*, Bejrut 1974, str. 185.

[9] Isto; Halil Muhjiddin el-Mejjis, *Et-Taberi*... str. 3.

[10] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Buhus fi usulit-tefsiri ve menahidžihi*, Rijad 1413. h.g, str. 145.

[11] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, nav. djelo, XIV tom, str. 267.

druge, raširenije mezhebe.[12] U hadisu je, također, svojevremeno bio jedan od najvećih stručnjaka, tako da je mogao, shodno metodologiji hadiske nauke, razlučivati dobre od loših predaja i na taj način odabirati riječi učenjaka iz prethodnih generacija, prije svega ashaba i tabiina, te hadise Muhammeda, s.a.v.s.

U historiji, i općoj i islamskoj, dao je toliki doprinos da ni jedan ozbiljan historičar ne može bez njegovih djela. Neki ga nazivaju ocem historiografije među arapsko-islamskim učenjacima. Iz te oblasti napisao je čuveno djelo *Tarihul-umem vel-muluk,* koje je poznato i kao *Taberijeva historija* a štampano je u jedanaest tomova.[13] To djelo posebno je interesantno zato što navodi događaje od početka stvaranja i Adema, a.s, pa sve do vremena pisanja samog djela. Navodi se da je on, prije početka pisanja tog djela upitao svoje prijatelje da li imaju volju za historijom od Adema, a.s, do njihova vremena. Tada su ga upitali koliko bi to djelo bilo veliko, pa im je on odgovorio: "Oko trideset hiljada listova." "Treba puno života da bi se to djelo napisalo!" – rekli su oni, a on je uzvratio: "Svi pripadamo Allahu! Nestalo je upornosti!" Zatim je to djelo skratio na oko tri hiljade listova. Sličan slučaj se navodi i u vezi sa njegovim tefsirom.[14]

Bio je izuzetno pobožan i skroman. Nije se ustručavao reći istinu, pa makar ga to i koštalo. Zbog takvih stavova imao je određenih problema, prije svega od strane tvrdokornih hanbelija, koji su ga optuživali govoreći čak i da je bio blizak rafidijama, zbog čega su sve koje su mogli odvraćali od njega.[15] Jednom je jedan namjesnik od njega zatražio da napiše djelo iz oblasti fikha, pa je on napisao *El-Hafif.* Ovaj mu je za to ponudio hiljadu zlatnika, što je on odbio, pošto se držao principa da ne piše djela za materijalnu naknadu.[16] Drugom prilikom halifa Muktedir htio je da se napiše djelo o vakufu ali da bude u skladu sa stavovima svih stručnjaka u fikhu. Sugerisano mu je da to može uraditi samo Taberi, pa je zatražio od njega da to i uradi. Nakon toga pozvao ga je sebi i htio da ga nagradi, ali je Taberi i to odbio.[17]

---

[12] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 206.

[13] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VI tom, str. 69.

[14] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, nav. djelo, str. 274, 275.

[15] Ebul-Fida' Hafiz Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, XI dio, str. 156, 157.

[16] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, nav. djelo, str. 270.

[17] Ebul-Fida' Hafiz Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, XI dio, str. 156.

Živio je od prihoda iz jednog sela u Taberistanu, od onog što je naslijedio od svoga oca, te se posvetio izučavanju nauke i pisanju naučnih djela. Nekoliko puta mu je nuđeno da radi u domenu šerijatskih sudova, ali je i to odbio. Kada su mu prijatelji rekli da bi to trebalo da prihvati, on ih je zastidio riječima: "Bio sam ubijeđen da biste mi, da sam to ja zaželio, vi to zabranili!"[18] Učenici i prijatelji koji su prisustvovali zadnjim trenucima njegova života upitali su ga za savjet, šta da rade što bi im pomoglo na Sudnjem danu, pa im je on odgovorio da rade u skladu sa onim što je napisao u svojim djelima. Zatim je više puta izgovorio kelimei-šehadet a onda potro lice rukom, zatvorivši njome oči, nakon čega je spustio ruku i izdahnuo.[19]

Djela koja je napisao

Ibn Džerir et-Taberi bio je izuzetno plodan pisac, pa se malo ko u povijesti čovječanstva može mjeriti sa njim. Donekle se to može vidjeti iz podatka da su njegovi učenici izračunali da je on od svog punoljetstva pa sve do smrti u prosjeku pisao četrnaest listova dnevno![20] Drugi navode podatak da je on četrdeset godina proveo pišući svaki dan po četrdeset listova![21] Nažalost, jedan dio tih djela je zagubljen, jedan dio je još u rukopisu a samo jedan dio je štampan do sada. Pored već navedenog historijskog djela i njegova tefsira, učenjaci koji pišu o njemu posebno navode slijedeća djela:

1. *Tarihur-ridžal* – o istaknutim ashabima i tabiinima, te učenjacima do njegova vremena.
2. *Latiful-kavl fi ahkami šerai'il-islam* – to je djelo u kojem je izložen njegov mezheb sa dokazima.
3. *El-Hafifu fi ahkami šerai'il-islam* – sažetak prethodnog djela.
4. *El-Kiraatu vet-tenzilu vel-adedu* – o kiraetima.
5. *Ihtilafu ulemail-emsar* – o razilaženjima među islamskim učenjacima.

---

[18] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, nav. djelo, str. 275.
[19] Isto, str. 276.
[20] Halil Muhjiddin el-Mejjis, *Et-Taberi*... str. 4.
[21] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, nav. djelo, str. 272.

6. *Tehzibul-asar* – nedovršeno hadisko-fikhsko djelo u kojem opširno izlaže i komentariše sve predaje od pojedinih ashaba.
7. *Šerhus-sunne.*
8. *El-Fedail, itd.*[22]

Taberijev tefsir

Djelo po kojem je Ibn Džerir et-Taberi najviše poznat jeste njegov čuveni tefsir *Džami'ul-bejan fi te'vilil-Kur'an,*[23] štampan u trideset dijelova. To je najstariji tefsir koji je u potpunosti prenesen do današnjih dana. Interesantno je da je stoljećima bio zagubljen i da se o njemu znalo samo kroz kasnije tefsire, koji su navodili neke citate iz njega, sve dok nije pronađen jedan primjerak u rukopisu u privatnoj biblioteci jednog emira u Nedždu, na osnovu kojeg je to djelo štampano.[24] Taberijev tefsir zasigurno je jedan od najvrednijih i najpoznatijih tefsira uopće. On se ubraja u tradicionalne tefsire i glavni je izvor svim tradicionalnim tefsirima pisanim nakon njega. Nema nijednog starijeg tefsira da je preživio do danas, a budući da je to svojevrsna enciklopedija tefsirskog naslijeđa u njemu se navode mnoga tumačenja prethodnih mufessira, pogotovu ashaba i tabiina. Iako tradicionalan, značajan je izvor i za racionalne mufessire, zbog davanja prednosti mišljenjima određenih mufessira nad drugim i zbog navođenja vlastitih stavova.[25] Zbog takvih odlika, neki učenjaci – među kojima je i dr. Jusuf el-Kardavi – smatraju da je nepravedno Taberija svrstati među tradicionalne mufessire, nego da ga treba ubrojati među one koji su pokušali spojiti tradicionalni i racionalni metod u tumačenju Kur'ana.[26]

O vrijednosti Taberijeva tefsira postoji mnogo pohvalnih ocjena čuvenih mufessira. "Ako pratimo ono što su rekli istaknuti učenjaci o tefsiru Ibn Džerira, naći ćemo da se istraživači i na Istoku i na Zapadu

---

[22] Isto, str. 273, 274.

[23] Taj naziv negdje je naveden kao: *Džami'ul-bejan 'an te'vili ajil-Kur'an,* a negdje i kao: *Džami'ul-bejan fi tefsiril-Kur'an.* Pored toga, nije rijetko da se navede samo kao: *Tefsirut-Taberi (Taberijev tefsir).*

[24] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 207, 208.

[25] Muhammed es-Sabbag, nav. djelo, str. 191.

[26] Vidjeti: Dr. Jusuf el-Kardavi, *Kejfe nete'amelu me'al-Kur'anil-azim,* str. 217.

slažu u ocjeni da je on izuzetno vrijedan i da je neophodan izvor svakom ko se bavi proučavanjem tefsira."[27] Tako npr. Sujuti za njegov tefsir kaže: "Njegov tefsir je najbolji i najvredniji među tefsirima. On navodi različite stavove i daje prednost jednima nad drugim, služi se jezičkim tumačenjem i izvodi šerijatske propise. U tome njegov tefsir nadmašuje po vrijednosti i najstarije tefsire."[28] Zatim, čuveni Nevevi za njegov tefsir kaže: "Cijeli ummet slaže se da nema ni jednog tefsira poput Taberijevog!"[29] Ahmed ibn Ebi Tahir el-Isferajini o njegovoj vrijednosti kaže: "Kada bi neko i u Kinu otišao samo da dođe do tefsira Muhammeda ibn Džerira, to ne bi bilo puno!"[30] Ibn Tejmije, upitan o tome koji tefsir je najispravniji, odgovorio je: "Što se tiče tefsira dostupnih ljudima, najispravniji od njih je tefsir Muhammeda ibn Džerira et-Taberija. On navodi izreke prethodnih učenjaka sa vjerodostojnim lancem prenosilaca i u tom tefsiru nema novotarija. On ne prenosi ništa od onih za koje nije sigurno da su povjerljivi, kao npr. od Mukatila ibn Bukejra i Kelbija".[31] A Ebu Muhammed el-Fergani kaže: "Kada bi iz tog djela neki učenjak htio izdvojiti deset posebnih djela i u svakom opširno izložiti po jednu zasebnu znanost, to bi mogao učiniti!"[32]

Karakteristike Taberijeva tefsira

Na samom početku tefsira Taberi daje opširan uvod u kojem, između ostalog, obrađuje slijedeće teme: stil kur'anskog izraza, objava Kur'ana na sedam harfova, zabrana tumačenja Kur'ana vlastitim razumom, prethodni mufessiri koji su se istakli u tumačenju Kur'ana i oni koji zaslužuju određene kritike, obaveza ummeta u pogledu poznavanja tumačenja Kur'ana, imena kur'anskih sura kako ih je zvao Poslanik s.a.v.s, tumačenje imena *Fatihe* itd. Prije svakog ajeta, ili nekoliko ajeta, Taberi navodi riječi: "Tumačenje riječi Uzvišenog..." (*el-kavlu fi te'vili kavlihi teala...*). Zatim shodno misaonoj cjelini navodi kur'anske riječi i tumači ih. Pri tome navodi tumačenja istaknutih

---

[27] Isto, str. 208.

[28] Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, str. 363.

[29] Isto.

[30] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, nav. djelo, XIV tom, str. 272.

[31] Šejhul-Islam Ahmed Ibn Tejmije, *Medžmu'u fetava*, Medina 1995, tom 13. str. 385.

[32] Isto, str. 273.

ashaba i tabiina, citirajući ih zajedno sa lancem prenosilaca. Ako o jednom ajetu ima više mišljenja, on ih navodi i obrazlaže ih, dajući na kraju prednost onome koje smatra najispravnijim. Pored toga, na mjestima gdje osjeti potrebu za vlastitim zaključkom, on ga i navede, izvlačeći na taj način šerijatske propise na osnovu vlastitog idžtihada. Isto tako, na mjestima gdje ima potrebe za jezičkom analizom određenih riječi ili rečenica, on se upušta i u to.

Pristalica je tradicionalnog tefsira i smatra da je uslov ispravnosti tefsira oslanjanje na tradiciju prenesenu putem lanaca prenosilaca. Nije rijedak slučaj da u svom tefsiru otvoreno kritikuje one koji neki ajet protumače na osnovu svog mišljenja, bez uporišta u određenom dokazu. Tako npr., tumačeći ajet: "Vama je poznato ono što se dogodilo onima od vas koji su se o subotu ogriješili, kao i to da smo im Mi rekli: 'Budite majmuni prezreni!'"[33], on navodi predaju sa lancem prenosilaca od Mudžahida, da je on rekao: "Oni nisu pretvoreni u majmune, nego su njihova srca izmijenjena. To je samo primjer koji im Allah navodi, poput primjera magarca koji nosi knjige." Zatim Taberi, komentarišući taj stav, kaže: "Te Mudžahidove riječi u suprotnosti su sa očitim značenjem na koje ukazuju kur'anske riječi (...) Pored toga, njegove riječi u suprotnosti su i sa ostalim provjerenim dokazima."[34]

Pri navođenju seneda (lanaca prenosilaca) postupao je kao i muhaddisi, tj. uglavnom nije analizirao sam sened, jer ga samim navođenjem izlaže kritici stručnjaka. Međutim, ponekad je to ipak radio. Tako npr. za jednu predaju koja se prenosi od Ikrime on kaže: "Što se tiče predaje od Ikrime o tom pitanju, od Ejjuba nju prenosi Harun a ono što on prenosi je diskutabilno. Pored toga, nije potvrđeno da je preko pouzdanih prenosilaca takvo nešto preneseno od Ejjuba."[35] Slično je i sa israilijjatima, tj. sa predajama od jevreja i kršćana. On ih u ne malom broju navodi u svom tefsiru, prenoseći ih od učenih jevreja i kršćana koji su prihvatili islam, bez kritičkog komentara. Moguće je da se u tome poveo za historijskim predajama koje je navodio u svojim opširnim historijskim djelima, ali i pored toga, tu se također može primijeniti pravilo muhaddisa da samim

[33] *El-Bekare*, 65.

[34] Muhammed ibn Džerir et-Taberi, *Džami'ul-bejan an te'vili ajil-Kur'an*, Bejrut 1988, I dio, str. 332.

[35] Muhammed ibn Džerir et-Taberi, nav. djelo, XVI dio, str. 15.

navođenjem lanca prenosilaca on izlaže određenu predaju analizi i ocjeni stručnjaka.[36]

Budući da je dobro poznavao kiraete i da je bio jedan od istaknutih stručnjaka u toj oblasti, on se u svom tefsiru često osvrće i na tu problematiku, prihvatajući vjerodostojne (mutevatir) kiraete. Navodi se da je on, samo iz te oblasti, napisao djelo od osamnaest tomova, u kojem je uz vjerodostojne naveo i ostale (šazz) kiraete i dao prednost jednom kiraetu, kojim nije izašao iz granica vjerodostojnosti. Nažalost, to djelo je nestalo, kao što je slučaj i sa mnogim drugim njegovim djelima.[37]

Jedna od odlika njegova tefsira jeste i to što je pokušavao izbjeći bespotrebne rasprave. Tako npr. pri tumačenju 112-114. ajeta sure *El-Maide* u kojima se govori o sofri (trpezi) koja je spuštena sa neba za vrijeme Isaa, a.s, on kaže da su pojedini mufessiri nagađali koje su vrste jela i pića bile na toj sofri, ali da je to bespotrebno pošto nema odgovarajućeg dokaza za ta mišljenja, te da poznavanje tih jela ne koristi, niti njihovo nepoznavanje šteti. Isto tako, tumačeći 20. ajet sure *Jusuf* u kojem se kaže da su Jusufova braća prodali Jusufa za nekoliko dirhema (groša), on navodi mišljenja nekih mufessira o tom pitanju o koliko groša se radilo, pa kaže da bilo koje od tih mišljenja može biti tačno ali da od poznavanja tog nema nikakve koristi za vjeru, niti štete od nepoznavanja, te da je obaveza vjerovati u ono što je jasno iz kur'anskih riječi.

Taberi je "dobro poznavao discipline arapskog jezika i poeziju – ništa manje nego što je poznavao vjeru i historiju",[38] tako da je i na tom planu dao značajan doprinos u svom tefsiru. Kada neke kur'anske riječi tumači sa jezičkog stanovišta, on daje prednost onom značenju koje je uobičajeno u arapskom jeziku, osim ako postoji jak dokaz za suprotno stanovište. Zatim, on je dobro poznavao i stavove basranske i kufanske jezičke škole, pa se pozivao na njih kada se za to ukazivala potreba. Uz sve to, on je, po ugledu na Ibn Abbasa, često navodio i stihove iz predislamske poezije, da bi potkrijepio određeno značenje neke riječi. Treba istaći da se on u jezičke analize i rasprave nije

---

[36] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 215.

[37] Isto, str. 214.

[38] Isto, str. 219.

upuštao radi samih njih, nego mu je to uvijek bilo samo sredstvo da bi što bolje protumačio kur'anske riječi.[39]

Kao izvanredan stručnjak u oblasti fikha Taberi, tumačeći ajete koji govore o šerijatskim propisima, navodi različita mišljenja šerijatskih pravnika i njihove dokaze. Zatim ih ocjenjuje i daje prednost jednim nad drugim, a ponekad, kao samostalan mudžtehid, donosi i vlastiti sud. On se upušta i u problem derogacije određenih kur'anskih propisa, te ukazuje na derogirane i derogirajuće ajete.

Uz sve to Taberi se u svom tefsiru pokazuje i kao izvrstan poznavalac akaidske tematike. Naime, on stoji čvrsto na stanovištu ehli sunneta vel-džema'ata i brani te stavove a kritikuje stavove drugih, kao npr. kaderija, mu'tezilija i drugih. Kaderije je npr. kritikovao u vezi sa njihovim poznatim stavovima o slobodnoj volji (indeterminizmu) i pripisivanju ljudskih djela ljudima a ne Allahu, dž.š. Posebno oštar bio je protiv mu'tezilija, kritikujući njihov racionalistički pristup ajetima i akaidskim temama, kao što je npr. nijekanje viđenja Uzvišenog Allaha na ahiretu.

U nekim djelima navodi se da je Taberi sedam godina pisao svoj tefsir, odnosno da ga je citirao svojim učenicima, te da je dovršen 290. godine po Hidžri.[40] Nakon navođenja karakteristika Taberijeva tefsira, dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi kaže: "Mislim da sam opširno i detaljno opisao taj tefsir. Razlog tome je što se to djelo smatra prvim i najvažnijim izvorom tradicionalnog tefsira, a to je karakteristika koju ne možemo navesti za druge tradicionalne tefsire."[41]

***

[39] Isto, str. 218, 219.
[40] Isto, str. 224.
[41] Isto, str. 224.

HUSEJN IBN MES'UD EL-BEGAVI

حسين بن مسعود البغوي

436/1044.-510/1117.

Begavi je dobro poznavao sve islamske discipline. Posebno se istakao u tefsiru, hadisu i fikhu. Napisao je veliki broj djela, od kojih se mnoga i danas koriste. Begavijev tefsir spada među najbolje tradicionalne tefsire i u njemu je Begavi pokazao svoju učenost u više islamskih disciplina i sposobnost pisanja tefsira na originalan način. Uz to što je bio veoma učen, bio je uzor i u skromnom životu i pobožnosti.

Puno ime mu je: Husejn ibn Mes'ud ibn Muhammed el-Ferra' el-Begavi. Rođen je 436/1044. godine u Horasanu, u mjestu *Bega*, po kojem je Begavi nazvan, između Herata i Merva.[1] Umro je 510/1117. godine u Merveruzu, gdje je i ukopan, pored svog glavnog šejha i učitelja, Kadi Husejna. Prema jednom mišljenju, on je umro 516. hidžretske godine, ali se vjerodostojnijim smatra prvi podatak.[2]

Begavi je stjecao znanje pred više tada poznatih islamskih učenjaka, prije svega pred čuvenim šafijskim učenjakom Kadi Husejn ibn Muhammedom Merveruzijem. Učitelji su mu bili i: Ebu Umer Abdulvahid ibn Ahmed el-Melihi, Ebul-Hasan Muhammed ibn Muhammed eš-Šejrezi, Abdurrahman ibn Muhammed ed-Davudi, Jakub ibn Ahmed es-Sajrefi, Ebul-Hasan Ali ibn Jusuf el-Džuvejni, Ebul-Fadl Zijad ibn Muhammed el-Hanefi, Ahmed ibn Ebu Nasr el-Kufani, Hassan el-Meni'i, Muhammed ibn Ebul-Hejsem et-Turabi i drugi.[3]

Od njega su mnogi prihvatali znanje, među kojima se posebno ističu: Ebu Mensur Muhammed ibn Es'ad El-Attari, Ebul-Futuh Muhammed ibn Muhammed et-Tai, Ebul-Mekarim Fadlullah ibn Muhammed en-Nevkani i mnogi drugi.[4]

Begavi kao učenjak

Husejn ibn Mes'ud el-Begavi bio je jedan od najučenijih ljudi svog vremena. Istakao se u raznim islamskim disciplinama. Bio je hafiz Kur'ana i dobro je poznavao kiraete. Autor je čuvenog tefsira, koji spada u tradicionalne komentare Kur'ana. Bio je stručan i u fikhu, što pokazuju i napisana djela iz te oblasti. Istakao se i u hadiskoj znanosti. S pravom je dobio naziv: "onaj koji oživljava sunnet" (*muhjis-sunne*). Dobro je poznavao predaje ashaba i tabiina u vezi sa tefsirom i fikhom, te prvaka hadiske nauke u svojoj struci, a također i tekstove

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, II tom, str. 259.
[2] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 235.
[3] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, *Sijeru e'lamin-nubela'*, XIX tom, str. 440.
[4] Isto, str. 441.

hadisa, lance prenosilaca i biografije učesnika u lancima prenosilaca. Uz sve to, bio je vanredan stručnjak i u poznavanju arapskog jezika.[5]

Bio je poznat po izuzetnoj skromnosti, asketizmu, pobožnosti i iskrenom i odanom radu.[6] Koliko je bio skroman vidi se i po tome što je jedno vrijeme jeo samo hljeb, koji je, nakon mnogih dobronamjernih prigovora, počeo prismakati. Nosio je skromnu i grubu odjeću, a po ugledu na dobre učenjake prethodnike, nosio je i mali turban na glavi. Navodi se da ni jedan ders, odnosno lekciju, ne bi održao bez abdesta.[7] Odrastao je u sredini gdje je vladao šafijski mezheb a i većina učenjaka od kojih je učio bili su šafije, tako da je i on sam pripadao tom mezhebu. Međutim, za njega je karakteristično da nije bio pristran zbog svoje mezhebske pripadnosti tj. nije po svaku cijenu nastojao dokazati da je samo taj mezheb ispravan, nego je nekada, vidjevši da je jači dokaz nekog drugog mezheba, davao, u vezi sa određenim pitanjem, prednost tom mezhebu. Pozivao je Kur'anu i Sunnetu, kao glavnim izvorima šerijata, te tražio da se stručnjak u islamskom pravu ne ograničava na jedan mezheb, nego da, nakon što postigne određeni stepen – idžtihad – samostalno izvlači šerijatske propise, bez obzira na pripadnost određenom mezhebu.[8]

Budući da je, ipak, u najvećem broju pitanja slijedio šafijski mezheb, ubraja se među učenjake tog mezheba, a njegova djela sljedbenici tog pravca i danas koriste. Djela su mu, inače, nailazila na dobar prijem, što mnogi pripisuju njegovoj iskrenosti i lijepom nijjetu. Napisao je veliki broj djela, od kojih su, pored tefsira, najpoznatija:

1. *Šerhus-Sunne*; to je veliko hadisko djelo, štampano u četrnaest tomova, koje se i dan-danas koristi. U tom djelu vidi se Begavijevo dobro poznavanje hadisa i hadiskih znanosti, te predaja ashaba i tabiina. Poglavlja tog djela poredao je na lijep i interesantan način, tako da se njime lahko koristiti, pogotovu što izvlači određene zaključke iz navedenih hadisa.[9]

---

[5] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Buhus fi usulit-tefsiri ve menahidžihi*, Rijad 1413 h.g, str. 147.

[6] Ebul-Fida' Hafiz Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, XII dio, str. 208.

[7] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, nav. djelo, str. 441.

[8] Isto.

[9] Isto, str. 439.

2. *Mesabihus-Sunne*; to je djelo u kojem je Begavi sakupio hadise koje su prethodni učenjaci navodili bez lanca prenosilaca. Hadise je podijelio na sahih (vjerodostojne) i hasen (dobre), podrazumijevajući da su sahih hadisi oni koje navode Buhari i Muslim, ili samo jedan od njih, a hasen hadisi oni koje navode autori sunena. Djelo je štampano nekoliko puta.[10]

3. *El-Džem'u bejnes-sahihajn;* ovim djelom, poput još nekolicine islamskih učenjaka, Begavi je analizirao hadise koje navode Buhari i Muslim u svojim sahihima, posebno obraćajući pažnju na one koje prenose obojica, jer takvi hadisi spadaju među one koji imaju najveću vjerodostojnost kod ehli-sunneta.

4. *Et-Tehzib*; to je fikhsko djelo, koje šafije i danas u dobroj mjeri koriste i oslanjaju se na stavove u njemu iznesene. Čuveni islamski učenjak Nevevi dosta se koristio tim djelom pri pisanju nekih svojih djela, prije svega: *Revdatut-talibin.* I u tom djelu pokazala se njegova otvorenost za sve stavove i rješenja, samo ako imaju uporišta u Kur'anu i Sunnetu. Djelo obuhvata četiri velika toma.[11]

5. *El-Erbe'une hadisen*; i ovo djelo je hadisko, a kroz njega je Begavi doprinio popularisanju četrdeset odabranih hadisa, koji su izuzetno važni i obuhvataju mnoge islamske teme – kao što su uradili još neki islamski učenjaci.

Begavijev tefsir

Djelo po kojem je Begavi najpoznatiji, jeste njegov tefsir, koji se zove: *Me'alimut-tenzil.* Ubraja se među tradicionalne tefsire i mnogi ga smatraju jednim od posebno vrijednih tefsira koji su ikada napisani. Hazin u uvodu svog tefsira za Begavijev tefsir kaže: "On spada među najvrednija, najbolja, najistaknutija i najkorisnija djela iz oblasti tefsira. U njemu se navode vjerodostojne predaje, bez sumnjivih i iskrivljenih navoda. Okićen je i ukrašen hadisima, šerijatskim propisima i zanimljivim i interesantnim kazivanjima o bivšim narodima. Protkan je najljepšim zaključcima i napisan najljepšim izrazima i na najjasniji

[10] Isto, str. 440.
[11] Isto, str. 440, 441.

način."[12] Kada je Šejhul-Islam, Ibn Tejmije, upitan koji od tri tefsira je najbliži Kur'anu i Sunnetu: Zamahšerijev, Kurtubijev ili Begavijev, ili možda neki četvrti, on je odgovorio: "Što se tiče ta tri tefsira, najčišći od novotarija i slabih hadisa jeste Begavijev tefsir, s tim što je on skraćena verzija Sa'lebijeva tefsira. Prilikom skraćivanja nisu uvršteni patvoreni hadisi, novotarije i još neke stvari, koje se nalaze u Sa'lebijevom tefsiru."[13] Pored Sa'lebijevog, također tradicionalnog, tefsira, Begavi se svakako koristio i Taberijevim tefsirom, koji je nezaobilazan izvor za sve tradicionalne mufessire nakon njega.

Kao i ostali tradicionalni mufessiri, Begavi je Kur'an tumačio na slijedeći način: Kur'anom (kada jedan ajet pojašnjava drugi), hadisom, stavovima istaknutih ashaba, mišljenjima tabiina, predajama ostalih islamskih učenjaka, jezičkom analizom itd. Begavijev tefsir nije velik po obimu, ali ne samo zbog svog sadržaja, nego i zbog preciznijih autorovih navoda. Naime, prethodni mufessiri znali su navoditi sve hadise i predaje prethodnih generacija zajedno sa lancem prenosilaca, svaki put prilikom navođenja. Međutim, Begavi je to skratio tako što je u uvodu svog tefsira naveo senede koji se najčešće koriste u djelu, a koji se vežu do ashaba i tabiina. Tako npr. kada navodi citat Ibn Abbasa ili nekog drugog ashaba u samom djelu, on nema potrebe da ponovo navodi taj sened, nego samo kaže da se od njega prenosi to i to, što automatski znači da je preneseno lancem prenosilaca navedenim u uvodu tefsira. Samo kada bi bio u pitanju neki drugi lanac prenosilaca, on bi ga naveo u tekstu tefsira. Time je Begavi pokazao preciznost i dobru organizaciju rada na navedenom djelu, što je nova odlika u odnosu na do tada napisane tefsire.[14]

Budući da je bio izuzetan stručnjak u svim disciplinama hadiske znanosti, pazio je da u tefsiru navodi samo vjerodostojne, odnosno *sahih* i *hasen* hadise. U uvodu u tefsir, o tome on kaže: "Kada sam navodio hadise Allahova Poslanika, s.a.v.s, u svom djelu, koji su u skladu sa određenim ajetom ili pojašnjavaju neki propis, to je bilo u slučaju kada je trebalo dodatno pojašnjenje kroz hadis i kada je on osnova šerijatskom propisu i ostalim stvarima u vjeri. Sve su to hadisi koje prenose najveći autoriteti (hafizi) i prvaci hadisa, a nisam navodio

[12] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 236.
[13] Šejhul-Islam Ahmed Ibn Tejmije, *Medžmu'u fetava*, XIII tom, str. 386.
[14] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 236, 237.

hadise sa slabom ocjenom i ono što ne priliči tefsiru".[15] To se može uočiti i u samom tefsiru. Međutim, ponekad ipak navodi predaje od Kelbija i drugih prenosilaca, koji se ne mogu svrstati u pouzdane izvore, što neki mufessiri smatraju manjkavošću.[16]

Inače, Begavi ima koncizan, ali i precizan i jasan stil izražavanja, što je olakšica onima koji se koriste njegovim tefsirom. Donekle se bavi i kiraetima, ali ne opširno, kao što je bio običaj mnogih mufessira prije njega. On, također, umjereno ulazi u jezičke i stilističke rasprave, a pogotovu u znanosti koje imaju malo ili nemaju veze sa samim tefsirom. Doduše, on se ponekad upušta i u određene jezičke analize, ali samo sa ciljem da se otkrije pravo značenje određenog kur'anskog izraza. Uz određene ajete on navodi i povode za njihovu objavu, a pri tumačenju fikhskih ajeta, on navodi šerijatske propise koji se iz njih mogu izvući ili su u vezi sa njima. U nekim slučajevima navodi i poneke israilijjate, bez vlastitog komentara. Takav je npr. slučaj sa navođenjem kazivanja o Harutu i Marutu.[17] Kada navodi predaje mufessira iz prethodnih generacija, on ne daje prednost jednima nad drugim, iako se iznose različiti stavovi istaknutih mufessira u prvim generacijama. On na taj način ostavlja čitaocu da sam odabere kojem mišljenju treba dati prednost. On ne navodi ni stepen vjerodostojnosti tih predaja,[18] ali je logično da ih je selektirao, budući da je bio izuzetan stručnjak i u toj oblasti. Kada dođe do ajeta koji govore o akaidu i Allahovim svojstvima, on ne ulazi u akaidske rasprave, nego samo ukratko navodi stav učenjaka iz prvih generacija (selef) o datim pitanjima.[19]

Ukratko, Begavijev tefsir jedan je od najboljih i najpriznatijih tefsira uopće, pogotovu među tradicionalnim tefsirima. Štampan je nekoliko puta, od kojih jednom uz Ibn Kesirov, drugi put na margini Hazinova tefsira a treći put samostalno, u četiri toma. Za Begavijev

[15] Isto, str. 237.

[16] Isto, str. 236, 237.

[17] Isto, str. 237.

[18] Safet Halilović, *Et-Tefsiru bil-me'suri – ehemmijjetuhu ve davabituhu, dirase tatbikijje fi suretin-Nisa'*, Kairo 1999, str. 57.

[19] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 148.

tefsir kažu da nije previše opširan i dosadan, a ni previše kratak i isprazan.[20] Stručnjaci za oblast tefsira i danas se njime puno koriste.[21]

* * *

[20] Isto, str. 147.

[21] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 236-238.

IBN ATIJJE EL-ENDELUSI

إبن عطية الأندلسي

481/1088.-542/1148.

Ibn Atijje dobro je poznavao sve islamske discipline, a posebno se istakao u tefsiru, hadisu, fikhu i jeziku. Potekao je iz ulemanske porodice i radi stjecanja znanja proputovao je cijeli Endelus, odnosno Španiju. Njegov tefsir jedan je od najboljih tradicionalnih tefsira. Koristio se naslijeđem prethodnih mufessira, kritički valorizirao i preispitivao mišljenja drugih, često iznoseći i vlastite stavove. Originalnom metodologijom u oblasti tefsira utro je put kasnijim generacijama mufessira. Pored velikog doprinosa u oblasti nauke, značajne su i njegove zasluge u poticanju na džihad i ličnom učešću u džihadu.

Puno ime mu je: Ebu Muhammed Abdul-Hakk ibn Galib ibn Abdirrahman ibn Atijje el-Muharibi el-Endelusi.[1] Rođen je 481/1088. godine u blizini Granade, u Španiji, pa se zato i zove El-Endelusi (na arapskom jeziku naziv za Španiju je *Endelus*). Istakao se u tefsiru, hadisu, fikhu, brojnim disciplinama arapskog jezika i pjesništvu.[2] Dugo je bio kadija u gradu Almeriji i pročuo se po pravednosti i istinoljubivosti.[3] Pored doprinosa u raznim naučnim disciplinama istakao se i u džihadu, pomažući i na taj način odbranu svoje domovine od učestalih napada neprijatelja. Učestvovao je u brojnim bitkama i radi borbe na Allahovom putu puno je odsustvovao od kuće. Prenosi se da mu je otac jednom prilikom napisao pismo u stihovima u kojima je opisao želju da ga vidi i tražio od njega da se vrati sa ratišta. Ipak, ni takvi pozivi nisu ga odvratili od bereketa džihada na Allahovom putu.[4] Umro je 542/1148. godine u gradu Lorci.[5]

Endelusijevi učitelji i učenici

Ibn Atijje potiče iz ulemanske porodice. Njegovi otac i djed bili su veoma učeni i poznati kao alimi. Prva znanja stekao je od oca Ebu Bekra Galiba, koji je bio izvanredan stručnjak u oblasti hadisa - zbog čega je dobio naziv *hafiz hadisa* – u fikhu, arapskom jeziku i drugim znanostima. Proputovao je cijelu tadašnju Španiju da bi došao do najistaknutijih učenjaka i učio pred njima a kada nije bio u mogućnosti doći do nekog od njih, odgovore je tražio pišući im pisma u kojima bi tražio objašnjenje pojedinih pitanja.[6] Pored oca, učitelji su mu bili

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, III tom, str. 282. U pogledu njegova rodoslova postoje različita mišljenja.Uzeli smo ono koje navodi Zirikli, smatrajući da je on to pitanje ponajbolje obradio. Dr. Zehebi ukazuje na isti problem i odabire mišljenje Ebu Hajjana, koje je vrlo blisko našem, s tim što se u rodoslovu ne navodi Abdurrahman. O tome opširnije vidi: dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 238.

[2] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 239.

[3] Isto, str. 238.

[4] Predgovor tefsiru Ibn Atijje: *El-Muharrerul-vedžiz fi tefsiril-Kitabil-aziz*, Doha 1977. god, str. B-5,6.

[5] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 282. Zirikli navodi da i u pogledu godine njegove smrti, pored ovog postoje još dva mišljenja: 541. i 546. godina. Drugu spomenutu godinu uzimaju kao najvjerovatniju i dr. Zehebi (vidjeti njegovo djelo) i Mehmed Handžić (vidjeti njegov *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str.54.)

[6] Predgovor tefsiru Ibn Atijje, str. B-5.

slijedeći učenjaci: Ebu Ali el-Gassani, Ebu Ali es-Sadfi, Ebu Muhammed Abduldžebbar ibn Sulejman, Ebu Muhammed el-Kajrevani, Ebu Dža'fer ibnul-Kulej'i, i drugi.[7]

Još za života postao je čuven i za njega se znalo nadaleko, tako da su i od njega mnogi preuzimali znanje, pa je imao veliki broj učenika. Među njima najistaknutiji su: Ebul-Kasim Abdurrahman ibn Hubejš, Ebu Bekr Muhammed ibn Ebi Hamza el-Mursi, Ebu Dža'fer Ahmed ibn Meda' el-Lahmi, Ebu Bekr Muhammed Hajr el-Išbili, Ebu Bekr ibn Tufejl el-Kajsi i mnogi drugi.[8] Posljednji spomenuti je čuveni filozof, autor poznatog djela *Živi sin Budnog* (*Hajj ibn Jakzan*).

Ibn Atijje kao učenjak

Naziv *Ibn Atijje* potiče od njegova djeda, tako da je po imenu Ibn Atijje poznat i njegov otac, kojem je bilo ime Galib. Zbog istog imena dešava se da ih ponekad i zamijene. Međutim, Ibn Atijje autor je čuvenog tefsirskog djela i bio je kadija samo u Almeriji, dok je njegov otac bio kadija u Granadi.[9] činjenica da je neko vrijeme radio kao kadija govori o njegovoj velikoj učenosti, jer se toj dužnosti u to vrijeme pridavala velika važnost, tako da su je mogli obavljati samo oni koji su je bili dostojni, odnosno koji su se isticali svojim znanjem, ponašanjem, vrijednošću i radom.[10] Ibn Atijje pripadao je tradicionalnom krugu ehlisunnetskih učenjaka. To znači da je cijenio naslijeđe prethodnih generacija i koristio se njime u svojim radovima. Uz to, poznat je i po izuzetnoj umnoj nadarenosti i sposobnosti razumijevanja, tako da nije tek tako preuzimao naslijeđe prethodnih učenjaka, nego mu je kritički prilazio. Odabirao je ono što je vjerodostojno, a često je donosio i vlastite stavove.

Bio je izvanredan poznavalac više naučnih disciplina. Neki učenjaci navode da je bio stručan u svim disciplinama koje su se tada izučavale. Najpoznatiji je po obimnom tefsiru, koji je nazvao: *El-Muharrerul-vedžiz fi tefsiril-Kitabil-aziz*. Za njega kao mufessira mnogi su izrekli pohvale, tvrdeći da je među najboljim mufessirima ili da je čak i

[7] Isto, str. B-5.
[8] Isto, str. B-9, 10.
[9] Isto, str. B-7.
[10] Isto, str. B-6.

najbolji komentator Kur'ana uopće. Tako npr. Ebu Hajjan u uvodu u svoj tefsir za Endelusija kaže: "On je najistaknutiji od svih mufessira i najbolji od svih koji su se bavili pisanjem i revizijom tefsirske građe."[11] čuveni Sujuti, pak, kaže: "On je istaknuti imam i uzor ostalim mufessirima. (...) Bio je izuzetno čestit, iz ugledne ulemanske porodice, krajnje oštrouman, bistar i vrijedan."[12] Pored tefsira istakao se i u fikhu, pogotovu malikijskom, tako da ga mnogi smatraju jednim od velikana malikijskog fikha. Zbog toga i jeste dugo godina radio kao kadija. U hadisu se također istakao, što se može vidjeti po navođenju hadisa u tefsiru. Znanje iz te oblasti mogao je steći još u ranoj mladosti, od svoga oca koji je, također, bio istaknuti muhaddis. Sve discipline arapskog jezika dobro je poznavao i to je znanje obilno koristio u svom tefsiru. Pored toga, izuzetno je cijenio pjesništvo, često se pozivajući na njega, a i sam je pisao poeziju.

Pored tefsira, do danas je preživjelo samo jedno njegovo kompletno djelo, koje se zove *El-Bernamedž*. To djelo vrijedno je jer sadrži njegova književna ostvarenja i podatke o njegovim učiteljima, ali do danas nije štampano.[13] Ostala njegova djela nisu sačuvana, osim nešto poezije koju su zabilježili neki drugi učenjaci.[14] Glas o njemu i njegovoj učenosti brzo se proširio, tako da su za njega znali i mnogi namjesnici i vojskovođe. On je to iskoristio da im, kada god je za to osjetio potrebu, uputi pisma u kojima ih je nukao na džihad i na oslobađanje tada osvojenih predjela Španije od neprijatelja, te na zaštitu nedužnog stanovništva koje se zadesilo na tim prostorima.[15] Svojom učenošću, poticanjem na džihad i ličnim učešćem u džihadu proslavio se još za života, a pisanim djelima, prije svega tefsirom, postao je čuven i od koristi i kasnijim generacijama. "Ukratko, kadija Ebu Muhammed ibn Atijje islamski je učenjak koji je stekao slavu u više naučnih disciplina. Ibn Ferhun ga u djelu *Dibadž* ubraja u velikane malikijskog mezheba a Sujuti ga u djelu *Bugjetul-vu'at* ubraja u prvake i najistaknutije gramatičare arapskog jezika."[16]

---

[11] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 239.
[12] Predgovor tefsiru Ibn Atijje, str. B-7,8.
[13] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 282.
[14] Predgovor tefsiru Ibn Atijje, str. B-9.
[15] Isto, str. B-6.
[16] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 239.

Endelusijev tefsir

Ibn Atijjev tefsir *El-Muharrerul-vedžiz fi tefsiril-Kitabil-aziz* ubraja se u tradicionalne tefsire a mnogi stručnjaci za tefsir smatraju ga jednim od najboljih komentara Kur'ana uopće. Neki čak kažu da je najvredniji, uzimajući u obzir sve vrste tefsira. Tako npr. Ibn Džuzijj, španjolski alim iz Granade, za njega kaže: "Tefsir Ibn Atijje ljepši je i ispravniji od svih drugih tefsira. On je uzeo tefsirsku građu do tada napisanu i prečistio je i skratio, čineći to lijepim stilom, razumno i pažeći na sunnet."[17] Dakle, njegov tefsir je donekle sažetak cjelokupne do tada napisane tefsirske građe, s tim što on nije pasivno preuzimao dostignuća prethodnih učenjaka, nego je nastojao da ih studiozno obradi, odabirući ispravnije među njima, podupirući one koji imaju jače dokaze i donoseći često vlastite sudove i rezultate svojih istraživanja. O tome čuveni Ibn Haldun u svojoj Mukaddimi kaže: "Zatim se među kasnijim mufessirima na Magrebu pojavio Ebu Muhammed Abdulhakk ibn Atijje, koji je napravio sažetak svih tih tefsira, tragajući uvijek za najispravnijim među njima. On je to na lijep način nanizao u svom djelu, kojim se koriste učenjaci Magreba i Španije."[18]

Među onima koji su se pohvalno izrazili o njegovom tefsiru jeste i šejhul-islam Ibn Tejmije, koji je, poredeći njegov i Zamahšerijev tefsir, između ostalog, rekao: "Ibn Atijjev tefsir bolji je i vjerodostojniji u prenošenju tradicije i istraživačkom radu od Zamahšerijeva tefsira. Njegov tefsir manje je podložan novotarijama, iako ih i u njemu, donekle, ima. On je puno bolji od Zamahšerijeva tefsira a možda je najmeritorniji od svih tefsira."[19] Poredeći ta dva tefsira, Ebu Hajjan kaže: "Tefsir Ibn Atijje kompletniji je i prečišćeniji a Zamahšerijev tefsir je sažetiji i teži za razumijevanje."[20] Dr. Zehebi za njegov tefsir kaže: "Ibn Atijje je uistinu dobro uradio svoj tefsir i unio neke korisne novine, tako da se pročuo nadaleko. Taj tefsir je najbolji dokaz da je njegov autor prvak u disciplinama arapskog jezika, kao i u ostalim naučnim disciplinama. Ipak, i pored toga što je toliko poznato, to djelo

---

[17] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Buhus fi usulit-tefsiri ve menahidžihi*, Rijad 1413 h. godina, str. 148.

[18] Predgovor Tefsiru Ibn Atijje, str. DŽ-14.

[19] Šejhul-Islam Ahmed Ibn Tejmije, *Medžmu'u fetava*, XIII tom, str. 388.

[20] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Menhedžul-medresetil-endelusijje fit-tefsir*, Rijad 1997, str. 12.

do danas je ostalo u rukopisu..."[21] Zaista je interesantno da taj tefsir toliko dugo nije štampan, iako je tako poznat i iako su se njime mnogi koristili i koriste. Ipak, ovoj informaciji dr. Zehebija treba dopuna, jer je oko godinu i po dana nakon pisanja njegova djela o tefsiru i mufessirima tefsir Ibn Atijje ugledao svjetlo dana, jer je štampan u Dohi. Naime, u decembru 1977. godine donacijom emira Katara taj tefsir je štampan, i to u vrlo lijepom i kvalitetnom izdanju, u petnaest tomova. Pored toga, Ministarstvo vakufa u Maroku štampalo je vlastito izdanje tog tefsira u šesnaest tomova. Posao u vezi sa njegovim izdavanjem trajao je više godina, a zadnji tom izašao je iz štampe 1412. hidžretske, odnosno 1991/92. godine po gregorijanskom kalendaru.[22]

Endelusijeva metodologija tumačenja Kur'ana

Endelusijev tefsir velik je po obimu i spada među najduže tefsire. U samom uvodu u tefsir Ibn Atijje naglašava da ga je pisao dugi niz godina.[23] I pored toga, on je ostao dosljedan metodologiji rada koju je zacrtao još na samom početku rada na komentaru Kur'ana. Prije nego je počeo da komentariše Kur'an napisao je uvod u kojem objašnjava šta ga je navelo da počne sa tim radom, šta je postavio sebi za cilj i na koji način namjerava doći do cilja. Nakon toga, piše nekoliko poglavlja iz kur'anskih i tefsirskih znanosti za koje smatra da ih je potrebno poznavati prije nego se pristupi čitanju tefsira, te ističe da su i prethodni mufessiri, uglavnom, obrađivali te teme kao uvod u svoje tefsire.[24] Riječ je o slijedećim poglavljima:

- Hadisi i izreke ashaba i ostalih učenjaka o vrijednosti časnog Kur'ana,
- Vrijednost tumačenja Kur'ana,
- O hadisu: "Kur'an je objavljen na sedam harfova...",
- Sakupljanje i zapisivanje Kur'ana, te postavljanje dijakritičkih znakova,

[21] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 240.
[22] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Buhus fi usulit-tefsiri...*, str. 149.
[23] Ibn Atijje, *El-Muharrerul-vedžiz fi tefsiril-Kitabil-aziz*, Uvod u tefsir, str. 7.
[24] Isto, str. 12.

- O kur'anskim izrazima koji postoje i u drugim jezicima,

- Izreke islamskih učenjaka o nadnaravnosti Kur'ana,

- Tumačenje raznih naziva za Kur'an,

- Tumačenje *Euzu* i *Bismille*, itd.[25]

"Ibn Atijje nije se odlikovao samo po tome što je zacrtao kompletnu metodologiju rada, odnosno precizan plan tumačenja Kur'ana, prije nego što mu je pristupio, nego i po tome što je na tom planu učinio pionirske korake. Naime, on je trasirao put generacijama mufessira, zacrtavajući preciznu metodologiju rada i čineći od tefsira nauku koja se zasniva na temeljima i osnovama koje počivaju na preciznosti, temeljitom istraživanju, lijepom rasporedu i metodu izlaganja."[26]

Glavne odlike njegova rada na planu tumačenja Kur'ana mogu se sažeti u slijedećem:

1. U samom uvodu u svoj tefsir Ibn Atijje ističe da je tumačenje Kur'ana velika stvar, te da svako ko hoće da se bavi tefsirom treba da bude upućen u sve naučne discipline, kako bi mogao na odgovarajući način pristupiti tom odgovornom i značajnom poslu. Kako to nije posao za prosječnog čovjeka i kako to mogu postići samo rijetki, on dalje tvrdi da onaj ko hoće da postigne taj nivo mora minimalno spavati, zabraniti sebi odmor i rahatluk i uporno i ustrajno stjecati znanje, sve dok ne dođe do određenog nivoa. Zatim ističe da je on potrošio puno vremena dok to nije primijenio na samome sebi.[27]

2. Slijedeće što, po njemu, svaki ozbiljan učenjak treba da uradi, jeste da odabere jednu islamsku znanost i da se u nju maksimalno uputi, a da mu ostale znanosti budu pomoćne. On ističe da je sebi odabrao tumačenje Allahove Knjige, zato "što je to temeljna šerijatska znanost a sve ostale su u odnosu na nju pomoćne. Ona svim ostalim znanostima udara temelje i određuje propise, tako da se prihvata ono u njima što je u skladu sa tom znanošću, a što nije, odbija se. Ta znanost svim ostalim je izvor i porijeklo, blistava svjetiljka i mjesec koji svijetli. Uvjerio sam se da je to znanost koja na najbolji način približava

---

[25] Vidjeti: Isto, str. 13-98.

[26] Predgovor tefsiru Ibn Atijje, str. DŽ-2.

[27] Ibn Atijje, *El-Muharrerul-vedžiz*..., str. 7.

Uzvišenom Allahu, prečišćava nijjete, udaljava od onog što ne valja i potiče na ono što valja – jer to nije jedna od dunjalučkih znanosti..."[28]

3. Pri tumačenju Kur'ana služio se najvjerodostojnijim i najvažnijim djelima iz svih oblasti. Međutim, on nije bio samo puki prenosilac stavova njihovih autora, nego se često upuštao u raspravu sa njima, ukazujući na ono što je ispravnije od onog što je slabo i neprimjereno. Dakle, u svim detaljima vidi se njegova ličnost i njegov doprinos datoj temi. Iz oblasti tefsira najviše se koristio tefsirom Ibn Džerira et-Taberija, koji je prihvaćen kao najvjerodostojniji tradicionalni tefsir, te ostalim poznatim tefsirima. Iz disciplina arapskog jezika koristio se djelima najvećih autoriteta: Halila ibn Ahmeda, Sibevejha, Ferraa, Zeddžadža, Muberrida i dr. Iz fikha koristio se prije svega Malikovim *Muvettaom*, te ostalim priznatim djelima malikijskog mezheba – jer je i sam pripadao tom pravcu – pa i djelima iz ostalih mezheba. Iz oblasati akaida koristio se djelima čuvenih učenjaka: Bakillanija, Eš'arija, Džuvejnija i drugih. Isto tako je postupao i sa znanošću o kiraetima, kao i ostalim znanostima.[29]

4. Vrlo bitna odlika njegova tefsira jeste to što on tefsir ne stavlja u ravan ostalih znanosti, nego je smatra kompendijem svih drugih znanosti. Budući da je Kur'an objavljen kao pojašnjenje svake stvari, on kroz tefsir uključuje sve potrebne znanosti, ne zapostavljajući ni jednu od njih. Istovremeno, kritikuje postupke dotadašnjih mufessira koji su, u najvećoj mjeri, tumačili Kur'an samo sa jednog aspekta i po mjerilima samo jedne znanosti. Onaj ko je bio stručan u arapskom jeziku tumačio ga je samo sa aspekta te znanosti, a isto su činili i poznavaoci fikha, akaida, kur'anskih kazivanja, itd. Na taj način Ibn Atijje uvodi bitnu novinu u tumačenju Kur'ana, pristupajući njegovom tumačenju sa raznih aspekata.

5. I kada su u pitanju israilijjati i priče prethodnih naroda zapažena je uloga Ibn Atijje. Naime, mnogi dotadašnji mufessiri u svojim djelima navodili su veliki broj takvih priča i kazivanja, ne provjeravajući počesto njihovu vjerodostojnost i osnovanost. Na taj način u tefsir su se uvukla različita shvatanja pojedinih ajeta, koja nemaju utemeljenja u islamu. On je kritikovao takve postupke prethodnih mufessira, pa čak i Ibn Džerira et-Taberija. On sam vrlo

[28] 28. Isto, str. 8,9.

[29] Predgovor tefsiru Ibn Atijje, str. DŽ-3,4.

rijetko je navodio takve priče, i to "onda kada se dotični ajet ne bi mogao razumjeti bez njih."[30] Nakon navođenja nekih od tih kazivanja, on bi obično istakao da o toj temi ima još puno priča, ali ih neće navesti zato što nisu vjerodostojne. S obzirom na to, za njega se slobodno može reći da je naučnik u pravom smislu te riječi, jer ne prihvata ono što nije provjereno, pročišćava i provjerava, za šta zaslužuje pohvalu, pogotovu ako se imaju u vidu vrijeme i okolnosti u kojima je živio i radio.

6. Isto tako, kada se radi o stavovima prethodnih islamskih učenjaka, Ibn Atijje ne prihvata stavove koji im se pripisuju sve dok ne provjeri lanac prenosilaca, pogotovu ako su u pitanju neki stavovi koji odudaraju od poznatih stavova nekih čuvenih alima. Pri tome, on posebno naglašava pitanje simbolike kur'anskih izraza (*rumuz*) i skrivenog značenja određenih ajeta (*batin*). On ističe da se na ta dva načina može lahko skrenuti sa ispravnog tumačenja kur'anskih ajeta i općenito zagovara što više doslovnog shvatanja a što manje prenesenog značenja kur'anskih izraza (*medžaz*).[31] Zbog toga on se malo služi disciplinama stilistike arapskog jezika, za razliku od nekih drugih mufessira, kao npr. Zamahšerija.

7. Prilikom tumačenja pojedinih ajeta i riječi u njima, on pazi da ih tumači po redu, a ne napreskok, kao što su neki radili, čime su otežavali korištenje njihovim tefsirima. On sam takav način kritikuje, ističući da je strogo pazio na red riječi i ajeta, te da je, gdje god je to bilo moguće, ajet tumačio slijedećim redoslijedom: izvlačenje propisa iz ajeta, gramatika, jezička analiza, značenje riječi i kiraeti.[32] Kada je jezik u pitanju, treba istaći da se često koristio poezijom i književnošću, te da se, nerijetko, koristio disciplinama arapskog jezika da bi dao prednost jednom značenju u odnosu na drugo.[33] Kada su u pitanju različita shvatanja među stručnjacima za arapski jezik, on je gotovo uvijek davao prednost Sibevejhu.[34]

8. Kada bi došao do riječi koja se različito uči u pojedinim kiraetima, on navodi sve njene varijante, uključujući i vjerodostojne

---

[30] Isto, str. DŽ-6.

[31] Ibn Atijje, *El-Muharrerul-vedžiz*..., str. 10, 11.

[32] Isto, str. 11.

[33] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 240.

[34] Predgovor tefsiru Ibn Atijje, str. DŽ-9.

(*mutevatir*) kiraete i one koji to nisu (*šaẕẕ*). On sam navodi da je time htio ukazati na sva moguća značenja pojedinih riječi, te da se ne zaboravi nijedan kiraet, pa makar on bio i *šaẕẕ*. Ali, kada navede kiraet koji je *šaẕẕ*, on onda ukazuje na razloge njegove slabosti i dokaze i sa jezičke strane da nije održiv.[35]

9. Ibn Atijje bio je malikijskog mezheba, ali ne po svaku cijenu, odnosno on nije bio pristran. Naime, kao i veliki broj drugih islamskih učenjaka, pogotovu onih koji su stekli stepen idžtihada, i on je u fikhskim pitanjima tragao za najispravnijim rješenjem, bez obzira kojem mezhebu to rješenje pripadalo. Za to ima više primjera u njegovom tefsiru. Inače, on nije opširno izlagao fikhska pitanja i nije ulazio u sve detalje.[36]

10. Kao dosljedni tradicionalni mufessir, Ibn Atijje Kur'an prvo tumači samim Kur'anom, ako je to ikako moguće. On naglašava da nijedan mufessir ne bi smio donijeti zaključak i izvesti bilo koji propis dok ne provjeri da li dotični ajet može biti protumačen nekim drugim ajetom.[37] Nakon tumačenja samim Kur'anom, on ajete tumači slijedećim redoslijedom: hadisima, riječima ashaba i tabiina, te riječima ostalih čuvenih islamskih učenjaka. Prilikom navođenja njihovih stavova on ne navodi lance prenosilaca tih riječi, želeći da ne odulji puno sa svojim tefsirom.[38] Jasan primjer tumačenja Kur'ana Kur'anom imamo u slučaju tumačenja zadnjeg ajeta iz sure *El-Fatiha*. Naime, poznato je da postoji vjerodostojan hadis da su jevreji *oni na koje se Allah rasrdio* a kršćani *oni koji su zalutali*. Međutim, i pored toga, u nekim tefsirima može se naći desetak različitih mišljenja na koga se odnose te riječi. Ibn Atijje uporište za taj hadis nalazi i u samim ajetima, pa nakon što sam iznese da se te riječi odnose na jevreje i kršćane, on kaže: "To je jasno iz samog Kur'ana, jer se u njemu na više mjesta spominje Allahova srdžba naspram jevreja, kao npr. u ajetu: '...i Allahovu srdžbu na sebe navukoše'[39] (...), a što se tiče kršćana: '...i ne

[35] Isto, str. DŽ-9.
[36] Isto, str. DŽ-9,10.
[37] Ibn Atijje, *El-Muharrerul-vedžiz*..., str. 4.
[38] Predgovor tefsiru Ibn Atijje, str. DŽ-10.
[39] *El-Bekare*, 61.

povodite se za prohtjevima ljudi koji su još davno zalutali, i mnoge u zabludu odveli, i sami s pravoga puta skrenuli!'[40]..."[41]

11. Neki učenjaci, među kojima su i Ibn Tejmije i dr. Zehebi, prigovarali su Ibn Atijji da je u nekim pitanjima bliži mu'tezilijama nego ehlisunnetskim stavovima. Za to, donekle, povod imaju u njegovom tumačenju nekih ajeta. Međutim, ako se to pitanje temeljito prouči, doći će se do zaključka da to nije tačno i da je on bio na pravcu ehli-sunneta u svim pitanjima koja su poznata kao tačke razilaženja mu'tezilijskog i ehlisunnetskog pravca. Tako npr. on potvrđuje sva Allahova svojstva i otvoreno kritikuje mu'tezilije zbog njihovih stavova u vezi s tim pitanjem, decidno iskazuje uvjerenje da će vjernici vidjeti lice Uzvišenog Allaha u Džennetu, itd. Stvar je samo u tome što je on prihvatao stavove ehli-sunneta iz ubjeđenja a ne slijepim oponašanjem, pa je ulazio u rasprave o tim pitanjima.[42]

Utjecaj na kasnije mufessire

Budući da je Ibn Atijje ustanovio određene principe u tefsiru i trasirao pravac i način vjerodostojnog tumačenja Kur'ana, nije čudo da je mnogim mufessirima njegova metodologija bila urnek prilikom pisanja tefsirskih djela. To govori i o vrijednosti njegova tefsira. Budući da je, uglavnom, živio i radio u Španiji, logično je da su se na njega najviše ugledali mufessiri iz Španije i zemalja Magreba, a među najpoznatijim su:

1. *Muhammed ibn Ahmed el-Kurtubi* iz Kordove u Španiji (umro 671.h.g.). To se lahko može uočiti ako se uporede ta dva tefsira, što svjedoče i mnogi učenjaci. Tako Ibn Haldun kaže da je Kurtubi skoro u potpunosti slijedio metod Ibn Atijje, s tim što je više poklanjao pažnju vjerodostojnosti hadisa, ali je navodio više israilijjata.

2. *Ebu Hajjan el-Garnati* iz Granade u Španiji (umro 745.h.g.). On, u uvodu u svoj tefsir, ističe da se posebno koristio tefsirima Ibn Atijje i Zamahšerija.

---

[40] *El-Maide*, 77.

[41] Ibn Atijje, *El-Muharrerul-vedžiz*..., str. 126.

[42] Opširnije o tome vidjeti: Predgovor tefsiru Ibn Atijje, str. DŽ-19, 20.

3. Abdurrahman ibn Muhammed es-Sealibi iz Alžira (umro 875.h.g.). On u uvodu i na kraju svog tefsira ističe da je za osnovu uzeo tefsir Ibn Atijje, te da ga je skratio i dopunio korisnim detaljima iz nekih drugih tefsira. Dakle, njegov tefsir je, ustvari, sažetak Endelusijeva tefsira, a nazvao ga je: *El-Dževahiru-l-hisan fi tefsiri-l-Kur'an.*[43]

***

[43] Isto, str. DŽ-16.

IBN KESIR

إسماعيل بن عمر بن كثير

701/1302.-774/1373.

Hafiz Ismail ibn Umer ibn Kesir jedan je od najistaknutijih tradicionalnih mufessira a istakao se i u hadisu, fikhu i historiji. Većinu života proveo je u Siriji i Damasku, a znanje je stjecao pred tada najvećim islamskim učenjacima, među kojima je bio i čuveni šejhul-islam Ibn Tejmije. Stručnjaci za tefsir jedinstveni su u ocjeni da njegov tefsir spada u sami vrh tefsirskih djela inače a pogotovu kada se radi o tradicionalnim tefsirima. Neki ga rangiraju odmah iza čuvenog Taberijeva tefsira, a neki, opet, za njega kažu da je to najvredniji tefsir ikada napisan! Ono što se sa poprilično sigurnosti može tvrditi jeste da je to tefsir koji je najviše puta do sada štampan i koji je najviše čitan od svih tefsira.

Puno ime mu je: Ismail ibn Umer ibn Kesir ibn Davv ibn Dir' el-Kureši el-Busrevi ed-Dimeški Ebul-Fida' Hafiz Imaduddin.[1] Rođen je 701/1302. godine u Busri, sjeverno od Damaska (Šam – Sirija).[2] Otac mu je bio poznati hatib u Busri. Umro je u četvrtoj godini Ibn Kesirova života. Brigu o njemu potom je preuzeo stariji brat, šejh Abdulvehhab, pred kojim je stekao prvo obrazovanje.[3] U petoj godini života, tj. 706. hidžretske godine, sa bratom seli u Damask, gdje nastavlja izučavanje temeljnih islamskih znanosti.[4] U njegovom punom imenu navodi se titula: *Hafiz*, koja ukazuje na njegove izvanredne zasluge u hadiskim znanostima, te počasni naziv: *Imaduddin* (Stub Vjere), koji mu je dat zbog izrazitog doprinosa u više islamskih znanosti. Mnogo je putovao u potrazi za istaknutim učenjacima radi postizanja novih saznanja. Ipak, najduži period života proveo je u Damasku, gdje je i umro, 774/1373. godine.[5] Pred kraj života je oslijepio. Ukopan je pored svog najistaknutijeg šejha i učitelja - čuvenog Ibn Tejmije.[6]

Učitelji i učenici

Od ranog djetinjstva Ibn Kesir se obrazovao pred istaknutim islamskim učenjacima tadašnjeg vremena, što je svakako rezultiralo i njegovim briljantnim znanjem. Znanje je stekao pred brojnim učiteljima, a neki od njih su:

1. *Burhanuddin Ibrahim ibn Abdirrahman el-Fezzari – Ibnul-Ferkah* (umro 729.h.g.),
2. *Isa ibnul-Mut'im*,

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, I tom, str. 320.

[2] Isto, str. 320. Istina, manji broj učenjaka tefsira navodi da je rođen sedamstote godine po Hidžri. Taj stav je preuzeo i Mehmed Handžić u svom djelu *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 58.

[3] Muhammed Abdurrezzak Hamza, *Terdžemetul-hafiz Ibn Kesir* (Životopis Ibn Kesira, naveden u predgovoru njegovom hadiskom djelu: *El-Ba'isul-hasis – šerh ihtisari 'ulumil-hadis*), Kuvajt 1994, str. 23.

[4] Abdulkadir Arnaut, *Terdžemetul-muellif* (Životopis Ibn Kesira, naveden u predgovoru njegovom komentaru Kur'ana: *Tefsirul-Kur'anil-'azim*), Kuvajt 1994, I tom, str. 15.

[5] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, I tom, str. 320.

[6] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, 242.

3. *Ahmed ibn Ebi Talib – Ibnuš-Šehine,*
4. *Behauddin el-Kasim ibn Muzaffer ibn Asakir* (umro 723.),
5. *Ibnuš-Širazi,*
6. *Ishak ibn Jahja el-Amidi Afifuddin* (umro 725.),
7. *Muhammed ibn Zerrad,*
8. *Džemaluddin Jusuf ibnuzzekki el-Mizzi* (umro 742.) – pored dosta znanja koje je pred njim stekao, oženio se i njegovom kćerkom,
9. *Ahmed ibn Abdulhalim ibn Abdusselam ibn Tejmije Tekijjuddin – Šejhul-islam* (umro 728.) – za njega je bio posebno vezan a Ibn Kesir općenito se smatra jednim od njegovih najistaknutijih učenika; Ibn Tejmije je pred kraj života bio proganjan, pa je i sam Ibn Kesir imao problema zbog svoje vezanosti za njega,
10. *Šemsuddin Muhammed ibn Ahmed ibn Kajmaz ez-Zehebi* (umro 748.)
11. *Ebu Musa el-Karafi i*
12. *Ebul-Feth ed-Debusi.*[7]

Budući da je cijelog života učio i druge podučavao, nije čudno da je iza sebe ostavio veliki broj učenika. Mnogi od njih postali su vrsni alimi i autori mnogih djela. Među njima najistaknutiji su: Ibnul-Imad el-Hanbeli, autor veoma poznatog djela: *Šezeratuz-zeheb*, Ibn Hadždži i Ibn Hubejb.[8]

Učenost

Ibn Kesir je od rane mladosti pokazivao znakove izuzetne inteligencije i moći pamćenja. Školovan na tradicionalni način, on je vrlo mlad naučio napamet ne samo Kur'an, nego i jedan broj priznatih djela iz raznih islamskih znanosti.[9] Autor djela *Šezeratuz-zeheb* za njega, između ostalog, kaže: "Izuzetno dobro je pamtio, vrlo malo je

[7] Abdulkadir Arnaut, *Terdžemetul-muellif*... str. 15.

[8] Muhammed Abdurrezzak Hamza, *Terdžemetul-hafiz Ibn Kesir*... str. 25.

[9] Ahmed Abdulvehhab Futejh, *El-Mu'ellif* (O životu Ibn Kesira, u sklopu predgovora njegovom historijskom djelu: *El-Bidaje ven-nihaje*), Kairo 1993, I tom, str. D.

zaboravljao a odlično je razumijevao."[10] Poslije je nastavio usavršavanje u raznim oblastima, tako da mu svi odaju priznanje za postignute rezultate u više znanosti, a posebno u tefsiru, hadisu, fikhu i historiji. Pored ostalih pohvala, za njega Ibn Hubejb kaže da je, u svoje vrijeme, bio bez premca u historiji, hadisu i tefsiru.[11] Jedan od njegovih učenika, Ibn Hadždži, o svom učitelju, između ostalog, kaže: "Od svih učenjaka koji su živjeli u naše doba on je bio najbolji poznavalac teksta hadisa i njegove vjerodostojnosti, što su posvjedočile i njegove kolege i njegovi učitelji. Iako sam puno puta bio njegov gost, uvijek sam se okoristio njegovim znanjem."[12] Čuveni Zehebi u svom djelu *El-Mu'džemul-muhtess* o njemu kaže: "Bio je najistaknutiji muftija, izvanredan muhaddis, temeljiti poznavalac šerijatskog prava i mufessir koji je mnogo navodio stavove prethodnih učenjaka. Napisao je mnoga vrijedna djela."[13]

Čuveni islamski historičar Ebul-Mehasin Džemaluddin Jusuf ibn Sejfuddin – Ibn Tagriberdi, govoreći o Ibn Kesirovoj izvanrednoj učenosti, između ostalog, kaže: "Istakao se u fikhu, tefsiru i hadisu. Mnogo je sakupljao i pisao a bavio se i podučavanjem i prenošenjem znanja na druge. Bio je izvanredan stručnjak u hadisu, tefsiru, fikhu, arapskom jeziku i drugim znanostima. Izdavao je fetve i podučavao je druge sve do svoje smrti – Allah mu se smilovao! Postao je čuven po preciznosti u pisanju i bio je bez premca u historiji, hadisu i tefsiru."[14] Čuveni Davudi u svom djelu *Tabekatul-mufessirin*, za njega, između ostalog, kaže: "Bio je uzor svim ostalim učenjacima i hafizima hadisa i oslonac stručnjacima prenesenog i doslovnog značenja riječi..."[15] Na kraju, sam dr. Zehebi za njega kaže: "U svakom slučaju, Ibn Kesirovo znanje postaje jasno svakom ko pročita njegov tefsir ili njegovu historiju. Ta dva djela spadaju među najbolja ostvarenja i najvrednija djela koja su ljudi ikada napisali!"[16]

[10] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 243.
[11] Isto, str. 243.
[12] Isto, str. 243.
[13] Abdulkadir Arnaut, *Terdžemetul-muellif*... str. 15.
[14] Isto, str. 15.
[15] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 242.
[16] Isto, str. 243.

Ibn Kesirova djela

Napisao je veliki broj djela, od kojih se mnoga i danas štampaju i njima se učenjaci koriste. čuveni Ibn Hadžer el-Askalani u djelu *Ed-Durerul-kamine*, između ostalog, kaže: "Njegova djela su se raširila još za njegova života a ljudi su se njima koristili još više nakon njegove smrti."[17] Zaista, rijedak je slučaj da je neko napisao više djela iz različitih oblasti koja se smatraju stručnom literaturom. Od velikog broja njegovih djela posebno treba istaći:

1. *Tefsirul-Kur'anil-'azim* – čuveni tefsir.

2. *El-Bidaje ven-nihaje* (*Početak i kraj*) – izvanredno historijsko djelo, štampano, najčešće, u četrnaest velikih tomova. Autor na osnovu kur'ansko-sunnetskih dokaza govori o stvaranju svijeta, o svim poslanicima počevši od Adema pa do Muhammeda, s.a.v.s. Na osnovu priznate historijske građe Ibn Kesir govori o prohujalim vremenima sve do vremena pisanja tog djela – tj. do 767. hidžretske godine; a onda, na osnovu kur'anskih ajeta i vjerodostojnih hadisa govori o budućim događajima (ešratus-sa'a), smaku svijeta, proživljenju i ulasku u Džennet i Džehennem. To djelo nezaobilazna je historijska građa za period do polovine 14. stoljeća a dio o budućim događajima i dan-danas služi kao jedan od glavnih izvora za saznanja u tom pogledu. Dio tog ogromnog djela koji govori o poslanicima pod nazivom: *Kazivanja o vjerovjesnicima*, preveden je prije nekoliko godina i na bosanski jezik,

3. *Et-Tekmil fi ma'rifetis-sikati ved-du'afa'i vel-medžahil* – hadisko djelo koje govori o prenosiocima hadisa.

4. *El-Hedju ves-senenu fi ehadisil-mesanidi ves-suneni* – u ovom djelu Ibn Kesir je sakupio šest najpoznatijih hadiskih zbirki, te musnede: Ahmeda, Bezzara, Ebu Ja'la i Ibn Ebi Šejbeta i poredao sve hadise po poglavljima.

5. *Šerhu Sahihil-Buhari* (*Komentar Buharijeva sahiha*) – također hadisko djelo, ali ga nije uspio dovršiti.

6. *Ihtisaru 'ulumil-hadis* – sažetak Ibn Salahova djela iz oblasti hadiskih znanosti.

---

[17] Muhammed Abdurrezzak Hamza, *Terdžemetul-hafiz Ibn Kesir*... str. 24.

7. *Musneduš-šejhajn* – zbirka hadisa koje prenose Ebu Bekr i Omer, r.a.[18]

8. *Tabekatul-fukaha'iš-šafi'ijjin* – djelo o životopisima istaknutih šerijatskih pravnika šafijskog mezheba. Naime, i Ibn Kesir bio je pristalica Šafijinog mezheba,

9. *Risale fil-džihad* – djelo o džihadu.

10. *El-Idžtihad fi talebil-džihad* – također o džihadu.

11. *Ihtisarus-siretin-nebevijje* – skraćeni životopis Muhammeda, s.a.v.s, štampano pod imenom: *El-Fusul fi ihtisari siretir-Resul.*[19]

12. *Kitabul-ahkam* – veliko fikhsko djelo; nije ga uspio dovršiti, došao je do poglavlja o hadždžu.

13. *Menakibuš-Šafi'i* – djelo o životu i pohvalnim osobinama Šafije.

14. *El-Ahkamul-kebire* – fikhsko djelo.

15. *El-Kevakibud-derari* – historijsko djelo.[20]

Ibn Kesirov tefsir

Ibn Kesirov tefsir *Tefsirul-Kur'anil-'azim* (*Tumačenje veličanstvenog Kur'ana*) jedno je od njegovih najznačajnijih djela. Svi učenjaci tom tefsiru daju izuzetno velike ocjene i svrstavaju ga među najbolja tefsirska djela općenito, a pogotovu u tradicionalnom tefsiru. Mnogi su skloni reći da je po vrijednosti odmah iza Taberijeva tefsira[21] a neki mu čak daju i prvo mjesto među tradicionalnim komentarima Kur'ana, pa i općenito. Tako npr. čuveni Ševkani za Ibn Kesirov tefsir kaže da je jedan od najboljih tefsira uopće, ako nije i najbolji.[22] Razlike u tim ocjenama nastaju kada se gleda priroda Taberijeva i Ibn Kesirova tefsira. Naime, Taberijev tefsir je znatno opširniji i sadrži puno veći broj predaja, te je s te strane, sigurno, vredniji. Međutim, Ibn Kesirov

[18] Isto, str. 25-27.
[19] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, I tom, str. 320.
[20] Ahmed Abdulvehhab Futejh, *El-Mu'ellif...* str. H,V.
[21] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 243.
[22] Mehmed Handžić, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 58.

tefsir je tefsir srednje veličine – zbog čega je za mnoge prihvatljiviji i prečišćeniji, budući da je u njemu manje slabih i nepouzdanih predaja. Zato je on omiljen kod čitalaca, štampan je mnogo puta, vjerovatno do sada najviše štampan, čitan i izučavan! Doživio je puno izdanja i to najviše u četiri toma, osim kada je u početku štampan na margini drugih tefsira, pa je tada obuhvatao čitavih deset tomova. O njegovoj vrijednosti govori i činjenica da je do sada doživio i više izdanja u skraćenom obliku i da su ga skraćivali istaknuti mufessiri, kao što su: Ahmed Šakir, Muhammed Nesib er-Rifa'i[23] i Muhammed Ali es-Sabuni. U skraćenom obliku obično je štampan u tri toma. čuveni islamski učenjak Sujuti, govoreći o Ibn Kesirovom tefsiru, između ostalog, kaže "da nije napisan ni jedan tefsir te vrste koji je ravan njemu."[24] A šejh Abdulkadir Arnaut, savremeni islamski učenjak, kaže "da je to najbolji tefsir od svih koje treba konsultovati i kojima treba vjerovati..."[25]

U uvodu u svoj tefsir Ibn Kesir ukazuje na glavne momente vezane za Kur'an i tefsirku znanost, navodeći dosta stvari od svog učitelja šejhul-islama Ibn Tejmije.[26] Govoreći o potrebi za tumačenjem Kur'ana, on između ostalog kaže: "Obaveza je islamskih učenjaka da otkrivaju značenja Allahovih riječi, da ih tumače, da ih izučavaju i da druge njima podučavaju, imajući u vidu riječi Uzvišenog: 'A kada je Allah uzeo obavezu od onih kojima je Knjiga data da će je sigurno ljudima objašnjavati da neće iz nje ništa kriti, oni su je, poslije, za leđa svoja bacili i nečim što malo vrijedi zamijenili; a kako je ružno to što su u zamjenu dobili!'[27], te Njegove riječi: 'Oni koji obavezu svoju prema Allahu i zakletve svoje zamjenjuju nečim što malo vrijedi – na onom svijetu nikakva dobra neće imati, Allah ih neće ni osloviti, niti će na njih, na Sudnjem danu, pažnju obratiti, niti će ih očistiti – njih bolna patnja čeka.'[28] Dakle, Uzvišeni Allah kori ehli-kitabije - koji su živjeli prije nas – zato što su se okrenuli od Allahove Knjige koja im je bila

---

[23] Dr. Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman Er-Rumi, *Usulut-tefsiri ve menahidžuhu*, Rijad 1416. h.g, III izd, str. 151.

[24] Muhammed Abdurrezzak Hamza, *Terdžemetul-hafiz Ibn Kesir*... str. 26.

[25] Abdulkadir Arnaut, u predgovoru Ibn Kesirova tefsira: *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, str. 5.

[26] Dr. Abdullah ibn Ibrahim ibn Abdillah el-Vuhejbi, *Et-tefsiru bil-eseri ver-re'ji ve ešheru kutubit-tefsiri fihima*, rad objavljen u: *Medželletul-buhusil-islamijje*, br. 7, Rijad, redžeb-ševval 1403. h.g, str. 219.

[27] *Alu 'Imran*, 187.

[28] *Alu 'Imran*, 77.

objavljena i zato što su se posvetili dunjaluku i njegovom gomilanju, te što su se bavili nečim drugim a ne onim što im je bilo naređeno, tj. slijeđenjem Allahove Knjige. Zato je naša obaveza, o muslimani, da se klonimo onog zbog čega je njih Uzvišeni Allah korio i da se prihvatimo onog što nam je naređeno: izučavanja i razumijevanja Allahove Knjige koja je nama objavljena, te podučavanja i prenošenja tog shvatanja na druge..."[29]

Nakon toga on govori o načinu na koji treba tumačiti Kur'an, iz čega se jasno vidi da je pravi predstavnik tradicionalnog tefsira: "Ako neko upita koji je najbolji način tumačenja Kur'ana, odgovor je: Najispravniji put za to jeste tumačenje Kur'ana samim Kur'anom, jer ono što je na jednom mjestu u Kur'anu spomenuto na koncizan način na drugom je mjestu opširnije izloženo. Ako to ne bude dovoljno, onda se treba obratiti Sunnetu, jer Sunnet tumači i pojašnjava Kur'an. Štaviše, imam Ebu Abdillah Muhammed ibn Idris eš-Šafi'i – Allah mu se smilovao – rekao je da je svaki propis koji je Poslanik, s.a.v.s, donio, ustvari, on razumio iz samog Kur'ana. (...) A ukoliko nešto ne možemo protumačiti ni na osnovu Kur'ana ni na osnovu Sunneta, onda ćemo se obratiti na riječi ashaba, jer to oni najbolje poznaju. Naime, oni su bili prisutni povodima i situacijama u kojima je silazila objava, oni su imali potpuno i ispravno razumijevanje i djelovanje – naročito istaknuti učenjaci i velikani među njima, kao što su: četverica pravednih halifa, koji su bili upućeni i imami na pravom putu, te Abdullah ibn Mes'ud (...) i Poslanikov amidžić Abdullah ibn Abbas (...) – Allah bio zadovoljan sa njima."[30] Ako se ni u riječima ashaba ne bi našlo tumačenje za neke ajete, onda Ibn Kesir – ističući time i svoj lični stav - ukazuje na to da se veliki broj islamskih učenjaka u toj situaciji obraćao na mišljenja istaknutih ashaba, kao što su: Mudžahid ibn Džebr, Se'id ibn Džubejr, Ikrime, Ata' ibn Ebi Rebbah, Hasan Basri, Mesruk, Se'id ibnul-Musejjeb, Ebul-'Alije, Rebi' ibn Enes, Katade, Dahhak ibn Muzahim i dr.[31]

Zatim se osvrće na racionalističko tumačenje Kur'ana, iznoseći jasan stav da takvo tumačenje nije dozvoljeno: "A što se tiče tumačenja Kur'ana na osnovu samog razuma, ono je zabranjeno, jer je

[29] Isma'il ibn Kesir el-Kureši ed-Dimeški, *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, I tom, str. 19.
[30] Isto, I tom, str. 19, 20.
[31] Isto, I tom, str. 21.

Muhammed ibn Džerir – Allah mu se smilovao – zabilježio: Pričao nam je Muhammed ibn Beššar (...) od Ibn Abbasa, da je Vjerovjesnik, s.a.v.s, rekao: 'Ko kaže nešto o Kur'anu na osnovu svog razuma ili ono što ne zna, neka pripremi sebi mjesto u Vatri!'"[32] Zatim on navodi i druge verzije tog hadisa, objašnjavajući njihovu vjerodostojnost, da bi onda naveo mišljenja Ebu Bekra i ostalih ashaba i tabiina o tom pitanju, iz čega se vidi da su bili istog mišljenja. Pri tome on se, nerijetko, poziva na Ibn Džerira et-Taberija, što pokazuje da ga je izuzetno cijenio i da je njegov tefsir u dobroj mjeri koristio pri pisanju svog tefsira.[33] Nakon toga on govori o slijedećim temama: koje sure su objavljene u Mekki a koje u Medini, koliki je broj sura, ajeta, riječi i harfova u Kur'anu, na kojoj je riječi sredina Kur'ana, koliko u Kur'anu ima džuzova, koliko hizbova, dokle su tačno pojedine trećine i sedmine Kur'ana, da li je riječ "sura" izvedenica ili riječ posebnog značenja, da li u Kur'anu ima riječi iz drugih jezika, itd.[34] Dakle, on je u uvodu u svoj tefsir obradio značajan dio kur'ansko-tefsirskih tema, za koje je smatrao da je potrebno znati ih prije nego što se počne sa čitanjem i izučavanjem samog komentara Kur'ana. Sam taj uvod mnogi smatraju značajnim i važnim, te ga hvale zbog toga što ga je napisao.[35]

Onako kako je naveo u uvodu, on je, stvarno, i napisao svoj tefsir. Naime, nakon navođenja ajeta – ili dijela ajeta – koji želi protumačiti, on kratko, jednostavnim stilom ukaže na njegovo značenje i odmah zatim navodi drugi ajet koji govori o istoj temi ili u kojem se spominje ista riječ. Na taj način određena kur'anska riječ ili ajet bivaju pojašnjeni citatom iz samog Kur'ana, što daje posebnu težinu takvom tumačenju. Taj način u tefsiru je poznat kao tumačenje Kur'ana Kur'anom i Ibn Kesir se zaista trudio da ga u velikoj mjeri primijeni u svom djelu. Njegov tefsir jedan je od najpoznatijih po toj karakteristici.[36] Nakon toga on citira hadise Muhammeda, s.a.v.s, koji su bliski ili na bilo koji način pomažu tumačenju tih kur'anskih riječi. Ni tu nije žalio vremena ni truda, tako da navodi poveliki broj hadisa, što sigurno doprinosi boljem tumačenju ajeta. Želeći istaći tu karakteristiku u njegovom tefsiru, neki su ga skloni okarakterisati i kao

[32] Isto, I tom, str. 22.
[33] Isto, I tom, str. 23, 24.
[34] Isto, I tom, str. 24-26.
[35] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 243.
[36] Isto, I tom, str. 244.

"hadiski tefsir". Kao vrstan stručnjak u svim hadiskim disciplinama, on se nije zadovoljavao samo citiranjem hadisa, nego je ukazivao i na stepen njihove vjerodostojnosti, te na autoritete hadisa koji su ih bilježili u svojim zbirkama, što također doprinosi vrijednosti samog tefsira.[37]

Nakon toga on navodi riječi ashaba u vezi sa kur'anskim ajetima koje tumači, ako takvih riječi ima. Pri tome, on je davao prednost mišljenjima istaknutijih ashaba i onih koji su bili posebno zaslužni u oblasti tefsira. Kada iscrpi te predaje, onda on navodi predaje tabiina u vezi sa ajetima koje tumači, kao i mišljenja ostalih islamskih učenjaka. Pri svemu tome on nije puki prenosilac i bilježničar, nego tim predajama kritički pristupa, birajući one koje su vjerodostojnije i dajući im prednost, te ukazujući na one koje su manje vjerodostojne.[38] Normalno je da se on koristio i djelima mufessira koji su prije njega živjeli i to je očito iz samog njegova tefsira. Najviše je konsultovao tefsir Ibn Džerira et-Taberija, a onda tefsire Ibn Ebi Hatima, Ibn Atijje i drugih.[39] Sve navedene karakteristike idu u prilog ocjeni da je njegov tefsir pravi primjer tradicionalnog pristupa tumačenju Kur'ana.

To se može vidjeti npr. i iz uvoda u tumačenje sure *El-Fatiha*. Nakon navođenja i drugih imena kojima se ta sura naziva, te dokaza za ta imena, on govori o tome da li je ona objavljena u Mekki ili Medini. U nekoliko rečenica, bez opširnog izlaganja, on daje sve relevantne informacije o toj temi, navodeći čak i svoje mišljenje o pitanju koji od tih stavova je najispravniji, te ukazujući i na ono mišljenje koje nema realnu potporu. Naime, on to izlaže na slijedeći način: "Ibn Abbas, Katade i Ebul-Alije smatraju da je ova sura objavljena u Mekki, Ebu Hurejre, Mudžahid, Ata' ibn Jesar i Zuhri smatraju da je objavljena u Medini, a neki stoje na stanovištu da je objavljena dva puta: jednom u Mekki a drugi put u Medini. Prvi stav je bliži riječima Uzvišenog: 'Mi smo ti objavili sedam ajeta koji se ponavljaju...'[40], a Uzvišeni Allah najbolje zna. Ebul-Lejs es-Semerkandi navodi mišljenje da je prva

[37] Isto, I tom, str. 244.
[38] Isto, I tom, str. 244.
[39] Isto, I tom, str. 245.
[40] *El-Hidžr*, 87.

polovica te sure objavljena u Mekki a druga u Medini. Međutim, to je vrlo čudno mišljenje, a Kurtubi ga prenosi kao Semerkandijev stav."[41]

Jedna od značajnih odlika njegova tefsira jeste to što on osuđuje nekritičko navođenje israilijjata, tj. predaja od kršćana i jevreja, od strane nekih mufessira, pogotovu tradicionalnih. On to nekada čini uopćeno, dajući smjernice za odnos naspram takvih predaja, a nekada to čini konkretno, ukazujući na pojedine konkretne israilijjate.[42] Tako npr. tumačeći 67. i nekoliko narednih ajeta iz sure *El-Bekare* - u kojima se govori o tome kako je Musa, a.s, prenio svom narodu naređenje od Allaha, dž.š, da zakolju kravu - on navodi nekoliko takvih predaja i onda za njih kaže: "Postoji određeno razilaženje u pogledu ovih predaja koje se prenose od Ubejde, Ebul-Alije, Sudejja i drugih. Jasno je da su one preuzete iz knjiga sinova Israilovih i one se mogu navoditi, s tim da se ne trebaju ni potvrđivati a ni negirati. Zato se na njih ne može oslanjati, osim u onoj mjeri u kojoj se slažu sa istinom koja je kod nas. A Allah najbolje zna!"[43] Slično je i u slučaju tumačenja prvog ajeta sure *Kaf.* Naime, on ukazuje na predaje nekih islamskih učenjaka iz prvih generacija, pa i samog Ibn Abbasa, u kojima se govori kako cijelu Zemlju okružuje more a to more okružuje planina koja se zove *Kaf*... Odmah zatim on ističe da te predaje nemaju vjerodostojan lanac prenosilaca do tih islamskih učenjaka, te da su one, ustvari, izmišljotine nekih otpadnika među ehli-kitabijama i da se takvim predajama ne smije vjerovati.[44]

Kada dođe do ajeta koji govore o fikhskim propisima, Ibn Kesir ulazi u fikhske rasprave, navodeći stavove islamskih učenjaka i njihove dokaze, te analizira te dokaze i ukazuje na one koji su jači. Pored znanja iz fikha, od velike pomoći bilo mu je izvanredno poznavanje svih hadiskih disciplina, pogotovu, sposobnost razlikovanja vjerodostojnih od slabih hadisa i onih koji su više vjerodostojni od onih koji su manje. Ipak, može se reći da je to činio umjereno, bez detaljisanja, za razliku od nekih prethodnih mufessira koji su bili dobro upućeni i u discipline fikhske nauke, pa su ta pitanja preopširno izlagali u svojim tefsirima.[45] To se može vidjeti iz njegova tumačenja više ajeta koji govore o propisima. Kao primjer može se

---

[41] Ibn Kesir, *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, I tom, str. 26.
[42] Isto, I tom, str. 245.
[43] Ibn Kesir, *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, I tom, str. 153-156.
[44] Isto, IV tom, str. 282, 283.
[45] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 246.

uzeti 196. ajet sure *El-Bekare*. Tumačeći sami početak tog ajeta: "Allaha radi, hadždž i umru u potpunosti obavljajte..." on navodi različite stavove islamskih učenjaka, analizirajući ih i ocjenjujući. Između ostalog, navodi i stav nekih, koji se pozivaju čak i na Omera, r.a, da se umra ne može obaviti kada i hadždž, te da se ne može obavaljati u "svetim" mjesecima (el-ešhurul-hurum). Međutim, on odmah ističe da je taj stav diskutabilan, "... jer je sigurno utvrđeno da je Allahov Poslanik, s.a.v.s, četiri puta činio umru, te da je to svaki put bilo u mjesecu zul-ka'detu: šeste, sedme i osme godine po Hidžri – kada je obavljao samo umru, te desete godine – kada je, također u mjesecu zul-ka'detu, obukao ihrame sa nijjetom da obavi i umru i hadždž. Mimo toga nije obavio više ni jednu umru..."[46] A opće poznata je stvar da i mjesec zul-ka'de spada u "svete" mjesece. Ipak, može se reći da on, iako je bio pripadnik šafijskog mezheba, nije bio pristran svom mezhebu po svaku cijenu – kao što su to činili pojedini mufessiri – nego je i u tome imao mjeru.

Na kraju, može se reći da Ibn Kesirov tefsir sigurno spada u sami vrh djela koja se bave tumačenjem Kur'ana. Poput Abdullaha Mahmuda Šihate, mnogi su skloni ustvrditi da je "Ibn Kesirovo djelo jedan od najglasovitijih tefsira, ako nije apsolutno i najglasovitiji."[47] Zato nije čudno što i danas mnogi islamski učenjaci, pa i određene ustanove, od svih tefsira ikada napisanih prvo prepouručuju iščitavanje Ibn Kesirova tefsira, pa tek onda ostalih, izdvajajući ga kao najbolji tefsir - uzimajući u obzir sve njegove aspekte. Na tragu toga jeste i podatak da je skraćeni oblik tog djela preveden i objavljen i na našem jeziku, sredinom 2000. godine, kao drugi tefsir ikada preveden na bosanski jezik. Naime, samo nekoliko mjeseci prije toga završeno je objavljivanje cjelokupnog prijevoda tefsira Sejjida Kutba, što je urađeno u organizaciji Fakulteta islamskih nauka iz Sarajeva. Sažetak Ibn Kesirova tefsira koji je preveden na naš jezik priredio je Muhammed Nesib er-Rifa'i, a izdao ga je Visoki saudijski komitet za pomoć BiH. Treba reći da u njemu nije izostavljeno puno teksta kompletnog tefsira, tako da su i kroz sažetak protumačene sve sure i on može egzistirati i poslužiti kao da je kompletno i samostalno djelo.

* * *

[46] Ibn Kesir, *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, I tom, str. 312.

[47] Jane Dammen Mcauliffe, *Hermeneutika Kur'ana: pogledi Taberija i Ibn Kesira*, rad objavljen u djelu: *Kur'an u savremenom dobu*, dr. Enes Karić, Sarajevo 1997, I tom, str. 191.

SE'ALIBI

عبد الرحمن بن محمد الثعالبي

786/1384.-875/1470.

Abdurrahman ibn Muhammed es-Se'alibi spada među najistaknutije islamske učenjake Alžira i Magreba u devetom stoljeću po Hidžri. Od najranijih dana svoje mladosti pokazivao je želju za stjecanjem znanja, pa je radi toga putovao raznim krajevima islamskog svijeta. Tako je izrastao u velikana islamskih znanosti, pogotovu tefsira i hadisa. Napisao je veliki broj korisnih djela iz raznih znanosti, a najpoznatiji je njegov tefsir, koji se ubraja među istaknute tradicionalne tefsire. Iako je taj tefsir, većim dijelom, skup citata prethodnih mufessira, ipak ga islamski učenjaci veoma cijene.

Njegovo puno ime je: Abdurrahman ibn Muhammed ibn Mahluf es-Se'alibi el-Džezairi Ebu Zejd.[1] Rođen je 786/1384. godine u Alžiru, gdje je proveo veći dio života.[2] Od rane mladosti pokazivao je želju za znanjem, pa je, radi stjecanja znanja, izvjesno vrijeme proveo obilazeći islamski svijet. Kako sam piše u svom tefsiru,[3] na samom kraju osmog stoljeća po Hidžri krenuo je na jedno duže putovanje u potrazi za znanjem. Tako je, početkom devetog stoljeća, stigao u Budždžaju, grad na sjeveru Alžira, gdje je učio pred istaknutim učenjacima tog grada. Zatim je nastavio putovanje do Tunisa, gdje je također studirao pred najistaknutijim učenjacima. Nakon tog produžio je za Egipat i Mekku, stupivši opet u kontakt sa vrhunskim učenjacima radi usavršavanja u raznim znanostima. U povratku se opet zadržao u Egiptu i Tunisu, iz istog razloga. Nakon dolaska u Alžir počeo je sa pisanjem i podučavanjem onih koji su željeli znanje, što mu je bila preokupacija sve do kraja života. Umro je 875/1470. godine[4] u rodnom gradu Alžiru, gdje je i ukopan.[5]

Šejhovi i profesori pred kojima je učio

U svom tefsiru Se'alibi poimence navodi samo neke od šejhova pred kojima je stjecao znanje.[6] Radi se o slijedećim učenjacima:

1. *Ali ibn Usman el-Mandžilati* – učenjak iz Budždžaje,
2. *Abdurrahman el-Vaglisi* – učenjak iz Budždžaje,
3. *Isa el-Gabrini* – učenjak iz Tunisa,
4. *El-Ubejj* – učenjak iz Tunisa,
5. *El-Berzeli* – učenjak iz Tunisa,
6. *Velijjuddin el-Iraki* – učenjak iz Egipta kod kojeg je učio razne znanosti, a naročito hadis,
7. *Ebu Abdillah Muhammed ibn Merzuk* – pred njim je učio u Tunisu.

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, III tom, str. 331.

[2] Isto, III tom, str. 331.

[3] Abdurrahman ibn Muhammed es-Se'alibi, *El-Dževahirul-hisan fi tefsiril-Kur'an*, Bejrut, bez god. izd, IV tom, str. 119, 120.

[4] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 331. Pored te godine, Zehebi navodi i mišljenje prema kojem je Se'alibi umro naredne, tj. 876. hidžretske godine.

[5] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 248.

[6] Abdurrahman ibn Muhammmed es-Se'alibi, nav. djelo, IV tom, str. 119, 120.

Se'alibijeva učenost

Svi koji su pisali o Se'alibiju ističu njegovu učenost, te pobožnost i asketizam. Između ostalih, dr. Husejn ez-Zehebi, na samom početku pisanja o njemu, ukazuje na to, koristeći brojne epitete za njegovo ime. Tako npr. kaže da je bio "... prvak među učenjacima, dokaz u vjeri, islamski učenjak koji je znanje primjenjivao u praksi, asketa, pobožan, jedan od istaknutih, Allahu bliskih robova koji su Ga istinski spoznali i koje ovosvjetski užici nisu interesovali. Ukratko, bio je jedan od najboljih Allahovih robova."[7] Ibn Selame el-Bekri za njega kaže: "Naš šejh Se'alibi bio je izuzetno dobar čovjek, asketa, istaknuti učenjak, produhovljen, jedan od istaknutih Allahovih robova. Ukratko, svi se slažu da je bio izuzetno pozitivan i jedan od prvaka među učenjacima.

Brojni njegovi učitelji, među kojima su i El-Ubejj i Velijjuddin el-Iraki, pohvalili su njegovu učenost, pobožnost i ispravno usmjerenje."[8] Koliko se npr. usavršio u hadiskim disciplinama svjedoči i to što su mu tuniski učenjaci, odmah nakon povratka sa putovanja po Istoku, posvjedočili da je u tim disciplinama učeniji od njih, pa su ćutali i slušali ga dok bi on govorio, te preuzimali znanje koje im je nudio. Po povratku u Alžir, neki su ga učenjaci prozvali "dokazom u hadiskim znanostima".[9] I sam Zirikli, pored ukazivanja na to da je Se'alibi bio mufessir, za njega kaže da je bio jedan od "prvaka u Alžiru".[10] Dakle, Se'alibi se vrlo brzo dokazao kao izvrstan poznavalac svih islamskih znanosti, a naročito tefsira i hadisa, što su mu posvjedočili i neki od njegovih šejhova i profesora.

Djela

Pored toga što se dokazao kao izuzetan poznavalac raznih islamskih znanosti i izvanredan učitelj, Se'alibi se pokazao i kao izuzetno plodan pisac. Napisao je veliki broj djela iz raznih islamskih znanosti. Ističemo slijedeća:

---

[7] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 247.

[8] Isto, I tom, str. 247.

[9] Isto, I tom, str. 247.

[10] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 331.

1. *El-Dževahirul-hisan fi tefsiril-Kur'an* – njegov čuveni tefsir,
2. *Ez-Zehebul-ibriz fi garibil-Kur'anil-aziz* – također djelo iz oblasti tefsira,
3. *Tuhfetul-ihvan fi i'rabi ba'di ajatil-Kur'an* – tefsirsko djelo,
4. *Džami'ul-ummehati fi ahkamil-ibadat*,[11] - fikhsko djelo,
5. *El-Envar* – o mu'džizama Muhammeda, s.a.v.s,
6. *Revdatul-envar ve nuzhetul-ahjar*,
7. *El-Iršad fi mesalihil-'ibad*,
8. *Rijadus-salihin*,[12] i
9. *El-'Ulumul-fahire fin-nezari fi umuril-ahire*.[13]

Tefsir

Se'alibijev tefsir, *El-Dževahirul-hisan fi tefsiril-Kur'an*, spada u tradicionalne i veoma je cijenjen tefsir. U uvodu svog tefsira, obraćajući se čitaocu, on o razlogu pisanja tog djela kaže: "Ovaj skraćeni tefsir priredio sam i sebi i tebi, kako bi nam svima Allah, radi njega, priredio radost na oba svijeta."[14] Zatim on ukazuje na način pisanja tefsira, odnosno na koje se autoritete oslanjao i od koga je preuzimao citate za svoje djelo: "U svoj tefsir ukomponovao sam, zahvaljujući Allahu, najvažnije dijelove tefsira Ibn Atijje, dodajući na to brojne vrijedne citate iz djela najistaknutijih i najpouzdanijih učenjaka našeg ummeta - bilo da sam to lično pročitao ili preuzeo od drugih pouzdanih učenjaka – što ukupno iznosi skoro stotinu djela. Sve su to djela dobro poznatih islamskih učenjaka, koji se ubrajaju među istinske autoritete. Što god sam preuzeo od nekog mufessira, preuzeo sam direktno iz njegova djela, doslovnim citatom. Ništa od toga nisam

[11] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 247, 248.

[12] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 331.

[13] Mustafa ibn Abdillah el-Kustantini er-Rumi, *Kešfuz-zunun 'an esamel-kutubi vel-funun*, Bejrut 1992, II tom, str. 1163.

[14] Abdurrahman ibn Muhammmed es-Se'alibi, nav. djelo, I tom, str. 3.

prenio po značenju, bojeći se da ne pogriješim, tako da se uvijek radi o doslovnom citatu samog autora."[15]

Iz navedenog, jasno se vidi da je Se'alibijev tefsir, ustvari, skraćeni Ibn Atijjev tefsir, sa dodatnim citatima iz drugih tefsira i djela islamskih učenjaka. Ako se pogledaju imena tih islamskih učenjaka, onda se može zaključiti da se Se'alibi pozivao na najpoznatija imena u tefsiru i ostalim islamskim znanostima. Većinom su to bili tradicionalni islamski učenjaci, kao npr. Taberi, Begavi, Nevevi, a donekle i autori "fikhskih tefsira", kao npr. Ibnul-Arebi i Kurtubi, te neki racionalni mufessiri, kao što su bili Zamahšeri i Fahruddin er-Razi. Se'alibi nije htio prepričavati stavove tih učenjaka, nego je obavezno doslovno navodio njihove riječi. Dakle, to je tefsir koji je nastao kao skup odabranih citata iz drugih tefsira, sa vrlo malo Se'alibijevih riječi i originalnih stavova.[16] Međutim, to ne umanjuje puno njegovu vrijednost, budući da je ne mali broj mufessira svoje tefsire preuzeo od prethodnih mufessira, s tim što su počesto prepričavali njihove stavove, izlažući se tako mogućnosti da nekada ne budu interpretirani u skladu sa intencijama autora.

Upravo to je Se'alibi htio izbjeći, pa je zato sve stavove prethodnih učenjaka navodio doslovno. Koliko je Se'alibi pri tome bio precizan, vidi se i po tome što on ukazuje i na slučajeve kada koristi nečiji tefsir u skraćenom obliku: "Taberijeve navode preuzimao sam iz skraćenog oblika njegova tefsira, koji je sažeo šejh Ebu Abdillah Muhammed ibn Abdillah ibn Ahmed el-Lahmi, jer se on potrudio da ga prečisti i skrati."[17] Pokušavajući da, i pored toga, izbjegne bilo kakvu moguću grešku, on savjetuje čitaoca da se, u slučaju nedovoljnog razumijevanja nekog citata, obrati na izvorno djelo: "Ako bilo kome bude problem razumijevanje pojedinih citata u ovom djelu, neka se obrati na djela iz kojih su preuzeti, kako bi ih razumio iz izvornika. Neka ih ne pokušava interpretirati vlastitim mišljenjem i razumom, jer tako može upasti u grešku a da to i ne osjeti."[18] Zatim on govori o skraćenicama koje je koristio u svom tefsiru, što je logično, jer ima puno citata. Tako npr. kaže da je koristio harf *ajn* da označi Ibn

---

[15] Isto, I tom, str. 3.

[16] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 250.

[17] Abdurrahman ibn Muhammmed es-Se'alibi, nav. djelo, I tom, str. 3.

[18] Isto, I tom, str. 3.

Atijjev citat, harf *sad* da označi Sifaksijev citat, harf *ta* – kao skraćenicu od *kultu* (*ja kažem; moj stav je*) – da bi dao do znanja da se radi o njegovim riječima i vlastitom stavu.[19]

Nakon toga, on govori o hadisima koje navodi u svom tefsiru, ukazujući na to da se radi o provjerenim hadisima, te da ih je preuzimao iz najpoznatijih hadiskih zbirki: Buharijeve, Muslimove, Ebu Davudove i Tirmizijeve, te iz djela poznatih islamskih učenjaka i hadiskih stručnjaka, kao što su: Nevevi, Kurtubi, Begavi. Se'alibi navodi i imena djela iz kojih je preuzimao hadise. Nastavljajući govor o hadisima koje navodi u svom tefsiru, on kaže: "Ukratko, ovo moje djelo obogaćeno je dragocjenim mudrostima i draguljima vjerodostojnih i dobrih hadisa, prenesenih od našeg prvaka, Muhammeda, s.a.v.s."[20] Da bi potvrdio potrebu navođenja većeg broja hadisa on se poziva na jednog od prethodnih učenjaka koji kaže da je, uz poznavanje Kur'ana, čovjeku najpreče da poznaje hadise, jer hadisi pojašnjavaju ono što je u Kur'anu ukratko rečeno, pa se tako može ispravno postupati i zaslužiti sreća i na onom svijetu, čemu svi pametni i mudri teže. I, konačno, navodi ime koje je sam odabrao za svoj tefsir: *El-Dževahirul-hisan fi tefsiril-Kur'an*, te upućuje dovu Uzvišenom Allahu da to djelo bude od koristi svima koji se njime budu služili.[21]

Nakon toga slijedi uvod u kur'ansko-tefsirske znanosti, navodeći osnovne stvari koje treba poznavati da bi se Kur'an mogao ispravno razumjeti. Doduše, on sam kaže da je to, ustvari, skraćeni oblik onog što Ibn Atijje navodi u uvodu u svoj tefsir. Tako on, skrativši njegove riječi, govori o slijedećim poglavljima:

- Vrijednost Kur'ana,
- Vrijednost tumačenja Kur'ana i analiziranja njegova teksta,
- Slobodoumno tumačenje Kur'ana,
- Vrste mufessira,
- Hadis: "Kur'an je objavljen na sedam harfova...",

[19] Isto, I tom, str. 3, 4.
[20] Isto, I tom, str. 4.
[21] Isto, I tom, str. 5.

- Kur'anski izrazi koji postoje i u drugim jezicima,
- Druga imena Kur'ana i njihova značenja, i
- Značenje izraza *sura* i *ajet*.[22]

Nakon toga, on tumači *Euzu, Bismillu* i suru *El-Fatiha*, pa onda cijeli Kur'an, suru po suru, odnosno ajet po ajet. "Čitajući njegov tefsir, primijetio sam da se on pridržavao onog što je naveo u uvodu, navodeći citate onih koje je spomenuo i ukazujući na njih kraticama koje je sam naveo. Također sam primijetio da ponekad zalazi u materiju kiraeta, te da se upušta i u jezičko tumačenje, preuzimajući citate od već spomenutih učenjaka ili dajući vlastiti doprinos. Isto tako, primijetio sam da se na nekim mjestima poziva na arapsku poeziju da bi ukazao na značenje riječi koje navodi. Pri navođenju predaja i hadisa on ne navodi lanac prenosilaca niti prvog raviju."[23] Zehebi to navodi samo kao konstataciju, a ne kao kritiku, jer za lancem prenosilaca nema potrebe, pogotovu u kasnijim generacijama, koje su pazile na to da im djela ne budu preduga. Takav je slučaj i sa Se'alibijem, jer je on bio izvanredan stručnjak u hadiskim znanostima, pa je hadise i predaje od prvih generacija navodio bez seneda, ali je zato za svaki hadis i predaju naveo u kojem djelu su zabilježeni. Pored toga, on nerijetko navodi i ocjenu određenog hadisa, pogotovu ako ju je zabilježio sakupljač hadiske zbirke, kao što je to radio npr. Tirmizi.

Odlike Se'alibijeva tefsira

Jedna od odlika Se'alibijeva tefsira jeste i to što ponekad navodi israilijjate, tj. predaje od jevreja i kršćana. Međutim, odmah iza tih predaja on daje njihovu ocjenu, ukazujući na to koje od tih predaja nisu vjerodostojne, te za koje nije sigurno da li se na njih može osloniti. Tako npr. tumačeći ajet: "I on izvrši smotru ptica, pa reče: 'Zašto ne vidim pupavca, da nije odsutan?'"[24], Se'alibi ukratko navodi predaje o čudnim mogućnostima hudhuda, odnosno pupavca, koji je bio u sastavu Sulejmanove, a.s, vojske ptica, a onda kaže: "Allah

[22] Isto, I tom, str. 6-19.
[23] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 250.
[24] *En-Neml*, 20.

najbolje zna koliko su te predaje vjerodostojne."[25] Slično tome, tumačeći riječi Uzvišenog: "Vidio sam da jedna žena njima vlada i da joj je svega i svačega dato, a ima i prijesto veličanstveni..."[26], on pojašnjava da se radi o kraljici Belkisi, a onda dodaje: "Neki su navodili brojne priče o njoj, ali mislim da je najbolje ne navoditi ih, jer nisu vjerodostojne. Ono što se da razumjeti iz samog ajeta jeste da je ona bila kraljica Jemena, da je imala veliku vlast i da su i ona i njen narod bili nevjernici."[27]

Pri tumačenju ajeta koje neke sekte tumače na svoj način, kako bi njima poduprli svoje stavove, Se'alibi ih tumači u skladu sa ehlisunnetskim stavovima i ukazuje na neispravnost stavova tih sekti. Tako npr. u slučaju tumačenja riječi Uzvišenog: "Pogledi do Njega ne mogu doprijeti, a On do pogleda dopire..."[28], Se'alibi ističe da je stav svih pripadnika ehli-sunneta da će vjernici moći vidjeti Uzvišenog Allaha na ahiretu, ali da način i suština tog viđenja nije poznata. Za potporu tom stavu on navodi i Allahove riječi: "Toga dana će neka lica blistava biti, u Gospodara svoga će gledati..."[29], te ističe da ima više hadisa, koji su dostigli stepen tevatura (u koje zbog velikog broja prenosilaca nema nikakve sumnje), u kojima se izričito navodi da vjernici neće imati smetnje pri viđenju Allaha na ahiretu, kao što ljudi na ovom svijetu, kada nema oblaka, normalno mogu vidjeti pun mjesec, te navodi neke od tih hadisa.

Kao i velika većina islamskih učenjaka sa područja sjeverozapadne Afrike i Španije, i Se'alibi je bio malikijskog mezheba.[30] Zato i jeste kao osnov za svoj tefsir uzeo djelo Ibn Atijje, jednog od najistaknutijih islamskih učenjaka i mufessira sa područja Španije. Pored toga, kada komentariše ajete koji govore o fikhskoj tematici, on se često poziva i na Ibnul-Arebija, također istaknutog španjolskog mufessira, koji je naročitu pažnju posvetio izvlačenju šerijatskih propisa iz samih ajeta, pa je u svom tefsiru protumačio samo ajete koji govore o fikhskim propisima. Budući da se njihovim djelima koristio,

---

[25] Abdurrahman ibn Muhammmed es-Se'alibi, nav. djelo, III tom, str. 158, 159.
[26] *En-Neml*, 23.
[27] Abdurrahman ibn Muhammmed es-Se'alibi, nav. djelo, III tom, str. 159.
[28] *El-En'am*, 103.
[29] *El-Kijame*, 22, 23.
[30] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 247.

logično je onda što Se'alibi, iako govori i o propisima i drugih mezheba, ipak najviše pažnje posvećuje svom, odnosno malikijskom mezhebu.

Interesantno je navesti jedan detalj koji Se'alibi citira u svom tefsiru, koji govori o čudnim stvarima koje su se dešavale sa pojedinim primjercima Kur'ana, a koji je preuzeo od Sa'lebija i drugih mufessira: Zabilježeno je jednom prilikom da je jedan Mushaf u potpunosti izgorio, te da je od njega ostao samo dio ajeta: "I, eto, Allahu će se sve vratiti!"[31] To je kraj posljednjeg ajeta sure *Eš-Šura*. Drugom prilikom, jedan Mushaf je pao u vodu, pa kada su ga izvadili, sva slova su se istopila, osim upravo tih istih riječi: "I, eto, Allahu će se sve ratiti!"[32] To su samo dva slučaja od mnogih interesantnih događaja koji su se desili sa nekim primjercima Mushafa, a kojima Allah, dž.š, daje određene poruke!

Na kraju tefsira Se'alibi ponovo ukazuje na to da je u svoje djelo ukomponovao "brojne bisere", uzevši za osnovu Ibn Atijjev tefsir i navodeći iz njega najinteresantnije detalje, ali izbjegavajući ponavljanje koje je kod njega prisutno i stavove koji su usamljeni i koji nemaju uporišta. Uz to je, kako sam kaže, dodao brojne druge dragulje i izuzetno korisne i neophodne stvari iz drugih tefsira, želeći time doći do istine i onog što je ispravno.[33] Nakon toga on ukazuje na mogućnost da se i njemu mogla potkrasti greška, te poziva svakog čitaoca koji primijeti grešku u navodima iz prethodnih tefsira, da je, nakon provjere, ispravi odmah u samom djelu.[34] I, na samom kraju, on ukazuje na datum završetka svog djela: 15. rebi'ul-evvel 833. hidžretske godine, te izražava želju da svaki onaj ko se bude koristio tim djelom uputi iskrenu dovu Allahu, dž.š, i za sebe i za autora tog djela, tj. Se'alibija.[35]

---

[31] *Eš-Šura*, 53.

[32] Abdurrahman ibn Muhammmed es-Se'alibi, nav. djelo, IV tom, str. 119.

[33] Isto, IV tom, str. 454.

[34] Isto, IV tom, str. 454, 455.

[35] Isto, IV tom, str. 455.

Drugi o Se'alibijevom tefsiru

Se'alibi kaže da je jednput, nakon što je završio svoj tefsir, put nanio njegova šejha, Muhammeda ibn Merzuka kroz grad Alžir, pa mu je pokazao svoje djelo. Učitelj je pomno pregledao tefsir, obradovao se njegovim kvalitetom i učinio Se'alibiju hajr-dovu.[36] Završavajući prikaz Se'alibijeva tefsira, dr. Husejn ez-Zehebi kaže: "Ukratko, njegovo djelo ima svoju vrijednost. Tu su sakupljeni probrani dijelovi mnogih vrijednih djela, a za razliku od nekih drugih, u njegovom tefsiru nema bespotrebnih navoda i dosadnih detaljisanja."[37] O vrijednosti njegova tefsira svjedoče i riječi nekolio stručnjaka u islamskim znanostima, koji su, u pogovoru o tom djelu izrekli najljepše riječi. Tako oni npr. kažu da je tim tefsirom Kur'an protumačen na najljepši način, da je od prethodnih učenjaka u njemu sabrano ono najvrednije kada je tumačenje Kur'ana u pitanju, te da je neophodan svakom ko želi istraživati značenje Allahovih riječi. U tu svrhu naveli su i veći broj stihova.[38] Njegov tefsir do sada je doživio nekoliko izdanja, uglavnom u četiri toma. Spada u tefsire srednje veličine.

***

[36] Isto, IV tom, str. 120.

[37] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 251.

[38] Pogovor Se'alibijevom tefsiru, IV tom, str. 455-462.

DŽELALUDDIN ES-SUJUTI

جلال الدين السيوطي

849/1445.-911/1505.

Od rane mladosti Sujuti je briljirao u svim znanostima koje je izučavao. Posebno se istakao u: historiji, arapskom jeziku i svim islamskim znanostima, naročito u hadisu i hadiskim disciplinama u kojima je, u svoje vrijeme, bio neprikosnoveni stručnjak. Pravi je primjer klasičnog islamskog enciklopediste, koji je pisao stručna djela iz raznih oblasti. Vjerovatno nijedan čovjek na Zemlji nije napisao toliki broj djela kao on, jer je autor najmanje 600 kvalitetnih naučnih djela. Napisao je jedan duži tefsir, pa ga je skratio i tako dobio drugi, učestvovao je u pisanju trećeg tefsira, a počeo je i sa pisanjem najvećeg tefsira ikada napisanog. Napisao je komentare na najpoznatije zbirke hadisa: el-kutubus-sitte, te Ahmedovu i Malikovu zbirku hadisa. Bio je istaknuti tradicionalista, šafijskog mezheba, a ponekad je svojim fetvama izlazio iz okvira tog mezheba.

Njegovo puno ime je: Abdurrahman ibn Ebu Bekr ibn Muhammed ibn Sabikuddin el-Hudajri Dželaluddin es-Sujuti[1] Ebul-Fadl.[2] Rođen je početkom redžeba 849/1445. godine[3] u Kairu.[4] Dio imena *Sujuti* ukazuje na to da mu je porijeklo iz Asjuta, grada koji neki učenjaci nazivaju *Sujut*, pa shodno tome i ovog velikana nazivaju Sujuti ili Asjuti. Ipak, može se reći da je poznatiji kao Sujuti. Ime Dželaluddin (Veličina Vjere) je, u stvari, počasni nadimak, kojim ga je nazvao njegov otac,[5] što su kasniji učenjaci prihvatili zbog njegovih ogromnih zasluga u islamskih znanostima, tako da je poznatiji po tom imenu, nego po stvarnom: Abdurrahman. Ime Ebul-Fadl je kun'ja (ime koje se kod Arapa dobije najčešće po najstarijem muškom djetetu), a Sujutija je tako nazvao njegov učitelj Izzuddin Ahmed ibn Ibrahim el-Kinani.[6]

Sujuti je odrastao u Kairu, kao jetim, jer mu je otac umro kada je imao svega pet godina.[7] Još iz vremena dječaštva pokazivao je izrazitu želju za izučavanjem raznih naučnih disciplina, pa je radi toga poduzimao putovanja u razne krajeve tadašnjeg islamskog svijeta, prije svega u Šam, Hidžaz, Jemen, zemlje Magreba, pa čak i Indiju.[8] Vrlo rano je počeo pisati djela i podučavati druge ljude, a od četrdesete godine života povlači se u samoću i piše brojna djela, sve do kraja života.[9] Neki bogataši i ljudi na visokim položajima, pa čak i sam sultan, slali su mu skupocijene nagrade i poklone, ali ih je on odbijao![10] Umro je u svom stanu u kairskoj četvrti, na adi Nila, koja se zove:

---

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, III tom, str. 301.

[2] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 251.

[3] Predgovor Sujutijevom tefsiru: *Ed-Durul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*, Bejrut 1990, I tom, str. 5.

[4] Neki navode da je rođen u Asjutu, gradu u centralnome dijelu Egipta, pored Nila. Međutim, iz biografije njegova oca jasno se vidi da je preselio iz Asjuta u Kairo prije Sujutijeva rođenja, što znači da je Sujuti rođen u Kairu, a da je samo porijeklom iz Asjuta.

[5] Predgovor Sujutijevom djelu: *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, (napisao: Dr. Zuhejr Usman Ali Nur), Katar 1995, str. 27.

[6] Isto, str. 27.

[7] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 301.

[8] Predgovor Sujutijevom tefsiru: *Ed-Durul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*, I tom, str. 5.

[9] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 301.

[10] Isto.

Revdatul-Mikjas, uoči petka, devetnaestog džumadel-ula, 911/1505. godine.[11]

Društveno-političke prilike u kojima je živio

Sujuti je živio u vrijeme vladavine Mameluka-Čerkeza, koji su preuzeli vlast nad Egiptom od Mameluka-Turaka i vladali Egiptom u periodu: 784-923/1382-1517. godine.[12] Oni su upravljali Egiptom i bili njegovi stvarni vladari a samo formalno su priznavali abasijske halife, koji su se, nakon pada Bagdada, preselili u Egipat.[13] Godine 923/1517. Javuz sultan Selim, osmanlijski vladar osvaja Egipat, nakon čega Egipat postade osmanlijskom pokrajinom.[14] Vladavina Mameluka-Čerkeza prostorima Egipta bila je karakteristična po političkim nemirima i previranjima, te čestim smjenama vladara. Dovoljan pokazatelj za to je činjenica da su se, u periodu njihove vladavine, smijenila 22 vladara, i to većinom nasilno.[15] Pored toga, zabilježeno je npr. da su se samo u jednoj godini na prijestolju smijenila trojica sultana!

Prvi relativno mirniji period njihove vladavine bio je za vrijeme sultana Zahira Hakmaka, (vladao 842-857. h. godine) za čijeg vremena je rođen i Sujuti.[16] Drugi period u kojem je, donekle, bilo mirno stanje i došlo do napretka na raznim poljima bio je za vrijeme sultana Kajt-beja, koji je vladao najduže od svih mamelučkih sultana: 872-901. h. godine, tj. dvadeset devet godina.[17] On je bio pobožan vladar i pomagao je razvoj naučnih centara, tako da je period njegove vladavine išao na ruku i samom Sujutiji.[18]

Poučen iskustvom sa nekim prethodnim vladarima, Sujuti je bio oprezan, nije im se približavao i nije dolazio u kontakt sa njima, osim u izuzetnim slučajevima. Neki od njih su mu upućivali zvanične pozive,

---

[11] Predgovor Sujutijevom djelu: *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, (napisao: Dr. Ahmed ibn Muhammed el-Hammadi), Katar, 1994, I tom, str. 49.

[12] Isto, I tom, str. 17.

[13] Isto, I tom, str. 17.

[14] Korkut Besim, Istorija islama, Sarajevo 1935, str. 110, 111.

[15] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 17.

[16] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 19.

[17] Isto, str. 19.

[18] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 17, 18.

ali on se na njih nije odazivao. Isto tako, kada bi mu neki od njih slali određene poklone, on bi ih vraćao i odgovarao da mu je Allah dao dovoljno, tako da nema potrebe za tim poklonima. Tako je jednom prilikom sultan Kansuh Guri poslao Sujutiji poklon. U sastavu poklona bio je i jedan evnuh i hiljadu zlatnika. On je uzeo evnuha i oslobodio ga, dok je zlatnike vratio, rekavši sultanovom čovjeku: "Nemojte mi nikako donositi poklone, jer mi je Uzvišeni Allah dao da budem neovisan od tog!" Isti sultan je više puta tražio od Sujutija da mu dođe, ali se on nije odazvao.[19] Za vrijeme vladavine njegova sina, sultana Tuman-beja, Sujuti je preživaljavao teške trenutke, jer mu je sultan činio veliku nepravdu, tako da ga je čak htio i ubiti! Zato se Sujuti, za vrijeme njegove vladavine, morao kriti (905-906. god.).[20]

Pored političke, i ekonomska situacija za vrijeme vladavine Mameluka-Čerkeza bila je vrlo nestabilna i nesređena. Položaj vladara i većinu svih ostalih važnih položaja u državi zauzimali su Čerkezi, dok su manje važni položaji i poslovi najobičnijih radnika i zemljoradnika pripadali: Arapima, Turcima i pripadnicima drugih vjera: jevrejima i kršćanima.[21] U takvoj situaciji ekonomsko stanje bilo je vrlo slabo i nerijetko su se javljali glad i neimaština. Historičari tako nekoliko puta bilježe pojavu pogoršanja ekonomskog stanja i enormnog povećanja cijena, što je imalo utjecaja čak i na opadanje broja stanovnika, putem prodaje u roblje u druge zemlje! U isto vrijeme, bila je očita sve veća razlika između običnog naroda vladajućeg sloja ljudi, koji su se već tada poprilično bili odali raskoši i raznim uživanjima.[22] To je, donekle, bio razlog povlačenju, samoizolaciji nekih ljudi od ostalog svijeta, što je u određenoj mjeri išlo na ruku jačanju sufijskih redova. Uz to, treba reći da je odnos prema vjeri ipak zauzimao vidno mjesto, što svjedoče brojne džamije tada izgrađene, za koje čuveni Kalkašendi kaže da "su toliko brojne da se ne mogu prebrojati niti istražiti, te da svaka ima imama i da se u njoj klanja."[23]

Za razliku od političke i ekonomske situacije, stanje na planu obrazovanja bilo je potpuno drugačije. Neki mamelučki sultani bili su

---

[19] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 20.
[20] Isto, str. 21.
[21] Isto, str. 21.
[22] Sujuti, *Katful-ezhar fi keşfil-esrar*, I tom, str. 20, 21.
[23] Isto, str. 21.

dobro obrazovani, pa su cijenili nauku, otvarali razne škole i naučno-obrazovne centre, pomagali učenjake, dopuštali i poticali dolazak učenjaka iz raznih krajeva islamskog svijeta, te su i sami lično, nerijetko, pozivali istaknute učenjake na dvor radi naučnih rasprava.[24] Uz mnoge škole i džamije osnivane su i biblioteke sa velikim brojem knjiga, kroz koje su prolazili brojni islamski učenjaci. U to vrijeme živjeli su brojni velikani islamskih znanosti, kao što su npr. Ibn Hadžer el-Askalani, Sehavi, Subki, Makrizi, koji su napisali na stotine djela iz raznih naučnih disciplina. Sam Sujuti, govoreći o razlogu procvata znanosti u Egiptu, ukazuje na činjenicu prihvatanja abasijskih halifa u Egiptu, te ističe da je to najvjerovatniji razlog povećanja značaja Egipta, čvršćeg prihvaćanja ehlisunnetskog učenja, smanjenja novotarija i povećanja broja učenih i pobožnih ljudi.[25]

Sujutijeva učenost

Normalno je da je takva pogodna intelektualna klima odgovarala razvoju naučnih disciplina, te da je pogodovala onima koji su se nauci posvetili. Među njima je, svakako, bio ne samo Dželaluddin es-Sujuti, nego i njegov otac. Ocu mu je bilo ime: Ebu Bekr ibn Fahruddin Usman el-Hudajri es-Sujuti. I on je učio pred istaknutim učenjacima i može se uvrstiti među njih. Napisao je više djela iz raznih oblasti, držao je katedru fikha a izvjesno vrijeme bio je i kadija u Asjutu. Umro je 855. h. godine, kada mu je bilo četrdeset i osam godina.[26] Za rođenje Sujutija i knjige njegova oca vezana je jedna anegdota: Jednom prilikom njegov otac zatražio je od svoje žene da mu donese jednu knjigu, što je ona i pokušala, ali su je u njihovoj porodičnoj biblioteci snašli porođajni bolovi, tako da je Sujutija rodila među knjigama! Zato su ga njegovi u porodici imali običaj zvati: *Sin knjiga* (*Ibnul-kutub*).[27] Sam Sujuti od najranije mladosti opredijelio se za izučavanje nauke, što pokazuje i podatak da je sa svega osam godina naučio Kur'an napamet, tj. da je postao hafiz, te da je već u tom dobu počeo učiti napamet određena djela iz raznih islamskih znanosti.[28] Tako je npr. vrlo brzo

---

[24] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 23, 24.

[25] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 24, 25.

[26] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 31-34.

[27] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 27.

[28] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 251.

naučio napamet fikhsko djelo *'Umdetul-ahkam* od Ibn Kudame, komentar istog djela od Ibn Dekika, *Minhadž* od Nevevija, gramatičko djelo *Elfijju* od Ibn Malika, usulsko djelo *Minhadž* od Bejdavija, itd. Zatim je iz svega toga prošao određene testove i dobio pohvale i svjedočanstva od istaknutih učenjaka, kao što su: Bulkini, Eš-Šeref el-Menavi, El-'Izz el-Hanbeli, El-Aksaraji i dr.[29]

Nakon toga, on je nastavio izučavati razne znanosti pred istaknutim učenjacima, zadržavajući se kod nekih duži niz godina. Naprimjer, pred šejhom Muhjuddinom el-Kafidžijem proveo je čitavih četrnaest godina u izučavanju: tefsira, akaida, arapskog jezika sa svim njegovim disciplinama itd. Posebno se istakao u slijedećim znanostima: tefsiru, hadisu, fikhu, arapskom jeziku i njegovim disciplinama, te historiji. Matematici nije pridavao puno pažnje, jer, kako sam kaže, to mu je bila najteža znanost. Pored toga, ni logiku nije htio posebno izučavati, jer je – kako to sam navodi – nakon što je pročitao jedno djelo iz logike, čuo da Ibnus-Salah tu znanost smatra zabranjenom, pa je odustao od bavljenja njome, ali mu je zato Allah dao sklonost za hadis, koji je "najdragocjenija znanost".[30] Do koje mjere je Sujuti stigao u mnogim znanostima, prije svega u hadisu, svjedoči i priznanje mnogih islamskih učenjaka da mu u njegovo vrijeme nije bilo ravnog! Tako npr. Ibnul-Imad el-Hanbeli za njega kaže: "Sujuti je, u svoje vrijeme, bio najveći poznavalac hadisa i hadiskih disciplina: prenosilaca hadisa, rijetkih hadiskih predaja, teksta i lanca prenosilaca, te izvlačenja šerijatskih propisa iz hadisa."[31] Sam Sujuti napisao je da je znao napamet dvije stotine hiljada hadisa, te "da sam došao i do većeg broja hadisa, i njih bih naučio!"[32] Ukazujući na njegovu učenost, posebno na planu hadiske nauke, Handžić kaže da "ga smatraju jednim od posljednjih sposobnih hafiza hadisa."[33] On je klasični primjer izuzetno nadarenog i svestrano obrazovanog islamskog učenjaka, tj. pravog enciklopediste, ne samo u islamskim, nego i u nekim drugim znanostima.

---

[29] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 27.
[30] Isto, str. 27-29.
[31] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 38.
[32] Isto, str. 38.
[33] Handžić Mehmed, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 59.

Pošto je Sujuti u određenim znanostima još kao mladić dostigao zavidan stepen, počeo je dobijati diplome i dozvole za podučavanje drugih, tako da je i sa tim poslom počeo poprilično rano. Tako npr. već početkom 866. godine, tj. kada nije imao ni punih sedamnaest godina, dobio je dozvolu za podučavanje arapskog jezika! Godine 870, dakle, sa dvadeset i jednom godinom života, dobio je dozvolu da podučava i ostalim znanostima, tako da je već od te godine počeo podučavati hadiske znanosti u Šejhuni, što je bila visoka čast i što su mogli obavljati samo najistaknutiji među muhaddisima! Ubrzo nakon početka njegovih dersova mnogi su počeli dolaziti da ga slušaju: i početnici u tim znanostima, kao i oni koji su već niz godina držali predavanja iz hadiskih znanosti![34] Slijedeće godine, tj. 871, nekoliko učenjaka mu je dalo dozvolu da može samostalno izdavati fetve, što je on i činio, sve do pred kraj svog života. Za to vrijeme izdao je veliki broj fetvi, a dio njih sam Sujuti sabrao je u nekoliko tomova.[35]

On je bio šafijskog mezheba i držao ga se skoro u potpunosti cijelog svog života. Međutim, budući da je bio izvanredan stručnjak u svim islamskim znanostima, te da je zasigurno dostigao stepen "apsolutnog idžtihada" - kada se više nije morao vezati za određeni mezheb – on je pred kraj života u jednom manjem broju fikskih pitanja donio vlastite fetve – izlazeći iz okvira šafijskog mezheba, ali je naišao na osudu mnogih drugih islamskih učenjaka.[36] Posebno se u osudama isticao njegov savremenik, čuveni učenjak Sehavi, koji je bio izvanredan stručnjak u hadiskim znanostima. Međutim, činjenica je da se on bez opravdanog razloga okomio na Sujutija, pa su na njegove optužbe – kao i optužbe drugih - odgovarali neki Sujutijevi učenici, te drugi islamski učenjaci.[37]

Vjerovatno su takvi napadi donekle utjecali na osamljivanje u zadnjoj trećini života, iako, naravno, glavni razlog treba tražiti u nestabilnosti i neredu na političkom planu, te neslaganju sa načinom vladanja od strane većine tadašnjih sultana. Time je, između ostalog, učenjacima kasnijih generacija dao primjer kako se islamske znanosti moraju izučavati u ime Allaha, dž.š, a ne radi nekakvih dunjalučkih

---

[34] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 51-53.

[35] Isto, str. 53, 54.

[36] Isto, str. 30, 31.

[37] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 41-44.

interesa, podvrgavajući ih kratkovidim političkim potezima pojedinih nepromišljenih vladara. Interesantno je da je on napisao i jedno zasebno djelo o pokuđenosti približavanju vladarima! Govoreći o razlozima Sujutijeva povlačenja od ljudi, Handžić kaže: "Mnogi su ga njegovi savremenici mrzili i kritikovali, jedno iz zavisti, a drugo što je tvrdio da je on samostalan mudžtehid koji slijedi argumente, a slijepo ne oponaša nikoga od učenjaka. Umro je u Kairu, povučen od ostalog svijeta, 911. godine."[38] O teškom stanju i o zavidnosti koja je vladala kod mnogih u njegovo vrijeme, sam Sujuti kaže: "Živim u vremenu u kojem je Allah ispunio ljudska srca zavidnošću i u kojem preovlađuje zloba kod ljudi do te mjere da ona kola njihovim srcima kao što krv kola njihovim tijelima. (...) Ljubav prema položaju ljude je zaslijepila i zaglušila, pa su zapostavili i zaboravili na šerijatsko znanje a pohrlili su za filozofijom i predali se njenom izučavanju, želeći na taj način da uznapreduju – međutim, Allah će takve samo unazaditi!"[39]

Neki kao razlog njegovom izolovanju od svijeta vide i utjecaj tesavvufa na njega, budući da je bio sufija i da je jedno vrijeme bio šejh sufizma u Hanikahu Bajbersa, tadašnjem najvećem kairskom hanikahu. Na to ga je mjesto imenovao abasijski halifa el-Mutevekkil 'alellah Abdulaziz, 891. godine i tu je dužnost obnašao do 905. godine. Jedan nemio događaj desio mu se u tom hanikahu, 903. godine: nakon što je tamošnjim sufijama uskratio njihova materijalna primanja radi lošeg ponašanja, oni su se digli protiv njega, istukli ga i bacili u fontanu hanikaha, te skoro da su ga ubili![40] Nakon vladavine Tuman-beja, 906. godine sultan Guri mu je nudio da ponovo prihvati vođenje tog hanikaha, ali je Sujuti to odbio. Zatim mu je ponudio da vodi njegovu školu, ali je i to odbio.[41]

Kao vrstan poznavalac islamskih znanosti, Sujuti je u raznim institucijama podučavao mlade talente tim znanostima. Između ostalog, zabilježeno je da je on zvanično podučavao hadis u Šejhuna hanikahu od 877. godine, te da je u džamiji Ibn Tuluna izdavao fetve i također podučavao hadis. Navodi se da mu je halifa el-Mutevekkil

[38] Handžić Mehmed, nav. djelo, str. 60.
[39] Dželaluddin Abdurrahman es-Sujuti, *El-Itkan fi 'ulumil-Kur'an,* IV dio, str. 258, 259.
[40] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 29, 30.
[41] Isto, str. 30.

'alellah htio dodijeliti položaj glavnog kadije u Egiptu, ali je nakon negodovanja drugih kadija ipak odustao od te namjere.[42]

Sujutijevi šejhovi i profesori

Sujuti je poznat i po tome što je učio pred izuzetno velikim brojem profesora i učenjaka. Njegovi biografi ističu da je stjecao znanje pred većinom tadašnjih učenjaka u islamskom svijetu, te da njihov broj iznosi čak oko tri stotine! Doduše, Sujutijev učenik i biograf Davudi poimence navodi samo pedeset i jednog učenjaka, ali ostali biografi kažu da se radi samo o onima sa kojima je on proveo duži period zajedno. Jer, prema onom što je zabilježeno od Sujutija, samo u nekim disciplinama imao je oko sto pedeset profesora, dok njegov učenik Ša'rani u djelu *Et-Tabekatus-sugra* bilježi Sujutijevu izjavu da je znanje stjecao pred šest stotina učenjaka![43] Želeći da zapiše njihova imena i da iznese o njima osnovne podatke napisao je čak pet djela: 1) *Hatibu lejl ve džarifu sejl*, 2) *Zadul-mesir fil-fihristis-sagir*, 3) *Fihristul-mervijjati*, 4) *El-Munteka*, 5) *El-Mendžem fil-mu'džem*.[44]

Najistaknutiji i oni od kojih se Sujuti najviše okoristio bili su:

1. *Hafiz Ibn Hadžer el-Askalani* (umro 852. h. godine). Bio je jedan od velikana među islamskim učenjacima u raznim disciplinama, pogotovu u oblasti hadisa. Autor je brojnih djela, među kojima je i komentar Buharijeve zbirke hadisa. Iako ga je Sujuti viđao u svojoj ranoj mladosti, idući kod njega uz svoga oca, ipak je El-Askalani na njega izvršio veliki utjecaj i Sujuti se mnogo koristio njegovim djelima. Navodi se da je Sujuti 869. godine, obavljajući hadždž, pio vodu zemzem i činio dovu da u fikhu dostigne stepen Siradžuddina el-Bulkinija a u hadisu hafiza Ibn Hadžera el-Askalanija.[45]

2. *Šemsuddin Muhammed ibn Musa ibn Mahmud es-Sirami* (umro 871. god.). Bio je ugledni hanefijski učenjak, istaknut u više islamskih

[42] Isto, str. 29, 30.
[43] Isto, str. 31.
[44] Isto, str. 32.
[45] Isto, str. 33.

disciplina. Sujuti je pred njim čitao djela i studirao: fikh, usuli-fikh, hadis, arapski jezik, akaid, itd.[46]

3. *Salih ibn Umer 'Alemuddin el-Bulkini* (umro 868. god.), istaknuti šafijski učenjak, bio je dobro upućen u više islamskih znanosti. Autor je brojnih djela. Sujuti je pred njim najviše izučavao fikh i on mu je dao diplomu da može druge podučavati iz oblasti fikha.[47]

4. *Jahja ibn Sa'duddin Šerefuddin el-Menavi* (umro 871. god.). Bio je istaknuti islamski učenjak u raznim disciplinama. Napisao je brojna djela. Posebno se istakao u fikhu, pa je izvjesno vrijeme podučavao šafijski fikh a bio je i vrhovni kadija za cijeli Egipat. Sujuti je od njega učio sve do njegove smrti.[48] Pred njim je najviše naučio iz oblasti fikha i tefsira.[49]

5. *Ebul-Abbas Tekijjuddin Ahmed ibn Muhammed eš-Šumunni* (umro 872. god.). Bio je istaknuti stručnjak u hadisu, tefsiru i gramatici arapskog jezika. Napisao je brojna djela. Jedan je od učenjaka od kojih je Sujuti ponajviše naučio hadis, tefsir i gramatiku. Kontinuirano je pred njim učio pune četiri godine. [50]

6. *Muhjuddin ebu Abdillah Muhammed ibn Sulejman er-Rumi el-Kafidži* (umro 879. god.). Bio je, svojevremeno, najistaknutiji hanefijski učenjak u Egiptu. Napisao je brojna djela. Sujuti je pred njim učio četrnaest godina, najviše tefsir, fikh i usuli-fikh, te gramatiku i ostale discipline arapskog jezika. On je bio prijatelj još sa Sujutijevim ocem. Zajedno su predavali u Šejhuna medresi. Poznanstvo Sujutija i Kafidžija produbilo se kada je i sam Sujuti poslije počeo podučavati u istoj medresi. Govoreći o njegovoj velikoj pomoći i samilosti koju je prema njemu pokazao, Sujuti kaže da ga je smatrao drugim ocem, nakon očeve smrti. Također je za njega rekao: "Četrnaest godina sam bio uz njega, ali svaki put kada bih došao do njega on bi me upoznao sa nekim interesantnim temama i činjenicama koje nikada prije nisam čuo!"[51]

---

[46] Isto, str. 34.
[47] Isto, str. 34.
[48] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 43.
[49] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 34.
[50] Isto, str. 35.
[51] Isto, str. 35, 36.

7. *Abdulkadir ibn Ebil-Kasim el-Ensari el-Mekki* (umro 880. god.). Bio je istaknuti malikijski učenjak, živio je u Mekki, gdje je neko vrijeme radio kao kadija. Posebno se istakao u: fikhu, usuli-fikhu, gramatici, tefsiru i hadisu. Napisao je brojna djela. Sujuti ističe da se u Mekki od svih učenjaka on prema njemu najpravednije ponio, te da je u Mekki samo pred njim učio.[52]

Sujutijevi učenici

Imajući u vidu Sujutijevu izuzetnu nadarenost i učenost, iako se skoro u potpunosti povukao iz javnog života od svoje četrdesete godine, ipak je iza sebe ostavio veliki broj učenika. Tome u prilog idu i činjenice da je vrlo rano počeo podučavati, te da su mu dolazili učenici željni znanja iz raznih krajeva tadašnjeg islamskog svijeta. Od njegovih učenika slijedeći bi se mogli izdvojiti kao najistaknutiji i najpoznatiji:

1. *Hafiz Šemsuddin Muhammed ibn Ali ibn Ahmed ed-Davudi* (umro 945. god.). Bio je stručnjak u više islamskih znanosti a posebno se istakao u hadisu, tako da je u svoje vrijeme smatran najvećim stručnjakom hadisa. Napisao je brojna djela, među kojima je opširna biografija njegova šejha, tj. Sujutija.[53] Od svih Sujutijevih učenika on je bio najviše sa njim u kontaktu. Mnoga njegova djela prepisao je svojom rukom a trudio se i da svoja djela piše po metodu svog učitelja.[54]

2. *Hafiz Muhammed ibn Jusuf eš-Šami es-Salihi ed-Dimeški* (umro 942. god.). Rođen je u Damasku, pa se poslije nastanio u Kairu. Autor je brojnih djela.[55]

3. *Muhammed ibn Ali ibn Ali ibn Ahmed ed-Dimeški, Ibn Tulun* (umro 953. god.), čuveni islamski učenjak, hanefijskog mezheba.[56] Pored toga što je svojom rukom prepisao brojna Sujutijeva djela, on je napisao i nekoliko komentara na neka njegova djela.[57]

---

[52] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 42, 43.
[53] Isto, str. 44.
[54] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 37.
[55] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 44, 45.
[56] Isto, str. 45.
[57] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 38.

4. *Abdulkadir ibn Muhammed ibn Ahmed eš-Šazili* (umro 935. god.), istaknuti šafijski učenjak. Između ostalog, napisao je i biografiju svog šejha, Dželaluddina Sujutija.[58]

5. *Šemsuddin Muhammed ibn Abdurrahman el-Alkami* (umro 961. god.). Istakao se u raznim znanostima a napisao je više djela, među kojima su i komentari nekih Sujutijevih djela. Sujuti mu je dao diplomu da može izdavati fetve i druge podučavati, pa je imao svoju halku učenika koje je podučavao na čuvenom Azharu.[59]

6. *Ebu Muhammed Ahmed ibn Ijas* (umro oko 930. god.). Istakao se u više znanosti, a naročito u historiji. Bio je istaknuti egipatski učenjak hanefijskog mezheba.[60]

Iz popisa Sujutijevih profesora i učenika lahko se može uočiti da mezhebi u to vrijeme nisu bili prepreka za stjecanje znanja, te da su ljudi birali najučenije i najsposobnije islamske učenjake da bi pred njima učili, bez obzira na to kojem su mezhebu pripadali. Ta tolerantnost među pripadnicima različitih mezheba krasila je, a i danas krasi, one koji su svjesni šta su mezhebi i koji u ime Allaha nastoje steći islamsko obrazovanje. Problemi i sukobi među sljedbenicima različitih mezheba znali su se javljati kao rezultat neznanja, ili pak kao rezultat slijepe pristranosti i glorificiranja samo svog mezheba.

Djela

Sujuti je u dvadesetoj godini života, dakle još u mladosti, počeo pisati razna naučna djela. Imajući u vidu njegovu zadivljujuću memoriju, stručnost u svim vjerskim i nekim drugim znanostima, izuzetno veliku brzinu pisanja i osamljivanje zadnjih godina života radi pisanja djela, ne iznenađuje što je napisao ogroman broj djela, tako da ga, vjerovatno, do današnjih dana u tome niko nije nadmašio! Neki biografi navode da je napisao oko pet stotina, drugi oko šest stotina, a treći tvrde da je napisao i preko sedam stotina raznih, što manjih što većih, djela! Tako npr. njegov učenik Davudi kaže da je napisao oko pet stotina djela, nekoliko njegovih biografa – među kojima je i Hadži

[58] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 45.
[59] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 37, 38.
[60] Isto, str. 39.

Halifa u svom djelu: *Kešfuz-zunun* – ističu da je napisao šest stotina djela, dok npr. Ahmed Šerkavi Ikbal u djelu: *Mektebetul-Dželalis-Sujuti* tvrdi da je napisao čak 725 djela. On ističe da je to prečišćeni broj njegovih djela, tj. bez ponavljanja, te da su do sada štampana 234 Sujutijeva djela. On navodi da se 173 Sujutijeva rukopisa nalaze u raznim bibliotekama, te da ostala imaju status izgubljenih djela. Imajući u vidu da je Ahmed Šerkavi nekoliko godina izučavao tu problematiku, te da je pretražio mnoge biblioteke, njegovi navodi trebalo bi da su najpouzdaniji.[61]

Koliko je Sujuti bio sposoban brzo pisati djela, a da pri tome zadrže naučni nivo i aktuelnost, svjedoče npr. riječi njegova učenika Davudija: "Lično sam posmatrao šejha kako u jednom danu piše i provjerava cijela tri sveska, podučavajući uz to i hadisima i dajući adekvatne odgovore na pitanja u vezi sa prividnom kontradiktornošću u hadisu!"[62] I pored izuzetne brzine kojom je pisao, njegova djela su stručna i nezaobilazna u svim znanostima o kojima je Sujuti pisao, pa su naišla na izuzetno dobar prijem diljem islamskog svijeta. "Skoro je nemoguće pronaći islamsku znanost ili oblast u arapskom jeziku i historiji a da Sujuti u njoj nije napisao neko izuzetno značajno djelo! Njegova djela toliko su poznata da nema potrebe trošiti vrijeme na njihovo nabrajanje."[63] O važnosti i raznovrsnosti njegovih djela dovoljno je navesti npr. podatak da je on sam napisao jedan kompletan tefsir, polovicu drugog tefsira (a njegov učitelj je napisao drugu polovicu), nezaobilazna djela iz kur'ansko-tefsirskih znanosti, te komentare svih šest najpoznatijih hadiskih zbirki, kao i komentare zbirki hadisa imama Ahmeda i imama Malika![64]

Ovom prilikom ukazaćemo na neka njegova najistaknutija djela, navodeći ih po oblastima koje tretiraju:

Tefsirska djela:

1. *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur* – njegov čuveni tefsir.
2. *Tefsirul-Dželalejn* – tefsir koji je napisao zajedno sa svojim učiteljem Dželaluddinom Mehallijem.

---

[61] Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, str. 46-49.

[62] Isto, str. 46.

[63] Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman er-Rumi, *Usulut-tefsiri ve menahidžuhu*, str. 151.

[64] Handžić Mehmed, nav. djelo, str. 60, 61.

3. *Hašijeh ala tefsiril-Bejdavi* – komentar Bejdavijeva tefsira.
4. *El-Itkan fi 'ulumil-Kur'an* – djelo koje obrađuje kur'ansko-tefsirske znanosti. To djelo bilo je zamišljeno kao uvod u jedan veliki tefsir, u kojem bi bili sakupljeni svi dotadašnji tefsiri. Sujuti taj tefsir nije uspio napisati, ali je *Itkan* do danas doživio veliki broj izdanja i predstavlja nezaobilazno djelo iz oblasti kur'anskih i tefsirskih znanosti.
5. *Et-Tahbir fi 'ulumit-tefsir* – drugo djelo iz kur'ansko-tefsirskih znanosti.
6. *El-Elfijje fil-kira'atil-'ašr* – djelo o deset vjerodostojnih kiraeta.
7. *Lubabun-nukul fi esbabin-nuzul* – djelo iz oblasti povoda objave kur'anskih ajeta.
8. *El-Iklil fi istinbatit-tenzil.*
9. *Terdžumanul-Kur'an fit-tefsiril-musned.*
10. *Tenasukud-durer fi tenasubis-suver* – o povezanosti i skladu sura.
11. *Hamailuz-zuher fi fedailis-suver* – o vrijednosti sura.
12. *Katful-ezhar fi kešfil-esrar.*
13. *Mu'terekul-akran fi mušterekil-Kur'an.*
14. *Mufhamatul-akran fi mubhematil-Kur'an.*
15. *El-Jedul-busta fis-salatil-vusta.*[65]
16. *Mutešabihul-Kur'an* – o "manje jasnim" ajetima u Kur'anu.[66]

Hadiska djela:

17. *El-Džami'us-sagir* – zbirka hadisa u koju je, abecednim redom, Sujuti uvrstio oko 11.000 hadisa. Poslije ju je dopunio sa još nekoliko hiljada hadisa.
18. *Erbe'une hadisen fi fadlil-džihad* – četrdeset hadisa o vrijednosti džihada.

[65] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 45.
[66] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 302.

19. *Tedribur-ravi fi šerhi Takribin-Nevavi* – komentar Nevevijeva djela.
20. *Et-Terših alel-Džami'is-sahih.*
21. *Kešful-mugatta fi šerhil-Muvetta.*
22. *Mirkatus-su'ud ila Sunen Ebi Davud* – komentar Ebu Davudove zbirke hadisa.
23. *Tevdihud-derek fi tashihil-Mustedrek.*
24. *El-Hašru vel-iša'a li ešratis-sa'a* – o predznacima Smaka svijeta.
25. *Ed-Dibadž 'ala Sahihi Muslim ibn Hadždžadž* – komentar Muslimove zbirke hadisa.
26. *Ed-Durerul-muntesire fil-ehadisil-muštehire* – o čuvenim hadisima.
27. *Sihamul-isabe fid-da'vatil-mudžabe* – o dovama koje se primaju.
28. *'Ajnul-isabe fi ma'rifetis-sahabe* – životopisi ashaba.
29. *Et-Tibbun-nebevi* – o medicini Poslanika, s.a.v.s.
30. *El-Le'ali el-masnu'a fil-ehadisil-mevdu'a* – o patvorenim hadisima.
31. *El-Mu'džizatu vel-hasaisun-nebevijje* – o mu'džizama Poslanika, s.a.v.s.
32. *Miftahul-dženne fil-i'tisami bissunne* – o pridržavanju Sunneta.[67]
33. *Misbahuz-zudžadže* – komentar zbirke hadisa Ibn Maddže.
34. *'Ukuduz-zeberdžed 'ala Musnedi imami Amed* – komentar Ahmedove zbirke hadisa.
35. *Tenvirul-havalik fi šerhi Muvetta'il-imami Malik* – komentar Malikova *Muvetta'a.*
36. *Zehrur-riba 'alel-mudžteba.*[68]

[67] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 46, 47.
[68] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 301, 302.

Fikhska djela:

37. *El-Ešbahu ven-nezair.*
38. *Džem'ul-dževami'i.*
39. *Šerhur-rehabijje fil-feraid* – o nasljednom pravu.
40. *El-Kafi.*
41. *Muhtesarul-ahkamis-sultanijje lil-Maverdi.*
42. *El-Jenbu' fima zade aler-revda minel-furu'.*[69]

Djela iz oblasti arapskog jezika:

43. *El-Behdžetul-mudi'e fi šerhil-Elfijje – komentar Ibn Malikove Elfijje.*
44. *Et-Tevših 'alet-tevdih.*
45. *Durrut-tadž fi i'rabi muškilil-minhadž.*
46. *Šerhu Banet Suadu* – komentar poezije.
47. *Šerhu Kafijeti Ibni Malik.*
48. *El-Feridetu fin-nahvi vet-tasrifi vel-hatti.*
49. *El-Mesa'idul-'alijje fil-kava'idin-nahvijje.*
50. *Hem'ul-hevami'i me'a šerhi Džem'il-dževami'i.*[70]

Historijska djela:

51. *Tarihul-hulefa'* (*Historija halifa*).
52. *Tarihu Misr* (*Historija Egipta*).
53. *Tarihu Sujut* (*Historija Asjuta*).
54. *Hatibu lejl ve džarin fi sejl* – biografije Sujutijevih profesora.
55. *Er-Rihletul-fejjumijje* (*Putovanje u Fejjum*).
56. *Er-Rihletul-mekkijje* (*Putovanje u Mekku*).
57. *Ref'u ilbas an Benil-Abbas* – o Abbasijama.
58. *Tabekatul-huffaz* – biografije najpoznatijih stručnjaka za hadis.

[69] Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, I tom, str. 47, 48.
[70] Isto, str. 48.

59. *Tabekatun-nuhat* – biografije arapskih gramatičara.
60. *Tabekatul-mufessirin* – biografije mufessira.
61. *Er-Resail ila ma'rifetil-eva'il.*
62. *El-Mudžmel fir-reddi 'alel-muhmel.*
63. *El-Munteka.*[71]
64. *Menakibu Ebi Hanife* (*Vrline Ebu Hanife*).
65. *Menakibu Malik* (*Vrline imama Malika*).
66. *Husnul-muhadare fi ahbari Misre vel-Kahire* – o historijatu Egipta i Kaira.[72]

Sujutijev tefsir *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*

Sujuti je započeo ili dovršio pisanje nekoliko tefsira. *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur* njegov je najpoznatiji tefsir a ubraja se među istaknuta djela tradicionalnog tefsira. To je, ustvari, jedini tefsir koji je on u cijelosti napisao a koji je preživio do današnjih dana. Iako je štampan u šest velikih tomova, to je, ipak, samo skraćeni oblik jednog dužeg tefsira koji je Sujuti bio napisao, pa ga je, zbog pomanjkanja želje za čitanjem opširnih djela, odlučio skratiti. O tom prvobitnom tefsiru on na kraju svog djela *El-Itkan fi 'ulumil-Kur'an* kaže: "Priredio sam jedno djelo u kojem sam naveo ono što je Vjerovjesnik, s.a.v.s, protumačio. Tu se nalazi preko deset hiljada predaja, što od Poslanika, što od ashaba. (...) Nazvao sam ga: *Terdžumanul-Kur'an* (*Tumač Kur'ana*)."[73] A u uvodu u svoj tefsir *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur* on, između ostalog, kaže: "Nakon što sam dovršio djelo *Terdžumanul-Kur'an* – koje je u stvari bilo tefsir sačinjen od predaja Allahova Poslanika, s.a.v.s, i njegovih ashaba, r.a, i koje je obuhvatalo više tomova, a u kojem sam uz same predaje navodio i lance prenosilaca iz djela u kojima su zabilježena – primijetio sam da većina onih kojima je namijenjen nema dovoljno jaku želju za njegovim čitanjem i da žele da im se to djelo skrati na tekstove predaja, bez lanaca prenosilaca i opširnog izlaganja, pa sam iz njega napravio ovaj izbor, navodeći samo citate predaja i djela iz kojih su preuzete, te sam mu dao naziv: *Ed-*

[71] Isto, str. 48, 49.
[72] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 301, 302.
[73] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 252.

Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur (*Prosuti biseri tradicionalnog tefsira*). Molim Allaha da udvostruči nagradu njegovom autoru i da ga sačuva od greške..."[74]

Upravo kako je Sujuti naveo, kompletan tefsir se sastoji od hadisa Muhammeda, s.a.v.s, i predaja ashaba i u njemu nema stavova kasnijih islamskih učenjaka, pa ni samog Sujutija! Zato je taj tefsir jedan od rijetkih primjera čistog tradicionalnog tefsira u punom smislu te riječi. Naime, veoma je teško naći tefsir koji u potpunosti odgovara karakteristikama tradicionalnog tefsira, ili karakteristikama samo racionalnog tefsira. Velika većina tefsira u sebi sadrži odlike i jedne i druge vrste tefsira, s tim što se na osnovu karakteristika koje preovlađuju u pojedinim tefsirima, ubrajaju u jednu ili drugu vrstu tumačenja Kur'ana. I sam Taberijev tefsir, koji se smatra glavnim predstavnikom tradicionalnog tefsira, sadrži, donekle, odlike racionalnog tefsira. Sujuti je, dakle, za razliku od mnogih drugih, možda i jedini, uspio napisati klasični traicionalni tefsir, navodeći u njemu samo predaje od Poslanika, s.a.v.s, i ashaba. On je te hadise i predaje preuzimao iz djela slijedećih autora: Buhari, Muslim, Nesai, Tirmizi, Ahmed, Ebu Davud, Ibn Džerir et-Taberi, Ibn Ebi Hatim, Abd ibn Humejd, Ibn Ebid-Dunja, i dr.[75] Govoreći o prvobitnom, dužem obliku tefsira, Sujuti ukratko ukazuje i na posebno interesantnu i važnu podršku koju je doživio u toku njegova pisanja: "Dok sam pisao to djelo, jednom prilikom sam u snu vidio Vjerovjesnika, s.a.v.s. Bio je to duži san koji je u sebi nosio lijep nagovještaj."[76]

Da bismo stekli sliku o formi tog tefsira, navest ćemo nekoliko hadisa koje Sujuti navodi na početku tumačenja sure *El-Fatiha*: 1) - Ahmed, Buhari, Darimi, Ebu Davud, Nesai, Ibn Džerir, Ibn Hibban, Ibn Mirdevejh i Bejheki bilježe da je Ebu Se'id ibnul-Mu'alla rekao: "Vjerovjesnik s.a.v.s. me je zovnuo, ali sam ja bio u namazu, pa mu se nisam odazvao. Zatim mi je rekao: 'Zar Allah nije rekao: - Odazovite se Allahu i Poslaniku kad od vas zatraži...!?'[77] Zatim me je uzeo za ruku i rekao mi: 'Sigurno ću te podučiti najvrednijoj suri u Kur'anu prije nego što izađeš iz džamije!' Kada smo htjeli izaći, rekao sam mu: 'Allahov

[74] Dželaluddin es-Sujuti, *Ed-Durul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*, I tom, str. 17.
[75] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 254.
[76] Dželaluddin es-Sujuti, *Ed-Durul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*, I tom, str. 14.
[77] *El-Enfal*, 24.

Poslaniče, rekao si da ćeš me podučiti najvrednijoj suri u Kur'anu.' Na to mi je on rekao: 'El-hamdu lillahi rabbil alemin! Ona je sedam ajeta koji se ponavljaju i ona je veličanstveni Kur'an koji mi je dat.'"[78] 2) - Ovaj hadis bilježe: Darimi, Tirmizi – koji ga ocjenjuje kao hasen – Nesai, Abdullah ibn Ahmed ibn Hanbel u djelu *Zevaidul-Musned*, Ibnud-Daris u djelu *Fedailul-Kur'an*, Ibn Džerir, Ibn Huzejme, Hakim – koji ga ocjenjuje kao sahih u verziji koju prenosi Ala' od svoga oca, on od Ebu Hurejre, a on od Ubejj ibn Ka'ba – da je Allahov Poslanik, s.a.v.s, rekao: "Ni u Tevratu, ni u Indžilu, ni u Zeburu, pa ni u Furkanu Allah nije objavio nešto slično *Ummul-Kur'anu (Fatihi)*! Ona je sedam ajeta koji se ponavljaju i ona je veličanstveni Kur'an koji mi je dat..."[79] 3) – Sa'lebi bilježi hadis koji prenosi Mu'avija ibn Salih od Ebu Sulejmana: "Ashabi Allahova Poslanika, s.a.v.s, u toku jedne od bitaka u kojima su učestvovali naišli su na čovjeka koji je imao glavobolju, pa mu je jedan od njih proučio *Ummul-Kur'an* na uho, te je on ozdravio! Poslije je Allahov Poslanik, s.a.v.s, rekao: 'To je *Ummul-Kur'an*, ona je lijek od svake bolesti.'"[80] 4) – Darekutni i Hakim bilježe da je Ubade ibnus-Samit rekao: "Allahov Poslanik, s.a.v.s, je rekao: *'Ummul-Kur'an* je zamjena za sve ostalo, a nju ništa drugo ne može zamijeniti!'"[81]

I taj je tefsir primjer koliko je Sujuti volio sakupljati tradiciju, odnosno predaje od Poslanika, s.a.v.s, i prvih generacija islamskih učenjaka. Međutim, ono što mu se može prigovoriti jeste da, iako je zbog svoje izvanredne stručnosti mogao, u znatnom broju slučajeva nije označavao stepen vjerodostojnosti tih predaja, a među njima ima i dio onih koje nisu dostigle stepen vjerodostojnosti. Zato se tim tefsirom na pravi način mogu okoristiti samo oni koji mogu razlučiti ispravne predaje od neispravnih i zato bi trebalo učiniti dodatan napor, izanalizirati ih sve i razdvojiti vjerodostojne predaje od onih koje to nisu.[82]

***

[78] Dželaluddin es-Sujuti, *Ed-Durul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*, I tom, str. 21.
[79] Isto, I tom, str. 21, 22.
[80] Isto, I tom, str. 23.
[81] Isto, I tom, str. 25.
[82] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 254.

ŠEVKANI

محمد بن على الشوكاني

1172/1759.-1250/1834.

Muhammed ibn Ali eš-Ševkani istaknuti je islamski učenjak: fakih, mufessir i muhaddis iz Jemena. Pored Kur'ana, u ranoj mladosti naučio je brojna djela napamet, učio je pred najistaknutijim šejhovima i do kraja života bavio se čitanjem djela, izdavanjem fetvi, podučavanjem učenika i pisanjem djela. Napisao je preko stotinu vrijednih djela, među koje svakako spada i njegov tefsir, koji je pokušaj spoja tradicionalnog i racionalnog tumačenja Kur'ana, ali se ipak ubraja u tradicionalne tefsire. Odrastao je kao pripadnik zejdijskog mezheba, ali je poslije, postigavši stepen idžtihada, nadišao pripadnost određenom mezhebu pa je prihvatio ehlisunnetski pravac i zagovarao otvaranje vrata idžtihada, zbog čega su ga neki žestoko kritikovali.

Njegovo puno ime je: Muhammed ibn Ali ibn Muhammed ibn Abdillah eš-Ševkani.[1] U jednom od svojih djela napisao je da je rođen u mjesecu zul-ka'detu 1172. hidžretske godine,[2] tj. u julu 1759. godine. Rođen je u mjestu Hidžret Ševkan u Jemenu, po kojem je i dobio naziv: Ševkani, a odrastao je u Sani, glavnom gradu Jemena.[3] I otac mu je cijenio nauku i dobro poznavao islamske znanosti, tako da je odrastao u porodici koja mu je pomogla da se zainteresuje i napreduje u izučavanju islamskih znanosti.

Vrlo brzo je napredovao u nauci i postao poznat u naučnim krugovima. Učio je, uglavnom, pred učenjacima zejdijskog mezheba, ali je, dostigavši stepen idžtihada, prihvatio i bio gorljivi zagovornik ehlisunnetskog pravca.[4] Godinama je bio kadija u Sani (počevši od 1229. godine). Sve do smrti bavio se pisanjem djela, izdavanjem fetvi i podučavanjem mlađih generacija.[5] Umro je u mjesecu džumadel-ahiretu 1250. godine,[6] tj. u oktobru 1834. godine.

Učenost

Shodno tradicionalnom načinu školovanja, Ševkani je, još kao dječak, naučio Kur'an napamet, te nastavio sa izučavanjem i učenjem napamet drugih djela. Pored vjerskih znanosti, posebnu pažnju posvećivao je historiji i književnosti.[7] Što se islamskih znanosti tiče, još za rane mladosti, iz svake oblasti naučio je najmanje po jedno djelo napamet. Tako npr. njegovi biografi bilježe da je napamet naučio, pored ostalih, slijedeća djela: 1) *El-Ezhar* (fikh) imama Mehdija, 2) *Muhtesarul-feraid* (Usajfirijevo djelo o šerijatskom nasljednom pravu), 3) Haririjevo djelo *El-Mulihha*, 4) Ibnul-Hadžibova djela *Kafija* i 5) *Šafija*, 6) Taftazanijev *Tehzib*, 7) *Telhis fi 'ulumil-belaga* (Kazvinijeva stilistika), 8) *El-Gaje* Ibnul-Imama, 9) dio *Muhtesarul-munteha* (usuli-fikh) Ibnul-

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VI tom, str. 298.

[2] Muhammed ibn Ali ibn Muhammed eš-Ševkani, *Nejlul-evtar šerh muntekal-ahbar*, Kairo 1993, I tom, str. 5 (predgovor). Neki kažu da je rođen godinu dana kasnije, kao npr. u već navedenom djelu *El-A'lam*.

[3] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VI tom, str. 298.

[4] Handžić Mehmed, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 61.

[5] Isto.

[6] Predgovor djelu: *Nejlul-evtar šerh muntekal-ahbar*, str. 5.

[7] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, II tom, str. 285.

Hadžiba, 10) Džezerijeva *Menzuma* (kiraet), 11) *Menzumetul-Džezzar* (metrika, metodologija naučnog rada i diskusije) Imama Aduda, te njegovo drugo djelo 12) *Risaletu-vad'i*, itd.[8]

Dakle, uz znanje Kur'ana i velikog broja hadisa napamet, te više djela iz raznih oblasti islamskih znanosti, može se reći da je Ševkani u svojoj glavi imao jednu pozamašnu biblioteku. Pored toga, on je do kraja života čitao i upotpunjavao svoje znanje, kako iz pojedinih djela, tako i od pojedinih istaknutih islamskih učenjaka. Zato se glas o njegovoj učenosti pronio nadaleko. Dok je bio još relativno mlad pred njim su počele učiti generacije učenika, a dolazile su mu i delegacije iz raznih krajeva islamskog svijeta da bi pred njim stjecale određeno znanje. Tako za njega mnogi kažu da je bio "jedinstven islamski učenjak u svoje vrijeme, da mu nije bilo ravnog, da je bio uzor svima ostalima, da je bio more znanja koje se nije moglo preplivati i tumač Kur'ana kojega se nije moglo nadmašiti, da je bio stručnjak u hadisu kojem se nije imalo šta prigovoriti i mudžtehid u fikhu kojeg niko nije mogao pobijediti!"[9]

Mnogi učenjaci izrekli su brojne pohvale na račun Ševkanija i njegove učenosti, a jedan od učenika, pišući Ševkanijevu biografiju, između ostalog kaže da je on "učenjak nad učenjacima, muftija svih muslimana, more znanosti i sunce spoznaje... jedinstveni i nenadmašni učenjak u svoje vrijeme, vrhovni autoritet u islamu, uzor svim ljudima, poseban znak svog vremena, tumač hadisa i kur'anskih ajeta... autor djela kakva prije nisu napisana, kadija nad kadijama ehli-sunneta vel-džema'ata, prvak u tradicionalnim i racionalnim znanostima..."[10] Možemo razumjeti da je taj učenik donekle bio pristran prema svom učitelju, te da je neke epitete naveo u pojačanom obliku, ali, ipak, činjenica je da mnogi islamski učenjaci odaju priznanje njegovoj izvanrednoj učenosti i ne štede epitete kada ga opisuju.

Ševkani i zejdijski mezheb

Kao što je već rečeno, Ševkani je odgojen i obrazovan u sredini koja je njegovala tradiciju zejdijskog pravca. To je šiitski pravac najbliži

---

[8] Predgovor djelu: *Nejlul-evtar šerh muntekal-ahbar*, str. 6.

[9] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 285.

[10] Predgovor djelu: *Nejlul-evtar šerh muntekal-ahbar*, str. 5.

ehli-sunnetskom. Zejdije se vrlo malo razlikuju od ehli-sunnija, tako da ta razlika "skoro da nije vrijedna spomena."[11] Naime, oni - kao i ostale šiije - smatraju da je četvrti halifa, Alija, r.a, bio vredniji i preči u odnosu na svoje prethodnike da bude na čelu islamske države nakon smrti Muhammeda, s.a.v.s, ali – za razliku od ostalih šiija – oni cijene prvu trojicu halifa i ne govore o njima pogrdne riječi. Pored toga, oni ne smatraju da su imami nepogrješivi i ne zagovaraju princip prikrivanja svog vjerovanja (tukja).[12] Također, oni priznaju i koriste hadiske zbirke koje su napisali ehli-sunnetski učenjaci.

Ševkani je, dakle, obrazovan na principima zejdijskog mezheba, ali se, nakon postizanja stepena idžtihada – tj. sposobnosti da izvlači šerijatske propise iz ajeta i hadisa – odrekao taklida, odnosno pripadanja određenom mezhebu i postao je samostalni mudžtehid. To znači da je napustio zejdijski mezheb, te da je vlastitim naporima, shodno šerijatskim dokazima, dolazio do fikhskih rješenja i propisa koji nisu bili vezani za određeni mezheb. Kao podršku takvim stavovima, on je napisao nekoliko djela, između kojih treba izdvojiti: *El-Kavlul-mufid fi edilletil-idžtihadi vet-taklid.*[13] Budući da je nekoliko stoljeća unazad, a pogotovu u to vrijeme, idžtihad bio zamro i da su se islamski učenjaci, skoro u pravilu, držali stavova prethodnih učenjaka, te da su zvanično bili proglasili da su vrata idžtihada zatvorena, takav Ševkanijev stav naišao je i na ogorčeno protivljenje. Tako su i u samoj Sani, a i u drugim predjelima, mnogi učeni ljudi raspravljali o tome, od kojih su ga neki podržavali a neki žestoko kritikovali.[14] U svakom slučaju, on se time distancirao od zejdijskog mezheba – iako je vrlo blizak ehlisunnetskom pravcu – i prihvatio pravac većine muslimana, tj. ehlisunnetski pravac.

Ševkanijevi šejhovi i učitelji

Ševkani je islamske znanosti izučavao pred brojnim učenim ljudima i šejhovima. Uglavnom je pred jednim učiteljem savladavao određenu disciplinu, a nekada i samo jedno djelo iz određene

[11] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 280.
[12] Isto.
[13] Isto, II tom, str. 285.
[14] Isto.

discipline. Navest ćemo samo neke od velikog broja njegovih profesora:

1. *Ali ibn Muhammed ibn Abdillah eš-Ševkani* – njegov otac, koji je bio učen i pred kojim je obrađivao djela: *Šerhul-ezhar* i *Šerhun-naziri li muhtesaril-'Usajfiri*,
2. *Abdurrahman ibn Kasim el-Medaini*,
3. *Ahmed ibn Amir el-Hidai*,
4. *Ahmed ibn Muhammed el-Harrazi* – pred njim je najviše učio fikh i uz njega je boravio oko trinaest godina,
5. *Ismail ibnul-Hasan ibn Ahmed ibnul-Hasan ibnul-Imam el-Kasim ibn Muhammed*,
6. *Abdullah ibn Ismail en-Nehmi*,
7. *El-Kasim ibn Jahja el-Havlani*,
8. *Abdullah ibnul-Husejn ibn Ali ibnul-Imam el-Mutevekkil 'alellah Ismail*,
9. *El-Hasan ibn Ismail el-Magribi* – pred njim je izučavao Ebu Davudov Sunen, dio Nevevijeva komentara Muslimove zbirke hadisa i neka druga djela,
10. *Abdulkadir ibn Ahmed* – pred njim je izučavao Muslimov Sahih, Tirmizijev Sunen, dio Malikova Muvettaa, dio Nesaijeva Sunena, dio Ibn Maddžetova Sunena i dr. hadiska djela,
11. *Abdurrahman ibn Hasan el-Ekve'*,
12. *Ali ibn Ibrahim ibn Ahmed ibn Amir* – pred njim je preradio kompletan Buharijev Sahih sa komentarom, itd.[15]

Učenici

Kao što je već rečeno, Ševkani je do kraja života, između ostalog, podučavao mlađe generacije, tako da je veliki broj i onih koji se ubrajaju među njegove učenike. Mnogi od njih su se istakli u

[15] Predgovor djelu: *Nejlul-evtar šerh muntekal-ahbar*, str. 6-8.

poznavanju različitih islamskih znanosti a neki su napisali vrijedna djela iz određenih oblasti. Izdvojit ćemo samo neke:

1. *Ali ibn Muhammed eš-Ševkani* – njegov sin, koji se od najmlađih dana istakao u želji za stjecanjem znanja i koji je vrlo brzo, po uzoru na oca, postao istaknuti islamski učenjak,
2. *Husejn ibn Muhsin es-Seb'i el-Ensari el-Jemani* – posebno se istakao u poznavanju stilistike arapskog jezika,
3. *Muhammed ibn Hasan eš-Šedženi ez-Zimari,*
4. *Abdulhakk ibn Fadl el-Hindi,*
5. *Muhammed ibn Nasir el-Hazimi*, i drugi.[16]

Djela

Ševkani je bio izuzetno plodan pisac. Napisao je veliki broj djela iz različitih islamskih znanosti, najviše iz oblasti fikha. Mnoga od tih djela štampana su i koriste se u naučnim krugovima i izuzetno su cijenjena. Njegovi biografi kažu da je napisao 114 djela,[17] od kojih navodimo samo neka:

1. *Fethul-Kadir el-džami'u bejne fennejir-rivajeti ved-dirajeti min 'ilmit-tefsir* – njegov čuveni tefsir,
2. *Nejlul-evtar šerh Muntekal-ahbar* – komentar hadisa u kojima se nalaze fikhski propisi poredani po fikhskim temama; djelo je izuzetno cijenjeno i možda najpoznatije i danas iz te oblasti,
3. *El-Bedrut-tali' bi mehasini men ba'del-karnis-sabi'*,
4. *Ithaful-ekabir*,
5. *El-Feva'idul-medžmu'a fil-ehadisil-mevdu'a* – o patvorenim hadisima,
6. *Ed-Durerul-behijje fil-mesailil-fikhijje* – fikhsko djelo,
7. *Iršadul-fuhul* – djelo iz oblasti usuli-fikha,

[16] Isto, str. 8

[17] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VI tom, str. 298.

8. *Iršadus-sikat ila ittifakiš-šera'i'i 'alet-tevhidi vel-me'adi ven-nubuvvat* – odgovor jevrejskom učenjaku iz Španije Musau ibn Mejmun el-Endelusiju,
9. *Tuhfetuz-zakirin*,
10. *Et-Tuhef fi mezhebis-selef*,
11. *Ed-Durrun-nedid fi kelimetit-tevhid*,[18]
12. *Šerhus-sudur fi tahrimi ref'il-kubur* – o zabrani zidanja i uzdizanja kaburova,
13. *El-Kavlus-sadik fi hukmil-imamil-fasik*,
14. *Tešnifus-sem'i bi ibtali edilletil-džem'i* – djelo kojim opovrgava stav dijela zejdija, koji smatraju da se namazi mogu spajati i kod kuće, kada čovjek nije putnik.
15. *Risaletul-bugje fi mes'eletir-ru'je* – djelo kojim potvrđuje ehlisunnetski stav viđenja Allaha u Džennetu i pobija mu'tezilijsko mišljenje koje zastupaju i zejdije.
16. *El-Kavlul-makbul fi reddi haberil-medžhul min gajri sahabetir-Resul* – djelo iz uže hadiske oblasti,
17. *Umnijjetul-muteševvik ila ma'rifeti hukmi 'ilmil-mentik* – stav o logici,
18. *Risaletun fi vudžubi tevhidillahi 'azze ve dželle* – o obaveznosti vjerovanja u Allahovu jednoću,
19. *Ref'ur-ribe fi ma jedžuzu ve ma la jedžuzu minel-gibe* – djelo o slučajevima dozvoljenog i nedozvoljenog ogovaranja,
20. *Risale fi mesa'ili-'avl* – djelo iz oblasti šerijatskog nasljednog prava,
21. *Et-Tevdih fi tevaturi ma džae fil-Mehdil-muntezari ved-Dedždžali vel-Mesih* – djelo o vjerodostojnim predajama o pojavi Mehdije, Dedždžala i Isaa, a.s, pred kraj svijeta,
22. *Risaletu bugjetil-mustefid fir-reddi ala men enkerel-idžtihade min ehlit-taklid* – odgovor onima koji zagovaraju taklid i niječu idžtihad, itd.[19]

[18] Isto.

Tefsir

Jedno od najpoznatijih Ševkanijevih djela jeste njegov čuveni tefsir: *Fethul-Kadir el-džami'u bejne fennejir-rivajeti ved-dirajeti min 'ilmit-tefsir*. U samom nazivu stoji da je to spoj tradicionalnog i racionalnog tefsira, ali ga stručnjaci u tefsirskim znanostima ipak najčešće ubrajaju u tradicionalne tefsire. Mnogi učenjaci izrekli su brojne pohvale tom djelu, a dr. Zehebi, između ostalog, kaže: "Taj tefsir smatra se jednim od najvažnijih tefsirskih djela i izuzetno vrijednim izvorom za tumačenje Kur'ana. Ševkani je napravio spoj tradicionalnog i racionalnog tefsira, pri čemu je izuzetno uspješan u slučaju racionalnog a poprilično je opširan u navođenju predaja u slučaju tradicionalnog tefsira."[20] Dr. Eškar za taj tefsir kaže da je to "jedno od najboljih djela što su ih iznjedrili genijalni islamski umovi na polju tumačenja značenja Časnog Kur'ana".[21]

Nakon zahvale Allahu, dž.š, i salavata na Poslanika, s.a.v.s, Ševkani u uvodu u Tefsir ističe da se islamski učenjaci slažu da je tefsir najvrednija i najcjenjenija od svih znanosti,[22] zatim ukazuje da je to jasna činjenica i da je nema potrebe dokazivati. Ipak, on navodi hadis u kojem Muhammed, s.a.v.s, kaže: "Prednost Allahova u odnosu na sav ostali govor jeste poput prednosti Allaha u odnosu na Njegova stvorenja."[23] On potom navodi podatak da je većina mufessira, prilikom tumačenja Kur'ana, slijedila jedan od dva pravca: tradiciju ili vlastiti razum. On ukazuje na važnost oba pravca, iznoseći pohvalne osobine i jednog i drugog, da bi misao zaokružio riječima: "Shodno tome, jasno je da je neophodno napraviti spoj između ta dva pravca, ne ograničavajući se na bilo koji od njih. To je cilj za kojim moja duša teži i put kojim sam naumio hoditi – ako Allah da – s tim što ću, u slučaju razlika među tefisirma, davati prednost pojedinim od njih, kada god to bude moguće i koliko god budem shvatao, koji su ispravniji. Moje polazište, koliko god je to moguće, bit će značenje riječi u arapskom jeziku, te gramatika i stilistika a trudit ću se da navodim

[19] Predgovor djelu: *Nejlul-evtar šerh muntekal-ahbar*, str. 9-11.

[20] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 286.

[21] Dr. Muhammed Sulejman Abdullah el-Eškar, *Zubdetut-tefsir min Fethil-Kadir*, Kuvajt 1994, V izd, predgovor.

[22] Muhammed ibn Ali ibn Muhammed eš-Ševkani, *Fethul-Kadir el-džami'u bejne fennejir-rivajeti ved-dirajeti min 'ilmit-tefsir*, Bejrut 1983, I tom, str. 11, 12.

[23] Hadis bilježi Tirmizi i ocjenjuje ga kao "hasen" hadis.

vjerodostojne predaje o tome kako su ajete tumačili Poslanik, s.a.v.s, ashabi, tabiini, tabi-tabiini i drugi priznati islamski učenjaci."[24] I iz tog citata vidi se da se Ševkani trudio da tumači Kur'an i pomoću tradicionalnog ali i pomoću racionalnog tefsira.

Govoreći o tradicionalnom tefsiru, on ukazuje na činjenicu da je manjina ajeta za koje postoje vjerodostojni hadisi o tome kako ih je Muhammed, s.a.v.s, protumačio, te da ne treba uzimati u obzir sve što se prenosi, kao npr. tumačenje pojedinih ajeta preneseno slabim predajama.[25] Tu se vidi njegov zdravi kritički duh, bez kojeg bi se moglo doći u opasnost da se navodi sve što je nekada rečeno, bez obzira koliko je to ispravno, kao što se dešavalo pojedinim tradicionalnim mufessirima. Kada je u pitanju tradicionalni tefsir, on se veoma pohvalno izražava o Sujutijevom tefsiru: *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*: "To djelo sadrži skoro sve predaje u kojima se navodi Poslanikovo, s.a.v.s, tumačenje ajeta te tumačenja ashaba i onih koji su živjeli poslije njih. Malo je takvih predaja koje Sujuti ne navodi."[26]

Autor potom govori o svom tefsiru, ukazujući na to da je obiman, ali i da u njemu ima mnogo znanja i koristi, te da sadrži mnoge, ne baš česte vrijednosti, i lijepa tumačenja iz raznih tefsira. Zatim se obraća čitaocu, tražeći od njega da provjeri tu tvrdnju: "Ako želiš provjeriti istinitost tih riječi, prihvati se svih mogućih tefsira na Zemlji. Prostudiraj tefsire onih koji se oslanjaju na tradiciju, zatim se obrati na tefsire onih koji se oslanjaju na racio i nakon toga, prostudiraj moj tefsir, pa ćeš progledati i bit će ti jasno da je to djelo sama suština tefsira, najdivnije čudo, blago tragaocima za znanjem i krajnja želja pametnih ljudi."[27]

Nakon toga on navodi ime koje je dao svom tefsiru i ukazuje na to da ima mnogo hadisa koji govore o vrijednosti Kur'ana, ali da pravu korist čovjek neće postići sve dok ne razumije značenje kur'anskih ajeta. U tom smislu on navodi Kurtubijeve riječi da čovjek koji uči Kur'an mora raditi na tome da razumije kur'anske propise, kako bi se mogao pridržavati naredbi a kloniti zabrana, te nastavlja sa citatom: "Kako je ružno da čovjek učač Kur'ana tokom učenja citira kur'anska

---

[24] Muhammed ibn Ali eš-Ševkani, *Fethul-Kadir...*, I tom, str. 12, 13.

[25] Isto, I tom, str. 12.

[26] Isto, I tom, str. 13.

[27] Isto, I tom, str. 13.

naređenja i propise a uopće ne razumije ono što uči! Kako će tek raditi u skladu sa onim što ne razumije?!!..."[28] Zatim on navodi Kurtubijeve riječi o tome koje discipline učač Kur'ana treba poznavati da bi ispravno razumio Kur'an, te preuzima od njega predaje od ashaba i tabiina o vrijednosti tefsira. U jednoj od njih ukazuje se na trud koji su ashabi ulagali da bi saznali tumačenje samo jednog ajeta: "Ša'bi kaže da je Mesruk otišao u Basru da bi saznao tumačenje jednog ajeta, ali mu je tamo saopćeno da je čovjek koji to zna otišao u Šam (Sirija sa okolinom). On se tada spremio i otišao u Šam, našao tog čovjeka i saznao tumačenje željenog ajeta."[29] Dakle, bili su spremni danima i danima putovati da bi saznali tumačenje samo jednog ajeta!

U uvodu Ševkani kaže da je Tefsir počeo pisati u mjesecu rebi'ul-ahiru 1223. h. godine (1808. god.), te da ga je završio u redžebu 1229. hidžretske godine (tj. 1814. god.),[30] što znači da ga je pisao oko šest godina. Pored toga, on kaže da se najviše koristio tefsirima slijedećih poznatih mufessira i islamskih učenjaka: Sujuti, Ibn Atijje ed-Dimeški, Ibn Atijje el-Endelusi, Kurtubi, Zamahšeri, Ebu Dža'fer en-Nehhas i dr.[31]

Nakon navođenja određenih dijelova iz njegova uvoda, dr. Zehebi kaže: "Iz navedenog jasno se vidi način na koji je autor pisao taj tefsir. Uzeo sam ga i dobrim dijelom pročitao, pa sam zaključio slijedeće: On prvo navodi ajete a odmah iza toga navodi njihovo tumačenje, za koje se može reći da je logično i prihvatljivo. Nakon toga on navodi tefsirske predaje prenesene od učenjaka prvih generacija, preuzimajući većinu njih iz djela mufessira koje je naveo kao izvore za svoj rad. Pored toga, on navodi vezu između ajeta (el-munasebe). Mnogo se oslanja na pravila arapskog jezika i citira poznate stručnjake u toj oblasti, kao što su Muberrid, Ebu Ubejde i Ferra'. Ponekad navodi i razlike u kiraetima, u okviru sedam poznatih kiraeta. Uz sve to, on ne propušta ni jednu priliku da iznese stavove islamskih učenjaka različitih mezheba, da navede u čemu se razlikuju, te navede dokaze u vezi sa određenim pitanjima, kao i da iznese i vlastito mišljenje. Pri tom, on daje prednost određenim stavovima,

[28] Isto, I tom, str. 13.
[29] Isto, I tom, str. 14.
[30] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 286.
[31] Isto.

ukazuje na mišljenja koja su ispravnija i ličnim naporom dolazi do fikhskih propisa, dajući sebi pri tom veliku slobodu, jer sebe je smatrao mudžtehidom koji nimalo ne zaostaje za ostalim mudžtehidima."[32]

Kritika mukallida i osuda taklida

Ševkani je u taklidu, tj. slijepom slijeđenju drugih učenjaka, vidio veliku opasnost i jedan od uzroka teškog stanja muslimana. Zato se i u svom tefsiru maksimalno trudio, prilikom tumačenja određenih ajeta, dokazati da je taklid nepoželjan i da treba ponovo pružiti šansu idžtihadu. Dr. Zehebi mu zbog toga malo i zamjera, jer kaže da je prenaglašeno kritikovao taklid, dovodeći u vezu svaki ajet koji govori protiv slijeđenja predaka u njihovom pogrešnom vjerovanju sa slijepim slijeđenjem određenog učenjaka i određenog pravca, odnosno mezheba.[33]

Tako npr. prilikom tumačenja riječi Uzvišenog: "A kada urade neko ružno djelo, govore: 'Zatekli smo pretke naše da to rade, a i Allah nam je to zapovjedio.' Reci: 'Allah ne zapovijeda da se rade ružna djela! Zašto o Allahu govorite ono što ne znate?»[34], on kaže: "Zaista se u ovom časnom ajetu nalazi najveća osuda i najbolji savjet onima koji slijepo slijede svoje pretke u onom što je u suprotnosti sa istinom. Takvo ponašanje spada u oponašanje nevjernika a ne sljedbenika Istine! (...) Slijedeći taj princip, jevreji ustrajavaju u jevrejstvu, kršćani u kršćanstvu a ljubitelji novotarija u svojim novotarijama! Šta ih je navelo da ostanu u svojim zabludama ako ne to što su zatekli svoje pretke u jevrejstvu, kršćanstvu ili pri novotarijama, pa su mislili lijepo o njima, vjerujući da je to u što oni vjeruju Istina koju je Bog naredio da se slijedi? Oni nisu lično istraživali, nisu tražili Istinu – što je obaveza, i nisu tragali za Allahovom vjerom – kao što treba. To je slijepo slijeđenje i krajnja neodgovornost!"[35] Nastavljajući kritiku taklida, on kaže da je krajnja nemarnost postupak onih koji slijede riječi pojedinih ljudi, iako imaju ajete i hadise, te ljude koji bi mogli iz tih ajeta i hadisa za njih izvući ispravne šerijatske propise. Iz toga se vidi da je i njemu bilo jasno da ne može svaki čovjek lično derivirati

[32] Isto, II tom, str. 288.
[33] Isto, II tom, str. 289.
[34] *El-A'raf*, 28.
[35] Muhammed ibn Ali eš-Ševkani, *Fethul-Kadir*..., II tom, str. 198.

propise iz ajeta i hadisa, te da to treba da rade istaknuti učenjaci, ali da oni, također, treba da ukažu na slučajeve gdje su prethodni učenjaci odstupili od izvornog pravca.

Drugi primjer Ševkanijeve žestoke osude taklida jeste tumačenje riječi Uzvišenog, u kojima se navodi dijalog između Ibrahima, a.s, i njegova naroda: "Kad on ocu svom i narodu svom reče: 'Kakvi su ovo kumiri kojima se i dan i noć klanjate?' oni odgovoriše: 'I naši preci su im se klanjali.' 'I vi ste, a i preci vaši bili su u očitoj zabludi' – reče."[36] Tumačeći te ajete, Ševkani, između ostalog, kaže: "Oni su se poslužili tim odgovorom, koji je štap na koji se oslanja svaki slabić i uže za koje se hvata svaki utopljenik. To je prihvatanje slijepog slijeđenja predaka, pa time oni kažu: Mi smo zatekli naše pretke da ih obožavaju pa ih i mi obožavamo, ugledajući se na njih i slijedeći njihov pravac. Na isti način odgovaraju i pristalice taklida među muslimanima, jer kada ih učenjak koji poznaje Kur'an i Sunnet upozori da ne smiju postupati na osnovu mišljenja onog čovjeka čije mišljenje je opovrgnuto šerijatskim dokazom, oni odgovaraju: 'To je stav našeg imama (osnivača mezheba), a mi smo zatekli naše pretke da njega slijede i za njegovim se mišljenjem povode.' (...) Pristalice taklida među muslimanima umjesto Kur'ana i Sunneta Allahova Poslanika, s.a.v.s, prihvatile su knjigu u kojoj su sakupljena mišljenja nekog islamskog učenjaka, koji tvrdi da nije naišao na šerijatski dokaz koji je u suprotnosti s njima. On ga nije našao zato što nije bio u stanju da ga nađe, ili zato što ga nije dovoljno tražio, ali ga je zato našao neko drugi i jasno ga pokazao, poput svjetiljke!"[37] Zehebi mu prigovara zbog tih riječi i kaže da jedan islamski učenjak ne bi smio tako govoriti o drugom islamskom učenjaku.[38]

Ševkani i mutešabih ajeti

Ševkani je u akidi, tj. islamskom vjerovanju, bio selefijskog pravca. Dakle, on nije zapao u grešku pojedinih islamskih frakcija koje su mutešabih ajete i ajete koji govore o Allahovim svojstvima pokušavali protumačiti onako kako je to njima odgovaralo. Naime,

[36] *El-Enbija'*, 52-54.

[37] Muhammed ibn Ali eš-Ševkani, *Fethul-Kadir...*, III tom, str. 411, 412.

[38] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 292.

jedni su ih tumačili u formi metafore, drugi su Allahovim svojstvima pripisivali sličnost sa ljudskim svojstvima, itd. On je, u skladu sa stavom ehlisunnetskih učenjaka od najstarijih dana, sve takve ajete potvrđivao onakve kakvi jesu, bez ulaženja u rasprave i bez pokušaja da se odgovori "kako" se nešto dešava,[39] npr. kako se Allah spušta na najniže nebo, kako to da On ima lice i ruke, itd. U tom smislu, pri tumačenju riječi Uzvišenog: "Gospodar vaš je Allah, koji je nebesa i Zemlju u šest dana stvorio, a onda se na Arš postavio..."[40] On kaže: "U vezi s tim pitanjem učenjaci zauzimaju četrnaest različitih stavova a najpreči i najispravniji jeste stav ispravnih prethodnih učenjaka (es-selefus-salih), da se Uzvišeni postavio na njega, bez pitanja 'kako'. To se desilo na način koji dolikuje Njemu. (...) Lalekai navodi predaju imama Malika da mu je jednom prilikom došao neki čovjek i upitao ga o načinu tog postavljanja, pa mu je on odgovorio: 'Način nam nije poznat, ali je poznato da se postavljanje desilo i da je obaveza vjerovati u to, te da je pitati o tome novotarija."[41]

Ševkani i stavovi mu'tezilija

"Iako su zejdije prihvatile mnoge mu'teziljiske principe i usvojile njihove stavove i vjerovanje u većini akaidskih tema, zaključili smo da Ševkani ne teži njihovim stavovima. Naprotiv, on opovrgava njihove stavove i nerijetko im se žestoko suprotstavlja."[42] Tako npr. pri tumačenju riječi Uzvišenog: "I kad ste uglas rekli: 'O Musa, mi ti nećemo vjerovati dok Allaha ne vidimo!' – munja vas je ošinula, vidjeli ste."[43], on kaže: "Oni su kažnjeni udarom munje zato što su tražili ono što Allah nije dozvolio, tj. da Ga vide na ovom svijetu. Mu'tezilije i oni koji se povode za njima negiraju viđenje Allaha i na ovom i na onom svijetu, dok ostali smatraju da je to viđenje moguće na oba svijeta, ali da će se ono ipak desiti samo na ahiretu. Postoji veliki broj vjerodostojnih hadisa u kojima stoji da će vjernici vidjeti svog Gospodara na ahiretu i to je kategorički dokaz, tako da iskrenom

---

[39] Isto, II tom, str. 295.

[40] *El-A'raf*, 54. Ovdje smo naveli vlastiti prijevod, jer Korkutov odstupa od izvornog značenja.

[41] Muhammed ibn Ali eš-Ševkani, *Fethul-Kadir*..., II tom, str. 211, 212.

[42] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 295, 296.

[43] *El-Bekare*, 55.

čovjeku nema potrebe da, nasuprot tim hadisima, prihvati pravila ilmul-kelama koja su uspostavile nekadašnje mu'tezile..."[44] Na sličan način Ševkani reaguje protiv mu'tezilijskih stavova: da će čovjek ući u Džennet samo na osnovu svojih djela, bez udjela Allahove milosti (tumačenje 43. ajeta sure *El-Ea'raf*), da sihr ne postoji i da ne postoji urok putem ljudskog pogleda (67. ajet sure *Jusuf*), da Allah neće oprostiti nikom ko se ne pokaje za određeni grijeh (53. ajet sure *Ez-Zumer*), itd.

Pitanje stvorenosti ili vječnosti Kur'ana

Pitanje koje je jedno vrijeme bilo goruće u islamskom svijetu i zbog kojeg su nastajali brojni problemi, jeste: Da li je Kur'an vječan ili je stvoren. Poznato je da su mu'tezilije smatrale da je on stvoren, te da su, ne samo putem naučne rasprave, nego i putem prisile, htjele takav stav naturiti svim ostalim pravcima. Poznato je također da su učenjaci ehli-sunneta čvrsto stali na stavu da Kur'an, kao Allahov govor, nije i ne može biti stvoren, nego da je vječan, tj. oduvijek. Dobro je poznat je i slučaj Ahmeda ibn Hanbela, koji je proveo dugi niz godina u zatvoru zbog tog pitanja. Interesantno je da se Ševkani u vezi s tim pitanjem ne opredjeljuje ni na jednu stranu, nego se uzdržava od odgovora na njega. On, s jedne strane, kritikuje mu'tezilije zbog represije koju su sprovodili povodom tog problema, ali, s druge strane, kritikuje ehlisunnetske učenjake što su prihvatili suprotan stav u vezi s tim, a naročito što su proglašavali nevjernicima one koji su smatrali da je Kur'an stvoren. On smatra da je najpravednije bilo ne upuštati se u tu raspravu, jer se do vremena pojave tog pitanja ne prenosi da je iko od ashaba ili tabiina rekao nešto na tu temu. Time bi se izbjeglo proglašavanje nevjernicima grupacija koje su pogriješile u vezi sa datim pitanjem.[45]

Navođenje slabih i patvorenih predaja

Ono što se realno može prigovoriti Tefsiru jeste to što Ševkani, iako stručnjak u hadiskim disciplinama, u svom tefsiru navodi predaje i

[44] Muhammed ibn Ali eš-Ševkani, *Fethul-Kadir...*, I tom, str. 87.

[45] Opširnije o tome: Isto, III tom, str. 397.

hadise koje su hadiski stručnjaci ocijenili kao slabe, ili čak i patvorene, odnosno izmišljene.[46] Primjere za takvo navođenje imamo u slučaju 55. i 67. ajeta sure *El-Maide.* U prvom slučaju on sam ukazuje na to da se izraz *raki'un* ne odnosi na namaz, jer se spominje u kontekstu davanja zekata, ali, ipak, nakon toga on navodi predaju u kojoj stoji da je Alija, r.a, dao prsten kao zekat dok je bio na ruku'u u namazu, s tim što uopće ne navodi da je ta predaja patvorena.[47] U drugom slučaju on navodi predaju po kojoj je taj ajet objavljen povodom navodnog obećanja Poslanika, s.a.v.s, Aliji u mjestu Gadir Ham da treba biti halifa iza njega, ne navodeći da je i ta predaja također izmišljena, prema konsenzusu ehli-sunnetskih učenjaka.[48] Neki, za navođenje takvih predaja nalaze, donekle, opravdanje u tome što su na sličan način postupali mnogi prethodni mufessiri, na što on sam ukazuje u svom uvodu, ističući da će on navoditi samo odakle predaje preuzima, bez ulaženja u njihovu vjerodostojnost.[49]

Ševkani i zejdije

Već smo naveli da je Ševkani odrastao u sredini gdje je bio zastupljen zejdijski mezheb, te da je i on jedno vrijeme bio njegov pristalica, ali da se poslije, postigavši stepen idžtihada, osamostalio i nije slijedio ni jedan mezheb. I pored toga, Zehebi njegov tefsir ubraja u zejdijske tefsire, mada, s pravom, na kraju prikaza tog tefsira on zaključuje: "To djelo ima vrijednost i svoje mjesto, iako nam ne daje jasnu sliku o tefsiru kod imamija zejdija..."[50] To nije čudno, budući da njegov tefsir većina uleme i ne ubraja među zejdijske tefsire. Tako npr. dr. Abdullah el-Vuhejbi o tome kaže: "Zehebi Ševkanijev komentar Kur'ana ubraja u zejdijske tefsire. Međutim, činjenica je da nije tako i onaj ko iščitava njegov tefsir neće nigdje naći da je Ševkani prihvatao stavove zejdija. Njegovo vjerovanje (akida) jeste selefijsko i on opovrgava mu'tezilijske stavove – a da je zejdija, on bi ih prihvatao, jer

---

[46] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 288.

[47] Vidjeti: Muhammed ibn Ali eš-Ševkani, *Fethul-Kadir...*, II tom, str. 51, 52.

[48] Vidjeti: Isto, II tom, str. 60.

[49] Vidjeti: Abdullah ibn Ibrahim ibn Abdillah el-Vuhejbi, *Et-tefsiru bil-eseri ver-re'ji ve ešheru kutubit-tefsiri fihima*, objavljeno u: *Medželletul-buhusil-islamijje*, Rijad 1413. h.g, br. 7, str. 230.

[50] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 299.

zejdije preuzimaju stavove mu'tezilija po pitanju Allahovih svojstava, po pitanju pravde i po drugim pitanjima u kojima su se razišli ehli-sunnije i mu'tezilije. Pored toga, u fikhskim pitanjima on ne prihvata zejdijske stavove, nego ih samo navodi, kao što navodi i stavove drugih, da bi se znalo za njih..."[51] O tome jasno kaže i Mehmed Handžić: "Isprva bijaše zejdijskog mezheba koji kasnije napusti i poče se živo zalagati za ehlisunnetski mezheb. U fikhu se ne držaše ni jednog mezheba nego se oslanjaše na ono što bi sa sobom razumio iz Kur'ana i Hadisa."[52]

Možemo zaključiti da je Ševkanijev tefsir jedan od posebno vrijednih tefsira, zbog čega je doživio brojna izdanja i zbog čega se i danas puno koristi. Najčešće je štampan bez ikakve izmjene, dok je nekada izdavan sa određenim dopunama i preradama, kao što se to desilo sa izdanjem čuvenog indijskog učenjaka Muhammeda Siddika Hasana hana, koji je rođen 1248. h. godine a umro je 1307. h. godine.[53] Pored toga, štampan je i u skraćenom izdanju, kao što je slučaj sa izdanjem koje je skratio dr. Muhammed Sulejman Abdullah el-Eškar i nazvao ga: *Zubdetut-tefsir min Fethil-Kadir.*

***

[51] Abdullah ibn Ibrahim ibn Abdillah el-Vuhejbi, nav. djelo, str. 231.

[52] Handžić Mehmed, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 61.

[53] Isto.

RACIONALNI TEFSIR

التفسير بالرأي

A) JEZIČKO-STILSKI TEFSIR

التفسير اللغوي

MAHMUD IBN UMER EZ-ZAMAHŠERI

محمود بن عمر الزمخشري

467/1075.-538/1144.

Zamahšeri je istaknuti mufessir, koji se pored tefsira istakao i u hadisu i fikhu, a posebno u stilistici i disciplinama arapskog jezika. Njegov tefsir jedan je od najznačajnijih racionalnih tefsira, a glavni nedostatak su mu'tezilijski stavovi koje Zamahšeri u njemu iznosi. Ipak, i danas je izuzetno cijenjen zbog jezičko-stilističke analize kur'anskih ajeta, u čemu je ostao neprevaziđen. U fikhu Zamahšeri je bio hanefijskog mezheba.

Puno ime mu je: Mahmud ibn Umer ibn Muhammed ibn Ahmed el-Huvarizmi ez-Zamahšeri. Rođen je 467. god. po Hidžri, odnosno 1075. god. po Isau, a.s, u Zamahšeru u pokrajini Horezm (Huvarizm).[1] Nakon stjecanja znanja odlazi u Mekku, gdje boravi izvjesno vrijeme, zbog čega je dobio naziv *Džarullah*, kojim se ukazuje na to da je puno vremena proveo u blizini Allahove kuće, tj. časne Kabe. Tu se susretao sa brojnim učenjacima a tu je i napisao svoj čuveni tefsir.[2] Putovao je i boravio u raznim mjestima, da bi se skrasio u Džurdžanu, u pokrajini Horezm, gdje je i umro 538/1144. godine.[3]

Zamahšerijeva učenost

Zamahšeri je stjecao znanje pred brojnim učenjacima tog vremena, od kojih se posebno ističe Ebu Mudar,[4] koji je na njega izvršio najveći utjecaj i o kojem on pjeva, oplakujući njegovu smrt:

Mnogi mi kažu: "Kakav je to biser,
što se u dva niza iz tvojih očiju prosipa?"
Ja im velim: "To je biser što mi je njime Ebu Mudar
uši napunio; eto se sada prosipa na oči." [5]

Zamahšeri se istakao u brojnim znanostima, a naročito vrstan stručnjak bio je u tefsiru, hadisu, fikhu i svim disciplinama arapskog jezika.[6] Njegova prepoznatljiva karakteristika jeste originalnost. Pošto je bio vrstan znalac, često je donosio vlastite stavove i mišljenja. Nije bio poput mnogih koji su sakupljajući stavove drugih pisali djela. Svoju samostalnost naročito je iskazivao u disciplinama arapskog jezika, tako da je rijetko citirao druge učenjake, ali su zato mnogi poslije njega citirali, budući da su njegovi stavovi u tim disciplinama nezaobilazni.[7]

---

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VII tom, str. 178.

[2] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Buhus fi usulit-tefsiri ve menahidžihi*, Rijad 1413 h. g, str. 153.

[3] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 178.

[4] Njegovo ime je: Mahmud ibn Džerir el-Isbihani. Bio je istaknuti stručnjak u arapskom jeziku. Umro je 507. godine po Hidžri, u Mervu.

[5] Handžić Mehmed, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 52.

[6] Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, Rijad 1981. god, VIII izd, str. 369.

[7] Isto, str. 388.

Vijesti o njegovoj učenosti brzo su se širile, tako da, gdje god bi dolazio, oko njega su se okupljali učenjaci sa željom da nešto nauče od njega. S kim god je raspravljao, taj bi mu priznavao učenost i sposobnost i iskazivao mu poštovanje. S obzirom na sve navedeno, on je, u islamskom svijetu, u svoje vrijeme važio za najistaknutijeg učenjaka.[8]

U fikhu je bio hanefijskog mezheba, ali je u akaidu slijedio mu'tezilijski pravac, zbog čega mu se do danas upućuju prigovori. Naime, njegova djela najviše su cijenjena zbog vanredno lijepog stila i zbog originalnosti u arapskom jeziku, pogotovu kada su u pitanju stil i nadnaravnost kur'anskog izraza, zbog čega mnogi za njegov tefsir kažu da do tada sličan nije napisan.[9] I danas se njegov tefsir smatra nenadmašnim kada je u pitanju jezičko tumačenje Kur'ana i ljepota kur'anskog izraza. Islamski učenjaci ukazuju na činjenicu da se sa te strane njegov tefsir može i treba koristiti, ali da treba paziti na mu'tezilijske stavove koje on iznosi.

Djela

Zamahšeri je napisao veliki broj djela, iz raznih oblasti, od kojih su mnoga štampana i doživjela više izdanja. Posebno su važna slijedeća njegova djela:

1. *El-Keššafu an hakaikit-te'vili ve ujunul-ekavili fi vudžuhit-te'vili.* To je njegov čuveni tefsir, o kojem će poslije biti više govora.

2. *El-Faik* – djelo iz oblasti hadisa, odnosno iz posebne hadiske discipline, koja se zove *garibul-hadis.*[10]

3. *El-Mufessal* – djelo koje se ubraja među najbolja djela o arapskoj sintaksi.[11] Štampano je više puta. Zboj njegove važnosti, više učenjaka je pisalo komentare na to djelo. Sam Zamahšeri, htijući ga približiti početnicima, skratio ga je i njegov sažetak je nazavao: *El-*

[8] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 430.
[9] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 430.
[10] Handžić Mehmed, nav. djelo, str. 52.
[11] Isto.

Unmuzedžu fin-nahvi. I na to djelo neki učenjaci su pisali svoje komentare.[12]

4. *Esasul-belaga* – djelo pisano u formi rječnika, koje naročitu pažnju poklanja upotrebi riječi u prenesenom značenju.[13]

5. *El-Mukaddima* – arapsko-perzijski rječnik, u dva toma.

6. *Mukaddimetul-edeb* – djelo iz oblasti arapskog jezika

Povod pisanju tefsira

U uvodu Zamahšeri navodi šta je bio razlog da počne pisati tefsir: Kada bi protumačio neki ajet i time pokazao kakve sve ljepote, mudrosti i koristi dotični ajet sadrži, mnogi bi od njega tražili da na taj način protumači cijeli Kur'an. Međutim, on se u tome ustručavao, zato što je smatrao da ima i drugih koji to mogu uraditi, te da bi svaki čovjek trebalo samostalno da istraživa ljepote kur'anskog izraza. Kako su slušaoci bili uporni, on je protumačio na taj način *Fatihu* i jedan dio sure *El-Bekare*, opširno izlažući sve ono do čega je svojim naučnim radom došao. Međutim, tek tada mnogi su počeli hvaliti takav vid tumačenja Kur'ana i uporno ga moliti da ga dovrši do kraja. Posebno se u tome istakao Ebul-Hasan ibn Hamza ibn Vehhas, koji je govorio da zamalo nije prekinuo sve svoje obaveze u Hidžazu i došao za Zamahšerijem u Horezm, kako bi od njega slušao tumačenje Kur'ana. Tada Zamahšeri više nije mogao naći opravdanja i izgovora, pa je počeo pisati cjelovit komentar Kur'ana, za boravka u Mekki i u haremu časne Kabe. On sam kaže da je tefsir napisao u skraćenoj formi, te je njegovo pisanje potrajalo koliko i period hilafeta Ebu Bekra, što iznosi preko dvije godine i četiri mjeseca, a da je htio opširno da ga piše, to bi potrajalo više od trideset godina. Nakon toga, on kaže: "To je samo jedan od mnogih znakova ovog Časnog Hrama i jedan od njegovih brojnih bereketa koji se izlio na mene. Molim Allaha da taj moj trud bude razlog moga spasa i svjetlo na sirat-ćupriji, koje će ići ispred mene i sa moje desne strane. A divan li je On onaj od koga se moli!"[14]

[12] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, *Sijeru e'lamin-nubela'*, Bejrut 1996, XI izd. XX tom, str. 152.

[13] Handžić Mehmed, nav. djelo, str. 53.

[14] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 431-433.

Vrijednost Zamahšerijeva tefsira

Uz kritiku zbog iznošenja mu'tezilijskih stavova u svom tefsiru, Zamahšeriju se mora odati priznanje zbog pisanja *Keššafa*, kako ga skraćeno zovu, jer je nenadmašan u pristupu kur'anskim ajetima sa jezičke strane i otkrivanju kur'anske nadnaravnosti i ljepote stila. Tako dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, o njegovom tefsiru kaže: "Što se tiče vrijednosti ovog tefsira, uprkos mu'tezilizma koji se u njemu nalazi, njemu nema premca, zato što je autor u njemu objelodanio mnoge vidove kur'anske nadnaravnosti u više ajeta, zato što je u njemu pokazao ljepotu kur'anskog stila i sklad njegova rasporeda. Ne postoji neko ko bi poput Zamahšerija mogao otkriti ljepotu Kur'ana i fascinantnost njegova stila – zato što je na vrlo vješt način u njega utkao mnoge znanosti, a naročito je ukazivao na arapski jezik i poeziju, te što se koristio njegovim disciplinama: stilistikom, govorništvom, jezičkom analizom i književnošću. Tim talentom za jezik i književnost on je *Keššaf* ogrnuo u novo i lijepo ruho, čime je skrenuo pažnju učenjaka i stekao naklonost mufessira."[15]

U uvodu Zamahšeri naglašava da učenjak ne može biti pravi mufessir, bez obzira na to koliko poznavao fikh, hadis i ostale islamske znanosti, sve dok ne bude vanredno stručan u disciplinama arapskog jezika a naročito u dvije discipline stilistike arapskog jezika, koje su usko vezane za Kur'an: *me'ani i bejan.* Pri tome, on mora puno vremena potrošiti u istraživanju ljepota kur'anskog izraza, poznajući i ostale discipline arapskog jezika, te posebno se trudeći da otkrije skrivene ljepote i nadnaravnosti kur'anskih ajeta.[16] Budući da je sve to primijenio u svom tefsiru, Zamahšeri u stihu hvali svoj komentar Kur'ana:

Bezbroj tefsira ima na svijetu, ali, Allaha mi,
nema među njima kao što je moj Keššaf.
Ako tražiš pravi put, ti ga trajno čitaj, jer je
neznanje kao bolest, a Keššaf je kao lijek.[17]

[15] Isto, str. 433.
[16] Isto, str. 434.
[17] Handžić Mehmed, nav. djelo, str. 52.

"Razumijemo Zamahšerija i ne kritikujemo ga zbog zadivljenosti i ponosa svojim *Keššafom* do te mjere da kaže ono što je rekao u njegovu pohvalu, jer zaista je to djelo jedinstveno i u očima stručnjaka i izučavalaca tefsira je od neprocjenjive vrijednosti. Čak mu i protivnici odaju priznanje za izuzente rezultate i zadivljujuće djelo, iako mu upućuju i određene kritike, koje se uglavnom odnose na mu'tezilijske stavove."[18]

Mnogi islamski učenjaci isticali su pozitivne osobine njegova tefsira, ali isto tako i ono što je za kritiku. Tako npr. šejh Hajdar el-Herevi, jedan od komentatora, kaže: "Zaista je *Keššaf* izuzetno vrijedno i cijenjeno djelo. Njemu ravnog nema među djelima prethodnih učenjaka, niti se sa njim može porediti ijedno djelo kasnijih učenjaka. (...) Ni jedno tefsirsko djelo nakon njega – i ako se uzme u obzir da se i njemu u nekim stvarima može prigovoriti – kada se uporedi sa njim, nema ni izbliza njegove ljepote i draži, makar se autor tog djela koristio *Keššafom* i slijedio njegov pravac. Koji god bi od njih makar malo izmijenio njegovu formulaciju i izraze, pao bi u grešku i apsurd."[19] Međutim, ubrzo iza te pohvale, slijedi Herevijeva kritika: "Kada god dođe do tumačenja ajeta čiji sadržaj i značenje ne odgovara njegovim stavovima i onom što on hoće, on ga hladnokrvno, nategnutim tumačenjem i konstrukcijama, tumači drugačije od njegova osnovnog značenja. (...) Zato u njegovom djelu ima puno očitih mu'tezilijskih stavova, koji se odmah mogu uočiti, kao i onih skrivenih, koji se ne mogu lahko primijetiti i čije zamke i klopke mogu otkriti samo rijetko nadareni učenjaci koji to pomno istražuju. To je zaista velika nevolja i krupni nedostatak tog djela."[20]

Čuveni Ibn Haldun u svojoj *Mukaddimi*, govoreći o Zamahšerijevom tefsiru, kaže: "Jedno od najboljih djela te vrste tefsira jeste *Keššaf* Zamahšerija iz Horezma, s tim što je njegov autor mu'tezilija u akaidu, pa donosi dokaze koji idu u prilog njihovim neispravnim stavovima, pokušavajući to uraditi pomoću stilistike. U tom pogledu učenjaci ehlisunneta ga ne slijede, nego upozoravaju na te zamke, mada Zamahšeriju odaju priznanje za veliki doprinos na planu jezika i stilistike. Ako onaj ko čita to djelo poznaje ehli-sunnetske

[18] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 435.
[19] Isto, str. 436.
[20] Isto, str. 437.

stavove i dokaze, on je siguran od tih zamki i neka se okoristi njegovim čitanjem radi drugih vrijednosti koje ima. Danas već imamo jedno djelo Šerefuddina et-Tibija iz Iraka, koje je komentar Zamahšerijeva djela, u kojem je on detaljno komentarisao njegove riječi i dokazao da njegovi mu'tezilijski stavovi nisu ispravni, te da stilistika kur'anskih ajeta ide u prilog ehlisunnetskim a ne mu'tezilijskim stavovima. On je to izuzetno dobro uradio zato što je dobro upućen u sve discipline stilistike arapskog jezika. Dakle, od svakog učenog čovjeka postoji još učeniji!"[21]

Zamahšerijev tefsir bio je interesantan i privlačan mnogim mufessirima, tako da je dobio veliki broj komentara. Jedan od najznačajnijih jeste komentar Šerefuddina et-Tibija, na koji ukazuje Ibn Haldun. Tibi je umro 734. godine po Hidžri, a njegovo djelo se zove: "Futuhul-gajb fil-keffi an kina'ir-rejb" i štampano je u šest velikih tomova. Nakon ukazivanja na činjenicu da su mnogi komentarisali *Keššaf,* dr. Zehebi ističe da je to, samo po sebi, jasan dokaz da taj tefsir spada u sam vrh tefsirskih djela, a potom dodaje: "Nije čudno da *Keššafu* pripada takvo mjesto, jer je to prvo tefsirsko djelo koje nam otkriva tajne kur'anske stilistike, pokazuje vidove nadnaravnosti Kur'ana i ukazuje na najsitnije detalje značenja koje se može razumjeti iz kur'anskog izraza, a sve to izlaže u zadivljujućoj književnoj formi i izvanrednom jezičkom izrazu. (...) Nakon toga, nemamo pravo, zato što smo ehlisunnetskog pravca i što nam se ne sviđa mu'tezilijski smjer, odustati od tog tefsira, jer je činjenica da su se mnogi ehlisunnetski učenjaci pohvalno izrazili o njemu – sa izuzetkom onog što je mu'tezilijsko i da se većina ehlisunnetskih mufessira oslanjala i koristila *Keššafom.*[22]

Što se tiče ajeta koji govore o fikhskim pitanjima, Zamahšeri posvećuje nešto prostora njihovom tumačenju, ali bez opširnosti i detaljnog izlaganja. Bio je hanefijskog mezheba, ali ne po svaku cijenu, pa se ponekad opredjeljivao i za stav iz drugog mezheba, ako bi smatrao da je ispravniji. To se može vidjeti npr. iz tumačenja 222. ajeta sure *El-Bekare*: "I pitaju te o mjesečnom pranju. Reci: 'To je neprijatnost.' Zato ne općite sa ženama za vrijeme mjesečnog pranja, i ne prilazite im dok se ne okupaju...", ili 237. ajeta iste sure: "...osim ako

[21] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 370.

[22] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 442.

se ne odreknu ili ako se ne odrekne onaj koji odlučuje o sklapanju braka..."[23]

Slijedeća odlika njegova tefsira jeste da on malo navodi israilijjate, tj. predaje od jevreja i kršćana. I kada ih navodi, čini to na jedan od tri načina: 1. na početku kaže: "Prenosi se..." (*ruvije*), bez navođenja izvora, čime ukazuje na njihovu slabost, 2. na kraju predaje kaže da Allah najbolje zna njenu vjerodostojnost, i 3. kada se predaja odnosi na stvari vjere, on donese ocjenu njene vjerodostojnosti, makar i ukratko. U svakom slučaju, on nije pao u grešku u koju su pali druge mu'tezilije koje su tumačile Kur'an, jer su oni navodili mnogo takvih predaja, zbog čega su njihovi tefsiri manje vrijedni.[24]

Stilistički i jezički aspekt Zamahšerijeva tefsira

Keššaf se ubraja među racionalne tefsire i tu zauzima visoko mjesto. Njegova glavna karakteristika jeste da Zamahšeri u njemu pristupa tumačenju Kur'ana sa jezičko-stilističkog aspekta, što je vrlo važna strana kur'anskog izraza. Naime, poznato je da su predislamski Arapi izuzetno cijenili svoj jezik, a naročito pjesništvo, u čemu su dostigli veoma visok stepen, zbog čega je njihova poezija i dan-danas predmetom raznih studija. Objavljivanjem Kur'ana oni su ostali zapanjeni ljepotom njegova stila, unutarnjim rasporedom i načinom izražavanja, što je i bio razlog da dio njih primi islam. Na više mjesta u Kur'anu Uzvišeni Allah ukazuje na taj aspekt kur'anskog izraza i poziva one koji ga ne priznaju da napišu nešto slično Kur'anu, ili nekoliko sura, ili makar samo nekoliko ajeta! Također se zna da je bilo nekih pokušaja da se odgovori tom izazovu, ali su ostali bez uspjeha.

Glavni akcenat u svom tefsiru Zamahšeri usmjerava upravo na taj segment, dokazujući, na bezbroj primjera, ljepotu kur'anskog stila i nenadmašnost i nadnaravnost njegova izraza. To su izuzetno privlačni detalji za onog ko se bavi proučavanjem Kur'ana i trajna su inspiracija za otkrivanje detalja koji ukazuju na nepogrešivost Kur'ana i njegovo božansko porijeklo. Može se slobodno ustvrditi da ne postoji nijedan drugi tefsir koji posvećuje toliko pažnje spomenutom aspektu i koji to čini na tako upečatljiv i uvjerljiv način. Zbog toga su se skoro svi

[23] Isto, str. 474, 475.
[24] Isto, str. 476-482.

mufessiri koji su se pojavili nakon Zamahšerija koristili njegovim dostignućima na tom planu, navodeći njegove riječi i stavove, pogotovu kada su u pitanju metafora, prenesena značenja i druge discipline stilistike arapskog jezika, čemu, u mnogo slučajeva, uopće ne bi posvećivali pažnju da nije bilo Zamahšerija. Svi oni priznaju da je Zamahšeri do danas neprevaziđen na tom planu.[25]

Ukazujući na te detalje i kur'ansku preciznost, Zamahšeri ističe da svaka riječ u Kur'anu ima svoje mjesto i da je sa određenim razlogom baš ona objavljena, te da bi sasvim drugačiji efekat bio kada bi se upotrijebila neka druga riječ. Tako npr. tumačeći kur'anske riječi *Ve dži'tuke min Sebe'in bi nebe'in jekin* (*Iz Sabe ti donosim pouzdanu vijest*)[26] on ukazuje na efektnost i sklad tih riječi po zvučnosti (džinas – paronomazija). Zatim, ističe činjenicu da bi sa stanovišta značenja umjesto riječi *nebe'* mogla biti upotrijebljena i riječ *haber*, jer obadvije znače: vijest, ali bi se u tom slučaju izgubio sklad riječi po zvučnosti! Pored toga, Zamahšeri slične aplikacije navodi u slučaju drugih ajeta, kao što je npr: *Ve kile ja erduble'i maeki ve ja sema'u akli'i* (*I bi rečeno: "O Zemljo, gutaj svoju vodu a ti, o nebo, prestani!"*)[27], *Ve kale ja esefa 'ala Jusufe* (*I reče: "O Jusufe, tugo moja!"*)[28], *Ve hum jenhevne anhu ve jen'evne 'anhu* (*Oni zabranjuju da se u Kur'an vjeruje, i sami se od njega udaljavaju.*)[29] itd.

Pored zvučnih efekata, Zamahšeri izvanredno dobro ukazuje i na efekte značenja pojedinih kur'anskih riječi i ajeta. Tako npr. tumačeći Allahove riječi: "I oni koji će u vatri biti govorit će stražarima džehennemskim..."[30] on postavlja pitanje: "Zašto ovdje nije rečeno: 'I oni koji će u vatri biti govoriće stražarima njenim...'", a zatim odgovara: "Zato što samo spominjanje Džehennema izaziva zebnju i strah!" Dakle, on time ukazuje na činjenicu da bi se umjesto riječi Džehennem u ovom ajetu mogla upotrijebiti lična zamjenica, ali je namjerno u istom ajetu, vrlo blizu, spomenuta i vatra i Džehennem, da bi bio jači efekat i da bi se izazvao jači strah od njega! Tumačeći riječi Uzvišenog: "A ako vam one od svoje volje od toga što poklone..."[31], u

---

[25] Isto, str. 443, 444.
[26] *En-Neml*, 22.
[27] *Hud*, 44.
[28] *Jusuf*, 84.
[29] *El-En'am*, 26.
[30] *El-Mu'min*, 49.
[31] *En-Nisa'*, 4.

kojima se govori o mehru, on ukazuje na dvije činjenice: Prvo, da se tim riječima smanjuje mogućnost manipulacije, te da u tim slučajevima treba postupati oprezno, jer se to poklanjanje, odnosno vraćanje dijela mehra mužu, uslovljava dragovoljnošću od strane supruge. Tu nije rečeno samo: "ako vam one poklone..." ili: "ako se one slože..", nego je dat naglasak na riječima: "drage volje". I drugo, riječima "od toga što", upućuje se na to da bi to žene trebalo rjeđe praktikovati, jer nije rečeno: "ako vam one to poklone", tj. upućuje se na davanje dijela a ne kompletnog mehra. To je svakako u funkciji zaštite žena i njihove imovine.

Primjeri mu'tezilijskih stavova u njegovom tefsiru

Da bi stvari bili jasnije kada su u pitanju mu'tezilijski stavovi zastupljeni u Zamahšerijevom tefsiru, navest ćemo nekoliko primjera. Jedna od bitnih tačaka u kojima se mu'tezilije razlikuju od ehlisunnija jeste pitanje viđenja Allaha na ahiretu. Budući da se u Kur'anu jasno kaže: "Toga dana će neka lica blistava biti, u Gospodara svoga će gledati,"[32] ehlisunnetski učenjaci smatraju da će vjernici u Džennetu moći vidjeti Uzvišenog Allaha. Mu'tezilijiski učenjaci uzimaju slijedeće riječi Uzvišenog: "Pogledi do Njega ne mogu doprijeti, a On do pogleda dopire..."[33] kao osnovu u toj diskusiji, tvrdeći na osnovu njih da niko ni na ahiretu neće moći vidjeti Allaha, dž.š. Međutim, ehlisunnetski učenjaci odgovaraju na to riječima da se taj ajet odnosi samo na ovaj svijet, a ajeti iz sure *El-Kijame* na ahiret, jer je to u tim ajetima jasno i rečeno. Tumačeći ta dva ajeta iz sure *El-Kijame* Zamahšeri se povodi za svojim prethodnicima mu'tezilijama i tvrdi da neće biti moguće viđenje Allaha na onom svijetu. Za dodatno pojašnjenje tog stava on uzima drugo značenje glagola *nezare*, upotrijebljenog u tim ajetima: "iščekivati", a ne njegovo osnovno: "gledati". Da bi taj stav potvrdio, poziva se na neke stihove iz predislamske poezije.[34]

Za Zamahšerija mnogi islamski učenjaci navode da je svaku priliku koristio da istakne svoje mu'tezilijsko opredjeljenje i za njega se

[32] *El-Kijame*, 22, 23.
[33] *El-En'am*, 103.
[34] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 446.

maksimalno zalagao. Stoga, on nastoji iz svih ajeta iz kojih može da izvuče dokaz za takve stavove, a ako to ne može, onda bar pokušava da protumači određeni ajet tako da ne bude protiv tih stavova. Jedan od takvih slučajeva jeste i primjer tumačenja ajeta o viđenju Uzvišenog Allaha na ahiretu.

Drugo bitno pitanje po kojem se mu'tezilije razlikuju od ehlisunnija jeste pitanje oprosta počiniocu velikog grijeha ako se ne pokaje na ovom svijetu i dužine njegova boravka u Džehennemu na onom svijetu. Ehli-sunnije vjeruju da će Allah u nekim slučajevima, zbog Njemu znanih razloga i zato jer On ima pravo na to, oprostiti određeni grijeh čovjeku za koji se nije pokajao na ovom svijetu i da počinilac velikog grijeha neće vječno boraviti u Džehennemu, za što postoje dokazi i u ajetima i u hadisima. Međutim, mu'tezilije tvrde da takvom čovjeku Allah neće oprostiti i da će on vječno boraviti u Džehennemu. Isti taj stav zastupa i Zamahšeri, tumačeći ajet: "Onome ko hotimično ubije vjernika kazna će biti – Džehennem, u kome će vječno ostati, Allah će na njega gnjev Svoj spustiti i proklet će ga i patnju mu veliku pripremiti."[35] Za potvrdu tog stava on se poziva i na određene hadise i mišljenja istaknutih ashaba i tabiina, a prije svega na Ibn Abbasove riječi.[36] Međutim, s obzirom na druge ajete i brojne vjerodostojne hadise koji govore na tu temu, jasno je da je stav ehli-sunnija ispravniji.

Na kraju, može se zaključiti da je Zamahšerijev tefsir jedan od najboljih tefsira, te da je nenadmašan kada su u pitanju jezičko-stilistička analiza i tumačenje Kur'ana. Glavni nedostatak su mu'tezilijski stavovi koje zastupa, pa ih ne treba ni prihvatati. Uostalom, nema ni jednog tefsira bez greške, tj. da je u cjelosti ispravan. Treba reći i to da je očito da je Besim Korkut, prilikom prijevoda Kur'ana na bosanski jezik, koristio Zamahšerijev tefsir, što se vidi iz većeg broja primjera.

* * *

[35] *En-Nisa'*, 93.

[36] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 457, 458.

EBU HAJJAN

أبو حيان الأندلسي

654/1256.-745/1344.

Ebu Hajjan el-Endelusi još jedan je izvanredan plod nekadašnje islamske Španije, odnosno Endelusa. U potrazi za naukom proputovao je cijelu Španiju, zemlje sjeverne Afrike, Hidžaz, Siriju i Egipat. Svojevremeno je bio bez premca u poznavanju arapskog jezika, kao i u skoro svim islamskim znanostima. Autor je tefsira koji se smatra jednim od najistaknutijih dozvoljenih racionalnih tefsira. Bio je malikijskog, pa zahirijskog i na kraju šafijskog mezheba. Odgojio je čitavu plejadu istaknutih islamskih učenjaka.

Njegovo puno ime je: Muhammed ibn Jusuf ibn Ali ibn Jusuf ibn Hajjan el-Garnati el-Endelusi el-Džejjani en-Nefzi Esiruddin Ebu Hajjan.[1] Rođen je 654/1256. godine[2] u Španiji - zbog čega je i nazvan: *El-Endelusi*, odnosno u Granadi, ili prema nekima u okolici Granade – zbog čega u njegovom punom imenu stoji i: *El-Garnati*. Nazive *El-Džejjani* i *En-Nefzi* je dobio po gradovima Džejjanu i Nefzetu u Španiji, u kojima je jedno vrijeme boravio.[3] Prozvan je *Esiruddin* (koji je zaslužan za islam) zbog svojih velikih zasluga u svim islamskim znanostima, a najpoznatiji je po nadimku *Ebu Hajjan* (Hajjanov otac), po imenu svog sina Hajjana.

Odrastanje i izučavanje nauke

Dva su bitna faktora da bi se neko istakao u bilo kojoj grani nauke: inteligencija i, Allahovom voljom, predisponiranost za izučavanje određenih naučnih disciplina, te odgovarajuća sredina u kojoj određena osoba odrasta. U životu Ebu Hajjana oba faktora bila su prisutna, što mu je pomoglo da uspije na polju izučavanja nauke. Naime, on je bio izuzetno inteligentan i volio je nauku, tako da je u ranoj mladosti, pored Kur'ana, napamet naučio i veliki broj hadisa, te neka djela iz raznih islamskih znanosti a naročito iz oblasti arapskog jezika i poezije.[4] U tome mu je, svakako, bilo od pomoći to što mu je i otac bio čuveni islamski učenjak, koji se posebno istakao u tefsiru. Njega Ebu Hajjan spominje u svom tefsiru, pri tumačenju sure *El-Kehf* i govori o njegovoj učenosti.[5] Granada, kao i ostali centri u tadašnjoj Španiji, bila je poznata po velikom broju islamskih učenjaka, obrazovnih centara i uopće procvatu nauke, pogotovu islamskih naučnih disciplina.[6]

Prema riječima samog Ebu Hajjana, on je od rane mladosti cijenio nauku i učenjake, tako da mu je glavna preokupacija bila upoznati najbolje među njima i okoristiti se njihovim znanjem. Pri

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VII tom, str. 152.

[2] Isto, str. 152. U svim nama dostupnim djelima kao godina njegova rođenja navodi se samo ova, bez ikakvog razilaženja.

[3] Predgovor Ebu Hajjanovom Tefsiru: *El-Bahrul-muhit*, Bejrut 1993, I tom, str. 27.

[4] Isto, str. 30.

[5] Isto, str. 28.

[6] Isto, str. 28.

tome nije žalio uloženog truda, vremena i sredstava i sve ostalo mu je bilo u drugom planu, pa čak i imetak i porodica.[7] Radi usavršavanja u raznim naučnim disciplinama puno je putovao i boravio u raznim krajevima tadašnje Španije. Stalnog odredišta nije ni imao, jer je boravio tamo gdje su bili njegovi šejhovi i učitelji.

U potrazi za naukom nije se zadovoljio samo Španijom, nego je svoje znanje usavršavao i u brojnim drugim predjelima tadašnjeg islamskog svijeta. Tako je npr. jedno vrijeme boravio u Maroku, Tunisu, Sudanu, Siriji, Hidžazu i Egiptu (Misr), gdje se na kraju skrasio.[8] Doduše, iz Španije ga nije izvela samo želja za stjecanjem znanja, nego i određena neslaganja i rasprave sa nekim od tamošnjih učenjaka. Naime, on se trudio da uvijek zastupa i brani istinu, bez obzira na to koliko će takav način odgovarati istaknutim ljudima, učenjacima, pa i vladarima. Tako je, između ostalog, napisao i jedno djelo kao odgovor jednom od svojih učitelja, Ahmedu ibn Aliju et-Tabba'u, u kojem je pokušao ukazati na neke njegove neispravne stavove. Međutim, taj šejh bio je blizak sa namjesnikom u toj pokrajini, što je iskoristio i požalio mu se na Ebu Hajjana, nakon čega je on morao otići iz Španije, početkom 670. godine po Hidžri.[9] Činjenica da se to desilo u vrijeme kada je imao svega šesnaest godina, govori koliko je do tada stekao znanja, koliko je bio principijelan u borbi za istinu i koliko se zalagao za slobodoumnost i raspravu među učenjacima putem naučno valjanih argumenata i dokaza.

U svim krajevima gdje je boravio dolazio je u kontakt sa najistaknutijim učenjacima, kako bi se okoristio njihovim znanjem, ali su istovremeno mnogi tražili njegovu blizinu, kako bi i oni od njega preuzeli određena saznanja. Na kraju svojih naučnih putovanja Ebu Hajjan se 680. godine nastanio u Egiptu,[10] gdje ostaje sve do smrti, 745/1344. godine. Pred kraj života je oslijepio.[11]

---

[7] Isto, str. 29.
[8] Isto, str. 35-38.
[9] Isto, str. 36.
[10] Isto, str. 38.
[11] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 152.

Učitelji

Ebu Hajjan je mnogo cijenio svoje učitelje i mnoge od njih je po lijepom spominjao u svojim djelima a u pohvalu nekih od njih pisao je i stihove. Upravo zbog toga zna se za mnoge njegove učitelje a on sam ističe da je izučavao različite znanosti u svim predjelima u kojima je boravio od čak 450 šejhova i učitelja![12] Ovdje ćemo spomenuti samo neke od njih:

1. *Abdulhakk ibn Ali* – istaknuti učenjak u Granadi, za kojeg Ebu Hajjan kaže da je dvadeset puta pred njim proučio cijeli Kur'an na sedam kiraeta,
2. *Ahmed ibn Ali ebu Dža'fer ibnut-Tabba'* učenjak Granade, posebno se istakao u kur'anskim znanostima,
3. *Hafiz Husejn ibn Abdul'aziz ebu Ali ibn Ebil-Ahves* – istaknuti učenjak Granade u fikhu, hadisu, kiraetima, gramatici i književnosti,
4. *Ebu Tahir Ismail ibn Abdillah el-Mulidži* – istaknuti učenjak u kur'anskim znanostima,
5. *Behauddin ibnun-Nehhas*[13] - tadašnji prvak cijelog Egipta u poznavanju disciplina arapskog jezika,
6. *Ahmed ibn Ibrahim ibnuz-Zubejr es-Sekafi* – čuveni učenjak Granade, istakao se u hadisu, gramatici, usuli-fikhu, književnosti, tefsiru, historiji...,
7. *Ali ibn Muhammed ibn Muhammed el-Hašeni el-Ebzi* – za njega je Ebu Hajjan napisao da je bio najveći stručnjak i poznavalac disciplina arapskog jezika,
8. *Muhammed ibn Ali ibn Jusuf el-Ensari eš-Šatibi* – istakao se u raznim disciplinama arapskog jezika i poznavanju kiraeta,
9. *Muhammed ibn Mustafa ibn Zekerijja ibn Havadža* – hanefijski učenjak koji se posebno istakao u poznavanju gramatike arapskog jezika a Ebu Hajjan navodi da je odlično poznavao i turski i perzijski jezik,

[12] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, 317.
[13] Isto, str. 317.

10. *Abdullah ibn Ebi Amir el-Eš'ari el-Kurtubi, Ibn Fereh* – istaknuti učenjak Kordove u jeziku, književnosti, pjesništvu, fikhu, usuli-fikhu, kiraetima...[14]

Učenost

Još u ranoj mladosti Ebu Hajjan istakao se izvanrednim rezultatima u izučavanju više naučnih disciplina. Svi mu priznaju da je bio izvanredan stručnjak u svim disciplinama arapskog jezika, tefsira, hadisa i poznavanju životopisa istaknutih učenjaka, naročito onih koji su živjeli na prostorima Španije, Maroka, Alžira i Tunisa.[15] "On je neprikosnoveni prvak u poznavanju morfologije i sintakse – kojima je posvetio većinu svog života – u kojima se toliko istakao da pored njega u cijelom svijetu nije bilo potrebe nikoga spominjati u te dvije discipline."[16] Pored toga, istakao se u stilistici arapskog jezika, fikhu, usuli-fikhu, akaidu, kiraetima, pa čak i u medicini i astronomiji![17] "Ebu Hajjan – Allah mu se smilovao – temeljito je poznavao razne znanosti, ističući se, u svim predjelima u kojima je boravio u odnosu na sve ostale učenjake. U to vrijeme nije bilo nikoga ko mu je bio blizu po učenosti i temeljitom poznavanju različitih znanosti."[18] Iz njegovih djela, a pogotovu tefsira, može se zaključiti da je dobro poznavao i druge religije, te njihove svete knjige, naročito Tevrat, Zebur i Indžil.[19]

Mnogi učenjaci, bilo da su živjeli u njegovo vrijeme i imali priliku lično ga upoznati ili da su ga upoznali preko njegovih brojnih pisanih djela, izrekli su brojne riječi pohvale za njega. Tako npr. čuveni Davudi u svom djelu *Tabekatul-mufessirin* za njega kaže da je "u svoje vrijeme bio najistaknutiji poznavalac sintakse arapskog jezika, tefsira, hadisa, kiraeta, historije i književnosti."[20] Ibn Hadžer el-Askalani, jedan od najistaknutijih stručnjaka hadiskih znanosti uopće, za njega kaže da je, u svoje vrijeme, bio najbolji poznavalac hadisa i arapskog jezika, te da

---

[14] Predgovor Ebu Hajjanovom tefsiru, str. 33-35.

[15] Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an,* str. 368.

[16] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 317.

[17] Predgovor Ebu Hajjanovom tefsiru, str. 38, 39.

[18] Isto, str. 38.

[19] Isto, str. 39.

[20] Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman er-Rumi, *Usulut-tefsiri ve menahidžuhu*, str. 155, 156.

mu u tim disciplinama niko nije bio ni blizu![21] Čuveni Zehebi kaže: "Pored izvanrednih zasluga u arapskom jeziku, on se istakao i u fikhu, hadisu i kiraetima. Napisao je vrijedna djela iz oblasti kiraeta i sintakse arapskog jezika; on je ponos Egipćana u nauci. Pred njim su se iškolovali brojni istaknuti islamski učenjaci..."[22] Čuveni Ševkani kaže: "Istaknuti stručnjak i izvanredni poznavalac arapskog jezika i tefsira, u čemu je u svoje vrijeme nadmašio sve ostale učenjake u svim predjelima, tako da mu niko nije bio ravan u tim znanostima."[23]

Iznoseći svoje utiske o njemu, Safedi ističe: "Kada god sam ga vidio, ili je slušao druge šejhove, ili je obavljao neke dužnosti, ili je pisao, ili je čitao neko djelo. Nikada ga nisam vidio da je radio nešto drugo!"[24] Ibn Kadi Šuhbe u djelu *Tabekatuš-šafi'ijje* o njemu kaže: "On je bio hafiz hadisa, mufessir, stručnjak u sintaksi i ostalim disciplinama arapskog jezika. Svojevremeno, bio je najveći poznavalac sintakse a jedan je od najistaknutijih učenjaka svih vremena na tom planu. Bio je prvak svim mufessirima u svoje vrijeme. Napisao je mnoga čuvena djela, koja su se raširila i na Istok i na Zapad."[25] Hvaleći njegove pozitivne osobine, Edfevi kaže da je bio pouzdan i povjerljiv, učenjak na koga se drugi pozivaju, "ispravnog vjerovanja – bez primjesa filozofskih novotarija i mu'tezilijskih stavova... Bio je izuzetno skrušen i mnogo je plakao učeći Kur'an."[26]

Učenici

Pored toga što je, prema riječima mnogih, još za svog života stekao slavu prvaka svog vremena u mnogim islamskih znanostima, Ebu Hajjan je uspio izvesti generaciju učenika od kojih su mnogi još za njegova života, postali istaknuti učenjaci i šejhovi.[27] Zaista je izuzetno veliki broj njegovih učenika koji su poslije postali istaknuti islamski učenjaci, tako da čuveni Ibnus-Subki ističe "da je većina islamskih

[21] Predgovor Ebu Hajjanovom Tefsiru, str. 45.
[22] Isto, str. 45.
[23] Isto, str. 45.
[24] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 317.
[25] Predgovor Ebu Hajjanovom Tefsiru, str. 45.
[26] Isto, str. 45.
[27] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 317.

učenjaka tog vremena stjecala znanje i obrazovala se pred njim!"[28] Nije onda čudno to što se npr. u predgovoru njegovom tefsiru navode imena i kratke biografije pedeset islamskih učenjaka koji su bili njegovi učenici, s tim što se ukazuje na činjenicu da to nije konačna cifra, nego samo jedan dio njegovih učenika.[29] Među njima bi naročito trebalo istaći slijedeće:

1. *Ali ibn Abdulkafi ibn Ali es-Subki Tekijjuddin* – istaknuti učenjak u šafijskom fikhu, tefsiru, hadisu, usuli-fikhu, arapskom jeziku, kiraetima itd. Neki ga zovu i Šejhul-islamom. Autor je oko stotinu pedeset, što dužih što kraćih djela.

2. *Ahmed ibn Ali ibn Abdulkafi Behauddin* – sin prethodno navedenog Alija, posebno se istakao u disciplinama arapskog jezika, autor je brojnih djela.

3. *Muhammed ibn Abdulberr ibn Jahja Behauddin ebul-Beka' es-Subki* – istaknuti stručnjak u šafijskom fikhu i arapskom jeziku, i njega mnogi nazivaju počasnom titulom: Šejhul-islam.

4. *Ahmed ibn Jusuf ibn Abduddaim el-Halebi Šihabuddin* – istakao se u fikhu, arapskom jeziku, kiraetima, akaidu, književnosti, napisao je tefsir i mnoga druga djela.

5. *Abdullah ibn Abdurahman ibn Abdullah el-Kureši el-Hašimi el-Ukajli Kadil-kudat Behauddin* – istakao se među egipatskim stručnjacima u fikhu i arapskom jeziku.

6. *Muhammed ibn Ahmed ibn Muhammed Ebu Abdillah et-Tilimsani* – istaknuti malikijski učenjak, posebno zaslužan u arapskom jeziku, književnosti, akaidu i fikhu.

7. *Ahmed ibn Abdulkadir ibn Ahmed ibn Mektum el-Kajsi Tadžuddin* – hanefijski učenjak, posebno se istakao u fikhu, sintaksi i ostalim disciplinama arapskog jezika.

8. *El-Hasan ibn Kasim ibn Abdullah ibn Ali el-Muradi* – egipatski učenjak, posebno se istakao u fikhu, sintaksi i ostalim disciplinama arapskog jezika, autor je brojnih djela.

---

[28] Predgovor Ebu Hajjanovom tefsiru, str. 47.
[29] Vidjeti: isto, str. 47-53.

9. *Muhammed ibn Muhammed ibn Ali el-Gumari Šemsuddin* – malikijski učenjak iz Egipta, posebno se istakao u arapskom jeziku, književnosti, kiraetima, usuli-fikhu, fikhu i tefsiru.

10. *Muhammed ibn Mahmud ibn Ahmed el-Baberti Ekmeluddin* – istaknuti hanefijski učenjak, posebno zaslužan na polju fikha i tefsira, napisao vlastiti tefsir i brojna druga djela.[30]

Ako se makar letimično baci pogled na imena njegovih istaknutih učenika, lahko se može uočiti da su bili iz raznih krajeva – mada većinom iz Egipta – te da su bili različitih fikhskih pravaca, bez obzira na to što im je Ebu Hajjan bio glavni učitelj, te što je i sam u Egiptu prihvatio i slijedio šafijski mezheb.

Djela

Ebu Hajjan je napisao veliki broj djela, od kojih je većina još za njegova života postala poznata i prihvaćena diljem islamskog svijeta, a također i nakon njegove smrti. U predgovoru njegovom tefsiru navodi se četrdeset šest djela, s tim što to opet nije konačan broj, nego samo ona koja su postala najčuvenija.[31] To su djela iz različitih naučnih disciplina, s tim što je najveći broj iz sintakse i ostalih disciplina arapskog jezika. Od njih posebno izdvajamo:

1. *El-Bahrul-muhit* – njegov čuveni tefsir,
2. *En-Nehrul-madd* – sažetak njegova tefsira, koji je sam napisao,
3. *Medžanil-asr* – životopisi istaknutih ličnosti u njegova doba, djelo kojim se i sam Ibn Hadžer el-Askalani služio pri pisanju nekih svojih djela,
4. *Tabekatu nuhatil-Endelus* – djelo o životopisima istaknutih stručnjaka za arapski jezik sa područja Španije,
5. *Zehvul-mulk fi nahvit-turk* – djelo o gramatici turskog jezika,
6. *Mentikul-hurs fi lisanil-furs* – djelo o perzijskom jeziku,[32]

[30] Isto, str. 47-49.
[31] Vidjeti: isto, str. 40-45.
[32] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 152.

7. *'Ikdul-leali fil-kiraatis-seb'il-avali* – djelo o sedam priznatih kiraeta napisano u formi stihova; za njega Zehebi kaže da je kraće i sadržajnije od poznate *Šatibijje*, ali da ipak nije naišlo na prijem na koji je naišla *Šatibijja*,[33]
8. *Er-Revdul-basim fi kiraeti Asim* – djelo o Asimovom kiraetu,
9. *En-Nafi' fi kiraeti Nafi'* – djelo o Nafi'ovom kiraetu,
10. *El-Esir fi kiraeti Ibni Kesir* – djelo o Ibn Kesirovom kiraetu,
11. *El-I'lam bi erkanil-islam* – fikhsko djelo,
12. *El-Vehhadž fi ihtisaril-Minhadž* – komentar Nevevijeva fikhskog djela,
13. *Ithaful-erib bima fil-Kur'ani minel-garib* – jezičko djelo o tumačenju manje razumljivih izraza u Kur'anu,
14. *I'rabul-Kur'an* – djelo iz oblasti sintakse kur'anskog teksta,
15. *Gajetul-ihsan fi 'ilmil-lisan* – djelo iz oblasti sintakse arapskog jezika.[34]

Ebu Hajjanov tefsir

Ebu Hajjanov tefsir *El-Bahrul-muhit* jedan je od dužih tefsira i do sada je doživio nekoliko izdanja, uglavnom u osam velikih tomova. "Taj tefsir stručnjaci smatraju prvim i najvažnijim izvorom onome ko se interesuje za jezičku analizu kur'anskih termina, jer je gramatička strana najizrazitiji aspekt njegova doprinosa tumačenju kur'anskih ajeta."[35] Iako Ebu Hajjan najviše pažnje posvećuje jezičkom tumačenju Kur'ana, ipak se može reći da on ne zapostavlja ni ostale aspekte tefsirske znanosti, kao što su: povodi objave, derogacija propisa sadržanih u kur'anskim ajetima, kiraeti, fikhski propisi, tumačenje pojedinih kur'anskih termina itd.[36] On često iznosi vlastite stavove i daje svoj originalan doprinos, što je jedan od razloga da ga stručnjaci u tefsirskim znanostima svrstavaju među istaknute dozvoljene racionalne

[33] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 318.
[34] Predgovor Ebu Hajjanovom tefsiru, str. 40-44.
[35] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 318.
[36] Isto, str. 318.

tefsire. O svom načinu tumačenja kur'anskih ajeta on u uvodu u Tefsir kaže:

"Moj metod i način izlaganja u ovom djelu ogleda se u slijedećem: Prvo sam govorio o pojedinim terminima u ajetu koji tumačim, ukazujući na pravila sintakse i ostalih disciplina arapskog jezika (...) Zatim sam tumačio dotični ajet, navodeći povod njegove objave – ako ga ima, derogaciju, vezu sa prethodnim ajetom, navodeći kiraete, kako one koji su vjerodostojni tako i one koji nisu, dajući prednost jednima nad drugima, shodno pravilima arapskog jezika. Uz to sam navodio riječi prethodnih i kasnijih islamskih učenjaka u pogledu razumijevanja tog ajeta, ukazujući na njegova i vidljiva i skrivena značenja. Svaku riječ, koliko god da je poznata, ja sam pojašnjavao, iznoseći sve tajne njene analize i detalje iz oblasti nauke o uljepšavanju (*bedi'*) i nauke o izražavanju (*bejan*). Pri tome sam se trudio da ne ponavljam ono što sam jednom već rekao o nekom kur'anskom terminu, niti o sintagmi ili ajetu koji sam već protumačio, nego sam ukazivao na mjesto na kojem sam već govorio o dotičnom terminu, sintagmi ili ajetu. (...)

Kada bih naišao na ajete u kojima su sadržani fikhski propisi, navodio sam stavove četverice imama fikha, pa i nekih drugih, ukazujući na dokaze koji se nalaze u fikshkim djelima. (...) Zatim sam proznim stilom pojašnjavao sadržaj tih ajeta. (...) Ponekad sam navodio riječi nekih sufija, kada bi one bile u vezi sa značenjem kur'anskih termina, izbjegavajući mnoge njihove riječi i značenja koja su pripisivali kur'anskim terminima. A u potpunosti sam izostavljao riječi batinijskih krivovjernika, koji su nekim kur'anskim terminima nijekali značenja koja imaju u arapskom jeziku i pripisivali im druga, izmišljena značenja, čime su činili potvoru na Allaha i na Aliju – Allah prosvijetlio njegovo lice – te na njegove potomke..."[37]

U uvodu u Tefsir, pored izlaganja metoda tumačenja Kur'ana, Ebu Hajjan govori o:

- vrijednosti i doprinosu učenjaka Španije tumačenju Kur'ana,
- svom traganju za naukom i mnogim putovanjima, te nastanjivanju u Egiptu,

[37] Uvod u Ebu Hajjanov tefsir: *El-Bahrul-muhit*, Bejrut 1993, I tom, str. 103, 104.

- znanostima koje treba poznavati onaj ko hoće da tumači Kur'an,
- uvjetima koje treba ispuniti osoba da bi bila mufessir,
- pohvali Zamahšeriju i Ibn Atijji, te njihovim tefsirima,
- vrijednosti učenja i izučavanja Kur'ana,
- poticaju na tumačenje Kur'ana,
- istaknutim mufessirima među ashabima,
- istaknutim mufessirima među tabiinima,
- načinu tumačenja Kur'ana u prvim i kasnijim generacijama, i
- definiciji tefsirske znanosti – jezički i terminološki.[38]

Budući da je Ebu Hajjan dosta pažnje u svom tefsiru posvetio jezičkoj strani, logično je da je određene stavove preuzimao od Zamahšerija i Ibn Atijje. Naime, on u uvodu u Tefsir hvali njih dvojicu i njihove tefsire i ističe ih kao posebno zaslužne u oblasti tumačenja Kur'ana, pogotovu kada je u pitanju jezička strana tumačenja. Međutim, to ga nije navelo da slijepo preuzima njihova mišljenja, nego ih je kritikovao kada god je smatrao da su zauzeli pogrešne stavove. Zbog velikog broja takvih kritika, Ebu Hajjanov učenik Ahmed ibn Abdulkadir ibn Ahmed ibn Mektum el-Kajsi Tadžuddin, skratio je njegov tefsir, navodeći skoro samo ona pitanja u kojima se Ebu Hajjan razišao sa Zamahšerijem i Ibn Atijjom. To djelo je nazvao: *Ed-Durrul-lekit minel-Bahril-muhit* (*Biseri pronađeni u el-Bahrul-muhitu*).[39] Pored toga, šejh Jahja eš-Šavi el-Magribi je napisao posebno djelo u kojem je naveo sva Ebu Hajjanova suprotstavljanja Zamahšeriju i nazvao ga: *Bejne Ebi Hajjan vez-Zamahšeri* (*Između Ebu Hajjana i Zamahšerija*).[40] Iako Ebu Hajjan hvali Zamahšerija i iznosi njegove pozitivne osobine i doprinos u tumačenju Kur'ana, on se ne ustručava otvoreno ukazati na njegove greške, prije svega kada su u pitanju discipline arapskog jezika. Uz to,

[38] Isto, str. 99-121.
[39] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 320.
[40] Isto, str. 320.

on vrlo oštro kritikuje Zamahšerija kada god je ajete protumačio na mu'tezilijski način.[41]

Kada je u pitanju navođenje stavova prethodnih mufessira i islamskih učenjaka, Ebu Hajjan ističe da se najviše koristio tefsirom svog šejha Džemaluddina Muhammeda ibn Sulejmana el-Makdisija, poznatijeg kao Ibnun-Nekiba. Taj tefsir se zove *Kitabut-tahrir vet-tahbir li akvali eimmetit-tefsir* i, prema riječima Ebu Hajjana, to je bio najveći tefsir do tada napisan – imao je oko stotinu tomova.[42]

Pored pravila arapskog jezika, Ebu Hajjan izvanredno dobro je poznavao kiraete, što je u uskoj vezi. On se koristio svakom prilikom da u svom tefsiru navede kiraete i da ih analizira i sa jezičke strane. Budući da je dostigao visok stepen u poznavanju svih disciplina arapskog jezika, nije se slijepo držao ni jedne škole u jeziku: basranske, kufanske, bagdadske ili španjolske, nego je često navodio njihove različite stavove i, na osnovu vlastitog znanja, prihvatao rješenja koja su mu izgledala najispravnija.[43] Kada je u pitanju navođenje israilijjata, može se reći da se Ebu Hajjan njima vrlo malo koristio u svom tefsiru, te da često ukazuje na njihovu neispravnost i na apsurdnost njihova prihvatanja. Takav je npr. u slučaju ajeta o Harutu i Marutu, o znaku koji je vidio Jusuf a.s, o životu Sulejmana a.s, o povodu Ejjubova iskušenja bolešću itd.[44]

Što se tiče mezheba Ebu Hajjana, djela koja govore o njegovom životopisu ukazuju na to da je on prošao kroz tri faze: bio je sljedbenik malikijskog, zatim zahirijskog i na kraju šafijskog mezheba. Naime, u Španiji je preovlađujući mezheb bio malikijski, pa je i sam Ebu Hajjan odrastao kao njegov pripadnik. Međutim, pouzdano se zna da je prihvatio zahirijski mezheb prije nego što je napustio prostor Španije. Na određenim mjestima u svojim djelima on donekle hvali i pravda zahirijski mezheb. Ipak, nakon dolaska u Egipat i upoznavanja sa šafijskim mezhebom, on ga prihvata i ostaje njegov pristalica do kraja života, prihvatajući, u najvećem broju slučajeva, rješenja tog mezheba.

[41] Isto, str. 320, 321.
[42] Isto, str. 321.
[43] Opširnije o tome vidjeti: Predgovor Ebu Hajjanovom tefsiru, str. 61-68.
[44] Isto, str. 56.

On je inače puno pisao i stihove, pa je tako napisao i jednu dužu kasidu u pohvalu imama Šafije.[45]

Glavni prigovor koji se upućuje Ebu Hajjanovom tefsiru jeste to što se u njemu preopširno obrazlaže gramatika arapskog jezika, tako da to djelo, prema nekima, "više liči na neko gramatičko djelo nego na tefsir".[46] Odnosno, tumačenje Kur'ana sa jezičkog stanovišta u njemu baca sjenu na sve ostale načine tumačenja Kur'ana.[47] Ipak, nema sumnje da je taj tefsir izuzetno vrijedan, pogotovu kada je u pitanju tumačenje Kur'ana sa jezičkog aspekta. U nekim djelima čak se navodi da ga mufesiri smatraju "prvim i najvažnijim izvorom onome ko hoće da se upozna sa jezičkom analizom kur'anskih termina".[48] Pored toga, prema mnogima, "jedan je od najboljih tefsira kada je riječ navođenja kiraeta, njihovoj analizi i opravdavanju."[49]

***

[45] Isto, str. 57.

[46] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 320.

[47] Isto, str. 321.

[48] Predgovor Ebu Hajjanovom tefsiru, str. 3.

[49] Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman er-Rumi, *Menhedžul-medresetil-endelusijje fit-tefsir*I, Rijad 1997, str. 16.

EBU SU'UD

محمد بن محمد أبو السعود

898/1493.-982/1574.

Još u ranoj mladosti Ebu Su'ud je stekao izvanredno islamsko obrazovanje, pa je predavao u više medresa, obavljao dužnost kadije u raznim mjestima, a dugo je bio i glavni muftija u Istanbulu. Iako mu je maternji jezik bio turski, te i pored toga što je boravio na prostorima turskog govornog područja, ravnopravno se koristio i arapskim i perzijskim jezikom. Na arapskom jeziku pisao je stihove koji ne zaostaju ni za najboljim stihovima arapskih pjesnika a njegov tefsir sigurno je jedan od najboljih tefsira iz oblasti stilistike i ostalih disciplina arapskog jezika. Ubraja se među najznačajnije racionalne tefsire.

Njegovo puno ime je: Muhammed ibn Muhammed ibn Mustafa el-'Imadi Ebu Su'ud.[1] Iako mu je vlastito ime Muhammed,[2] puno je poznatiji po svom nadimku: Ebu Su'ud. Prema većini njegovih biografa, rođen je 898/1493. godine,[3] - u nekim djelima se može naći i 896,[4] pa i 893. godina[5] - u blizini Istanbula (Carigrad). Odrastao je u porodici koja je znanju poklanjala izuzetnu pažnju, budući da mu je i otac Muhammed ibn Mustafa el-'Imadi, bio istaknut u poznavanju islamskih znanosti. Jedno vrijeme predavao je u više medresa, zatim je obavljao dužnost kadije u Brusi, zatim Istanbulu, pa onda osam godina kao vojni kadija u Rumeliji. Na kraju, 952. godine prihvata se dužnosti izdavanja fetvi, što je sa uspjehom radio oko trideset godina, sve do svoje smrti.[6] Umro je u mjesecu džumadel-ula 982/1574. godine u Istanbulu i ukopan je kod mezara čuvenog ashaba Ebu Ejjuba el-Ensarija.[7]

Ljubav prema nauci

Budući da se i njegov otac istakao kao stručnjak u islamskih znanostima, Ebu Su'ud je od najmlađih dana zavolio nauku i, pod nadzorom svoga oca, marljivo i brzo napredovao u raznim znanostima, naročito islamskim. Pored toga, imao je priliku da uči pred tada najčuvenijim islamskim učenjacima, jer je odrastao u Istanbulu, tadašnjem stjecištu znanja i prosvjete. Naime, on je živio u vrijeme uspona Osmanlijskog hilafeta, kada su nauka i učeni ljudi bili izuzetno cijenjeni i kada se mnogo ulagalo u nauku i obrazovanje. Još u ranoj mladosti stekao je zavidno znanje iz raznih oblasti, tako da nije čudno što je bio veoma tražen, te što je predavao u brojnim turskim medresama.[8] Šerijatsko pravo izuzetno je dobro poznavao, pa je zato

---

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VII tom, str. 59. Iako je njegov nadimak *Ebus-Su'ud*, opredijelili smo se da ga pišemo kao *Ebu Su'ud*, radi lakšeg izgovora na našem jeziku.

[2] Mehmed Handžić navodi da mu je bilo ime Ahmed, međutim, u većini djela gdje se navodi njegova biografija, stoji da mu je bilo ime Muhammed.

[3] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 59.

[4] Ahmed ibn Muhammed el-Edinrevi, *Tabekatul-mufessirin*, Medina 1997, str. 398.

[5] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 345.

[6] Isto, I tom, str. 345, 346.

[7] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 59.

[8] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 345.

postavljan za kadiju u nekoliko mjesta, što je sa uspjehom dugo godina obavljao.

Pošto se nadaleko čulo za njegovu učenost i sposobnost, 952. godine biva postavljen za vrhovnog muftiju. Ta dužnost prije njega nije obavljana na zadovoljavajući način, pa su njegovi prethodnici bili često smjenjivani. Međutim, svojim briljantnim znanjem i marljivim radom on je uspješno obavljao tu dužnost sve do smrti, punih trideset godina. Tu je pokazao fascinantno poznavanje fikha i ostalih islamskih znanosti, te zadivljujuću vještinu i brzinu u izdavanju fetvi, što svjedoče njegovi brojni biografi, a što mu je dodatno povećalo ugled i poštivanje. Tako se npr. navodi da je više puta u toku samo jednog dana napisao odgovore na fikhska pitanja, tj. izdao fetve, na oko hiljadu listića, i to na arapskom, turskom ili perzijskom jeziku – zavisno od toga na kojem je jeziku bilo napisano pitanje![9] Imao je običaj fetvu pisati na istom papiru na kojem je bilo napisano pitanje, tako što bi odgovor stilski potpuno uskladio sa pitanjem. Naime, ako bi pitanje bilo u stihu i odgovor bi bio u stihu, sa potpuno istom rimom! Ako bi pitanje bilo u obliku rimovane proze i odgovor bi bio u istom obliku, sa istom rimom i istim brojem slogova! Dr. Husejn ez-Zehebi kaže da ga je to zainteresovalo, da je provjeravao tu stvar i ustanovio da je to tačno.[10] Dodatnu težinu tome daje podatak da mu je maternji jezik bio osmanski (turski), te da se nije školovao u arapskom svijetu.

Normalno je da je za takvo nešto bilo potrebno imati izuzetno obrazovanje, vještinu i dar pjesništva. On ga je, nesumnjivo, imao, tako da neki među glavnim njegovim karakteristikama, navode i to da je bio pjesnik.[11] O tom njegovom daru i vještini Mehmed Handžić kaže: "Iako nearap koji nikada nije imao priliku da živi među rječitim Arapima, ipak je Ebu Su'ud znao pjevati i lijepe pjesme arapskim jezikom, koje ne zaostaju iza pjesama rođenih Arapa. Njegova najpoznatija pjesma je 'Mimijja'."[12] Postao je toliko učen i čuven da mu ravnog nije bilo među tadašnjim islamskim učenjacima, što svjedoče mnogi. Tako ga neki njegovi biografi nazivaju npr. "sultanom svih

---

[9] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 59.

[10] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 346.

[11] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 59.

[12] Handžić Mehmed, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 61.

mufessira" i "muftijom svih ljudi".[13] Sam Handžić za njega kaže da je bio "jedan od najpoznatijih osmanlijskih učenjaka",[14] a dr. Zehebi kaže da ne misli da je pretjerao jedan njegov poštovalac, kada ga je, nakon smrti, u stihu oplakivao: "Stvarno znanje bijaše kod tebe, a znanje ostalih ljudi je poput fatamorgane!"[15]

Kao takav učenjak bio je poštovan i cijenjen i kod samih sultana, naročito kod Sulejmana Prvog Zakonodavca, kojeg mnogi smatraju najvećim osmanlijskim sultanom.[16] Neki navode da je Ebu Su'ud napisao svoj tefsir na zahtjev sultana Sulejmana lično.[17] On ga je 973. godine napisao do kraja sure *Sad*, pa pošto ga zbog obaveza nije mogao dovršiti, u toj formi ga je poslao sultanu Sulejmanu Prvom. On ga je sa divljenjem prihvatio, iščitao i nagradio Ebu Su'uda dodatnom plaćom od 500 srebrenjaka (dirhema) dnevno. Kada je Ebu Su'ud, nakon godinu dana, konačno uspio dovršiti svoj tefsir, ponovo ga je poslao sultanu, u integralnom obliku, pa ga je on opet dodatno nagradio.[18] U uvodu tefsira on ističe da ga posvećuje tom velikom sultanu i izriče za njega najljepše riječi pohvale.[19] Doduše, ponegdje se mogu naći i riječi kritike za njegov blizak odnos i navodno dodvoravanje sultanu.[20]

Djela

Zbog brojnih obaveza (podučavanje, sudstvo, izdavanje fetvi i učestvovanje u vojnim pohodima), on nije stigao napisati puno djela. Ipak, koristio je pauze između obaveza, tako da je napisao nekoliko zapaženih djela. Najpoznatija su:

1. *Iršadul-'aklis-selim ila mezajel-Kitabil-kerim* – njegov čuveni tefsir,

[13] Ahmed ibn Muhammed el-Edirnevi, nav. djelo, str. 398.

[14] Isto.

[15] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 346.

[16] Vladao 926-974 (1520-1566) godine. (Korkut Besim, *Istorija islama*, Sarajevo 1935, str. 138, 139.)

[17] Handžić Mehmed, nav. djelo, str. 61.

[18] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 347.

[19] Muhammed ibn Muhammed el-Imadi Ebu Su'ud, *Iršadul-'aklis-selim ila mezajel-Kitabil-kerim*, Bejrut, bez god. izd, I dio, str. 4.

[20] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 59.

2. *Tuhfetut-tullab* – o načinu vođenja rasprave,
3. *Risale fil-meshi 'alel-huffejn* – o meshu po mestvama,
4. *Risale fi mesa'ilil-vukuf* – o pitanju vakufa,
5. *Risale fi tesdžilil-evkaf* – također o vakufu,
6. *Kissatu Harute ve Marut* – kazivanje o Harutu i Marutu,[21]
7. *Hašije 'alel-inaje minel-Hidaje* – djelimičan komentar na djelo *El-Hidaje*.[22]
8. *Me'akidun-nezar* – komentar Zamahšerijeva tefsira zaključno sa surom El-Feth,[23]

Tefsir

Ebu Su'udov tefsir *Iršadul-'aklis-selim ila mezajel-Kitabil-kerim* (*Usmjeravanje zdravog razuma odlikama Časnog Kur'ana*) ubraja se među istaknute racionalne tefsire. Imajući u vidu njegove odlike, mnogi za njegov komentar Kur'ana kažu da je najbolji tefsir te vrste.[24] Naime, njegov tefsir pisan je izuzetno lijepim stilom i preciznim izrazima, pri čemu je posebnu pažnju obraćao na stilistiku i rječitost Kur'ana, u čemu mu, prema ocjenama mnogih, nije bilo ravna.[25] Autor djela *El-'Ikdul-menzum fi zikri efadilir-rum*, hvaleći Ebu Su'uda i njegov tefsir, između ostalog, kaže: "Za ono što je on naveo u svom djelu potrebno je nekoliko života i za te stvari mnogi nisu ni čuli."[26] Autor djela *El-Feva'idul-behijje fi teradžimil-hanefijje* o njegovom tefsiru kaže: "Pročitao sam njegov komentar i okoristio se njime, jer je to dobar tefsir. Nije dugačak i dosadan a ni kratak i bezvrijedan. U njemu ima mnogo lijepih detalja, pouka, korisnih stvari i savjeta."[27] A autor djela *Kešfuz-zunun* za njegov tefsir je rekao: "Pronio se glas o tom tefsiru i omasovilo se njegovo prepisivanje u svim krajevima. Istaknuti stručnjaci su ga izuzetno dobro prihvatili zato što je lijepim stilom i

---

[21] Isto.
[22] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 346.
[23] Ahmed ibn Muhammed el-Edirnevi, nav. djelo, str. 399.
[24] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 347.
[25] Isto.
[26] Isto.
[27] Isto.

vjerodostojnim riječima napisan, tako da su njegova autora počeli zvati: 'Najrječitiji mufessir'. A dobro je poznata činjenica da nakon Zamahšerijeva i Bejdavijeva tefsira, ni jedan drugi tefsir nije tako dobro prihvaćen i poznat."[28]

Kao što je već rečeno, zbog velikih obaveza na raznim poslovima, Ebu Su'ud svoj tefsir nije napisao odjednom, nego je to uradio u dva navrata, sa određenom pauzom. U uvodu u svoj tefsir on hvali napore prethodnih generacija mufessira, koji su objašnjavali kur'anske ajete i otkrivali skrivena značenja kur'anskih riječi, te na taj način pomagali ljudima da žive ispravno i zasluže dobro i ovog i onog svijeta. Pri tome on ističe posebno dva tefsira: Zamahšerijev *El-Keššaf* i Bejdavijev *Envarut-tenzil ve esrarut-te'vil*, ističući ih kao najkorisnije tefsire u tom pogledu, te nastavlja: "Unazad mnogo dana i godina i u toku dugog perioda vremena, tokom čitanja i istraživanja ta dva djela, stalno, i danju i noću, javljala mi se misao da lijepo nanižem njihove bisere i precizno i skladno rasporedim njihove dragulje, te da na to sve dodam najvrednije drago kamenje i najljepše ruže na koje naiđem u dubinama ostalih najcjenjenijih pisanih djela, te da tako nanižem izvanrednu nisku bisera i dragulja, na izvanredno lijep način – onako kako to i dolikuje veličini Objave i kako zahtijeva njen neponovljivi sklad i raspored..."[29] Samo iz tog citata uočljiva je njegova izvanredna rječitost i veliki fond riječi kojim je raspolagao u arapskom jeziku, tako da se treba dosta potruditi da bi se razumjeli svi njegovi izrazi. Ako se na to doda i podatak da je taj uvod napisao složenom rimovanom prozom, onda se donekle može steći utisak o njegovoj sposobnosti izražavanja i ljepoti njegova djela.

Uglavnom, i iz samog uvoda jasno je da se on pri pisanju svog tefsira najviše služio Zamahšerijevim i Bejdavijevim tefsirom, te djelima još nekih mufessira koji su mu prethodili. Kada je govor o njegovom preuzimanju nekih dijelova iz Keššafa, treba naglasiti da je to logično, budući da je posebnu pažnju posvećivao stilistici i ljepoti kur'anskog izraza, ali isto tako da je izostavljao Zamahšerijeve i'tizalske stavove, jer je bio klasični islamski učenjak ehlisunnetskog pravca. Samo ponekad ih je navodio, ali sa namjerom da ukaže na njihovu

[28] Mustafa ibn Abdullah el-Kustantini er-Rumi, *Kešfuz-zunun 'an esamel-kutubi vel-funun*, I tom, str. 65.

[29] Ebu Su'ud, *Iršadul-'aklis-selim ila mezajel-Kitabil-kerim*, str. 4, 5.

neispravnost.[30] Ono što se Ebu Su'udu može prigovoriti jeste to što se poveo za Zamahšerijem i Bejdavijem, pa je na kraju sura navodio hadise o njihovoj vrijednosti i o velikoj nagradi koju će dobiti onaj ko ih uči, iako su hadiski stručnjaci većinu tih hadisa ocijenili nepouzdanim ili patvorenim.[31]

Okrenutost stilistici i vezama između ajeta

Jedna od glavnih karakteristika njegova tefsira jeste to što posebnu pažnju pridaje stilistici kur'anskog teksta, nastojeći uočiti momente koji ukazuju na nadnaravnost i vanrednu ljepotu njegova stila. U tom smislu, naročito je obraćao pažnju na: početak i kraj izraza, konciznost i opširnost, spominjanje određenih izraza prije ili kasnije u odnosu na njihovo uobičajeno mjesto, umetanje određenih dijelova teksta, itd. Uz to, on je pokušavao otkriti skrivena značenja i ukazati na precizne detalje i momente koji se nalaze u kur'anskim izrazima, što mogu uočiti samo oni koji su izvanredno dobro upućeni u sve discipline arapskog jezika a naročito stilistiku. Dr. Zehebi za njega kaže da je on, baš u tom pogledu, možda najistaknutiji i najzaslužniji od svih mufessira.[32]

Uz to je vezana i druga karakteristika njegova tefsira: puno pažnje on je posvećivao vezi između ajeta (el-munasebe), koja nerijetko nije vidljiva na prvi pogled.[33] Ta karakteristika može biti vrlo važna, jer se na taj način uočava izvanredan sklad i raspored ajeta, te se otkrivaju razlozi navođenja određenih ajeta jednih iza drugih. Isto tako, na taj način se uočava veza između tematskih cjelina u jednoj suri, koje, na prvi pogled, mogu izgledati nepovezane i raštrkane. Slično je i sa samim redoslijedom i rasporedom sura u Kur'anu. On donekle obrađuje i pitanja kiraeta, odnosno različitih načina učenja pojedinih riječi u Kur'anu. Pri tome ne ulazi u sve detalje, kao što to rade neki mufessiri, nego ih navodi umjereno, onoliko koliko je potrebno da pojasni značenje određene riječi ili izraza.[34] Uz to, kao vrstan poznavalac svih disciplina arapskog jezika, on sa stanovišta

[30] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 349.
[31] Isto.
[32] Isto, str. 349, 350.
[33] Isto, str. 350.
[34] Isto.

gramatike analizira dijelove ajeta koji se mogu protumačiti na različite načine, navodeći te načine a onda dajući prednost jednom od njih i navodeći dokaz da je taj način najispravniji.[35]

Fikhska pitanja i israilijjati

Iako je bio izvanredan stručnjak u fikhu, Ebu Su'ud u svom tefsiru nije detaljno obrađivao fikhska pitanja. Naprotiv, on ih je rijetko spominjao, pri čemu bi samo navodio stavove mezheba, bez ulaženja u raspravu među mezhebima i navođenja dokaza za svaki od njih posebno.[36] Tako npr. prilikom tumačenja riječi Uzvišenog: "Allah vas neće kazniti ako se nenamjerno zakunete, ali će vas kazniti ako pod zakletvom nešto namjerno učinite...",[37] on kaže: "O ovom pitanju postoji više stavova. Prema našem mezhebu, tu se radi o slučaju kada se čovjek zakune u pogledu nečega, misleći da je to zaista tako, pa se poslije pokaže da to nije bilo tačno – dakle, on time nije imao namjeru slagati. A prema Šafiji – Allah mu se smilovao – tu se radi o uobičajenom izrazu kod Arapa: 'Ne, Allaha mi!', čime oni žele potvrditi svoje riječi, bez stvarne namjere da se zakunu." Zatim on dodaje da je ispravnije prvo, tj. mišljenje učenjaka hanefijskog mezheba i ukratko ga objašnjava.[38]

U svom tefsiru Ebu Su'ud malo je navodio israilijjate, tj. predaje od jevreja i kršćana. Prilikom njihova navođenja, on kaže: "Prenosi se..." (*ruvije*), ili: "Priča se..." (*kile*), ne objašnjavajući njihov stepen vjerodostojnosti, ali i sam takav postupak govori o tome da je na taj način ukazivao na njihovu slabost.[39] Tako npr. prilikom tumačenja riječi kraljice Belkise, koje su navedene u Kur'anu: "Poslat ću im jedan dar i vidjet ću sa čime će se izaslanici vratiti."[40], on navodi predaju od jevreja, na čijem početku kaže: "Prenosi se..." (*Ruvije...*). Zatim navodi tu predaju, u kojoj stoji da je ona poslala Sulejmanu, a.s, hiljadu mladića obučenih u žensku odjeću i hiljadu djevojaka obučenih u

[35] Isto, str. 352.
[36] Isto, str. 351.
[37] *El-Bekare*, 225.
[38] Ebu Su'ud, *Iršadul-'aklis-selim...*, I dio, str. 224.
[39] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 350.
[40] *En-Neml*, 35.

mušku odjeću, kao i druge neobične i čudne stvari – a nije posebno ukazao na slabost i nevjerodostojnost te predaje.[41]

Pored toga, ono što također neki učenjaci prigovaraju Ebu Su'udu jeste navođenje predaja u nekim slučajevima od ljudi koji su poznati po laži, kao što su npr. predaje Kelbija od Ebu Saliha. Naime, Sujuti u svom tefsiru navodi slučaj Kelbija, kojeg su neki optužili za izmišljanje predaja, pa je on, kada se ozbiljno razbolio, priznao tu stvar, slijedećim riječima: "Sve što sam vam prenio od Ebu Saliha jeste laž!"[42] Tako npr. nakon tumačenja riječi Uzvišenog: "Stanovnici Sabe su imali dokaz u mjestu u kom su živjeli: vrtove, zdesna i slijeva...",[43] Ebus-Su'ud navodi takvu predaju: "Ono što se desilo sa njima, shodno onom što je Kelbi prenio od Saliha, jeste: ..."[44] Doduše, nakon navođenja takvih predaja, Ebus-Su'ud kaže: "A Uzvišeni Allah najbolje zna", što aludira na to da i on sam sumnja u njihovu vjerodostojnost.[45]

Komentari i završna riječ

Interesantno je da taj tefsir nije doživio puno komentara. Razlog tome, vjerovatno, leži u činjenici što je on srednje veličine, tako da nije ni bilo velike potrebe da se komentariše, kao što je to slučaj sa manjim tefsirima. U svakom slučaju, u literaturi se navode dva djelimična komentara na taj tefsir:

1. Komentar šejha Ahmeda er-Rumija el-Akhisarija (umro 1041. h. god.), kojim su obuhvaćene sure od Er-Rum do Ed-Duhan.

2. Komentar šejha Redijjuddina ibn Jusufa el-Kudsija, kojim je prokomentarisana otprilike polovina Ebu Su'udova tefsira. On je tu najviše poredio stavove Zamahšerija, Bejdavija i Ebu Su'uda, te pomoću dokaza pokušavao presuditi čiji je stav najispravniji.[46]

Na kraju, može se reći da je Ebus-Su'udov tefsir izuzetno značajno i cijenjeno djelo. Ubraja se među najistaknutije racionalne

---

[41] Ebu Su'ud, *Iršadul-'aklis-selim...*, VI dio, str. 284, 285.
[42] Dželaluddin es-Sujuti, *Ed-Durul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*, VIII tom, str. 700.
[43] *Sebe'*, 15-19.
[44] Ebu Su'ud, *Iršadul-'aklis-selim...*, VII dio, str. 129, 130.
[45] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 351.
[46] Mustafa ibn Abdullah el-Kustantini er-Rumi, *Kešfuz-zunun...*, I tom, str. 65.

tefsire. Iako je dosta stvari u tom tefsiru preuzeto iz prethodnih djela, ipak je to sve izloženo na posebno interesantan način i ne manjka ni riječi i stavova samog Ebu-Su'uda. Uz mnogobrojne, zaslužene pohvale tom djelu, ipak treba reći da su mu upućene i određene zamjerke, ali ih nema mnogo. Puno puta je prepisivan i štampan a koristili su ga i danas ga koriste brojni islamski učenjaci, tako da je zastupljen diljem islamskog svijeta. Po veličini, ubrajaju se među tefsire srednje veličine a štampan je najčešće u pet i devet tomova. Sumirajući govor o njemu, dr. Zehebi kaže: "Ukratko, to je djelo krajnje preciznog stila i u njemu nema stvari koje nemaju veze sa tefsirom, niti pretjerivanja pri navođenju detalja o nekim znanstvenim temama. Ono je značajan naučni izvor na koji su se oslanjali mnogi mufessiri koji su živjeli poslije..."[47]

***

[47] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 352.

B) OPĆI ANALITIČKI TEFSIR

التفسير التحليلي

NASIRUDDIN EL-BEJDAVI

ناصر الدين البيضاوي

--/-- -685/1286.

Bejdavi se istakao u više naučnih disciplina, naročito u fikhu, tefsiru, hadisu, usuli-fikhu, ilmul-kelamu, gramatici arapskog jezika, historiji i logici. Iako mu je maternji jezik bio perzijski, skoro sva svoja djela napisao je na arapskom jeziku. I pored toga što je koncizan, njegov tefsir jedan je od najistaknutijih i najviše korištenih racionalnih tefsira. Pri pisanju tefsira najviše se koristio Zamahšerijevim i Razijevim tefsirom. Bio je šafijskog mezheba u fikhu a eš'arijskog pravca u akaidu.

Njegovo puno ime je: Abdullah ibn Umer ibn Muhammed ibn Ali Ebu Se'id ev Ebul-Hajr Nasiruddin el-Bejdavi eš-Širazi.[1] Rođen je u mjestu El-Bejda' u blizini Širaza (Perzija), ali nije poznato koje godine. Rođen je u porodici koja je generacijama njegovala izučavanje islamskih znanosti, tako da je prva znanja stekao od svoga oca Umera, koji je također bio stručan u vjerskim znanostima. Istakao se u raznim znanostima, posebno islamskim. U fikhu je bio šafijskog mezheba a u akaidu je slijedio eš'arijski pravac. Zastupao je i branio ehlisunnetske stavove. Naime, u njegovo vrijeme u pokrajini Fars većina stanovnika bili su sunnije (šafije i hanefije), a bilo je i nešto šiija. Među njima nisu bili dobri odnosi, tako da ne čudi to što je Bejdavi oštro kritikovao šiije i mu'tezilije.[2] Bio je izuzetno učen, pobožan i poštovan. Njegov otac dugo godina obavljao je dužnost glavnog kadije za cijelu pokrajinu Fars, sa sjedištem u glavnom gradu Širazu. Nakon njegove smrti, 673. godine po Hidžri, Bejdavi preuzima tu dužnost, obavljajući je više godina.[3] Poslije se preselio u Tibriz, gdje je i umro, 685/1286. godine.[4] Neki učenjaci navode da je umro 691. godine po Hidžri.[5]

Bejdavi kao učenjak

Bejdavi se istakao u više disciplina: fikhu, tefsiru, hadisu, usuli-fikhu, ilmul-kelamu, gramatici arapskog jezika, historiji i logici. Zbog svestranog obrazovanja mnogi ga nazivaju: *'allameh*, što bi se moglo prevesti kao: enciklopedista. Pored toga, mnogi ga nazivaju i *El-Kadi*, što znači: kadija, zbog dugogodišnjeg obavljanja kadijske funkcije. Budući da je njegova nadležnost kao kadije bila cijela pokrajina, može se zaključiti da je bio izuzetno učen i sposoban, jer za takav položaj u to vrijeme traženi su i postavljani samo najučeniji. Zbog svojih velikih zasluga na polju islamskih zanosti gotovo redovno daju mu i nadimak *Nasiruddin*, što znači: pomagač islama. Po tom nadimku toliko je poznat da se on češće koristi nego njegovo vlastito ime: Abdullah.

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, IV tom, str. 110.

[2] Lutpi Ibrahim, *Život i djela El-Bejdavija*, članak u djelu: *Kur'an u savremenom dobu*, priredio: Enes Karić, Sarajevo 1997, I tom, str. 200, 201.

[3] Isto, str. 202.

[4] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 110.

[5] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 297.

Mnogi kasniji islamski učenjaci pohvalno su se izražavali o njegovoj učenosti i pobožnosti. Tako npr. čuveni Subki za njega kaže: "On je bio istaknuti islamski učenjak, izrazito oštrouman, čestit i pobožan."[6] Ibn Kadi Šuhbe o njemu kaže: "On je autor brojnih djela, bio je najistaknutiji učenjak i autoritet Azerbejdžana.[7] A Ibn Hubejb o njegovim djelima kaže: "Svi islamski učenjaci pohvalno se izražavaju o njegovim djelima. Da nije ništa drugo napisao do svog *Minhadža* bilo bi mu dovoljno!"[8] Dakle, samo jedno njegovo djelo, prema riječima Ibn Hubejba, dovoljno bi bilo da bude istaknut među ostalim učenjacima, a dovoljno govori činjenica da se i danas koriste mnoga njegova djela.

Mehmed Handžić, ukazujući na Bejdavijevu učenost, navodi jedan događaj iz njegova života: "Priča se da je Bejdavija, iako je bio vrlo učen, ostao dugo vremena zapostavljen i nepoznat. Jedanput se uputi u Tibriz radi nekih svojih poslova i baš kada je bio u Tibrizu, neki tamošnji odličnjak bijaše sakupio veliki broj učenjaka da u njegovoj prisutnosti raspravljaju o naučnim pitanjima. Na tom sastanku bio je jedan od učenih ljudi iznio jedno teško pitanje i tražio od prisutnih da ga samo razglobe, jer je bio uvjeren da niko na to pitanje ne može odgovoriti. Kada zbilja niko nije mogao tog pitanja ni razglobiti, a kamoli na njega odgovoriti, ustane Bejdavija koji je tu slučajno bio i u pozadini sjedio, te lijepo to pitanje razglobi i na njega odgovori. Vezir veseo odredi mjesto Bejdaviji u pročelju, nagradi ga i pošto je zapitao radi čega je došao, udovolji njegovoj želji. Od tog vremena Bejdavija uživaše među učenima vrlo lijep glas."[9] Prema drugoj verziji tog događaja, Bejdavi je nakon odgovora na pitanje postavio kontra pitanje učenjaku koji je prvo pitanje postavio, ali on nije znao na njega odgovoriti. To još više govori o njegovoj velikoj učenosti.[10]

---

[6] Isto, str. 297.
[7] Isto, str. 297.
[8] Isto, str. 297.
[9] Mehmed Handžić, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 56.
[10] Lutpi Ibrahim, *Život i djela El-Bejdavija*... str. 203.

Bejdavijeva djela

Kao svestrano obrazovan učenjak, Bejdavi je pisao djela iz raznih oblasti, tako da se vodi kao autor brojnih djela. Pisao je, uglavnom, na arapskom jeziku, a na svom maternjem, perzijskom jeziku, napisao je samo jedno historijsko djelo. Znatan dio tih djela štampan je i doživio je nekoliko izdanja, a neka se i danas štampaju. To ukazuje na njihov kvalitet i važnost, te na potrebu i današnjih učenjaka da se obraćaju na njegova djela.

Kao najistaknutija mogu se navesti njegova slijedeća djela:

1. *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili* – čuveni komentar Kur'ana.
2. *El-Minhadžu* – veoma cijenjeno djelo iz oblasti usuli-fikha. Više učenjaka ga je komentarisalo, pa čak i sam Bejdavi.
3. *El-Gajetul-kusva fi dirajetil-fetva* – fikhsko djelo šafijskog mezheba.
4. *Šerhul-muntehab.*
5. *El-Kafije* – djelo iz oblasti logike.
6. *Et-Tavali'* – djelo iz oblasti ilmul-kelama.[11]
7. *Lubbul-lubab fi 'ilmil-i'rab* – jezičko djelo.
8. *Risale fi mevdu'atil-'ulumi ve te'arifiha* – djelo u rukopisu.
9. *Nizamut-tevarih* – historijsko djelo, pisano na perzijskom jeziku.[12]
10. *Muntehel-muna* – djelo u rukopisu.
11. *Šerhut-Tenbih.*
12. *Šerhul-Mahsul* – komentar Razijeva djela.
13. *Mirsadul-efham fi mebadi'il-ahkam.*[13]

[11] Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, XIII dio, str. 344
[12] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, IV tom, str. 110.
[13] Lutpi Ibrahim, *Život i djela El-Bejdavija*... str. 206.

Bejdavijev tefsir

Njegov tefsir *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili* (*Svjetla Objave i tajne njenog tumačenja*) srednje je veličine i ubraja se u racionalne tefsire. U samom uvodu u tefsir, nakon zahvale Uzvišenom Allahu i salavata na Poslanika, s.a.v.s, Bejdavi hvali tefsir kao znanost, ističući da je on najvrednija i najcjenjenija znanost, te da je ona temelj svim ostalim islamskim znanostima. Zatim tvrdi da se tefsirom smije baviti samo onaj ko je dobro upućen u sve islamske znanosti, te sve discipline arapskog jezika i književnosti. Nakon toga, on iznosi da je podugo ražmišljao o tome da napiše tefsir i da je, na kraju, nakon klanjanja istihare namaza, odlučio da to i učini. O tom tefsiru on u uvodu kaže: "On će sadržavati najodabranije riječi koje su do mene doprle od istaknutih ashaba, najučenijih tabiina i ostalih pobožnih prethodnika. U njemu će također biti divni zaključci i izvanredne pouke, do kojih smo došli ja i još neki vrijedni učenjaci iz kasnijih generacija..."[14] A na samom kraju tefsira, označavajući da je završen, on kaže: "Ovo djelo sadrži rijetke pouke umnih ljudi, te siže riječi najistaknutijih islamskih učenjaka i probrana mišljenja velikana ummeta o tumačenju Kur'ana, utvrđivanju njegovih značenja, otkrivanju značenja težih termina i nadnaravnosti njegova stila – sve to na sažet i koncizan način, koji ništa ne remeti i u kojem nema pogrešnih pravaca."[15]

Te riječi prilično dobro ocrtavaju karakteristike njegova tefsira, koji se odlikuje konciznim ali i jasnim i preciznim stilom, tako da se neke stvari mogu shvatiti tek kada se sa pažnjom i razmišljanjem čita. Mnogi hvale njegov stil, jer sažetim riječima govori mnogo, tako da ga u nekim detaljima mogu razumjeti samo dobro upućeni u tefsirsku nauku.[16] Kao što je i sam rekao, on navodi stavove istaknutih islamskih učenjaka, počevši od ashaba, pa sve do učenjaka svog vremena. Međutim, treba navesti da je on ipak najviše koristio dva tefsira: Zamahšerijev i Razijev. Na tu činjenicu ukazuju svi koji pišu o njegovom tefsiru.[17] Naime, dosta građe uzeo je iz Zamahšerijeva tefsira, s tim što ga je pokušao očistiti od mu'tezilijskih stavova. On je znao za vrijednost *Keššafa*, pa je dosta pozitivnih stvari iz tog djela

---

[14] Nasiruddin Ebu Se'id Abdullah ibn Umer el-Bejdavi, *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili*, Bejrut 1988, I tom, str. 3.

[15] Isto, II tom, str. 635.

[16] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 298.

[17] Vidjeti npr: Isto, str. 297, 298.

uvrstio u svoj tefsir, ne navodeći stavove mu'tezilija, koji su od strane ehlisunnetskih učenjaka ocijenjeni kao pogrešni, ili ih navodi da bi ih mogao odgovarajućom argumentacijom pobiti. Opći je zaključak da je u dobroj mjeri u tome i uspio.

Uz to, on na nekim mjestima otvoreno govori protiv Zamahšerijevih mu'tezilijskih stavova i pobija ih. Tako npr. "Zamahšerijev koncept *ihbata* i *tekfira*, to jest da će dobra djela biti poništena smrtnim grijesima i nevjerovanjem, te da je Bog obavezan da oprosti onda kad se čovjek ustručava od činjenja smrtnih grijeha, izložen je El-Bejdavijevom napadu jer El-Bejdavi smatra da se koncept *ihbata* treba primijeniti samo na čovjeka kad je on u stanju nevjere, dok za *tekfir* El-Bejdavi smatra da nije nužno da Bog oprosti čovjeku koji se ustručava činjenja smrtnih grijeha, jer opraštanje je, u cjelini ovisno o Božijoj volji."[18] To se da jasno vidjeti iz Bejdavijeva tumačenja trideset prvog ajeta sure *En-Nisa'*, sedmog ajeta sure *El-Ankebut* i dvadeset petog ajeta sure *Alu 'Imran*. Pored toga, očito je da se pri pisanju svog tefsira koristio i Razijevim *Mefatihul-gajbom*, jer pri tumačenju ajeta koji govore o kosmosu i nebeskim tijelima, navodi komentare koji se mogu ocijeniti kao utjecaj i sažetak Razijevih komentara. Takav je npr. slučaj kod tumačenja desetog ajeta sure *Es-Saffat*, u kojem se spominje izraz "šihab".[19]

Uz ta dva tefsira, moglo bi se još reći da je Bejdavi donekle koristio i treći, tefsir Ragiba el-Isfahanija. Ta tri autora bitno su utjecala na njegovo djelo, ali sigurno je da se on koristio i ostalim tefsirskim djelima.[20] Ipak, on je donekle i originalan, budući da navodi i svoje stavove i zaključke do kojih je došao vlastitim trudom, na osnovu znanja koji je posjedovao. Zbog korištenja Zamahšerijevim i Razijevim tefsirom, koji su ocijenjeni kao racionalistički, te zbog donošenja vlastitih stavova, Bejdavijev tefsir ubraja se u racionalne tefsire. Međutim, zbog svih njegovih pozitivnih karakteristika, on se svrstava u grupu dozvoljenih i poželjnih racionalnih tefsira, što je navelo mnoge učenjake širom islamskog svijeta da ga sve do ovih dana izučavaju i njime se koriste. Takav slučaj bio je i sa učenjacima naših krajeva, jer je Bejdavijev tefsir na našim prostorima bio jedan od najrašireniji i

[18] Lutpi Ibrahim, *Pojam ihbata i tekfira*, str. 213.
[19] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 300.
[20] Isto, str. 298.

najviše korištenih tefsira. Ono što doprinosi njegovoj vrijednosti jeste i činjenica da je Bejdavi pri tumačenju nekih ajeta koristio druge ajete i hadise Muhammeda s.a.v.s. Ta karakteristika je sigurno cijenjena od pripadnika različitih islamskih pravaca, pogotovu od tradicionalista.

Na određenim mjestima, gdje smatra da je to potrebno, Bejdavi navodi različite načine učenja pojedinih kur'anskih riječi, shodno različitim kiraetima. Međutim, on se ne zadržava uvijek na vjerodostojnim (mutevatir) kiraetima, kao što rade mnogi mufessiri, nego nekada navodi i one kiraete koji uživaju manje povjerenje (šazz).[21] Kada naiđe na riječi koje je potrebno protumačiti sa jezičkog stanovišta, on to radi, ali umjereno, ne upuštajući se u detaljiziranje.[22] Isto tako, kada dođe do ajeta koji govore o fikhskim propisima, on ih tumači sa fikhskog stanovišta, ali opet kratko, bez ulaženja u opširne komentare. Međutim, vidljivo je da on pri tome često daje prednost svom, šafijskom, mezhebu, iskazujući na taj način svoju pripadnost njemu i popularišući ga. Takav je npr. slučaj tumačenja riječi *kar'* u 228. ajetu sure *El-Bekare*.[23] Naime, on iznosi stav i šafijskog i hanefijskog mezheba o tom pitanju a onda ističe da je šafijski ispravan a hanefijski pogrešan.[24]

Budući da je izraziti ehlisunnetski učenjak, Bejdavi na više mjesta, tumačeći određene ajete, navodi stavove ehli-sunnija i nekih sekti, a onda potvrđuje da je ispravan ehlisunnetski stav. Tako npr. pri tumačenju riječi Uzvišenog: "Ova Knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputstvo je svima onima koji se budu Allaha bojali; onima koji u nevidljivi svijet budu vjerovali i namaz obavljali i udjeljivali dio od onog što im Mi budemo udjeljivali..."[25] on objašnjava suštinu imana i nifaka (iskrenog vjerovanja i licemjerstva) kod ehli-sunnija, mu'tezilija i haridžija i na kraju daje prednost ehli-sunnetskom stanovištu.[26] Naime, u vezi sa pitanjem suštine i definicije imana mišljenja nisu jedinstvena, ali sigurno je da je najpotpunije mišljenje ehli-sunnija, po kojem iman obuhvata tri komponente: srčano ubjeđenje, izgovor jezikom i potvrdu

---

[21] Isto, str. 298.

[22] Isto, str. 298.

[23] Isto, str. 298, 299.

[24] Nasiruddin el-Bejdavi, *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili*, I tom, str. 122, 123.

[25] *El-Bekare*, 2, 3.

[26] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 299.

djelima.[27] Isto tako, tumačeći termin *rizk* (opskrba), spomenut u trećem ajetu sure *El-Bekare*, on navodi i ehlisunnetski i mu'tezilijski stav, dajući opet prednost stavu ehli-sunnija.[28]

Slijedeća pozitivna karakteristika Bejdavijeva tefsira jeste to što se u njemu vrlo malo spominju predaje od jevreja i kršćana, tj. israilijjati. Naime, poznato je da su neki mufessiri dosta pažnje posvećivali tim predajama, što je umanjivalo vrijednost njihovih tefsira. Svjestan tog nedostatka, Bejdavi ih je rijetko navodio u svom tefsiru, a kada bi to i činio, on bi to počinjao izrazima: "Prenosi se..." (*ruvije*), ili: "Kažu..." (*kile*), čime je automatski ukazivao na opreznost u prihvatanju takvih predaja.[29] Takav je npr. slučaj pri tumačenju 22. ajeta sure *En-Neml*, u kojem se govori o Sulejmanu, a.s, Hudhudu i Belkisinom kraljevstvu.[30] On navodi neke detalje tih događaja, kojih nema ni u ajetima ni u hadisima, ali počinje riječima: "Prenosi se..."[31]

Ono što se uglavnom prigovara Bejdavijevom tefsiru jesu dvije stvari. Prva je to što nije u potpunosti uspio odstraniti sva mu'tezilijska mišljenja koja Zamahšeri navodi, pa se u nekim slučajevima, mada rijetko, povodi za njima. Tako npr. tumačeći riječi Uzvišenog: "Oni koji se kamatom bave dići će se kao što će se dići onaj koga je dodirom šejtan izbezumio..."[32], on preuzima Zamahšerijev stav, odnosno stav mu'tezilija,[33] po kojem šejtan može djelovati samo putem vesvese, ubacivanja misli i nagovaranja, a ne i fizičkim dodirom.[34] Druga stvar jeste to što Bejdavi, nakon tumačenja kompletne sure, u većini slučajeva, navodi hadise o vrijednosti učenja tih sura, kojima se za mali trud obećava velika nagrada. Takvi hadisi su ili slabi (da'if) ili patvoreni (mevdu'), pa se ne bi smjeli koristiti. I tu se poveo za Zamahšerijem, jer je te hadise Zamahšeri navodio u svom tefsiru, također na kraju tumačenja većine kur'anskih sura.[35] Neki su ga u tome pokušali

[27] Nasiruddin el-Bejdavi, *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili*, I tom, str. 18, 19.
[28] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 299.
[29] Isto, str. 299.
[30] Isto, str. 229, 230.
[31] Nasiruddin el-Bejdavi, *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili*, II tom, str. 174.
[32] *El-Bekare*, 275.
[33] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 297, 298.
[34] Nasiruddin el-Bejdavi, *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili*, I tom, str. 142.
[35] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 298.

opravdati, govoreći kako se oni ne odnose na šerijatske propise, nego se njima potiče učenje kur'anskih sura. To spada u *tergib*, tj. poticaj na činjenje dobrih djela, a poznato je da su islamski učenjaci bili tolerantniji kada su u pitanju hadisi takve vrste.[36]

U svakom slučaju, Bejdavijev tefsir je izuzetno vrijedno djelo i nezaobilazno je pri ozbiljnom izučavanju komentara kur'anskog teksta. Čuveni Dželaluddin es-Sujuti napisao je komentar na taj tefsir, koji je nazvao *Nevahidul-ebkar ve ševahidul-efkar*, i u njemu o Bejdavijevom tefsiru između ostalog kaže: "Kadi Nasiruddin el-Bejdavi je na izvanredan način skratio (Zamahšerijev) tefsir, navodeći sve ono što je smatrao vrijednim a odstranjujući mu'tezilijske i ostale sumnjive stavove, te potvrđujući ono što je ispravno i dopunjujući ono što je propušteno u njemu. Tako je dobio djelo koje je zablistalo poput čistog zlata i koje je postalo vidljivo poput Sunca za vedrog dana, pa mu se posvetiše oni koji žude za znanjem, od sveg srca ga hvališe oni koji ga opisivahu i ljepote njegovih prefinjenih detalja kušaše posebni stručnjaci, a učenjaci ga vrlo brzo prihvatiše i marljivo prionuše njegovom iščitavanju i podučavanju drugih."[37]

Mustafa ibn Abdillah, autor čuvenog djela *Kešfuz-zunun*, o Bejdavijevom tefsiru, između ostalog, kaže: "Njegov tefsir je izuzetno vrijedno djelo, tako da to nema potrebe posebno objašnjavati. On je u njega iz *Keššafa,* u skraćenoj formi, uvrstio ono što je vezano za arapski jezik, iz Razijeva tefsira ono što je u vezi sa filozofijom i ilmul-kelamom a iz Ragibova tefsira ono što se odnosi na izvlačenje pouka, dubljih smislova i izvanrednih aluzija. (...) Allah je odredio da to djelo bude vanredno lijepo prihvaćeno od strane većine istaknutih i značajnih učenjaka, pa su posvetili posebnu pažnju njegovom izučavanju i pisanju komentara na njega. Neki su tako pisali komentar na njegovo tumačenje samo jedne sure, neki na tumačenje određenih dijelova, a neki su opet pisali kompletan komentar njegova tefsira."[38] Zatim on navodi da je broj takvih komentara prešao cifru od četrdeset i onda ih pojedinačno nabraja. Najpoznatija su tri komentara, od slijedećih autora: Kadi Zade, Šihaba el-Hafadžija i El-Kunevija.[39]

---

[36] Isto, str. 303.
[37] Isto, str. 301, 302.
[38] Isto, str. 303.
[39] Isto, str. 303.

I na kraju, vrijedi navesti mišljenje dr. Zehebija, kojim on dovršava prikaz Bejdavijevog tefsira: "Ukratko, ovo djelo spada u temeljna tefsirska djela i ono je nezaobilazno za svakog onog ko hoće da razumije riječi Uzvišenog Allaha i da dokuči tajne koje one kriju i značenje koje nose."

* * *

NESEFI

عبد الله بن أحمد النسفي

--/-- -710/1310.

Abdullah ibn Ahmed en-Nesefi je, u svoje vrijeme, bio jedan od najistaknutijih islamskih učenjaka. Posebno se istakao u tefsiru, fikhu i usuli-fikhu. U svom tefsiru on protežira hanefijski mezheb, pa je posebno omiljen kod pripadnika te pravne škole, zbog čega je taj tefsir mnogo korišten i na našim prostorima. Odlikuje se konciznim ali jasnim stilom, srednje je veličine i spada u dozvoljene racionalne tefsire. Pri pisanju tog djela Nesefi se najviše koristio Zamahšerijevim i Bejdavijevim komentarima Kur'ana.

Njegovo puno ime je: Abdullah ibn Ahmed ibn Mahmud en-Nesefi Ebul-Berekat.[1] Rođen je u mjestu Ejzedž,[2] u blizini Isfahana a godina njegova rođenja nije poznata.[3] Naziv *Nesefi* dobio je po gradu *Nesefu* u pokrajini Sind, između rijeke Amu-darja i grada Semerkanda.[4] Vrlo su šturi podaci o njegovoj biografiji, ali je, na osnovu tog naziva, sigurno da je neko vrijeme živio u gradu Nesefu. Zbog velikog doprinosa na polju islamskih znanosti dobio je počasni naziv: *Hafizuddin* (*Čuvar vjere*), koji mnogi navode uz njegovo ime.[5] Umro je i ukopan u svom rodnom mjestu, s tim što se biografi u potpunosti ne slažu kada je riječ o godini njegove smrti. Prema većini, radi se o 710. hidžretskoj, odnosno 1310. godini po gregorijanskom kalendaru,[6] dok neki navode 701. godinu po Hidžri kao godinu njegove smrti.[7]

Nesefi kao učenjak

Nesefi je znanje stjecao pred istaknutim učenjacima svog vremena, kao što su bili: Šemsul-e'imme el-Kurdi i Ahmed ibn Muhammed el-'Attabi,[8] pa je i sam izrastao u vrsnog učenjaka u više disciplina, naročito u hanefijskom fikhu, usuli-fikhu i tefsiru.[9] Njegovi biografi ističu mnoge pozitivne osobine i zasluge kojima se isticao. Tako npr. dr. Zehebi, nakon ukazivanja na činjenicu da je bio hanefijskog mezheba, o Nesefiju kaže: "On je bio jedan od skromnih i pobožnih a istovremeno i istaknutih učenjaka kasnijih generacija. Bio je kompletan islamski učenjak, bez premca u svoje vrijeme. Bio je prvak u fikhu i principima dolaska do fikhskih rješenja (usuli-fikh) a istakao se i u hadiskim disciplinama i poznavanju Knjige Uzvišenog

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, IV tom, str. 67.

[2] Ili, prema nekim historičarima, to mjesto se zove: Izedž.

[3] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, IV tom, str. 67.

[4] Isto.

[5] Isto.

[6] Tu godinu npr. navode: Zirikli u djelu *El-A'lam* i Mehmed Handžić u *Uvodu u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 57.

[7] Npr: dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, 304.

[8] Isto.

[9] Mehmed Handžić, nav. djelo, str. 56.

Allaha."[10] Pored svega toga, iz naziva njegovih djela može se zaključiti da je također bio stručan u akadu i ilmul-kelamu.

Djela

Nesefi je napisao brojna djela iz raznih oblasti, među kojima su najpoznatija:

1. *Medarikut-tenzili ve hakaikut-te'vili* – komentar Kur'ana,
2. *Kenzud-dekaik* – djelo iz oblasti fikha,
3. *El-Menar* – djelo iz oblasti usuli-fikha,
4. *Kešful-esrar* – komentar djela El-Menar,
5. *El-Vafi* – djelo iz oblasti hanefijskog fikha,
6. *El-Kafi* – komentar djela *El-Vafi*,
7. *El-Musaffa* – komentar djela Ebu Hafsa En-Nesefija,
8. *'Umdetul-'akaid* – iz akaidske oblasti,[11]
9. *Kitabul-menafi' fi šerhin-Nafi'* – fikhsko djelo,
10. *Kitabu šerhil-Hidaje.*[12]

Njegov tefsir

Nesefi je u svom tefsiru *Medarikut-tenzili ve hakaikut-te'vili* postupao slično Bejdaviji. Naime, on je uvidio vrijednosti Zamahšerijeva tefsira pa se pri pisanju svog komentara Kur'ana u dobroj mjeri koristio njegovim djelom, s tim što, kao ehlisunnetski učenjak, nije preuzimao one dijelove koji idu u prilog racionalističkim mu'tezilijskim stavovima.[13] Na nekim mjestima koje mu'tezilije tumače na svoj način on samo navodi stav ehli sunnija[14] a na mnogim drugim

---

[10] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 304.

[11] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, IV tom, str. 67-68.

[12] Ahmed ibn Mustafa Taškubrizade, *Miftahus-se'ade ve misbahus-sijade fi mevdu'atil-'ulum*, Bejrut 1985, II tom, str. 167, 168.

[13] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 304.

[14] Kao npr. kod tumačenja 22. i 23. ajeta sure *El-Kijame*: "Toga dana će neka lica blistava biti, u Gospodara svoga će gledati."

mjestima otvoreno ukazuje na neispravnost mu'tezilijskih stavova i demantuje ih odgovarajućim argumentima. Tako npr. tumačeći riječi Uzvišenog: "Pogledi do Njega ne mogu doprijeti, a On do pogleda dopire..."[15] on donekle odstupa od svoje konciznosti i nešto duže nego što je njegov stil, obrazlaže ispravnost ehlisunnetskog stava da će vjernici na ahiretu moći vidjeti Uzvišenog Allaha, te neispravnost mu'tezilijskog ubjeđenja da to neće biti moguće.[16]

Isto tako, tumačeći četvrti ajet sure *El-Felek*: "i od zla onih koje pušu u uzlove,"[17] on ističe da se ovdje govori o ženama (ili osobama) koje se bave sihrom tako što izgovaraju određene riječi i pušu u čvorove dok ih vezuju, te nastavlja: "To je očiti dokaz neispravnosti mu'tezilijskog stava kojim niječu postojanje sihra i mogućnost njegova djelovanja."[18] A na kraju tumačenja sure *En-Nas* on navodi poznati slučaj, potvrđen vjerodostojnim hadisom, - koji mu'tezilije niječu – kada je samom Poslaniku, s.a.v.s, podmetnut sihr putem vezanja čvorova, pa mu je Džibril u snu otkrio o čemu se radi, te je to pronađeno i to je bio povod objavi posljednje dvije sure u Kur'anu. Dok je Džibril učio ajete tih sura, uzlovi su se odvezivali i Vjerovjesnikovo, s.a.v.s, stanje se popravljalo a onda je, na kraju, Džibril proučio i jednu kratku dovu. Na osnovu tog slučaja Nesefi zaključuje da je dozvoljeno liječiti onog kome je napravljen sihr, ali samo kur'ansko-sunnetskim riječima a nikako nekakvim nerazumljivim formulama i izrazima na stranim jezicima.[19]

Pored Zamahšerijeva djela, Nesefi se donekle koristio i Bejdavijevim tefsirom *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili*,[20] na što ukazuje i samo ime tefsira, jer ima sličnosti sa imenom Bejdavijeva djela. Uz to, Nesefi je svom djelu dao i vlastiti pečat, proširujući ga stavovima

---

[15] *El-En'am*, 103.

[16] Abdullah ibn Ahmed ibn Mahmud en-Nesefi, *Medarikut-tenzili ve hakaikut-te'vili*, Bejrut 1995, I tom, str. 381, 382.

[17] Ovo je doslovan i tačan prijevod ajeta, a u ovom slučaju morali smo odstupiti od Korkutovog prijevoda: "i od zla smutljivca kad smutnje sije," jer ne odgovara značenju ajeta na arapskom jeziku. I to je jedan od pokazatelja da je Korkut pri prevođenju Kur'ana bio pod utjecajem racionalističko-mu'tezilijskih stavova, prije svega samog Zamahšerija.

[18] Vidjeti: Abdullah en-Nesefi, nav. djelo, II tom, str. 843.

[19] Isto, II tom, str. 845.

[20] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 305.

drugih učenjaka, kao i vlastitim stavovima. Pri tumačenju Kur'ana on dosta pažnje poklanja arapskom jeziku i svim njegovim disciplinama, sa posebnim akcentom na stilistiku arapskog jezika i otkrivanje na prvi pogled skrivenih značenja kur'anskog teksta.[21] Kao i Zamahšeri i on je navodio odgovore na određena pitanja, ali ne u formi klasičnih pitanja i odgovora, kao što je to Zamahšeri radio: "Ako neko upita: ... odgovor je: ...", nego je to on ukomponovao u sami tekst komentara Kur'ana. Za razliku od Zamahšerija, on nije na kraju kur'anskih sura navodio patvorene i hadise sumnjive vjerodostojnosti u kojima se govori o vrijednostima pojedinih sura.[22] Na osnovu tih karakteristika jasno je da Nesefijev tefsir spada u dozvoljene racionalističke tefsire. Srednje je veličine i do sada je doživio više izdanja, izlazeći uglavnom u dva ili četiri toma.

O razlogu i načinu pisanja tefsira Nesefi u kratkom uvodu u svoje djelo veli: "Zamolio me je jedan od onih koji zaslužuju da se udovolji njihovoj molbi da napišem djelo srednje veličine iz oblasti tefsira, koje bi obrađivalo jezičku analizu kur'anskog teksta i kiraete, koje bi obuhvatalo znanosti o stilskim figurama (bedi') i aluzijama (išarat), koje bi sadržavalo stavove ehli-sunneta vel-džema'ata i bilo čisto od izmišljotina onih koji slijede novotarije i zabludu – ali da ne bude dugo i dosadno, niti kratko i isprazno. Više puta sam htio početi pisanje tog djela pa bih onda odustajao, zato što nisam bio siguran da to ja kao čovjek mogu učiniti i što sam se pribojavao prihvatiti se tog izuzetno važnog i odgovornog posla. Ipak sam, na kraju, uz Allahovu pomoć, počeo sa pisanjem tog djela i završio ga, i pored brojnih prepreka, u kratkom intervalu. Nazvao sam ga *Medarikut-tenzili ve hakaikut-te'vili...*"[23]

Prilikom čitanja tog tefsira može se primijetiti da se Nesefi držao principa koje je naveo u uvodu u svoj tefsir. Naime, pitanjima jezičke analize kur'anskog teksta on posvećuje pažnju, ali sa mjerom, kako ne bi previše prostora poklanjao toj strani tefsirske znanosti, kao što je bio slučaj sa ne malim brojem mufessira.[24] Pored toga, on se upušta i u problematiku kiraeta, tj. različitog načina čitanja (učenja) pojedinih

[21] Isto.

[22] Isto.

[23] Vidjeti: Abdullah en-Nesefi, nav. djelo, I tom, str. 3.

[24] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 306.

kur'anskih riječi. Pri tome on ne obraća pažnju na nevjerodostojne predaje u kiraetu (šazz), nego se ograničava samo na one koje su provjerene i pouzdane (mutevatir). Čak, nije ni sve vjerodostojne kiraete (kojih ima deset) uzimao u obzir, nego se ograničio na sedam poznatih kiraeta, navodeći različite načine čitanja pojedinih riječi i označavajući kojem kiraetu, odnosno kojem imamu u kiraetu pripadaju.[25]

Tumačenje ajeta o šerijatskim propisima

Prilikom tumačenja fikhskih ajeta, tj. ajeta koji govore o šerijatskim propisima, Nesefi kao vrstan stručnjak u fikhu tumači te ajete sa fikhskog stanovišta, navodeći ukratko stavove mezheba koji imaju vezu sa značenjem tih ajeta. Sve to uspijeva uraditi konciznim i preciznim stilom, tako da sa malo riječi kaže mnogo. To je vidljivo u tumačenju većeg broja ajeta, kao npr. kod slijedećeg: "I pitaju te o mjesečnom pranju. Reci: 'To je neprijatnost.' Zato ne općite sa ženama za vrijeme mjesečnog pranja, i ne prilazite im dok se ne okupaju. A kada se okupaju, onda im prilazite onako kako vam je Allah naredio..."[26] U par rečenica Nesefi obrađuje pitanje kada muž smije prići svojoj ženi nakon mjesečnog pranja. Prvo ukazuje na to da se riječ *jathurne* u ovom ajetu prema vjerodostojnim kiraetima može čitati i kao *jettahherne*, ali se onda značenje mijenja. U prvom slučaju misli se na prestanak oticanja krvi iz materice a u drugom na kupanje nakon završetka mjesečnog pranja. Zatim on navodi stav hanefijske pravne škole, po kojoj treba uzeti u obzir obadva kiraeta, tako što muž ima pravo općiti sa ženom i prije nego što se okupa kada krv prestane nakon najdužeg perioda menstruacije, a nema na to pravo kada krv prestane oticati prije isteka tog roka, sve dok se ne okupa. Nakon toga on navodi stav šafijskog mezheba, po kojem ovaj ajet obavezno ukazuje na to da se žena nakon menstruacije mora prvo okupati pa tek onda imati intimni odnos sa mužem.[27]

---

[25] Isto.

[26] *El-Bekare*, 222.

[27] Očito je iz samog prijevoda ovog ajeta da je Korkut prihvatio ovo drugo mišljenje i preveo ajet u skladu sa njim, iako to nije u skladu sa Hafsovim rivajetom, po kojem mi, a i većina muslimana u svijetu, uči Kur'an.

Uz sve to, on je u par rečenica uspio objasniti i povod objave ovog ajeta, gdje je ukazao na to da su se predislamski Arapi u potpunosti odvajali od svojih žena u periodu menstruacije, tako da sa njima nisu ni jeli, ni pili, ni spavali u istoj postelji. To je bio razlog da neko upita Poslanika, s.a.v.s, o islamskom propisu u vezi s tim, pa je objavljen navedeni ajet. Jevreji su prema svojim ženama postupali na isti način kao i predislamski Arapi a kršćani nisu uopće obraćali pažnju na menstruaciju, pa su intimne odnose sa ženama imali i u tom periodu. Zatim, islam dolazi sa srednjim i ispravnim rješenjem, po kojem se u tom periodu treba imati normalan odnos prema ženama, osim što se sa njima ne smije polno općiti dok ne prođe period menstruacije.[28]

Na više mjesta u svom tefsiru Nesefi podržava stav hanefijskog mezheba a nastoji argumentom pobiti dokaz druge pravne škole, zbog čega je rado čitan od strane pripadnika hanefijskog mezheba. Takav je npr. slučaj kod 228. i 237. ajeta sure *El-Bekare*. U prvom ajetu Uzvišeni kaže: "Raspuštenice neka čekaju tri mjesečna pranja...", a Nesefi, tumačeći te riječi, ističe da izraz *kar'* u ovom ajetu znači mjesečno pranje – što je stav hanefijskog mezheba – te nastoji opovrgnuti stav šafija, koji smatraju da taj izraz označava period između dvije menstruacije.[29] Kroz taj, kao i kroz neke druge slučajeve, jasno je da Nesefi nastupa kao hanefijski mufessir, pa kada i ne kaže kojoj školi pripada određeno mišljenje ili kada samo kaže: "shodno našem stavu...", podrazumijeva se da je to stav hanefijske pravne škole. U drugom ajetu Uzvišeni govori da ženi s kojom je sklopljen brak, ali se razvrgava prije nego što je došlo do intimnog odnosa, pripada polovina vjenčanog dara (mehr) "...osim ako se ne odreknu ili ako se ne odrekne onaj koji odlučuje o sklapanju braka." Tumačeći ko je taj koji odlučuje o sklapanju i razvrgavanju braka, Nesefi navodi da mnogi islamski učenjaci, među kojima je i Ebu Hanife, smatraju da se time misli na muža, te podržava taj stav a pobija stav Malika i prvobitni stav Šafije da se te riječi odnose na ženinog staratelja.[30]

---

[28] Vidjeti: Abdullah en-Nesefi, *Medarikut-tenzili ve hakaikut-te'vili*, I tom, str. 123.

[29] Isto, I tom, str. 126.

[30] Isto, I tom, str. 134.

Odnos prema jevrejsko-kršćanskim predajama

Kada su u pitanju israilijjati, tj. predaje od jevreja i kršćana, Nesefi vrlo malo navodi takve predaje, iz opreza da se preko njih u vjerovanje muslimana ne bi uvuklo nešto što nije u skladu sa islamom. A u ono malo slučajeva gdje navodi te predaje, interesantno je spomenuti da ih nekada navodi bez ikakvog komentara, dok nekada otvoreno ukazuje na njihovu patvorenost i zabranu vjerovanja u njih. Npr. tumačeći riječi kraljice Belkise koja govori o poklonu Sulejmanu, a.s: "Poslaću im jedan dar i vidjeću sa čime će se izaslanici vratiti."[31] on navodi neobičnu priču o velikim poklonima koje je ona poslala Sulejmanu, a.s, koji su se sastojali od: pet stotina mladića u ženskoj odjeći, pet stotina djevojaka u muškoj odjeći, hiljadu konja, hiljadu zlatnih i srebrnih cigli, krunu ukrašenu biserima i draguljima... ne ukazujući na izvor odakle je uzeo tu predaju, niti na vjerodostojnost te priče.[32] Slično je i sa ajetom u kojem se govori da je Sulejman, a.s, bio podučen jeziku ptica.[33] Tumačeći taj ajet Nesefi navodi predaju prema kojoj je Sulejman, a.s, tumačio određene riječi raznih ptica, ponovo ne ukazujući na njenu vjerodostojnost.[34]

Međutim, tumačeći ajete koji govore o Davudu, a.s,[35] Nesefi postupa drukčije. Naime, on ukazuje na neke predaje po kojima je Davud, a.s, bio toliko nepravedan da je jednog čovjeka, čija mu se žena sviđala, stalno slao u rat da pogine, kako bi se onda on mogao oženiti tom ženom. Odmah zatim on ukazuje na neispravnost takvih predaja, govoreći, između ostalog, slijedeće: "Takav postupak ne dolikuje običnom muslimanu za kojeg kažu da je dobar, a kamoli jednom od istaknutih poslanika!"[36] Na sličan način on tumači i ajete koji govore o Sulejmanu, a.s. Naime, tumačeći riječi Uzvišenog: "Mi smo Sulejmana u iskušenje doveli i njegovo bolesno tijelo na prijestolju zadržali, ali je poslije ozdravio,"[37] on navodi vjerodostojan hadis koji bi se mogao odnositi na spomenuti slučaj, a onda nakon toga kaže: "A što se tiče

[31] *En-Neml*, 35.
[32] Vidjeti: Abdullah en-Nesefi, *Medarikut-tenzili ve hakaikut-te'vili*, II tom, str. 236, 237.
[33] *En-Neml*, 16.
[34] Vidjeti: Abdullah en-Nesefi, nav. djelo, II tom, str. 230.
[35] *Sad*, 21, 22.
[36] Vidjeti: Abdullah en-Nesefi, nav. djelo, II tom, str. 433.
[37] *Sad*, 34.

predaje o pečatu, šejtanu i obožavanju kipova u Sulejmanovom domu, to je samo jedna od jevrejskih izmišljotina."[38]

U prva dva slučaja Nesefi nije reagovao i ni na kakav način nije prokomentarisao te predaje, vjerovatno zato što nisu u kontradiktornosti sa kur'anskim i sunnetskim tekstom ali za njih nema ni potvrde, dok u druga dva slučaja poprilično oštro reaguje, najvjerovatnije zato što se radi o stvari akaida, tj. zato što su te predaje kontradiktorne stavu o zaštićenosti poslanika od činjenja grijeha.[39]

U svakom slučaju, može se zaključiti da je Nesefijev tefsir veoma vrijedno djelo iz oblasti tumačenja Kur'ana i da je naišlo na odličan prijem mnogih generacija, pogotovu onih koje pripadaju hanefijskom mezhebu. I kao što kaže dr. Zehebi: "Allah je dao velike koristi ljudima, ne samo preko tog djela, nego i preko ostalih Nesefijevih djela – Allah mu se smilovao."[40] Do sada je taj tefsir doživio više izdanja u integralnom obliku, te nekoliko izdanja u skraćenom ili proširenom obliku, kao što je npr. učinio šejh Zejnud-din Ebu Muhammed Abdurrahman ibn Ebi Bekr ibnul-'Ajni.[41]

***

[38] Vidjeti: Abdullah en-Nesefi, nav. djelo, II tom, str. 437.

[39] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 309.

[40] Isto, I tom, str. 306.

[41] Mustafa ibn Abdillah el-Kustantini er-Rumi el-Hanefi, *Kešfuz-zunun 'an esamel-kutubi vel-funun*, II tom, str. 1640.

ALUSI

شهاب الدين الآلوسي

1217/1802.-1270/1854.

Odrastao u porodici koja je cijenila znanje, vrlo rano se zainteresovao za razne naučne discipline, naročito islamske. Sa svega trinaest godina počeo je pisati djela i podučavati druge. Izvanrednom memorijom i upornim radom postao je izvanredan poznavalac svih islamskih znanosti, te i ostalih korisnih dicsiplina. Vratio je naučni sjaj Bagdadu i Iraku, tako da je najistaknutiji učenjak Iraka - pa i šire - u prvoj polovici devetnaestog stoljeća. Predavao je u više medresa, vodio brigu o vakufskim zadužbinama, dugo vremena bio je bagdadski muftija za hanefijski mezheb. Plijenio je pažnju svih koji su cijenili znanje i učenost, pa i samog sultana. Autor je brojnih djela, među kojima je najpoznatiji tefsir, koji se ubraja među istaknute komentare Kur'ana racionalnog smjera. Njegov tefsir je svojevrsna enciklopedija do tada napisane tefsirske građe, s tim što je u tom djelu u znatnoj mjeri dao i vlastiti doprinos. Štampan je više puta a i danas se njime mnogi koriste. Bio je hanefijskog mezheba a donekle se koristio i vlastitim idžtihadom, izlazeći iz okvira jednog mezheba.

Njegovo puno ime je: Mahmud ibn Abdillah el-Husejni el-Alusi Šihabud-din Ebus-Sena'. Rođen je 1217. godine po Hidžri, odnosno 1802. godine u Bagdadu, gdje je i odrastao i proveo veći dio života.[1] Najpoznatiji je po dijelu imena "Alusi", koji u stvari ukazuje na porijeklo porodice, jer su njegovi preci doselili u Bagdad sa riječnog ostrva Alus, koje se nalazi na sredini rijeke Eufrat.[2] Odrastao je u porodici koja je cijenila znanje, tako da se i on vrlo rano zainteresovao za izučavanje nauke i naučni rad. Radio je kao muderris u više medresa, vodio je brigu o vakufskim zadužbinama, dugo godina bio je bagdadski muftija, a uz sve to, autor je znatnog broja naučnih djela.[3] Pred kraj života krenuo je na duže putovanje koje je trajalo skoro dvije godine. Cilj mu je bio Istanbul, gdje je bio primljen i kod sultana a u putu se zadržavao i u drugim gradovima i vodio naučne rasprave sa tamošnjim učenjacima. Umro je u petak, 25. zul-ka'deta 1270. godine po Hidžri, odnosno 1854. godine.[4]

Alusijeva učenost

Još kao dječak, pogotovu pod utjecajem oca, Alusi je pokazivao izuzetan talenat, želju i upornost u traganju za znanjem. O kakvom se vanrednom talentu i upornosti radi vidi se, između ostalog, i po tome što je on već sa svega trinaest godina počeo podučavati druge i pisati djela.[5] Normalno je da je on i dalje nastavio usavršavati svoje znanje. Od tada pa do dvadeset i prve godine najviše je učio pred šejhom Alijem Alauddinom el-Musilijem. Nakon završetka studiranja pred njim, šejh je priredio Alusijeve završne ispite pred javnošću, tako da su mnogi učeni ljudi Bagdada prisustvovali tom činu. Zadivili su se njegovom znanju, pa je postao poznat u cijelom Bagdadu.[6]

Vrlo brzo glas o njegovoj učenosti pronio se i mimo Bagdada, tako da su ga mnogi tražili da podučava u njihovim odgojno-

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VII tom, str. 176.

[2] Isto.

[3] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 353, 354.

[4] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 176.

[5] Muhammed ibn Muhammed Ebu Šehbe, *El-Isra'ilijjat vel-mevdu'at fi kutubit-tefsir*, Kairo, 1408. h.g, IV izd, str. 145.

[6] Bedevi Taha Bedevi, *El-Imam Šihabud-din el-Alusi*, rad objavljen u časopisu *El-Azhar*, septembar 1997. god, LXX godište, br. 5, str. 722.

obrazovnim ustanovama, ali zbog toga se kod nekih pojavila i zavist, te je više puta zbog toga imao i problema.[7] U više medresa je radio kao muderris, podučavajući mlađe generacije, a također je u više džamija bio vaiz i hatib, gdje su njegove hutbe i vazovi bili izuzetno posjećeni. Tako je npr. radio u čuvenim medresama "Merdžanijji" i "Kadirijji", a hutbe i vazove držao je u poznatoj džamiji "Šejh Abdulkadir el-Džili". Na dersovima u toj džamiji zapazio ga je vezir Ali Rida-paša, tadašnji namjesnik Bagdada i okoline. Bio je zadivljen Alusijevim predavanjima, pa mu je ponudio pisanje nekih djela, nagradio ga vrijednom nagradom i postavio ga na položaj rukovodioca vakufskih dobara "Merdžanijje" medrese. To je bilo posebno interesantno zato što je, prema vakufnami, tu dužnost mogao obavljati samo najučeniji islamski učenjak Bagdada! Uz to, postavio ga je na mjesto bagdadskog muftije za hanefijski mezheb. Sve to on je postigao dok još nije bio napunio trideset pet godina života, a ubrzo nakon toga počeo je pisati i svoj čuveni tefsir.[8]

Pored truda na planu vlastitog napredovanja u nauci, on je izuzetno mnogo činio kako bi pomogao i drugima, naročito onima iz mlađih generacija, koji su bili željni znanja. Tako je kupio jednu od najvećih kuća u tadašnjem Bagdadu i njen znatan dio pretvorio u internat za studente, gdje su oni, na njegov trošak, boravili a uz to, on im je pomagao u stjecanju znanja iz raznih disciplina.[9] Neumoran u izučavanju nauke, Alusi se istakao u više disciplina: tefsiru, hadisu, fikhu, arapskom jeziku, književnosti i poeziji.[10] "Bio je najistaknutiji učenjak Iraka, jedan od velikih Allahovih znakova i vanredno rijedak dragulj svog vremena. Ovladao je mnogim naučnim disciplinama, tako da je postao enciklopedista i u tradicionalnim i u racionalnim znanostima, izvanredan stručnjak i u temeljnim i u ostalim znanostima, muhaddis kojem nije bilo ravna i mufessir kojem nije bilo premca!"[11] Bio je izvanredno dobrog pamćenja, o čemu on i u stihovima govori, ukazujući na to da što god je zapamtio nikada poslije nije zaboravio, te što god je pokušao prisjetiti se, uvijek mu je to uspijevalo![12] Cijelog

[7] Isto, str. 720, 721.
[8] Isto, str. 721.
[9] Isto, str. 721.
[10] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, VII tom, str. 176.
[11] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 352.
[12] Isto, str. 353.

života bavio se učenjem, podučavanjem i pisanjem, tako da je Bagdadu u dobroj mjeri ponovo vratio nekadašnji ugled u naučnim krugovima.[13]

Pišući o njemu, neki učenjaci su ustvrdili da je bio šafijskog mezheba.[14] Međutim, na osnovu više pokazatelja, pogotovu njegova tefsira, jasno je da je on, ustvari, bio hanefijskog mezheba. Naime, na više mjesta u svom tefsiru, nakon navođenja stavova nekih mezheba, on kaže: "a stav našeg mezheba jeste..." pa zatim navede stav hanefijskog mezheba.[15] Istina, on je pred kraj života preferirao vlastiti idžtihad, tj. dolazak do rješenja fikhskih pitanja vlastitim trudom, bez ograničavanja na jedan mezheb.[16]

Alusijevi šejhovi i učitelji

Svojim neumornim traganjem za znanjem, Alusi je došao u doticaj sa mnogim istaknutim učenjacima u to vrijeme, te je učio pred njima. Među njima naročito ističemo slijedeće:

1. *Abdullah el-Alusi* – njegov otac,
2. *Halid Nakšibendi,*
3. *Abdulaziz eš-Ševvaf,*
4. *Muhammed Emin el-Hulijj,*
5. *Abdurrahman el-Kezberi,*
6. *Abdullatif ibn Hamza Fethullah el-Bejruti,*
7. *Eš-Šems Muhammed Emin ibn Abidin,*
8. *Arifullah ibn Hikmetullah,*
9. *Eš-Šems Muhammed et-Temimi el-Hanefi,*
10. *Ali Alauddin el-Musili,*
11. *Ali ibn Muhammed Se'id es-Suvejdi,*

[13] Bedevi Taha Bedevi, *El-Imam Šihabud-din el-Alusi...*, str. 722

[14] Takav stav npr. navodi čak i dr. Zehebi. Vidjeti: Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 353, 354. Međutim, očito je da se tu radi o grešci.

[15] Muhammed ibn Muhammed Ebu Šehbe, nav. djelo, str. 145.

[16] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 354.

12. *El-Mulla Jahja el-Mezuri el-'Imadi,*
13. *Muhammed ibn Humejd eš-Šerki* – hanbelijski muftija u Mekki.[17]

Njegovi učenici

Poput učitelja, Alusi je imao i veliki broj učenika, jer su mnogi željeli da preuzmu znanje od takvog velikana. Znatan broj njih istakao se u raznim disciplinama, pišući i poučavajući druge. Negovi učenici koje posebno treba spomenuti su:

1. *Muhammed Emin el-Va'iz,*
2. *Abdulgaffar el-Ahres* – čuveni pjesnik,
3. *Abdurrezzak efendi ibn Muhammed Emin,*
4. *Muhammed ibn Husejn Alu Abdillatif el-Bagdadi,*
5. *Abdusselam eš-Ševvaf,*
6. *Abdulfettah eš-Ševvaf,*
7. *Muhammed Se'id el-Ahfeš,*
8. *Ahmed el-Kajmakdži*, i drugi.[18]

Djela

Alusi je autor brojnih djela, od kojih mnoga, nažalost, nisu preživjela, naročito njegovi kraći traktati, pisani o raznim temama. Naime, on je imao običaj pisati risale na mnoge teme koje bi obrađivao kroz dersove i vazove, te mnoge svoje fetve, ali je malo njih do danas ostalo sačuvano i štampano, iako nije tako davno živio.[19] No, i pored toga, njegovih djela ima popriličan broj, među kojima treba naročito istaknuti slijedeće:

1. *Ruhul-me'ani fi tefsiril-Kur'anil-'azimi ves-seb'il-mesani* – njegov čuveni tefsir,

---

[17] Bedevi Taha Bedevi, *El-Imam Šihabud-din el-Alusi...*, str. 721, 722.
[18] Isto, str. 722.
[19] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 353.

2. *El-Edžvibetul-irakijje 'anil-es'iletil-iranijje,*
3. *El-Edžvibetul-irakijje anil-es'iletil-lahurijje,*
4. *Nehdžus-selame ila mebahisil-imame,*
5. *Seferetuz-zad li seferetil-džihad,*
6. *Gara'ibul-igtirab ve nez'atul-elbab,*
7. *Nešvetuš-šumul fis-seferi ila Istanbul* – doživljaji i naučne diskusije koje je Alusi vodio sa učenjacima na putovanju u Istanbul,
8. *Nešvetul-medam fil-'avdi ila Medinetis-selam* – doživljaji i naučne diskusije pri povratku iz Istanbula u Bagdad,
9. *Šehjun-negam fi terdžemeti velijjin-ni'am,*
10. *Šedžeretul-envar ve nurul-ezhar,*
11. *Kešfut-turre anil-gurre,*
12. *El-Hazide el-gajbijje fi šerhil-kaside el-'ajnijje* – komentar kaside o Aliji r.a,
13. *El-Fejdul-varid fi mersijjeti mevlana eš-šejh Halid,*
14. *Hašijetu Šerhil-kutr li Ibni Hišam* – iz oblasti gramatike arapskog jezika,
15. *En-Nefehatul-kudsijje.*[20]

Pored toga, treba ukazati i na Alusijev izuzetan talenat u kaligrafiji, u čemu su ga hvalili njegovi biografi. Dobar primjer za to jeste njegov kompletan prepis Buharijeve zbirke hadisa, zbog kojeg ga stručnjaci kaligrafije ubrajaju među istaknute kaligrafe Iraka, pa i šire.[21]

Djelo po kojem je Alusi najpoznatiji jeste njegov čuveni tefsir: *Ruhul-me'ani fi tefsiril-Kur'anil-'azimi ves-seb'il-mesani.* Ubraja se među najistaknutije dozvoljene racionalne komentare Kur'ana. Naime, iako se u njemu navodi popriličan broj stavova islamskih učenjaka iz prvih generacija – što je odlika tradicionalnog tefsira – ipak preovladava slobodno tumačenje Kur'ana i iznošenje vlastitih stavova, pa ga zato islamski učenjaci svrstavaju u racionalne tefsire. Jedan je od dužih

[20] Bedevi Taha Bedevi, *El-Imam Šihabud-din el-Alusi...*, str. 724, 725.
[21] Isto, str. 723-725.

tefsira, budući da je štampan, uglavnom, u petnaest tomova, s tim što su u svakom tomu protumačena po dva kur'anska džuza.[22]

Govoreći o Alusijevom tefsiru dr. Zehebi, između ostalog, kaže: "Djelo istaknutog učenjaka Alusija *Ruhul-me'ani* jeste vrijedna tefsirska enciklopedija koja obuhvata većinu stavova prethodnih mufessira, uz slobodnu kritiku i davanje prednosti određenim mišljenjima, koje se oslanja na izuzetnu nadarenost i talenat. I pored toga što Alusi zalazi u razne naučne discipline, te iako u tome zna biti preopširan – tako da ponekad skoro da izađe iz okvira tefsira – on ipak ima određenu mjeru u svemu što izlaže, što svjedoči o njegovoj izvanrednoj upućenosti u razne naučne discipline."[23]

Povod i način pisanja tefsira

U uvodu u svoj tefsir Alusi ukazuje na okolnosti koje su prethodile i na sam povod pisanju tefsira. Na samom početku on hvali vrijednost raznih naučnih disciplina, te ističe da se razuman čovjek treba maksimalno posvetiti njihovom izučavanju, te da u tome treba provoditi i dane i noći.[24] Zatim ističe posebnu vrijednost islamskih znanosti, te među njima, kao najvredniju, izdvaja tefsir, jer se njime otkriva i pojašnjava ono što Allah hoće kazati ljudima kroz Kur'an. Nakon toga, Alusi navodi da je još od svog dječaštva imao veliku želju za izučavanjem Kur'ana i pronicanjem u njegova značenja, zbog čega sa svojim vršnjacima nije učestvovao u igri i razonodi, nego je danonoćno istraživao kur'anska značenja i iščitavao tefsirska djela. To ga je toliko okupiralo da je vrlo malo dolazio u kontakt sa ljudima a spavao bi samo mali dio noći. Rezultat toga bio je – kako sam navodi - da je prije nego što je navršio dvadeset godina otkrio mnoga kur'anska značenja, riješio mnoga do tada neriješena pitanja, te došao do saznanja koja nije mogao naći ni u jednom prethodnom tefsiru.[25]

Više puta razmišljao je da počne sa pisanjem tefsira gdje bi izložio ta zapažanja i otkrića, ali je iz svoje skromnosti odustajao od

---

[22] Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman er-Rumi, *Usulut-tefsiri ve menahidžuhu*, str. 158.

[23] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 361, 362.

[24] Mahmud el-Alusi, *Ruhul-me'ani fi tefsiril-Kur'anil-'azimi ves-seb'il-mesani*, Bejrut, bez god. izd, I tom, str. 2.

[25] Isto, I tom, str. 3.

toga, bojeći se da li će na pravi način protumačiti Allahovu, dž.š, riječ. Nastavljajući govor na tu temu, on kaže: "Tako se dešavalo sve do jedne noći uoči petka, u mjesecu ša'banu, 1252. godine po Hidžri, kada sam usnio san za koji smatram da nije isprazan i da nije plod mašte. U tom snu Uzvišeni Allah mi je naredio da smotam nebesa i Zemlju i da ih sastavim, nakon što su bila rastavljena. Zatim sam jednu ruku podigao iznad nebesa a drugu spustio ispod vode... i onda sam se probudio. Taj me se san jako dojmio, pa sam počeo tragati za njegovim značenjem, sve dok u jednoj knjizi nisam našao da se tim snom upućuje na pisanje tefsira. Tada sam se prestao kolebati i počeo sam, moleći Uzvišenog Allaha za pomoć, (...) sa pisanjem tefsira, šesnaeste noći mjeseca ša'bana iste godine, a to je bila trideset četvrta godina moga života."[26]

Alusi ističe da je to bilo u vrijeme vladavine sultana Mahmuda-hana, sina sultana Abdulhamida-hana, te o njemu izriče visoke ocjene i izuzetne pohvale.[27] Kada je bio pri kraju pisanja tefsira, razmišljao je kako da ga nazove, ali nije uspio doći do odgovarajućeg imena kojim bi sam bio zadovoljan. Zato je taj problem iznio pred Ali Rida-pašu, istaknutog vezira, koji mu je odmah, bez puno razmišljanja, predložio naziv: *Ruhul-me'ani fi tefsiril-Kur'anil-'azimi ves-seb'il-mesani*, što u prijevodu na naš jezik znači: *Duh značenja u tefsiru veličanstvenog Kur'ana i sedam ajeta koji se ponavljaju (Fatihe)*. Alusiju se dopao taj naziv, pa je odmah pristao da se tako zove njegovo djelo.[28] Na kraju tefsira on navodi da ga je uspio dovršiti pred kraj rebi'ul-ahira 1267. hidžretske godine,[29] što znači da ga je pisao petnaest godina. To, istovremeno, govori o ozbiljnosti s kojom je prilazio pisanju tefsira, jer nije htio da ga piše na brzinu, nego je preferirao duže ali kvalitetnije pisanje.

Alusijevi biografi navode interesantan podatak o tome kako je provodio vrijeme: Danju bi izdavao fetve i podučavao, prvi dio noći bi provodio u druženju sa onima koji su se željeli okoristiti njegovim znanjem a tefsir bi pisao u zadnjem dijelu noći. Ono što bi napisao, ujutro je davao studentima koji su stanovali u njegovoj kući, da to

[26] Isto, I tom, str. 4.

[27] Radi se o sultanu Mahmudu II, koji je vladao 1808-1839, te o njegovom ocu, Abdulhamidu I, koji je vladao 1774-1789. godine.

[28] Mahmud el-Alusi, *Ruhul-me'ani*..., I tom, str. 4.

[29] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 355.

lijepo i čitko prepišu. Posebno je interesantno da bi za prepisivanje onog što bi on napisao za par sahata, studentima trebalo i do deset sahata vremena![30]

Odnos prema drugim tefsirima

"Alusi je uložio veliki trud i uradio ono što je u njegovoj moći, tako da je njegovo djelo postalo enciklopedija i tradicionalnih i racionalnih stavova, kako prvih generacija islamskih učenjaka tako i onih iz kasnijih generacija, i to krajnje povjerljivo i pouzdano, navodeći tako siže svih do tada napisanih tefsira. Tako npr. Alusi navodi citate iz tefsira: Ibn Atijje, Ebu Hajjana, Ebus-Su'uda, Bejdavija, Fahruddina Razija, iz Keššafa, te iz drugih priznatih tefsirskih djela. (...) Naročito nakon citata iz tefsira Ebus-Su'uda, Bejdavija i Razija, on se postavlja kao pravedni sudija među njima, postajući tako njihov precizni kritičar. Postupajući tako, on u slučaju mnogih pitanja zauzima drugačiji stav u odnosu na Ebus-Su'uda, Bejdavija, Ebu Hajjana, ili nekog drugog mufessira. U mnogim pitanjima on komentariše ili opovrgava Razijeve stavove, naročito u rješavanju fikhskih mes'ela, nastojeći dokazati ispravnost stavova hanefijskog mezheba. Uz to, kada navede nečiji stav za koji smatra da je ispravan, on navodi dodatne dokaze za njegovu ispravnost i daje mu prednost u odnosu na ostale stavove."[31]

Odnos prema pripadnicima različitih frakcija

Jedna od bitnih Alusijevih odlika jeste pripadnost ehlisunnetskom pravcu i kritikovanje stavova koji nisu u skladu sa njim. "Alusi pripada selefijskom pravcu i ehlisunnetskom vjerovanju. Zato u svom tefsiru on često kritikuje stavove mu'tezilija, šiija i drugih frakcija, koje se ne slažu sa ehlisunnetskim pravcem."[32] Tako npr. tumačeći riječi Uzvišenog: "Allah je zapečatio srca njihova i uši njihove, a pred očima njihovim je koprena; njih čeka patnja golema."[33], on opširno izlaže stav ehli-sunnija, prema kojem Allah zaista pečati srca i uši određenih ljudi, te kritikuje stav mu'tezilija – među kojima i

[30] Isto.
[31] Isto, str. 355, 356.
[32] Isto, str. 356.
[33] *El-Bekare*, 7.

Zamahšerija – prema kojem se ta radnja ne smije pripisati Allahu, nego to Njegovom odredbom izvrši neko drugi, npr. šejtan.[34]

Drugi primjer za to imamo pri tumačenju riječi Uzvišenog: "Ali kad oni kakvu robu trgovačku ili veselje ugledaju, pohrle mu i tebe ostave sama da stojiš. Reci: 'Ono što je u Allaha bolje je i od veselja i od trgovine'. – A Allah najbolju opskrbu daje."[35] Ovdje se radi o slučaju kada je u periodu neimaštine i gladi jedan broj ashaba napustio klanjanje džuma-namaza radi trgovačke karavane koja je upravo bila pristigla. Tumačeći taj ajet, Alusi ukazuje na kritiku šiija prema ashabima, jer tvrde da su skoro svi ashabi napustili džuma-namaz, te da su tako dali prednost trgovini i zabavi, tj. ovosvjetskim stvarima nad ibadetom – i to sa Poslanikom, s.a.v.s, - tj. nad ahiretskim stvarima!

Imajući u vidu da oni taj slučaj uzimaju kao opravdanje za stav da je većina ashaba nepovjerljiva i da se od njih ne mogu čak ni hadisi prihvatati, te znajući opasnost takvih riječi, on opširno odgovara na taj njihov prigovor. Između ostalog, on ukazuje na to da se taj slučaj desio u početku boravka muslimana u Medini, tj. u periodu kada su još propisivani mnogi propisi i kada su ih mnogi tek usvajali u svojoj praksi. Pored toga, taj se događaj desio u periodu suše i gladi, pa su ljudi pohrlili da riješe probleme egzistencijalne naravi. Zato im Uzvišeni nije odredio nikakvu kaznu, nego ih je tim ajetom samo ukorio i ukazao im na to kako trebaju postupati. Zatim Alusi izlaže kritici stav da se tako nešto desilo nekoliko puta, ukazujući na slabost predaje u kojoj se to navodi. Na kraju, on ističe da je velika greška i potpuno neznanje optužiti sve ashabe zbog događaja koji se desio manjem broju njih, i to u ranom periodu njihova prihvatanja islamskih propisa, nakon čega su oni učinili nebrojene ibadete! Uz to, on tvrdi da bi mogao pobiti sve dokaze šiija ali mu to ograničenost prostora ne dozvoljava.[36]

Tumačenje fikhskih ajeta

Kao muftija i istaknuti poznavalac šerijatskog prava, Alusi je poprilično opširno tumačio ajete sa fikhskom tematikom. Kada bi

[34] Mahmud el-Alusi, *Ruhul-me'ani...*, I tom, str. 131, 132.
[35] *El-Džumu'a*, 11.
[36] Mahmud el-Alusi, *Ruhul-me'ani...*, XIV tom, str. 104-107.

došao do tih ajeta, on bi navodio stavove svih relevantnih mezheba, zajedno sa njihovim dokazima, što zauzima poprilično mjesta u njegovom tefsiru. U većini slučajeva navodio je stavove hanefijskog pravca kao najispravnije, te bi za njih navodio najviše dokaza. Nakon navođenja drugih pravaca, često je znao reći: "A stav našeg mezheba je...", pa bi onda navodio stav hanefijskog mezheba. Ponekad je znao samo navesti stavove i dokaze različitih pravaca, bez preferiranja ijednog od njih, a ponekad je preferirao i stav nekog drugog mezheba, mimo hanefijskog. Takav slučaj imamo npr. kod tumačenja riječi Uzvišenog: "Raspuštenice neka čekaju tri mjesečna pranja..."[37], gdje on navodi stavove svih mezheba a onda ističe da je o tom pitanju najjači stav šafijskog mezheba.[38]

Odnos prema israilijjatima

Jedna od izrazitih karakteristika Alusijeva tefsira jeste kritički stav u vezi sa navođenjem israilijjata, naročito onih za koje nema potvrde u Kur'anu i Sunnetu. "Kod Alusija smo primijetili da on žestoko kritikuje israilijjate i neistinite predaje, koje su mnogi mufessiri navodili u svojim tefsirima, pretpostavljajući da su vjerodostojne. Ponekad ih čak i sa podrugljivošću kritikuje."[39] Npr. pri tumačenju riječi Uzvišenog: "Allah je prihvatio zavjet sinova Israilovih – a između njih bili smo postavili dvanaest starješina..."[40], on navodi predaju koju je preuzeo od Begavija u kojoj se govori o čovjeku po imenu Avdž ibn Ank. Predaja je puna čudnih i nevjerovatnih stvari u vezi sa tim čovjekom, među kojima su i podaci da je bio visok preko tri hiljade lakata, da je živio preko tri hiljade godina, itd.

Zatim on navodi stav Ibn Kesira, koji kaže da ta predaja nema nikakva osnova i da je izmišljena od strane ehli-kitabija, te stav Ibnul-Kajjima, koji ističe da vjerodostojni dokazi potvrđuju da je ta predaja lažna. Nakon toga, on kaže: "Ne čudi odvažnost onih koji su izmislili tu predaju i slagali na Uzvišenog Allaha – jer su to uradili otpadnici ehli-kitabija – nego čudi postupak onih koji su tu predaju naveli u

---

[37] *El-Bekare*, 228.
[38] Mahmud el-Alusi, *Ruhul-me'ani...*, I tom, str. 126.
[39] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 359, 360.
[40] *El-Ma'ide*, 12.

svom tefsiru a nisu ukazali na njenu neispravnost!..."[41] Drugi takav primjer imamo u tumačenju 38. ajeta sure *Hud,* u kojem se govori o Nuhovoj, a.s, lađi. On na tom mjestu navodi više predaja koje govore o vrsti drveta od kojeg je lađa bila napravljena, te o njenoj dužini i visini, a onda ukazuje na to da su to sve israilijjati za koje nema potvrde, te da se oni ne mogu uzimati kao dokaz.[42]

Odnos prema prirodnim i znanostima arapskog jezika

Alusi je bio zaljubljenik i u prirodne znanosti, pa je stoga dosta prostora u svom tefsiru posvećivao i njima. Navodio je citate prethodnih mufessira i filozofa koji su pisali na te teme, pa bi ih onda komentarisao, krikitujući jedne a potvrđujući druge, dodajući ono što je imao reći u vezi s tim temama. I tu je bio poprilično opširan, tako da mu neki islamski učenjaci prigovaraju zbog toga.[43] Primjer za to imamo u slučaju tumačenja 38-40. ajeta sure *Jasin*, u kojima se govori o kretanju Sunca i Mjeseca.[44]

Jedna od bitnih karakteristika Alusijeva tefsira jeste i poklanjanje velike pažnje tumačenju Kur'ana kroz gramatiku i ostale discipline arapskog jezika. I u toj oblasti on je bio izvanredan stručnjak, pa je temeljito prilazio analizi riječi i jezičkih konstrukcija u Kur'anu, što je vidljivo na gotovo svakoj stranici njegova tefsira. Neki mu zbog toga prigovaraju, govoreći da je to činio preopširno, te da je zbog toga zamalo izašao iz oblasti tefsira i postao više jezičar nego mufessir.[45] Pri odabiru značenja određene riječi podosta se služio i predislamskom poezijom.

Ostale karakteristike njegova tefsira

Alusi poklanja dužnu pažnju i kiraetima, tj. raznim načinima čitanja pojedinih riječi u Kur'anu, s tim što se ne ograničava uvijek samo na vjerodostojne (mutevatir) kiraete, nego ponekad navodi i one

[41] Mahmud el-Alusi, *Ruhul-me'ani...*, III tom, str. 86.
[42] Isto, VI tom, str. 50.
[43] Vidjeti npr: Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 358.
[44] Mahmud el-Alusi, *Ruhul-me'ani...*, XII tom, str. 20-22.
[45] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 358.

koji su manje vjerodostojni (šazz).[46] Pored toga, on često navodi i vezu između ajeta u pojedinoj suri, kao i vezu između samih sura (el-munasebe). Zatim, kada dođe do ajeta koji ima povod objave on redovno navodi šta je bio povod da se taj ajet – ili više njih – objavi.

Nakon što bi iscrpio uobičajene metode tumačenja kur'anskog teksta, Alusi se znao koristiti i metodama aluzivnog tefsira (et-tefsirul-išari), kako bi otkrio što više značenja na koja ukazuju kur'anske riječi. Aluzivni tefsir predstavlja pokušaj izvlačenja dodatnih značenja i objašnjenja iz kur'anskog teksta na osnovu aluzije, tj. onog na šta taj tekst indirektno ukazuje. Zbog te karakteristike neki učenjaci njegov tefsir ubrajaju u aluzivne, odnosno sufijske tefsire, međutim, većina učenjaka ga ubraja u dozvoljene racionalne tefsire, jer aluzivni aspekt njegova tefsira nije dominantan, nego zauzima sporedno mjesto u ukupnom djelu.[47]

Dakle, Alusijev tefsir jedan je od istaknutih racionalnih tefsira. Poprilično je obiman, ali je zato u njemu sadržan siže svih ranije napisanih tefsira, kako tradicionalnih, tako i racionalnih. Uz navođenje brojnih citata, Alusi u znatnoj mjeri daje i vlastiti doprinos, što kritičkom analizom navedenih citata, što iznošenjem vlastitih stavova i saznanja o određenoj temi. Njegov tefsir je naišao na dobar prijem islamskih učenjaka, tako da je više puta štampan a i danas se dosta koristi. Treba ukazati na činjenicu da su se tim djelom u znatnoj mjeri koristili i učenjaci sa naših prostora, među kojima je i čuveni Mehmed-ef. Handžić.

Period iskušenja

Kako to nerijetko biva, Alusijeva izvanredna učenost i uspjeh u životu izazvali su zavist ljudi bolesnih umova, pa su tražili načina kako da mu srozaju ugled i da ga uklone sa položaja na kojem je bio. Za tu nakanu iskoristili su dolazak novog namjesnika Bagdada, koji se zvao Muhammed Nedžib-paša. Uspjeli su da ocrne Alusija izmišljajući neistine i predstavljajući ga u najgorem liku, tako što su, između ostalog, ustvrdili da on sarađuje sa francuskim konzulom u Bagdadu,

[46] Isto, str. 361.
[47] Isto, str. 361.

te da pripada krutoj selefijskoj školi.[48] Kao rezultat toga, namjesnik ga je smijenio s položaja muftije, zabranio mu da podučava u bilo kojoj instituciji, oduzeo mu nadzor nad vakufskim dobrima i zabranio mu kretanje, što je bio jedan vid kućnog pritvora. Nakon toga njegovi poštovaoci i prijatelji sve manje su ga posjećivali a pošto su mu prihodi bili ukinuti, bio je došao u stanje potpunog siromaštva.

U takvoj izolaciji i teškom stanju proveo je oko godinu i po dana, pa je bio prisiljen zaputiti se u Istanbul, da bi se požalio samom sultanu. U to vrijeme bio je dovršio i svoj tefsir, pa ga je ponio da bi ga lično pokazao sultanu. To je bilo u mjesecu rebi'ul-ahiru 1267. hidžretske godine, kada mu je bilo pedeset godina. U Istanbulu je prvo došao do tadašnjeg šejhul-islama, Muhammeda Arifa Hakema, koji ga je lijepo primio i napisao mu preporuku za susret sa sultanom, u kojoj je ukazao i na njegovo trenutno stanje. Sultan Abdulmedžid[49] ga je primio, upoznao se sa njegovim stanjem i stekao uvid u njegov tefsir, pa mu je odredio stalnu plaću i iskazao divljenje njegovom tefsiru. Nakon što je dvadeset i jedan mjesec proveo na sultanovom dvoru, vratio se ponovo u Bagdad,[50] gdje je nedugo nakon toga i umro.

***

[48] Bedevi Taha Bedevi, *El-Imam Šihabud-din el-Alusi*, str. 723.

[49] Radi se o Abdulmedžidu I, koji je vladao 1839-1861. godine.

[50] Bedevi Taha Bedevi, nav. djelo, str. 723, 724.

C) TEFSIR ILMUL-KELAMA (APOLOGETSKI)

تفسير المتكلمين

FAHRUDDIN ER-RAZI

فخر الدين الرازي

544/1150.-606/1210.

Razi je, u svoje vrijeme, bio najčuveniji islamski učenjak. Pored tefsira, istakao se u ilmul-kelamu, te fikhu, filozofiji, logici, arapskom jeziku i medicini. Tražili su ga i ka njemu hrlili učenjaci sa raznih strana. Djela su mu bila čuvena i tražena diljem islamskog svijeta. Njegov tefsir jedan je od najistaknutijh racionalnih tefsira. Zbog velike zastupljenosti ilmul-kelama i prirodnih znanosti, njegov tefsir smatra se svojevrsnom enciklopedijom tih znanosti. U fikhu Razi je bio šafijskog mezheba.

Puno ime mu je: Muhammed ibn Umer ibnul-Hasan ibnul-Husejn et-Tejmi el-Bekri Ebu Abdillah Fahruddin er-Razi.[1] Rođen je 544/1150. godine u Rejju, pokrajina Taberistan.[2] Porijeklom je iz plemena Kurejš, pa neki njegovom imenu dodaju i pridjev: Kureši. Odrastao je u ulemanskoj porodici. I njegov otac bio je poznat kao učenjak, pa je određene znanosti najprije učio od njega. Istakao se u mnogim naučnim disciplinama, tako da je još za života bio nadaleko poznat kao učenjak. Govorio je i pisao i na arapskom i perzijskom jeziku. U hutbu ili predavanja, iz pobožnosti, znao se toliko unijeti, da bi i on a i mnogi prisutni plakali iz bogobojaznosti.[3] Bio je izuzetan vaiz i govornik (na oba jezika). Putovao je i boravio u raznim predjelima, među kojima su i Horezm, Transoksanija i Horasan. Umro je u Heratu, 606/1210. godine.[4]

Razi kao učenjak

Fahruddina er-Razija Allah je nadario izuzetnom inteligencijom i željom za izučavanjem različitih naučnih disciplina i dao mu da živi u sredini gdje se to moglo ispoljiti i realizovati, tako da je postao vanredan stručnjak u više naučnih disciplina. Ne bez razloga, mnogi biografi za njega tvrde da je, u svom vremenu, bio najistaknutiji učenjak i u tradicionalnim i u racionalnim znanostima.[5] Zbog izuzetnih zasluga uopće, a pogotovu na planu islamskih znanosti, dat mu je počasni naziv: *Fahruddin*, što znači: *Ponos vjere*, a neki taj nadimak navode u skraćenoj verziji: *Fahr*. U svakom slučaju, taj nadimak se puno koristi, tako da je poznatiji po njemu nego po vlastitom imenu.

Prva saznanja stekao je pred svojim ocem Dijauddinom Omerom, koji je već slovio kao učen i pobožan čovjek. Od njega je

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VI tom, str. 313.

[2] Isto, str. 313. U pogledu godine njegova rođenja, treba napomenuti da većina biografa navodi da se radi o 544. hidžretskoj godini, dok dio njih navodi 543. godinu po Hidžri. Takav je npr. slučaj sa: Menna' el-Kattanom, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an,* str. 387; te: Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, XIII dio, str. 67. Ponegdje se može naći i podatak da je rođen 542. godine po Hidžri, kao npr: Handžić Mehmed, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, str. 53.

[3] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 290.

[4] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 313.

[5] Isto, str. 313.

posebno izučio akaid i fikh, te u jednom od svojih djela navodi niz učenjaka od kojih je te znanosti preuzeo, navodeći za akaid niz od svoga oca do Eš'arije, a za fikh od svoga oca do Šafije.[6] Razi je bio ehlisunnetski učenjak i borio se za ispravnost i čistoću islamskog vjerovanja, protiv sekti koje su u to vrijeme bile aktuelne. U fikhu je bio šafijskog mezheba i radio je na njegovom promovisanju i širenju. Uz oca je bio do njegove smrti, koja je nastupila u Razijevoj ranoj mladosti. Potom je neko vrijeme učio pred Kemalom Sem'anijem, pa se ponovo vratio u Rejj. Nakon toga izučavao je ilmul-kelam i filozofiju pred Medžduddinom el-Džilijem, za kojim je otišao i u Meragu, samo da bi od njega naučio sve što je mogao.[7]

Pored njih, on je učio i pred brojnim drugim učenjacima tog vremena, putujući u razne krajeve da bi došao do njih i pred njima unaprijedio do tada usvojena znanja. Tokom klasičnog perioda historije islama islamski učenjaci bi, još u ranoj mladosti, naučili Kur'an i veliki broj hadisa napamet, te neka istaknuta djela iz određenih oblasti, pa se u njihovim pojedinačnim biografijama ti podaci ni ne navode, jer se podrazumijevaju. Takav slučaj je i sa Razijem: bio je hafiz Kur'ana, poznavao je veliki broj hadisa napamet i naučio je napamet neka djela, među kojima je i *Šamil*, Imamul-haremejnov, iz oblasti ilmul-kelama.[8]

Posebno se istakao u sljedećim znanostima: fikhu, tefsiru, ilmul-kelamu, arapskom jeziku i njegovim disciplinama, književnosti, poeziji, filozofiji, logici i medicini. Mnogi ga smatraju najistaknutijim islamskim učenjakom tog vremena. Koliko je cijenjen i poštovan govori podatak da, npr. u ilmul-kelamu i akaidu, kada se kaže: "Rekao je imam", bez spominjanja imena, misli se upravo na Razija.[9] Pored toga, mnogi ga ubrajaju među najistaknutije filozofe tog vremena i među najistaknutije filozofe među muslimanima uopće.[10] Glas o njegovoj učenosti brzo se raširio diljem islamskog svijeta, pa su mnogi, iz raznih krajeva, dolazili njemu da bi pred njim učili. Koliko je bio učen i koliko je plijenio pažnju svojih učenika govori i podatak koji navode neki njegovi

---

[6] Grupa autora: *O Fahruddinu er-Raziju* (Predgovor Razijevom tefsiru, Bejrut, bez god. izdanja, III izd, I tom).

[7] Isto.

[8] Isto.

[9] Isto.

[10] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 387.

biografi da bi ga, gdje god da je išao, pratilo oko tri stotine učenika. Kada bi držao predavanje, u njegovoj neposrednoj blizini bi sjedili njegovi najizrasliji, zatim ostali učenici, a onda svi koji bi htjeli slušati njegovo predavanje. Kada bi neko postavio pitanje, on bi prvo tražio da neko od običnih učenika odgovori na to pitanje, a ako niko od njih ne bio znao, onda bi tražio da neko od izraslijih učenika dgovori. Ako bi se desilo da ni oni ne znaju odgovor, onda bi on lično iscrpno odgovarao na postavljeno pitanje, tako da bi svi bili zadivljeni odgovorom.[11]

Zbog učenosti cijenili su ga i obični ljudi, ali i obrazovani i ljudi na visokim političkim i vojnim položajima. Njegovim hutbama i predavanjima prisustvovali su ljudi iz svih slojeva, pa i sami vladari. Na sve njih on bi ostavljao jak dojam svojim svestranim obrazovanjem, velikom učenošću i karakterističnim izlaganjem. Mnogi vladari su ga posebno cijenili i odavali mu posebnu počast, pogovotu vladari Horezma, kao npr. Sultan Alauddin. On bi, s vremena na vrijeme, poželio da se susretne sa Razijem, pa bi lično otišao u njegovo mjesto, našao ga u kući, te slušao njegove riječi. Vladar Gazne, Šihabuddin el-Guri, upoznavši ga i vidjevši njegove kvalitete, posebno ga je lijepo počastio i obilno nagradio.[12]

Pored tih nagrada, Razi je imao i druge vrste prihoda, tako da je bio izuzetno imućan, što nije bio čest slučaj među islamskim učenjacima. Značajna sredstva naslijedio je i od jednog istaknutog ljekara u Rejju, sa kojim je jedno vrijeme sarađivao. Naime, Razi je imao dva sina a ljekar dvije kćeri, pa kada je ljekar vidio da mu se približila smrt, dozvolio je svojim kćerkama da se udaju za Razijeve sinove, ostavljajući u nasljedstvo Raziju i njegovoj porodici kompletan imetak, koji je bio izuzetno velik. Razi je učestvovao i u trgovini, dajući sredstva dobrim trgovcima da sa njima rade, pa je i na taj način uvećao svoj imetak.[13] Neki biografi navode da je u nasljedstvo ostavio dvije stotine hiljada zlatnika, ne računajući pokretnu i nepokretnu imovinu.[14]

[11] Grupa autora: *O Fahruddinu er-Raziju*...
[12] Isto.
[13] Isto.
[14] Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, XIII dio, str. 67.

Djela

Razi je napisao veliki broj djela iz svih znanosti u kojima se istakao. Neki navode da se radi o dvije stotine većih i manjih djela.[15] Zbog glasa o njemu koji se pronio nadaleko i zbog vrijednosti, ta djela su još za njegova života naišla na veliko interesovanje u islamskom svijetu. Ibn Hallikan navodi neke vrijednosti njegovih djela, pa kaže da su izuzetno vrijedna i da je Razi prvi načinio tako divan raspored u svojim djelima, te da su mnogi tada ponajviše koristili njegova djela, zapostavljajući djela prethodnih učenjaka.[16]

Iz oblasti tumačenja značenja Kur'ana najpoznatije njegovo djelo je čuveni tefsir: *Mefatihul-gajb.* Pored njega, napisao je i djelo o tumačenju sure *El-Fatiha,* te kraći tefsir *Esrarut-tenzil ve envarut-te'vil.*[17]

Najistaknutija djela iz ilmul-kelama koja je napisao su:

1. *El-Metalibul-'alije,*
2. *Nihajetu-'ukul,*
3. *Kitabul-bejan vel-burhan fir-reddi 'ala ehliz-zejgi vet-tugjan* – odgovor raznim sektama,
4. *El-Mesailul-hamsune fi 'ilmil-kelam* – (*Pedeset pitanja iz oblasti ilmul-kelama*),
5. *El-Muhassal fi 'ilmil-kelam,*
6. *Ez-Zubde fi 'ilmil-kelam.*

Najpoznatija filozofska djela koje ja napisao su:

7. *El-Mulehhas fil-felsefe* – (*Sažetak filozofije*),
8. Komentar na Ibn Sinaovo djelo: *El-Išarat,*
9. Komentar na djelo: *'Ujunul-hikme.*

---

[15] Isto, str. 66.
[16] Grupa autora: *O Fahruddinu er-Raziju...*
[17] Isto.

Među ostala njegova istaknuta djela mogu se ubrojati i:

10. *El-Mahsul fi 'ilmi usulil-fikh* – iz usuli-fikha,
11. *El-Me'alim fi usulil-fikh* – iz usuli-fikha,
12. *El-Me'alim fi usulid-din* – iz akaida,
13. *El-Erbeune fi usulid-din* - iz akaida,
14. *El-Ajatul-bejjinat* – (*Jasni ajeti*),
15. *Nihajetul-idžaz fi dirajetil-i'džaz* – iz stilistike,
16. *Tefsiru esmaillahil-husna* – (*Tumačenje Allahovih lijepih imena*),
17. *Menakibul-imam Eš-Šafi'i* – (*Vrline imama Šafije*),
18. *Fedailus-sahabe er-rašidin* – vrline ashaba,
19. *El-Kadau ve-kaderu* – o Allahovom određenju,
20. *El-Halku vel-ba'su* – (*Stvaranje i proživljenje*),
21. *'Ismetul-enbija'* (*Nepogrešivost poslanika*),
22. *El-Milelu ven-nihalu* – o raznim vjerama i sektama,
23. *Muahazat alen-nuhat* – (*Prigovori gramatičarima*),
24. *Mesailut-tibb* – (*Pitanja iz oblasti medicine*), itd.[18]

Nekoliko djela Razi je počeo pisati, ali ih nije uspio dovršiti. Među njima su: Komentar na dio Ibn Sinaova *Kanuna,* koji se zove: *El-Kullijjat,* komentar na djelo: *Šerhul-belaga* i komentar Zamahšerijeva djela: *El-Mufessal.* Pored toga, Razi je nekoliko djela napisao i na perzijskom jeziku.[19]

Razi i poezija

Kao izraziti stručnjak u svim disciplinama arapskog jezika, Razi je cijenio poeziju i navodio stihove u svojim djelima, a i sam je ponekad pisao stihove. Iza njega ostalo je dosta poučnih stihova, od kojih navodimo slijedeće:

[18] Nazive djela preuzeli smo od Ziriklija i od grupe autora iz uvoda u Razijev tefsir.
[19] Grupa autora: *O Fahruddinu er-Raziju...*

Dokle god razum dosegne, opet je sputan,
A većina ljudskih djela su zabluda!
Naša tijela su divljina za naše duše,
I, ukratko, ovaj svijet je patnja i bol!
Nikakve fajde od doživotnih rasprava,
Osim što sakupismo nečije riječi!
Koliko vidjesmo ljudi i država,
Kako brzo odoše i nestadoše!
Koliko se ljudi uzdiže iznad brda,
Pa nestadoše, a brda ostadoše!

Tefsir

Djelo *Mefatihul-gajb,* čuveni Razijev tefsir, ubraja se među najistaknutija djela racionalnog tefsira. Izuzetno je velik, po dužini jedan je od najdužih tefsira. Zato ga mnogi nazivaju *Et-Tefsirul-kebir* (*Veliki tefsir*) i na nekim izdanjima tog djela stoji upravo taj, a ne njegov stvarni naziv. U nekim izdanjima štampan je u čak 32 dijela, odnosno u šesnaest velikih tomova. Neki učenjaci smatraju da Razi nije sam napisao taj tefsir, tj. da ga je on napisao donekle, a da ga je poslije njega neko drugi dovršio. Takav stav npr. iznose Ibn Kadi u djelu *Šezeratuz-zeheb* i Ibn Hallikan u djelu *Vefijjatul-e'ajan.* Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi obraća pažnju na taj momenat i zaključuje da je vjerovatno tačno da Razi nije protumačio cijeli Kur'an, te da ga je dovršio Šihabuddin el-Hubi, a moguće je da je u tome imao udjela i Nedžmuddin el-Kumuli.[20] U svakom slučaju, svi se slažu da je i prvi i drugi dio Razijeva tefsira potpuno isti, po stilu i ostalim karakteristikama, tako da je nemoguće tačno razlučiti dokle je to Razijevo, a odakle djelo drugog učenjaka. Ipak, najčešće se navodi stav da je Razi, pri tumačenju, došao do sure *El-Enbija'* – što je ipak više od polovice Kur'ana – a da je ostatak napisao neko drugi.[21] Međutim, mnogi i ne obraćaju pažnju na to, pa, pogotovu zbog jedinstvenog stila u cijelom tefsiru, smatraju kompletan tefsir Razijevim djelom.

[20] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, str. 293.
[21] Isto, str. 292.

Razijev tefsir cijene mnogi islamski učenjaci, zato što je opširan i što detaljno obrađuje mnoga pitanja iz raznih oblasti, što nije slučaj za većinu ostalih tefsira. Tako npr. Ibn Hallikan kaže da je Razi u njemu sakupio sve rijetkosti,[22] tj. ono što se rijetko gdje može naći na drugom mjestu. On se pri tumačenju Kur'ana koristi stručnim islamskim znanostima, ali ipak u njegovom tefsiru preovladavaju ilmul-kelam, filozofija i prirodne znanosti. Zato je njegov tefsir vjerovatno najopširniji, kada je ilmul-kelam u pitanju.[23] S obzirom na to, on je i svojevrsna enciklopedija ilmul-kelama i prirodnih znanosti. To mu donekle umanjuje vrijednost kao tefsira, što mu neki učenjaci navode kao glavni prigovor.[24] Neki idu čak dotle da kažu kako u tom djelu ima svega osim tefsira.[25] Međutim, očito je da je to pretjerivanje i da je riječ o tefsiru koji cijene islamski učenjaci i koji se i danas štampa.

Jedna od bitnih karakteristika Razijeva tefsira je to što Razi često pronalazi i navodi vezu između pojedinih ajeta, kao i sura. Naime, Kur'an je, između ostalog, karakterističan i po tome što se u istoj suri navode različite teme, te što se ponekad, bez vidljive povezanosti, nižu ajeti. Ipak, kada se dublje razmisli, dođe se do zaključka da među tim ajetima postoji određena veza i da nisu tako poredani bez određenog razloga. Slično je i sa surama, budući da su izmiješane u Kur'anu, jer nisu složene ni po redoslijedu objave a ni po podjeli na mekkanske i medinske sure. Također, zna se desiti da dvije sure, jedna do druge, govore o sasvim različitim temama, pa na prvi pogled izgleda da međusobno nemaju skoro nikakve veze. Međutim, kada se raspored sura promotri temeljitije, dođe se do zaključka da i tu postoji određeni sklad i da takav raspored nije slučajan. Ta veza među ajetima i surama zove se *el-munasebetu* i Razi se istakao u pronalaženju tih veza, koje je potom bilježio u svom tefsiru.[26]

Razi je bio ehlisunnetski učenjak i u svojim postupcima i u djelima, pogotovu u tefsiru, ulazio je u rasprave i opovrgavao stavove sekti, a naročito mu'tezilija. Kao istaknuti stručnjak u ilmul-kelamu, bio je sposoban za to i u detalje je poznavao njihove stavove. Doduše,

[22] Isto, str. 293.
[23] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Buhus fi usulit-tefsiri ve menahidžihi*, str. 155.
[24] Menna' el-Kattan, nav. djelo, str. 368.
[25] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 155.
[26] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 294.

neki mu prigovaraju da im nije odgovarao dovoljno opširno, te da je opširnije iznosio njihove pogrešne stavove a da je odgovore i stavove ehli-sunneta iznosio koncizno.[27]

Kada bi naišao na ajete koji govore o šerijatskim propisima, Razi bi navodio stavove islamskih učenjaka o tim pitanjima, s tim što je očito davao prednost šafijskom mezhebu, čiji je pristalica bio, navodeći detaljnije dokaze tog mezheba. Kada bi se ukazala prilika, ulazio bi i u područje usuli-fikha, arapskog jezika i stilistike, ali ne tako opširno kao kada je obrađivao pitanja ilmul-kelama.[28] S obzirom na to, dr. Zehebi, u vidu konstatacije i kritike, zaključuje: "Ukratko, to djelo više liči na enciklopediju ilmul-kelama i prirodnih znanosti, s obzirom na to da ta strana preovlađuje u njemu, tako da donekle umanjuje njegovu vrijednost kao tefsira časnog Kur'ana."[29]

Razi je bio sposoban iz kur'anskih riječi izvući mnoge zaključke, pa zato njegov tefsir i jeste obiman. Tako npr. on samo *Fatihu* tumači na 290 stranica velikog formata – u izdanju koje nam je dostupno. U uvodu u tumačenje *Fatihe* Razi ističe da je jednom prilikom rekao kako se iz te sure može izvući deset hiljada pitanja, zaključaka i korisnih stvari, pa su mu to neke neznalice pokušale osporiti, ali on tim tumačenjem dokazuje da je to moguće.[30] Zatim on, tumačeći *Euzu* (isti'aza), kaže da se ljudi njenim učenjem ne utječu samo od šejtana, nego od svega što je loše. A loše može biti i u vjerovanju i u praktičnim djelima. Što se tiče vjerovanja, on navodi poznati hadis po kojem će biti sedamdeset dvije skupine muslimana koje će neke stvari pogrešno vjerovati i zaslužiti džehennemsku vatru, te činjenicu da postoji oko sedam stotina različitih vjera i frakcija. Kada se njihove greške u vjerovanju saberu, dobije se brojka od nekoliko hiljada. Kada se tome još pridoda i nekoliko hiljada praktičnih djela koja su zabranjena i od kojih se utječemo Allahu učenjem *Euze,* onda ispada da se iz same *Euze* može izvući deset ili više hiljada pitanja i korisnih zaključaka.[31] Tumačeći početak Fatihe on ukazuje na to da je nemoguće prebrojati Allahove blagodati na kojima Mu se tom surom

---

[27] Isto, str. 294, 295.
[28] Isto, str. 295.
[29] Isto, str. 295.
[30] Fahruddin er-Razi, *Et-Tefsirul-kebir*, str. 3.
[31] Isto, str. 4.

zahvaljujemo, pa da bi nas njeno detaljno istraživanje odvelo do milion, pa možda i više pitanja i odgovora![32]

Kajanje zbog bavljenja ilmul-kelamom

S obzirom na njegovu inteligenciju, na vrijeme koje je proveo baveći se ilmul-kelamom i na djela koja je napisao, može se reći da je Razi bio jedan od najistaknutijih stručnjaka u toj oblasti. Međutim, interesantno je navesti da se Razi, pred kraj života, pokajao što je toliko vrijeme proveo baveći se ilmul-kelamom. Naime, više njegovih biografa navode da je on pred kraj života rekao: "Kamo sreće da se nisam uopće bavio ilmul-kelamom!", te da je onda zaplakao.[33] Pored toga, više njih navodi i slijedeće njegove riječi: "Upoznao sam se sa metodama ilmul-kelama i filozofskim pravcima, ali ne vidim da oni mogu ugasiti žeđ ili izliječiti bolesnog! Zaključio sam da je najispravniji put, kur'anski put."[34]

Također se navodi da je u jednom stihu rekao: "Pobjednik je onaj ko se drži vjerovanja naših starica."[35] Time je htio ukazati na činjenicu da se putem ilmul-kelama, između ostalog, nastoji racionalno dokazati postojanje Uzvišenog Allaha, ali da nema koristi od tih rasprava, te da je najbolje vjerovati na osnovu Kur'ana, ne upuštajući se u duge rasprave. U svakom slučaju, sve to govori da je on, pred kraj svog života došao do ubjeđenja da nema potrebe za kelamskim raspravama, te da se vratio putu selefi-saliha.[36]

Oporuka

Razi se često prisjećao smrti i tom prilikom bi govorio: "Izučio sam sve znanosti koje čovjek može savladati, ali i pored toga dajem prednost susretu sa Uzvišenim Allahom i gledanju u Njegovo lice."[37] U tom smislu, on je u zadnjoj godini svog života izrekao svoju oporuku,

[32] Isto, str. 6.
[33] Grupa autora: *O Fahruddinu er-Raziju...*
[34] Isto.
[35] Ibn Kesir, nav. djelo, str. 66.
[36] Isto, str. 67.
[37] Grupa autora: *O Fahruddinu er-Raziju...*

oporuku, koju je zapisao njegov učenik Ibrahim ibn Ebi Bekr el-Isfahani, a koju mnogi smatraju pravim putokazom za one koji hoće da se bave izučavanjem nauke. On u njoj, između ostalog, kaže:

"...Braćo u vjeri i braćo u traženju istine! Znajte da ljudi tvrde da čovjek svojom smrću kida veze sa svijetom. To je opće pravilo od kojeg postoje dva izuzetka: trajno djelo – koje je uzrokom upućivanja dove za umrlog, te dobro odgojena djeca. Znajte da sam ja bio zaljubljenik nauke, te da sam pisao o svemu i svačemu. (...) Probao sam puteve ilmul-kelama, ali u njima ne nađoh korist koja je ravna koristi u časnom Kur'anu, zato što Kur'an navodi na priznanje svake veličine i vrijednosti Uzvišenom Allahu i zabranjuje udubljivanje u rasprave i iznošenje dokaza za suprotne stavove. To je samo zato što ljudski razum luta i gubi se u tim dubokim tjesnacima i skrivenim putevima.

Allahu moj! Ja nemam nikog drugog do Tebe, niti očekujem da mi neko pomogne osim Tebe! Ja priznajem svoje grijehe, nedostatke i mahane. Zato, nemoj dozvoliti da moja nada propadne i nemoj odbiti moju dovu! Zaštiti me od Tvoje kazne prije, u toku i poslije smrti! Olakšaj mi smrtne muke i olakšaj mi nastupanje smrti! Nemoj mi pojačavati bolove i tegobe, jer Ti si najmilostiviji od svih milostivih!

Što se tiče naučnih djela koja sam napisao i u kojima sam iznio mnoga pitanja u vezi sa prethodnim učenjacima, ko ih bude čitao pa mu se učine lijepa, neka me, iz svoje dobrote, po lijepom u dovi spomene. A ako mu se ne dopadnu, neka ne govori ništa loše, jer ja sam time želio samo da obogatim naučna djela i potaknem ljudsku misao, oslanjajući se u svemu na Uzvišenog Allaha. (...) Oporučujem i ponavljam svoju oporuku! I opet, ponavljam svoju oporuku odgajatelju moga sina Ebu Bekra, da se maksimalno potrudi za njegov odgoj. Znaci inteligencije i oštroumnosti kod njega su vidljivi, pa možda će ga Allah uputiti onom što je dobro! Naredio sam njemu, svojim učenicima i svima koji se osjećaju dužnim prema meni, da sakriju vijest o mojoj smrti, kada umrem, da nikog o tome ne obavijeste i da me sami ukopaju..."[38]

---

[38] Isto.

Smrt

Razi je umro prvog dana Ramazanskog bajrama 606. godine po Hidžri. Neki navode da nije umro uobičajenom smrću, nego da je otrovan i da je od toga umro. Naime, on se u životu sukobljavao sa raznim sektama i pobijao njihove stavove. Među njegovim najistaknutijim protivnicima bile su keramije. Kaže se da je on jedan dio njih vratio ehlisunnetskim stavovima. Međutim, neki od njih to nisu mogli gledati, pa su mu uspjeli staviti otrov u jelo, tako da je od toga umro.[39]

Iza Razija ostala su dva sina i kćerka. Prvi njegov sin dobio je počasno ime: *Dijauddin* (*Svjetlo vjere*), a drugi: *Šemsuddin* (*Sunce vjere*). Kod drugog sina Razi je primijetio znakove posebne inteligencije, pa je u svojoj oporuci naglasio potrebu njegova odgoja, te rekao da će biti učeniji od njega, ako poživi. Vjerovatno zato, njegov mlađi sin je poslije dobio počasni naziv: *Fahruddin*, po ocu, nakon Razijeve smrti.[40] Razijeva kćerka udala se za vezira na dvoru vladara Horezma. Nakon izvjesnog vremena, Mongoli su zauzeli prostore Horezma i, po svom ustaljenom običaju, ubili većinu lokalnog stanovništva, ne imajući milosti. Ipak, napravili su izuzetak, nakon što su zamoljeni da poštede Razijevu djecu. Oni su to učinili, iz poštivanja prema tom velikom učenjaku.[41]

* * *

[39] To se npr. navodi u uvodu u njegov tefsir, te u: Ibn Kesir, nav. djelo, str. 67.

[40] Grupa autora: *O Fahruddinu er-Raziju...*

[41] Isto.

D) ŠERIJATSKO-PRAVNI TEFSIR

تفسير الفقهاء

EBU BEKR EL-DŽESSAS

أبو بكر الجصاص

305/917.-370/980.

Džessas je, u svoje vrijeme, bio najistaknujtiji islamski pravnik hanefijskog mezheba. Pored fikha, naročito se istakao u tefsiru, akaidu i arapskom jeziku. U Bagdad su mnogi dolazili kako bi od njega nešto naučili. Njegov tefsir jedan je od najistaknutijh fikhskih tefsira, pogotovu tefsira hanefijskog mezheba, čiji je Džessas bio pripadnik.

Njegovo puno ime je: Ahmed ibn Ali er-Razi ebu Bekr el-Džessas.[1] U stvari, El-Džessas mu je nadimak, ali je po njemu poznatiji nego po vlastitom imenu.[2] Rođen je 305/917. godine, prema jednima u Bagdadu[3], a prema drugima u Rejju.[4] Temeljitije analize njegove biografije ukazuju da je rođen u Rejju, te da se u Bagdad preselio kada je imao dvadeset godina, odnosno 325. hidžretske godine. Naime, stanovnik Rejja naziva se *Razi*, što je nadimak nekoliko islamskih učenjaka, kao i samog Džessasa. Pored toga, u nekoliko njegovih biografija navodi se da je u Bagdad došao 325. godine.[5] Istakao se u više naučnih disciplina i autor je brojnih djela. Bio je izuzetno skroman, pobožan i principijelan. Dva puta mu je nuđeno da se prihvati sudstva, ali to nije prihvatio - bojeći se pritisaka onih koji su bili na visokim položajima – iako je i tada bilo učenjaka koji bi jedva dočekali da im se ponudi takav položaj.[6]

Naime, abasijski halifa Muti' (946-974) tražio je najučenijeg i najsposobnijeg islamskog pravnika da preuzme upravljanje sudstvom na nivou države, pa su mu učenjaci predložili Džessasa. Znajući kakvo je stanje u tadašnjoj državi, Džessas je to oba puta odbio,[7] dajući tako i ostalim islamskim učenjacima primjer kako se Allahovi propisi ne smiju podvrgavati i potčinjavati interesima grupe ljudi, organizacije, pa ni države. Naprotiv, principi islama treba da budu iznad svega ostalog i bilo koji učenjak, a pogotovu kadija (šerijatski pravnik), mora biti neovisan ako hoće da sudi po Allahovim zakonima. U tome mu je sigurno dobar primjer bio i njegov učitelj i šejh Ebul-Hasan El-Kerhi, koji je, također, sličnu ponudu odbio i zahtijevao od svojih učenika da

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, I tom, str. 171.

[2] Skoro svi učenjaci koji su pisali o njemu navode taj nadimak a samo poneki ukažu na vrlo rijetko zastupljeno mišljenje da to nije njegov nadimak. O tome vidjeti: Abdulkadir ibn Muḥammed el-Kureši el-Hanefi, *El-Dževahirul-mudijje fi tabekatil-hanefijje,* Rijad 1993, II izd, I tom, str. 222.

[3] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, II tom, str. 438.

[4] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, I tom, str. 171.

[5] Vidjeti: Adžil Džasim en-Nešmi, *El-Imam Ahmed ibn Ali er-Razi el-Džessas*, Kuvajt 1980. god, str. 43.

[6] Ahmed ibn Ali er-Razi el-Džessas, *Ahkamul-Kur'an*, Predgovor o životopisu autora, Bejrut 1997. godine, I tom, str. 4.

[7] Ahmed ibn Ali el-Hatib el-Bagdadi, *Tarihu Bagdad*, Kairo, bez god. izd, IV tom, str. 314. Ibn Kesir, također, navodi taj slučaj, s tim što on kaže da mu je taj položaj nudio slijedeći halifa, Tai' (974-991). Vidjeti: Ibn Kesir, *El-Bidaje ven-nihaje*, XI dio, str. 317.

takvo šta ne prihvataju.[8] Interesantno je da su ga u toj odluci podržali iskreni islamski učenjaci, koji su bili svjesni stanja u tadašnjem društvu.

Četvrto stoljeće po Hidžri karakteristično je po slabljenju abasijskog hilafeta, pojavi nereda i raznih vrsta potresa, te otcjepljenju pojedinih dijelova hilafeta. Stanje se pogoršalo do te mjere da je centralna vlast imala utjecaja samo nad Bagdadom i njegovom okolinom, dok su svi ostali dijelovi hilafeta samo formalno priznavali halifu, a u stvari su djelovali potpuno samostalno. U to vrijeme prisutne su bile i razmirice i sukobi na nacionalnoj ili mezhebskoj osnovi, što je dodatno destabiliziralo društvo.[9] Kada se to sve uzme u obzir, postaje još jasnije zašto Džessas nije prihvatio visoku funkciju koja mu je bila nuđena. Dio života proveo je u Ehvazu i Nisapuru, ali je, uglavnom, živio u prijestonici hilafeta, Bagdadu,[10] gdje je i umro, 370/980. godine.[11]

Džessas kao učenjak

Iako su političke i društvene prilike bile tako teške, ipak je četvrto stoljeće po Hidžri poznato po pravom procvatu, uobličenju i konačnom formiranju svih islamskih naučnih disciplina. To stoljeće dalo je veliki broj stručnjaka u svim islamskim znanostima, što je, svakako, pomoglo i u obrazovanju i formiranju Džessasa kao učenjaka koji se istakao u više naučnih disciplina.[12] On se obrazovao pred najistaknutim učenjacima tog vremena, kao što su:

1. *Ebul-Hasan el-Kerhi*, koji je svojevremeno bio najistaknutiji hanefijski pravnik – on mu je bio glavni šejh i učitelj i od njega je najviše naučio,
2. *Ebu Sehl ez-Zudžadži*, koji se posebno istakao u disciplinama arapskog jezika,

[8] Adžil Džasim en-Nešmi, nav. djelo, str. 47.
[9] Isto, str. 16-25.
[10] Isto, str. 4.
[11] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, I tom, str. 171.
[12] Adžil Džasim en-Nešmi, nav. djelo, str. 26-31.

3. *Ebu Umer Gulam Sa'leb*, koji je bio stručnjak u hadiskim disciplinama,[13]
4. *Ebul-Kasim Sulejman ibn Ahmed et-Taberani* – čuveni muhaddis i autor dobro poznatih hadiskih zbirki,
5. *Ebul-Abbas el-Esamm en-Nejsaburi* – istaknuti učenjak u hadiskim disciplinama,[14]
6. *Abdulbaki ibn Kani' el-Kadi* - istakao se u više disciplina, naročito u hadisu,
7. *Da'ledže ibn Ahmed* - istakao se u više disciplina, naročito u fikhu i hadisu,[15]
8. *Abdullah ibn Dža'fer ibn Ahmed ibn Faris* – naročito se istakao u disciplinama arapskog jezika,[16]
9. *Ebu Ali el-Farisi* – čuveni učenjak u disciplinama arapskog jezika,
10. *Muhammed ibn Abdullah el-Hakim en-Nejsaburi* – čuveni historičar i muhaddis, autor čuvenog *Mustedreka*,[17] i drugi.

Brzo je napredovao u izučavanju različitih naučnih disciplina, tako da se za njega kao učenjaka čulo još dok je bio veoma mlad. Istakao se u svim tradicionalnim islamskim znanostima: akaidu, hadisu, arapskom jeziku, a posebno fikhu i tefsiru. U skoro svim Džessasovim biografijama ističe se podatak da je, u svoje vrijeme, bio najučeniji hanefijski pravnik i najveći autoritet u hanefijskom fikhu.[18] Čuveni Hatib el-Bagdadi kao njegove osnovne karakteristike navodi: "...prvak u hanefijskom fikhu u svoje vrijeme, bio je čuven po skromnosti i pobožnosti."[19] Zbog učenosti, mnogi su dolazili do njega u Bagdad, kako bi neko vrijeme proveli sa njim i stekli određeno znanje, pogotovu iz oblasti hanefijskog fikha. Mnogi za njega tvrde da je bio mudžtehid, tj. ta je mogao samostalno izvlačiti šerijatske propise iz

[13] Abdulkadir ibn Muhammed el-Kureši el-Hanefi, nav. djelo, I tom, str.222, 223.
[14] Ibn Kesir, nav. djelo, XI dio, str. 317.
[15] Muhammed ibn Ahmed ez-Zehebi, *Sijeru e'lamin-nubela'*, XVI tom, str. 340.
[16] Adžil Džasim en-Nešmi, nav. djelo, str. 79-80.
[17] Isto, str. 87,88.
[18] Vidjeti, npr: Ahmed ibn Muhammed el-Edinrevi, *Tabekatul-mufessirin*, str. 84.
[19] Ahmed ibn Ali el-Hatib el-Bagdadi, nav. djelo, IV tom, str. 314.

kur'anskog i hadiskog teksta, a samo pojedini izuzeci mu ne priznaju taj nivo.[20]

Njegovi biografi navode poprilično dug spisak istaknutih učenika koji su učili pred njim, kao šejhom i učiteljem. Od njih zavređuju da se posebno spomenu:

1. *Muhammed ibn Jahja ibn Mehdi el-Džurdžani* – čuveni pravnik hanefijskog mezheba,
2. *Ebu Bekr Ahmed ibn Musa el-Huvarizmi* – istakao se u tefsiru, hadisu i historiji,
3. *Ahmed ibn Muhammed ibn Umer* – posebno se istakao u hadisu,
4. *Ebu Dža'fer Muhammed ibn Ahmed en-Nesefi* – istaknuti stručnjak u fikhu i kadija,
5. *Muhammed ibn Ahmed ibn Ahmed ez-Za'ferani* – posebno se istakao u fikhu,
6. *Muhammed ibn Ahmed ibnut-Tajjib el-Kemari* - posebno se istakao u fikhu,[21] i mnogi drugi.

Džessas je autor brojnih djela, od kojih su najpoznatija:

1. *Ahkamul-Kur'an* – njegov tefsir,
2. *Kitabu usulil-fikh* – djelo iz oblasti osnova šerijatskog prava,
3. *Šerhu muhtesaril-Kerhi* - komentar djela njegova šejha u oblasti hanefijskog fikha,
4. *Šerhu muhtesarit-Tahavi* – komentar Tahavijeva fikhskog djela,
5. *Šerhul-Džami'il-kebir* - komentar Šejbanijeva fikhskog djela,[22]
6. *Šerhul-Džami'is-sagir* – komentar drugog Šejbanijeva fikhskog djela,
7. *Muhtesaru ihtilafil-fukaha'* – siže Tahavijeva fikhskog djela,[23]

[20] Ahmed ibn Ali er-Razi el-Džessas, *Ahkamul-Kur'an*, Predgovor o životopisu autora, I tom, str. 4.

[21] Abdulkadir ibn Muhammed el-Kureši el-Hanefi, nav. djelo, I tom, str. 223.

[22] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 438.

8. *Šerhul-esmail-husna* – o Allahovim lijepim imenima,

9. *Dževabat* - odgovori na pitanja koja su mu upućivana,[24] itd.

Iz naziva vidi se da je dosta djela napisano u obliku komentara na ranije napisana djela iz oblasti hanefijskog fikha. Međutim, treba istaći da to ukazuje na Džessasovu izuzetnu stručnost u fikhu, jer se pisati komentare postojećih djela mogu usuditi samo oni koji izuzetno dobro poznaju tematiku i ono što je autor htio da kaže. Kroz komentare on je obradio skoro sva glavna djela hanefijskog mezheba, od vremena Ebu Hanife pa do svog vremena.[25] Sa dozvolom svog šejha Kerhija, Džessas je otputovao u Nisapur, kako bi jedno vrijeme učio od svog drugog učitelja Hakima Nejsaburija. Dok je boravio u Nisapuru, šejh Kerhi je umro, 340. hidžretske godine, pa se Džessas vratio 344. godine u Bagdad, kako bi preuzeo katedru i ulogu koju je imao Kerhi. Sama činjenica da to mjesto nije moglo biti dodijeljeno nekom drugom, govori o njegovoj učenosti i poštivanju od strane ostalih islamskih učenjaka.[26]

Džessasov tefsir

Naziv njegova tefsira *Ahkamul-Kur'an (Kur'anski propisi)* ukazuje na to da je u tom tefsiru posebna pažnja obraćena na ajete sa fikhskom tematikom, odnosno na ajete iz kojih se mogu izvući šerijatski propisi. Takva vrsta tefsira zove se *fikhski tefsir*, ili *tumačenje ajeta koji u sebi sadrže propise (tefsiru ajatil-ahkam)*. Sva četiri mezheba imaju svoje fikhske tefsire, odnosno, iz svih mezheba pojavili su se određeni učenjaci, koji su te ajete tumačili shodno stavovima dotičnog mezheba. Doduše, ima i tefsira koji su nezavisni u odnosu na mezhebe, pa mufessiri, u takvim slučajevima, tumače ajete koji u sebi sadrže propise onako kako smatraju da je najispravnije, bez obzira na to sa kojim će se to mezhebom slagati.

Budući da je Džessas bio hanefijskog mezheba i pošto zastupa stavove tog mezheba, njegov tefsir spada u fikhske tefsire hanefijskog

[23] Vidjeti: Adžil Džasim en-Nešmi, nav. djelo, str. 104.

[24] Abdulkadir ibn Muhammed el-Kureši el-Hanefi, nav. djelo, I tom, str. 223, 224.

[25] Vidjeti: Adžil Džasim en-Nešmi, nav. djelo, str. 103.

[26] Isto, str. 48.

mezheba. Smatra se jednim od najvažnijih fikhskih tefsira, pogotovu za sljedbenike hanefijskog mezheba, jer ga on, kroz ovo djelo, brani i populariše.[27] On tumači skoro sve kur'anske sure, shodno njihovom redoslijedu, ali obuhvata samo ajete koji su u vezi sa fikhskim propisima. U većini slučajeva ajete tumači kroz poglavlja, tako što iz samih ajeta izvuče temu i po njoj nazove poglavlje u kojem tumači dotične ajete. Vrlo rijetko se desi da u okviru jednog poglavlja obradi više ajeta, a daleko češće u jednom poglavlju obradi samo jedan ajet, ili jedan ajet protumači u nekoliko poglavlja, shodno veličini i tematici samog ajeta.

Međutim, on ne navodi samo propise koji se direktno mogu izvući iz ajeta koje tumači, nego se upušta u fikhske rasprave, navodeći opširno dokaze pojedinih učenjaka. Zato dolazi u situaciju da, u nekim slučajevima, navodi i propise koji samo indirektno, izdaleka imaju vezu sa dotičnim ajetima, ili nemaju skoro nikakve veze sa njima. Tako npr. prilikom tumačenja riječi Uzvišenog: "A one koji vjeruju i dobra djela čine obraduj džennetskim baščama kroz koje će rijeke teći..."[28] on, između ostalog, navodi i pitanje kada neko kaže da će osloboditi roba koji ga obraduje viješću o rođenju djeteta, pa ga njih više obavijesti o tome.[29] Upravo zato njegov tefsir je poprilično opširan i do sada je štampan u tri toma. Zbog toga što opširno navodi stavove raznih mezheba i odgovara na njih, neki učenjaci mu prigovaraju da to djelo više liči na neko fikhsko djelo, nego na tefsir.[30]

Ono što mnogi učenjaci prigovaraju Džessasu jeste da je on, iako navodi i stavove drugih mezheba, očito pristran svom mezhebu, pokušavajući uvijek da dokaže da je mišljenje hanefijskog mezheba najispravnije. Tako npr. dr. Zehebi, ukazujući na to, kaže: "Autor je – Allah mu se smilovao i oprostio mu – jako pristran hanefijskom mezhebu, zbog čega u svom tefsiru nategnuto tumači neke ajete – kako bi išli u prilog njegovom mezhebu, ili kako barem ne bi mogli služiti kao dokaz učenjacima drugih mezheba. Onaj ko se služi tim tefsirom osjeća duh pristranosti hanefijskom mezhebu na mnogim mjestima. (...) Tako npr. kada tumači drugi ajet sure *En-Nisa'*: 'I

---

[27] Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an,* str. 377.

[28] *En-Nisa',* 25.

[29] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 439.

[30] Isto, str. 378.

siročadi imanja njihova uručite, hrđavo za dobro ne podmećite...', te šesti ajet iste sure: 'I provjeravajte siročad dok ne stasaju za brak; pa ako ocijenite da su zreli, uručite im imetke njihove...', očito je da iz ta dva ajeta pokušava izvući dokaz za mezheb Ebu Hanife, po kojem je dužnost predati siročetu njegov imetak kada napuni dvadeset i pet godina, makar se kod njega i ne osjetila zrelost."[31] Pored toga, on u slučaju nekih pitanja, braneći vlastiti mezheb, zna negativno govoriti o učenjacima drugih mezheba, pogotovu o Šafiji.[32]

Iz tumačenja pojedinih ajeta također se može zaključiti da je donekle bio pod utjecajem akaidske škole mu'tezilija. Tako npr. pri tumačenju ajeta o sihru, on govori da je sihr opčinjavanje, nagovor šejtana i ogovoranje – a ne stvarnost sama po sebi (hakika) – te poriče vjerodostojnost hadisa koji navodi Buhari a u kojem stoji da je sihr bio napravljen i samom Poslaniku, s.a.v.s.[33] Pored toga, tumačeći 103. ajet sure *El-En'am*, on ga povezuje sa 22. i 23. ajetom sure *El-Kijame*, zaključujući da neće biti moguće viđenje Allaha ni na drugom svijetu, što je dobro poznat stav mu'tezilija. Zbog tih karakteristika, neki su Džessasa ubrojali u mu'tezile. Međutim, ako se to pitanje temeljito promotri, dođe se do zaključka da za to nema osnova. Nakon takve analize, može se doći do zaključka da je on, samo u vezi sa pitanjem viđenja Allaha na ahiretu, bio pod utjecajem mu'tezilija, a da u svemu ostalom ostaje zaslužan i istaknuti ehlisunnetski učenjak. U više slučajeva, u mnogim svojim djelima, on je sasvim jasno zastupao stavove ehli-sunneta a kontrirao mišljenjima mu'tezilija.[34]

Na samom početku svog tefsira Džessas ukazuje na to da je već prije napisao uvod u tefsir, u kojem je dao osnovne naznake iz oblasti akaida i osnovna pravila na osnovu kojih se izvlače šerijatski propisi iz ajeta i hadisa, te da se to sve mora dobro poznavati ako se želi tumačiti Kur'an, odnosno izvlačiti iz njega šerijatske propise. Time on aludira na svoje djelo *Kitabu usulil-fikh*, koje je, ipak, ostalo zasebno djelo i nije štampano zajedno sa njegovim tefsirom.[35] Zatim, nakon dove upućene Allahu za uputu u toku pisanja tog djela, on počinje sa tumačenjem

[31] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 440.
[32] Pogledati npr. njegovo tumačenje 23. ajeta sure *En-Nisa'*.
[33] Ahmed ibn Ali er-Razi el-Džessas, nav. djelo, I tom, str. 41-58.
[34] Vidjeti: Adžil Džasim en-Nešmi, nav. djelo, str. 50-58.
[35] Vidjeti: Ahmed ibn Ali er-Razi el-Džessas, nav. djelo, I tom, str. 6.

Bismille. Odmah na početku on ukazuje na šta će usmjeriti svoju pažnju prilikom njenog tumačenja:

1. Neizrečeno značenje *Fatihe*, koje se podrazumijeva,
2. Da li je *Bismilla* na početku Kur'ana njen sastavni dio?
3. Da li je ona sastavni dio Fatihe?
4. Da li je sastavni dio ostalih sura na čijim počecima se nalazi?
5. Da li je ona sama kompletan ajet?
6. O njenom učenju u namazu.
7. O njenom ponavljanju na početku svake sure u namazu,
8. O njenom učenju naglas, i
9. O njenim brojnim značenjima i koristima.

I iz navedenog se vidi da je on opširno i temeljito prilazio tumačenju svakog ajeta. Iako stoje primjedbe koje su mu upućivali određeni islamski učenjaci, ipak je njegov tefsir izuzetno vrijedan i nezaobilazan kada su u pitanju fikhski tefsiri. To se može vidjeti i iz toga što mu to priznanje odaju i oni koji su pripadnici drugih mezheba i koji mu upućuju određene kritike. Za njega se, također, može reći da je jedan od prvih mufessira koji je pisao na naučno utemeljen i precizan način, shodno pravilima usuli-fikha, koje je sam iznio u uvodu u svoj tefsir, odnosno u djelu *Kitabu usulil-fikh.*[36] Iz samih navoda u tefsiru i ukazivanja na svoja druga, već napisana djela, može se zaključiti da je tefsir *Ahkamul-Kur'an* njegovo zadnje ili jedno od njegovih zadnjih djela.[37]

Poznato je da u surama *El-Bekare* i *En-Nisa'* postoji najviše ajeta koji govore o fikhskim propisima, pa zato i u njegovom tefsiru tumačenje tih sura zauzima dosta mjesta. Tako on, u prvom tomu svog tefsira, tumači samo sure *El-Fatiha* i *El-Bekare.* U drugom tomu on tumači sure *Alu 'Imran, En-Nisa' i El-Maide,* a u trećem tomu tumači sve ostale sure za koje je smatrao da se iz njih mogu izvući šerijatski propisi. Što se tiče najkraćih sura, odnosno sura u posljednjem, tridesetom, džuzu Kur'ana, on tumači slijedeće sure: El-*Inšikak, El-*

[36] Vidjeti: Adžil Džasim en-Nešmi, nav. djelo, str. 5.
[37] Isto, str. 116.

A'la, El-Beled, Ed-Duha, El-Inširah, El-Kadr, El-Bejjine, El-Ma'un, El-Kevser, El-Kafirun, En-Nasr, Tebbet i El-Felek. Interesantno je primijetiti da ne tumači suru *En-Nas*, iako je ona bliska po značenju suri *El-Felek* i iako se njih dvije zajedno navode u hadisima kao *mu'avvizetani,* tj. sure koje se uče kao zaštita od šejtana, sihra i svake vrste zla.

* * *

KURTUBI

محمد بن أحمد القرطبي

--/-- -671/1273.

Kurtubi je jedan od najznačajnijih islamskih učenjaka ne samo sa područja Andaluzije, već i ostatka islamskog svijeta. Istakao se u više naučnih disciplina a naročito u tefsiru, fikhu, hadisu, akaidu i arapskom jeziku. Njegov tefsir jedan je od najistaknutijih fikhskih tefsira, pogotovu tefsira malikijskog mezheba, čiji je pripadnik bio. Bio je izuzetno skroman i pobožan, poznat po lijepom odnosu prema drugim učenjacima, čak i kada se s njima razilazio u mišljenju. Prihvatao je stavove sa jačim dokazima, bez obzira kojem mezhebu pripadali.

Njegovo puno ime je: Muhammed ibn Ahmed ibn Ebi Bekr ibn Ferh el-Ensari el-Hazredži el-Endelusi Ebu Abdillah el-Kurtubi.[1] Rođen je u Kordovi u Španiji, ali nije poznato koje godine. Učio je pred istaknutim učenjacima svog vremena, tako da je i sam postao jedan od njih. U njegovo vrijeme islamska kultura i civilizacija bila je u procvatu, tako da su prilike bile pogodne za učenjake i izučavanje nauke. Naime, osnivač dinastije muvehhiduna Muhammed ibn Tumert, bio je istaknuti učenjak svog vremena a kao i ostale halife iz te dinastije (514-668. hidžretske godine) bio je pobornik nauke i njenog izučavanja. Kordova je bila naročito na glasu, jer je, u poređenju sa ostalim gradovima Španije u Kordovi bilo najviše biblioteka i knjiga, te istaknutih učenjaka.[2] Kurtubi je odrastao u takvoj sredini, obrazujući se u raznim znanostima, kao što su: Kur'an i njegove znanosti, tefsir, fikh, hadis, akaid, arapski jezik sa svim disciplinama, poezija itd.[3]

Kasnije se preselio u Gornji Egipat, preciznije u Minju – sjeverno od Asjuta – gdje je i živio do smrti, 671/1273. godine.[4] Njegovi biografi navode da je bio izuzetno skroman i pobožan, te da je volio jednostavnost a izbjegavao usiljenost i izvještačenost. Maksimalno je nastojao da uskladi svoja djela sa islamskim principima i znanjem koje je posjedovao. Trudio se da vrijeme maksimalno koristi, pa je ili bio u ibadetu ili je pisao djela. Veoma dobro je poznavao više islamskih disiplina, posebno tefsir, zbog čega ga i danas mnogi ubrajaju među velikane tefsira.

Kurtubi kao učenjak

Sigurno je da su povoljni uslovi u kojima je Kurtubi živio i radio imali utjecaja na formiranje njegove ličnosti i na to da je izrastao u istaknutog islamskog učenjaka. U takvoj sredini on je imao priliku biti u kontaktu i učiti od tadašnjih najistaknutijih i najzaslužnijih učenjaka. Biografi navode imena više njegovih učitelja, među kojima su najistaknutiji:

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, V tom, str. 322.

[2] Muhammed Ibrahim el-Hafnavi, Predgovor Kurtubijevom tefsiru, Kairo 1996, II izd, I tom, str. 6.

[3] Isto, str. 6.

[4] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 322.

1. *Ebu Muhammed Abdulvehhab ibn Revadž el-Iskenderani el-Maliki* (umro 648. god.) – čuveni muhaddis.
2. *Behauddin ebul-Hasan Ali ibn Hibetullah ibn Selame el-Misri eš-Šafi'i*, poznat kao: Ibnul-Džummejzi (umro 649. god.) – stručnjak u hadisu, fikhu i kiraetima.
3. *Ebul-Abbas Ahmed ibn Umer ibn Ibrahim el-Maliki el-Kurtubi* (umro 656. god.) – komentator Muslimova *Sahiha.*
4. *El-Hasan ibn Muhammed ibn Amruk et-Timi en-Nejsaburi ebu Ali Sadruddin el-Bekri* (umro 656. god.).[5]

Pored direktnih učitelja, od kojih je u neposrednom kontaktu primao znanje, kroz Kurtubijeva djela može se primijetiti da je koristio, ili da su na njega bitno utjecali slijedeći učenjaci:

1. *Muhammed ibn Džerir et-Taberi* (umro 310. god.) – istaknuti učenjak u više oblasti, posebno poznat u tefsiru, fikhu i historiji.
2. *Ali Ibn Muhammed el-Maverdi* (umro 450. god.) – istaknuti učenjak u više oblasti, dugo godina radio kao kadija.
3. *Ebu Bekr ibnul-Arebi* (umro 543. god.) – čuveni španjolski učenjak, autor dobro poznatog fikhskog tefsira.
4. *Abdulhakk ibn Atijje el-Endelusi* (umro 542. god.) – posebno poznat po svom tefsiru, i on je jedan od učenjaka koji su živjeli na teritoriji Španije.
5. *Ebu Dža'fer en-Nehhas.*[6]

O njegovoj učenosti svjedoče riječi brojnih kasnijih islamskih učenjaka, koji su hvalili njegova djela, prije svega tefsir. Zato ne čudi kada se naiđe na podatak da se ne mali broj kasnijih istaknutih mufessira koristio njegovim djelima i donekle ga uzimao za uzor. Takav je, naprimjer, slučaj sa: Ebu Hajjanom el-Endelusijem (umro 754. god.) - također čuvenim španjolskim mufessirom, zatim sa čuvenim Ismailom ibn Kesirom (umro 774. god.) – autorom jednog od najpriznatijih tefsira ikada napisanih, te sa Muhammedom ibn

[5] Muhammed Ibrahim el-Hafnavi, Predgovor Kurtubijevom tefsiru, str. 7.
[6] Isto, str. 8, 9.

Alijem eš-Ševkanijem (umro 1255. god.) – istaknutim učenjakom i autorom dobro poznatog tefsira.[7]

Kurtubi je bio plodan pisac i napisao je više djela, od kojih se i danas mnoga štampaju i koriste. Od njih su najistaknutija:

1. *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an* – njegov tefsir.
2. *Kam'ul-hirsi biz-zuhdi vel-kana'ah* – o skromnosti i zadovoljstvu.
3. *El-Esna fi šerhi esmaillahil-husna* – tumačenje Allahovih lijepih imena.
4. *Et-Tizkar fi efdalil-ezkar.*
5. *Et-Tezkire bi ahvalil-mevta ve ahvalil-ahireh.*
6. *Et-Takrib li kitabit-tembid.*[8]
7. *Šerhut-tekassi.*
8. *El-I'lam bima fi dinin-nesara minel-mefasidi vel-evham ve izharu mehasini dinil-islam* – poređenje između kršćanstva i islama.
9. *Risale fi elkabil-hadis.*
10. *Kitabul-akdijeh.*
11. *El-Misbah fil-džem'i bejnel-ef'ali ves-sihah.*
12. *El-Muktebes fi šerhi Muvetta' Malik ibn Enes* – komentar Malikova *Muvetta'a*.[9]

Kurtubijev tefsir

Njegov tefsir *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an* veoma je cijenjen, jer je on uočio određene nedostatke prethodnih mufessira, pa ih je u svom djelu nastojao otkloniti. Tako npr. on navodi povode objave ajeta, kiraete, gramatičku analizu ajeta, pojašnjava teže kur'anske izraze, često se oslanja na jezička pravila i određena značenja dokazuje kroz poeziju, pobija stavove mu'tezilija, kaderija, šiija, filozofa i ekstremnih sufija. Ne navodi brojne priče i legende, koje su bile puno zastupljene

[7] Isto, str. 9.
[8] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 322.
[9] Muhammed Ibrahim el-Hafnavi, Predgovor Kurtubijevom tefsiru, str. 7, 8.

u mnogim prethodnim tefsirima, osim što ponekad navede neke israilijjate.[10] Zbog tih i ostalih odlika, čuveni Ibn Ferhun za njegov tefsir kaže: "To je jedan od najvrednijih i najkorisnijih tefsira. Autor ne navodi neprovjerene priče i kazivanja već navodi kur'anske propise i šerijatske dokaze. Pored toga, on navodi kiraete, jezičku analizu i derogirajuće i derogirane ajete."[11]

U predgovoru svom tefsiru kaže: "Budući da je Allahova Knjiga izvor svih šerijatskih znanosti, da ona jedina sadrži i sunnet i farz i da je nju povjerenik Neba (Džibril) dostavio povjereniku Zemlje (Muhammedu, s.a.v.s.), odlučio sam da cijeli svoj život i snagu posvetim njoj, tako što ću joj napisati sažet komentar, koji će sadržavati tumačenje, jezičku analizu, kiraete, odgovore onima koji su skrenuli i zalutali, mnoge hadise koji idu u prilog propisima koje ćemo navoditi i povode objave ajeta, povezujući njihova značenja i objašnjavajući ona teža riječima ranijih i kasnijih učenjaka. To djelo će mi biti podsjetnik na ovom svijetu, zaliha u smrtnom času i dobro djelo na ahiretu. Uzvišeni Allah kaže: 'Toga dana čovjek će o onom što je pripremio, a što propustio obaviješten biti.'[12] Uzvišeni također kaže: 'Svako će saznati šta je pripremio, a šta je propustio.'[13] A Allahov Poslanik, s.a.v.s, je rekao: 'Kada čovjek umre, prestaju mu dobra djela, osim u tri slučaja: od trajne sadake, naučnog djela kojim se ljudi koriste i od dobro odgojenog djeteta koje za njega upućuje dovu.'[14]

Jedno od pravila u ovom djelu jeste da ću stavove pripisivati onima koji su ih izrekli i hadise onima koji su ih zabilježili, jer postoji izreka: 'Jedna od blagodati nauke jeste i pripisati izgovorene riječi onome ko ih je izrekao'. A često se dešava da se u fikhskim i tefsirskim djelima hadisi navode bez izvora, tako da samo oni koji su upućeni u hadisku nauku znaju ko dotični hadis navodi, zbog čega onaj koji to nije bude neodlučan, jer ne zna da li je hadis vjerodostojan ili nije. Za poznavanje tih stvari potrebno je veliko znanje. (...) U svom tefsiru neću navoditi mnoge priče i kazivanja mufessira i prethodnih učenjaka, osim kada to bude neophodno radi pojašnjenja značenja. Posebnu

---

[10] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, II tom, str. 459.
[11] Isto, str. 458.
[12] *El-Kijameh*, 13.
[13] *El-Infitar*, 5.
[14] Hadis bilježe Muslim i Ahmed.

pažnju obratit ću na ajete koji govore o propisima, obrađujući teme koje oni sadrže a kojima se otkriva njihovo značenje i kojima se tragaocu za znanjem ukazuje na ono na šta oni upućuju. Uz svaki ajet koji u sebi sadrži jedan ili više propisa navodit ću posebne cjeline u kojima ću pojašnjavati ono što je vezano za taj ajet: povode objave, tumačenje manje poznatih riječi i šerijatske propise. A kada naiđem na ajet u kojem nema propisa, onda ću navesti samo njegovo tumačenje. Tako ću raditi kroz cijeli Kur'an..."[15]

Nakon toga slijedi opširniji uvod, oko stotinu stranica, u kojem pisac obrađuje većinu tema u vezi sa kur'anskim znanostima, te određene teme iz oblasti tefsirskih znanosti. Između ostalog, on u tom uvodu obrađuje slijedeće teme:

- Vrijednost Kur'ana i vrijednost onog ko ga izučava i ko radi po njemu.
- Kako učiti Kur'an i šta je pri tome pokuđeno a šta zabranjeno.
- Upozorenje poznavaocima Kur'ana i islamskih znanosti na licemjerstvo.
- Kakav treba biti onaj ko uči i izučava Kur'an.
- Vrijednost tumačenja Kur'ana.
- Kako iskazivati poštovanje i veličanje Kur'ana.
- Predaje o prijetnji onima koji Kur'an tumače po vlastitom nahođenju, nivoi mufessira i vrste tefsira.
- Tumačenje Kur'ana Sunnetom.
- Kako izučavati i razumijevati Kur'an i Sunnet.
- Objava Kur'ana na sedam harfova.
- Kodifikacija Kur'ana i njegovo prepisivanje za vrijeme Osmana, r.a.
- Odgovor hululijama i rafidijama u vezi sa njihovim vjerovanjima o Kur'anu.

[15] Muhammed ibn Ahmed el-Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, Kairo 1996, II izdanje, I dio, str. 14, 15.

- Redoslijed kur'anskih ajeta i sura, te broj harfova, riječi i ajeta u Kur'anu.
- Da li u Kur'anu ima nearapskih riječi?
- Nadnaravnost Kur'ana.
- Hadisi o vrijednostima pojedinih kur'anskih sura.
- Tumačenje *Euze.*
- Tumačenje *Bismille.*

U poglavlju "Kakav treba biti onaj ko uči i izučava Kur'an", Kurtubi upućuje brojne savjete i ukazuje na mnoga pravila kojih se onaj ko poštuje Kur'an mora pridržavati. Između ostalog, on iznosi slijedeće: "Abdullah ibn Amr kaže: 'Hafiz Kur'ana ne treba biti saučesnik onima koji svašta pričaju i ne treba biti jedan od neznalica, nego treba biti samilostan i praštati radi Kur'ana - Allahova govora kojeg nosi u svojim grudima.' On se treba čuvati od svega onog što je sumnjivo i izbjegavati smijeh i beskoristan govor tamo gdje se uči Kur'an, a i na drugim mjestima, te postupati razborito i dostojanstveno. On treba biti blagonaklon prema siromasima i kloniti se oholosti i umišljenosti, kloniti se dunjaluka i ljudi, kada se boji smutnje protiv sebe, izbjegavati raspravu i prepirku, te biti blag i uljudan. Treba da dude jedan od onih od čijeg su zla i štete sigurni drugi ljudi i od koga se nada samo dobru, ne smije se čuti da se u njegovom društvu kleveće nego se treba družiti sa onima koji će ga pomoći u dobru i navesti ga na iskrenost i lijepo ponašanje, te doprinijeti da bude pozitivan a ne negativan.

On treba izučiti kur'anske propise i tako shvatiti šta Allah hoće od njega i šta mu je stavio u obavezu, pa da se okoristi onim što uči iz Kur'ana i da radi po tome. Kako je ružno da onaj ko poznaje Kur'an napamet uči njegove farzove i propise a ne razumije to što uči! Pa kako će raditi prema onom što ne razumije? Kako je ružno da bude upitan o značenju onog što uči a da on to ne zna! Primjer takvog čovjeka je poput primjera magarca koji nosi knjige!"[16]

Kurtubi u svom tefsiru tumači sve kur'anske ajete, po redoslijedu u Mushafu, ali ajetima koji su u vezi sa fikhskim propisima posvećuje

[16] Isto, str. 35.

posebnu pažnju, opširno izlažući stavove raznih islamskih učenjaka i mezheba o konkretnim propisima. Zato se njegov tefsir ubraja u fikhske tefsire, tj. komentare Kur'ana koji daju akcenat na tumačenje ajeta u kojima se spominju šerijatski propisi. Nakon određenog ajeta Kurtubi odmah kaže koliko tema, odnosno pitanja sadrži dotični ajet, pa onda obrazlaže ta pitanja, jedno po jedno. To čini dosta detaljno, tako da njegov tefsir spada među duže tefsire i štampan je uglavnom u dvadeset dijelova. Koliko je detaljan i koliko opširno tumači Kur'an vidi se npr. iz toga što pri tumačenju *Euze* obrađuje dvanaest pitanja,[17] pri tumačenju *Bismille* dvadeset sedam pitanja,[18] a *El-Fatihu* tumači na četrdeset pet stranica.[19]

Kao i ostali učenjaci Andaluzije, Kurtubi je bio malikijskog mezheba. Međutim, za njega je karakteristično to što nije po svaku cijenu slijedio malikijski mezheb, nego je nekada znao i odstupiti od njega, kada bi imao dokaz koji bi išao u prilog drugom mezhebu. To je pohvalna osobina i uočili su je i hvalili mnogi kasniji islamski učenjaci. Tako npr. dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi o toj Kurtubijevoj osobini kaže: "Najbolja odlika tog čovjeka jeste što nije pristran svom, malikijskom mezhebu, nego slijedi šerijatski dokaz sve dok ne dođe do rješenja koje smatra ispravnim, bez obzira na to ko ga je donio."[20] Tako npr, tumačeći 43. ajet sure *El-Bekare*: "Namaz obavljajte i zekat dajite...", on navodi ko sve zastupa mišljenje da maloljetna osoba ne može predvoditi džemat u namazu, među kojima je i Malik, te ko ima suprotno mišljenje, a onda, na osnovu vjerodostojnog hadisa iz Buharijeve zbirke, donosi vlastiti sud da može, iako je time odstupio od stava nosioca vlastitog mezheba.[21]

Također tumačeći 187. ajet sure *El-Bekare* koji govori o postu: "Jedite i pijte sve dok ne budete mogli razlikovati bijelu nit od crne niti zore; od tada postite do noći...", on navodi Malikov stav da će postaču, ako nešto u toku posta iz zaborava pojede ili popije, biti pokvaren post i da će ga morati nadoknaditi. Zatim kaže da je stav većine islamskih učenjaka da u tom slučaju post nije pokvaren, te se priklanja tom

[17] Isto, str. 102-107.
[18] Isto, str. 107-124.
[19] Isto, str. 125-169.
[20] Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 459.
[21] Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, I dio, str. 362, 363.

mišljenju, riječima: "Taj stav je ispravan i njega zastupa većina učenjaka, tj. onaj ko nešto pojede ili popije iz zaborava, njegov post je ispravan i on nije dužan napostiti taj dan. To se vidi iz hadisa koji prenosi Ebu Hurejre, u kojem stoji da je Allahov Poslanik, s.a.v.s, rekao: 'Ako postač nešto pojede ili popije iz zaborava, to mu je nafaka koju mu je Uzvišeni Allah darovao i on nema potrebe napaštati taj dan.' – a u drugoj verziji tog hadisa stoji: '...neka dovrši svoj post, jer ga je time Allah nahranio i napojio!' Hadis navodi Darekutni i kaže da mu je lanac prenosilaca vjerodostojan, te da su svi njegovi prenosioci povjerljivi..."[22]

Još jedna Kurtubijeva lijepa osobina je to što on poštuje i pristalice drugačijeg mišljenja, nepristrano navodi njihove stavove i ne upotrebljava za njih ružne riječi, iako ne zastupaju njegov stav i pravac. Takav slučaj nije bio sa njegovim prethodnikom u malikijskom tefsiru Ibnul-Arebijem, kao ni sa Džessasom i El-Kija el-Herrasijem, koji su bili pripadnici hanefijskog i šafijskog mezheba. Naime, oni su znali na grub način osuđivati zastupnike drukčijeg mišljenja i drugih mezheba, iznoseći nekada i loše i grube riječi protiv njih. Međutim, Kurtubi je, u vezi s tim, potpuno drugačiji. On nepristrano iznosi stavove učenjaka svih mezheba, bez grubih riječi o njima, a onda se priklanja stavu koji smatra najispravnijim, bez obzira kojem mezhebu pripadao. Nekada čak osuđuje i samog Ibnul-Arebija, u slučajevima kada on pretjera u ocjeni i karakteristikama zastupnika drugih stavova i mezheba.[23]

Uglavnom, iz svega navedenog jasno je da Kurtubijev tefsir ima izuzetnu vrijednost, tako da nije čudo što i danas doživljava nova izdanja. Pogotovu je važan za istraživače kur'anskih ajeta o propisima, tako da se može reći da je za njih nezaobilazan tefsir. O njemu dr. Zehebi, između ostalog, kaže: "Ukratko, Kurtubi je – Allah mu se smilovao – nezavisan istraživač u svom tefsiru. On na pristojan način kritikuje i uljudno ulazi u rasprave i dijaloge. Upućen je u sve tefsirske discipline i odličan je poznavalac svih ostalih disciplina u koje se upušta i o kojima govori."[24] Na kraju, treba još ukazati i na to da je

---

[22] Isto, str. 322.

[23] Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman er-Rumi, *Menhedžul-medresetil-endelusijje fit-tefsir*I, str. 30, 31.

[24] Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 464.

ovaj tefsir dugo vremena ostao u rukopisu, te da je štampan tek u drugoj polovici dvadesetog stoljeća.[25]

***

[25] Isto, str. 464.

E) SUFIJSKI TEFSIR

التفسير الصوفي

NEJSABURI

الحسن بن محمد النيسابوري

--/-- -728/1328. (ili: 850/1446.)

El-Hasan ibn Muhammed en-Nejsaburi cijelog života bavio se izučavanjem nauke i podučavanjem drugih. Još kao dječak Kur'an je naučio napamet a vrlo brzo upoznao se i sa islamskim i sa prirodnim i racionalnim znanostima. Zamoljen od najboljih prijatelja, napisao je tefsir srednje veličine, koji se ubraja u izuzetno značajna djela iz oblasti racionalnog tefsira. Prilikom pisanja tog djela najviše se služio Zamahšerijevim i Razijevim tefsirom. Napisao je i brojna djela iz raznih naučnih disciplina.

Puno ime mu je: El-Hasan ibn Muhammed ibnul-Husejn el-Kummi en-Nejsaburi, Nizamuddin el-A'redž.[1] U biografskim djelima o islamskim učenjacima najčešće se njegovo ime navodi u tom obliku,[2] iako se ponegdje navodi da mu je početak imena: Nizamuddin ibnul-Hasan ibn Muhammed...[3] Međutim, stvar je u tome što je njegovo pravo ime *El-Hasan* a neki su, greškom, njegov nadimak *Nizamuddin* uzeli kao njegovo ime. Nije poznato koje godine je rođen. Njegovi roditelji su iz grada Koma (južno od Teherana) a on je odrastao i najveći dio života proveo u Nisapuru, odnosno Nejsaburu (sjeveroistok Irana). Bio je uzor u pobožnosti, skromnosti i asketizmu a cijelog svog života bavio se izučavanjem nauke i podučavanjem drugih.[4] Ni godina njegove smrti nije utvrđena, tako da je mnogi biografi uopće ne navode. Kod onih koji je spominju primijetna je poprilična razlika u godinama, od 728. (1328.) pa sve do 850. hidžretke godine (1446. god.), pa i nekoliko godina nakon tog. To se temelji na riječima na kraju nekih njegovih djela. Naime, u jednom njegovom djelu stoji da je dovršeno 850. hidžretske godine, dok u druga dva stoji da su dovršena 711, odnosno 730. hidžretske godine.[5] Ni Zehebi ni Zirikli ne opredjeljuju se ni za jednu od tih godina, nego ukazuju na obadvije mogućnosti.[6]

Učenost i djela

Od djetinjstva Nejsaburi je pokazivao veliku želju za izučavanjem islamskih znanosti, tako da je vrlo rano naučio Kur'an napamet i izučio značenje kur'anskih ajeta.[7] Bio je istaknuti islamski učenjak koji se dokazao u više različitih znanosti.[8] Pored tefsira i kur'anskih znanosti, gdje je dao najveći doprinos, istakao se i u

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, II tom, str. 216.

[2] Vidjeti npr: Umer Rida Kehale, *Mu'džemul-mu'ellifin – teradžimu musannifil-kutubil-arebijjeti*, Bejrut, 1993, I tom, str. 585.

[3] Npr. dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, I tom, str. 321.

[4] Isto, I tom, str. 322.

[5] Isto, I tom, str. 322.

[6] Isto, I tom, st. 322; Zirikli, nav. djelo, II tom, str. 216 i: VIII tom, str. 56.

[7] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 328, 329.

[8] Umer Rida Kehale, nav. djelo, I tom, str. 585.

disciplinama arapskog jezika, te prirodnim i racionalnim znanostima.[9] Zbog zasluga na planu kiraeta, islamski učenjaci ga ubrajaju među posebno istaknute stručnjake na tom polju. Bio je izuzetno poštovan i cijenjen, kako zbog učenosti, tako i zbog izuzetne pobožnosti, aketizma i skromnosti. Nama dostupni biografi ne navode učenjake pred kojima je stjecao znanje, ali, sudeći po ugledu koji je još za života uživao i djelima koja su i danas izuzetno cijenjena, sigurno je da se obrazovao pred istaknutim islamskim učenjacima tadašnjeg vremena.

Napisao je brojna djela, koja su ocijenjena kao izuzetno korisna, od kojih izdvajamo:

1. *Garaibul-Kur'an ve regaibul-Furkan* – njegov dobro poznati tefsir,
2. *Evkaful-Kur'an* – po uzoru na djelo čuvenog Sedžavendija,
3. *Lubbut-te'vil* po uzoru na djelo čuvenog Abdurrezzaka el-Kašanija,
4. *Šerhuš-Šafije* (poznato i kao: *Šerhun-nizam*) – komentar Ibn Hadžibova djela iz oblasti morfologije,
5. *Ta'birut-tahrir* – komentar djela Nesiruddina et-Tusija,
6. *Tevdihut-tezkeretin-nesirijje* - također komentar Tusijeva djela,
7. *Resail fi 'ilmil-hisab*.[10]

Tefsir

Nejsaburijev tefsir *Garaibul-Kur'an ve regaibul-Furkan* spada u red istaknutih djela na području tumačenja Kur'ana. Najčešće se ubraja u racionalone tefsire.[11] Budući da je štampan u tri toma,[12] srednje je veličine. Kao što su činili brojni drugi mufessiri, i Nejsaburi se pri pisanju svog tefsira služio komentarima prethodnih učenjaka. Može se reći da se najviše koristio Razijevim i Zamahšerijevim komentarima Kur'ana, ali je navodio i mišljenja ostalih komentatora Kur'ana i

[9] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 321.

[10] Zirikli, nav. djelo, II tom, str. 216; dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 322.

[11] To se može vidjeti i kod samog dr. Zehebija.

[12] Umer Rida Kehale, nav. djelo, I tom, str. 585.

stavove istaknutih ashaba i tabiina, te, nerijetko, iznosio i vlastita mišljenja, dajući i svoj originalni doprinos tom djelu.[13]

Prilikom navođenja riječi nekog od prethodnih učenjaka on se nije zadovoljavao samo sa pukim citiranjem, nego je, kada god je osjećao potrebu za tim, komentarisao te riječi, dodavao svoje stavove i ispravljao ono što bi smatrao da nije u redu. Često se pozivao na Zamahšerija, riječima: "Autor Keššafa kaže...", ili: "Džarullah kaže..." a nekada je znao navoditi i oprečne stavove Zamahšerija i Razija, pa bi se onda stavljao u ulogu sudije i ocjenjivao bi čije riječi su ispravnije. Tako npr. pri tumačenju riječi Uzvišenog: "... a na Danu sudnjem Zemlja sva u šaci Njegovoj je, a nebesa smotana ispod Njegove desnice!,"[14] on navodi Zamahšerijeve riječi, prema kojima ne treba shvatiti da se tu doslovno misli na Allahovu ruku ili desnicu, nego je cilj da se ukaže na Allahovu dž.š, veličinu i moć, a zatim navodi i Razijeve riječi, koji polazi sa drugačijeg stanovišta, ali dolazi do istog rezultata. Nakon toga on iznosi svoje riječi, kojima ukazuje na to da se kod njih dvojice radi samo o razlici u metodi i da je to prividno razilaženje, uz napomenu da je dobro poznat stav prethodnih islamskih učenjaka o tom i sličnim pitanjima.[15] Naime, radi se o stavu tradicionalnih islamskih učenjaka da stvari koje su teško spoznatljive, kao što je npr. spominjanje Njegova lica, ruke i slično, treba vjerovati, bez ulaženja u detalje i bez pokušaja njihove potpune spoznaje.

Što se tiče metodologije izlaganja u Tefsiru, može se reći da je Nejsaburi koristio originalan, pa možda čak i jedinstven metod prilikom tumačenja kur'anskih ajeta. Naime, nakon citiranja određenog ajeta on najprije navodi varijante različitog učenja pojedinih riječi u tom ajetu (kiraeti), navodeći pri tome samo deset priznatih (mutevatir) kiraeta i precizirajući kojem kiraetu pripada određeni način čitanja pojedine kur'anske riječi. Tom poslu prilazio je temeljito i ozbiljno, što se može vidjeti npr. iz obimnog navođenja kiraeta na samom početku tumačenja sure *El-Fatiha*.[16] Zatim ukazuje na mjesta na kojima se treba

[13] Dr. Muhammed Husejn e-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 323.

[14] Ez-Zumer, 67. Prijevod ajeta: Enes Karić.

[15] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 323, 324.

[16] Da je temeljito prilazio tumačenju Kur'ana vidi se također i iz podnaslova pri tumačenju Fatihe, jer tu navodi koje škole ubrajaju Bismillu među kur'anske ajete a koje ne, te navodi da Fatiha ima dvadeset pet riječi i stotinu dvadeset tri harfa.

ili mora stati u toku učenja tog ajeta, pojašnjavajući, za svaki slučaj pojedinačno, zašto je tako.

Nakon toga on počinje sa tumačenjem samog ajeta, navodeći prvo vezu između tog i ajeta koji mu prethodi (munasebe), ili vezu između nekoliko ajeta, ili vezu između dvije susjedne sure. Pri tome se dosta koristi Razijevim tefsirom, jer je poznato da Razi posvećuje dosta pažnje toj tematici. Lijepim i tečnim stilom pojašnjava značenje ajeta koje tumači, otkrivajući pri tome skrivena značenja, tumačeći manje jasne dijelove, otkrivajući značenje alegorije, ako je ima, te pojašnjava metaforu i preneseno značenje, ako ih ima. Nakon toga, poprilično opširno izlaže zaključke koje pojedini mezhebi izvlače iz datih ajeta, uz navođenje i ostalih dokaza mezhebskih učenjaka za stavove koje nude, te uz davanje prednosti onima čiji stavovi izgledaju najutemeljeniji.[17]

Pored toga, on ulazi i u rasprave na području ilmul-kelama, navodeći stavove i dokaze učenjaka ehli-sunneta i drugih učenjaka o određenom pitanju a onda dokazuje ispravnost stavova ehli-sunnetskog pravca i pobija stavove drugih pravaca. Tako npr. tumačeći riječi Uzvišenog: "Ima onih koji dolaze da te slušaju, ali Mi smo na srca njihova zastore stavili, da Kur'an ne bi razumjeli, i gluhim ih učinili, pa i ako bi sve dokaze vidjeli, opet u njih ne bi povjerovali..."[18] on ističe da je taj ajet dokaz da Allah upravlja ljudskim srcima i da On daje da ljudi vjeruju ili ne vjeruju, te da mu'tezilije smatraju kako se ovaj ajet ne smije doslovno shvatiti, jer bi to onda bilo opravdanje za one koji ne vjeruju. Zatim navodi pet dokaza koje oni koriste za opravdanje vlastitog stanovišta a onda ih sve pobija, dokazujući ispravnost ehlisunnetskog pravca.[19]

Ajete koji govore o kosmosu i prirodnim pojavama Nejsaburi redovno tumači, iznoseći tajne kosmosa i riječi stručnjaka u prirodnim znanostima i filozofiji. Tako npr. tumačeći riječi Uzvišenog: "Pitaju te o mlađacima..."[20] on prvo navodi povod objave ajeta, zatim pokušava otkriti kakva se mudrost krije u Allahovom odgovoru na to pitanje, a onda detaljno obrazlaže zašto se Mjesec najprije vidi samo djelimično

---

[17] Isto, I tom, str. 325.
[18] *El-En'am*, 25.
[19] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 325, 326.
[20] *El-Bekare*, 189.

– poput tankog srpa, zašto se poslije povećava sve dok ne postane pun i zašto se potom smanjuje dok ga potpuno ne nestane, pa se ponovo pojavi. Sigurno je da je Razi utjecao na Nejsaburija u slučaju navođenja pojašnjenja kosmičkih fenomena i filozofskih rasprava, ali je činjenica da on često ne slijedi Razijeve stavove u vezi s tim pitanjem, nego iznosi vlastite dokaze i stavove. To je sasvim jasno u slučaju tumačenja prvog i drugog ajeta sure *El-Infitar*, gdje on ne samo da ima svoj stav, nego i pobija Razijev dokaz o nemogućnosti raspadanja nebeseskih tijela u višim sferama, što on navodi u svom tefsiru.[21]

Slijedeća karakteristika njegova tefsira jeste očit utjecaj sufijskih tumačenja, jer je i sam Nejsaburi bio jedan od istaknutih sufija. Naime, nakon što o ajetima koje tumači iznese ono što se u klasičnim tefsirima navodi, on prelazi na aluzivno tumačenje ajeta, pri čemu navodi otkrovenja koja su data pojedinim sufijskim velikanima, te razne pobožne savjete, poučne događaje i mudre izreke. Sve to navodi sa ciljem da čitaoca potakne na pobožnost, skromnost i ustrajnost u vršenju ibadeta, tako da neki učenjaci ističu kako ti pojedini savjeti znaju dirnuti čitaoca do te mjere da i zaplače.[22]

Neki su pokušali protumačiti pojedine Nejsaburijeve iskaze kao dokaz da je pripadao šiizmu. Međutim, ako se bolje promotre njegovi iskazi, može se zaključiti da nije tako, iako je na nekim mjestima posebno isticao Aliju, r.a. Međutim, činjenica je da se u njegovom tefsiru ne mogu naći pogrdne riječi za prvu trojicu halifa – što je jedna od bitnih odlika šiija – nego ih on, naprotiv, spominje sa dužnim poštovanjem. Na kraju Tefsira izričito izjavljuje da je slijedio samo ehlisunnetski pravac, bez priklanjanja nekom drugom pravcu. Uz sve to, on sasvim otvoreno, tumačeći 55. i 56. ajet sure *El-Maide*, ističe da šiije ta dva ajeta uzimaju za dokaz da je Alija, r.a, trebalo da bude halifa odmah nakon Poslanika s.a.v.s, te pobija njihov stav i ukazuje na njegovu neispravnost i neosnovanost. Sve to ukazuje na činjenicu da nema osnova tvrdnji da je pripadao šiitskom pravcu, nego je bio pobornik ehlisunnetskih stavova, koje je otvoreno branio, a opovrgavao je stavove ostalih pravaca.[23]

[21] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 326, 327.
[22] Isto, I tom, str. 327, 328.
[23] Isto, I tom, str. 328.

Uvod u Tefsir

U uvodu u Tefsir Nejsaburi zahvaljuje Uzvišenom Allahu koji mu je podario znanje, kako u tradicionalnim tako i u racionalnim znanostima. Zatim ističe da je tefsir najvrednija od svih znanosti, jer "on je za ostale znanosti što i oči za ljudsko tijelo",[24] te da su ga najbolji prijatelji molili i tražili od njega "... da napišem jedno tefsirsko djelo, koje će sadržavati ono što je najvažnije u toj znanosti, u kojem ću navesti znanje preneseno od vjerodostojnih autoriteta: ashaba, tabiina i ostalih istaknutih i dokazanih islamskih učenjaka iz prvih a i kasnijih generacija – neka ih Uzvišeni Allah obilno nagradi za njihova djela! Nakon toga zatražio sam pomoć od Uzvišenog i počeo sa pisanjem tog djela, priznajući svoje manjkavosti i nedostatke, kako u toj, tako i u ostalim znanostima, ne dozvoljavajući, poput nekih, da se zanesem vlastitim djelom, jer je Uzvišeni već rekao: '... a vama je dato samo malo znanja.'[25]"[26] I iz toga se vidi njegova skromnost i pobožnost, na što smo ranije ukazali.

Zatim on nabraja djela kojima se koristio prilikom pisanja svog tefsira, na prvom mjestu spominjući Fahruddina er-Razija uz čije ime koristi najljepše izraze poštovanja i epitete, nazivajući ga, između ostalog, "najvrednijim imamom" i "najistaknutijim islamskim učenjakom kasnijih generacija". Za njegov tefsir kaže da sadrži toliko tema, fetvi i korisnih naputaka da se ne mogu ni izbrojati, ali da je on ipak potežak za one koji hoće da se njime služe, pa je zato skratio Razijev tefsir, iznoseći zaključke i rezultate do kojih je došao, ne ispuštajući pri tome nijednu korisnu i interesantnu stvar iz njegova djela.[27] Zatim ističe da je u svoje djelo uvrstio i ostale interesantne detalje koje je pronašao kod Zamahšerija ili drugih priznatih mufessira, te da je iznosio i vlastita saznanja, kojima ga je Allah obdario. Nakon toga on kaže da je "navodio vjerodostojne kiraete, mjesta za stajanje u toku učenja Kur'ana – sa obrazloženjima, te tumačenje kur'anskih termina i značenje kur'anskih riječi, ispravljajući i dopunjujući pitanja koja su navedena u *Et-Tefsirul-kebiru* i *El-Keššafu*..."[28] Potom on kritikuje one koji Kur'an tumače samo sa formalne strane - obraćajući pažnju

---

[24] Isto, I tom, str. 328.

[25] *El-Isra'*, 85.

[26] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 329.

[27] Isto, I tom, str. 329.

[28] Isto, I tom, str. 329.

pažnju na vanjsku formu i zvučnost izraza, te ističe da je Kur'an tumačio i na drugačiji način, pokušavajući otkriti dublji smisao kur'anskih riječi i navodeći korisne savjete i hikaje koje potiču čovjeka na izvršavanje Allahovih obaveza i klonjenje od Njegovih zabrana.[29]

Nakon toga on dodatno pojašnjava kako se trudio da približi značenje kur'anskih riječi, tako što je otkrivao skrivena značenja, objašnjavao manje jasne ajete, osvjetljavao i razotkrivao značenje kur'anskih alegorija, metafora i izraza sa prenesenim značenjem. On kaže da je to bio težak zadatak i da su rijetki stručnjaci koji ga mogu na odgovarajući način izvršiti. Zatim, kaže da se maksimalno trudio da bi upotpunio to djelo, kako bi bilo izvanredno poput "Sunca i punog Mjeseca", da bi se njime mogli koristiti i stručnjaci a i običan svijet. Pri svemu tome, kako sam kaže, trudio se da djelo ne bude preopširno – samim time i dosadno, a ni prekratko – te zbog toga teško razumljivo.[30]

Završetak Tefsira

Na kraju Tefsira on ponovo ukazuje na to da njegov tefsir sadrži ono što je najvažnije u Razijevom tefsiru – koji opet u sebi sadrži većinu svih ostalih tefsira – kao i ono što je najvrednije iz Zamahšerijeva tefsira – koji je naišao na odličan prijem brojnih islamskih učenjaka. Uz to, kako sam kaže, dodavao je interesantne teme koje nije našao u drugim tefsirima, ili je neke od njih našao ali su bile raštrkane i nesređene, ili preopširne i sa nepotrebnim detaljima.[31] Potom ističe da je u svom djelu navodio samo provjerene i poznate hadise, koristeći priznata hadiska djela i hadise iz Razijeva i Zamahšerijeva tefsira, sa izuzetkom hadisa u *Keššafu* koji govore o vrijednostima sura, jer su ih hadiski stručnjaci gotovo u potpunosti ocijenili nevjerodostojnim.[32] Nakon toga on navodi autoritete na koje se pozivao pri svakoj pojedinoj disciplini: stajanje prilikom učenja ajeta, povodi objave, jezičko značenje riječi, stilistika zajedno sa njenim

[29] Isto, I tom, str. 330.

[30] Isto.

[31] Isto.

[32] I to je pokazatelj da on nije samo preuzimao od prethodnih mufessira, nego je toj građi pristupao kritički, odbacujući ono za što je utvrđeno da nema naučne podloge.

disciplinama, šerijatski propisi, dublje značenje kur'anskih ajeta, veza između susjednih ajeta i sura, ponavljanja u Kur'anu i vrste manje jasnih ajeta. Pored već spomenuta dva mufessira, to su, između ostalih, slijedeći autoriteti: Sedžavendi, Vahidi, Dževheri i Rafi'i.[33]

Zatim obznanjuje da je na pravcu *ehli-sunneta*: "Ovim svojim djelom promovisao sam pravac *ehli-sunneta vel-džema'ata*, iznoseći njegove osnovne postavke i dokaze, te prigovore koji su im upućivani i odgovore na prigovore."[34] Što se tiče priznatih mezheba unutar ehli-sunneta, on kaže da je nepristrano iznosio stavove i dokaze svakog mezheba, ne priklanjajući se ni jednom i ne upuštajući se u međusobne polemike i rasprave.[35] Na samom kraju, on govori o tome koliko je trajalo pisanje njegova tefsira. S obzirom na ozbiljnost i obim posla, kaže da je bilo očekivano da ga dovrši za onoliko godina koliko su vladale pravedne halife, tj. za trideset godina. Zatim kaže da je, Allahovom voljom, ipak to djelo uspio dovršiti za onoliko godina koliko je trajala vladavina Alije, r.a. – tj. oko četiri i po godine – a da nije bilo nepredviđenih smetnji i problema, djelo je moglo biti završeno i za vladavine Ebu Bekra, kao što je uradio i sam Zamahšeri.[36] Poznato je, naime, da je Zamahšeri u uvodu u svoj tefsir naveo da je pisanje tog djela trajalo koliko i period vladavine Ebu Bekra, tj. nešto više od dvije godine i četiri mjeseca.

Vrijednost Tefsira

Uzevši sve navedeno u obzir, jasno je da Nejsaburijev tefsir spada u red istaknutih, pogotovu racionalnih i sufijskih tefsira i da je neophodan svakom ko se namjerava ozbiljno baviti izučavanjem Kur'ana i kur'ansko-tefsirskih znanosti. Nije onda čudno što su mnogi islamski učenjaci izrekli riječi hvale za to djelo, kao što je učinio npr. autor djela *Revdatul-džennat*: "Nejsaburijev tefsir jedan je od najboljih komentara Allahove Znamenite Knjige, spada u red tefsira koji navode najviše korisnih detalja pri tumačenju i samih izraza a i značenja kur'anskih riječi. To je jedan od tefsira koji navode najviše korisnih

[33] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, I tom, str. 331.
[34] Isto, I tom, str. 332.
[35] Isto.
[36] Isto.

zaključaka, na osnovu i forme i suštine ajeta..."[37] Jednom je štampan na margini Taberijeva tefsira, a drugi put samostalno, u tri toma.

* * *

[37] Isto.

SAVREMENI TEFSIR

التفسير الحديث

A) SAVREMENA RACIONALISTIČKO-REFORMATORSKA ŠKOLA U TEFSIRU
المدرسة العقلية الحديثة في التفسير

MUHAMMED ABDUHU

محمد عبده

1266/1849.-1323/1905.

Bio je jedan od najistaknutijih učenjaka u islamskom svijetu na prelazu iz XIX u XX stoljeće. Imao je buran život, jedno vrijeme bio je protjeran iz Egipta, pa je boravio u Bejrutu i Parizu. Predavao je na Azharu, bio je urednik zapaženih časopisa, radio je kao sudija a jedno vrijeme bio je i egipatski muftija. Znatan utjecaj na njega izvršio je afganistanski učenjak i revolucionar Džemaluddin el-Afgani. Smatra se nosiocem reformizma u islamskom svijetu i glavnim stubom savremene racionalističke škole u tefsiru. Autor je brojnih djela, među kojima i tefsira određenih dijelova Kur'ana, koji je bitno utjecao na jedan broj učenjaka u generacijama nakon njega.

Njegovo puno ime je: Muhammed Abduhu ibn Hasan Hajrullah. Rođen je 1266. godine po Hidžri, odnosno 1849. godine u jednom selu na zapadu Egipta, a odrastao u mjestu Mehallet nasr, nedaleko od glavnog grada pokrajine El-Buhajra.[1] Odrastao je u porodici koja je bila zemljoradnička ali je cijenila nauku, tako da se vrlo rano i sam zainteresovao za stjecanje znanja, te je već sa deset godina postao hafiz Kur'ana.[2] Brzo je napredovao u raznim naučnim disciplinama, tako da je još za života postao poznat i van Egipta; predavao je na raznim fakultetima, pisąo je za razne časopise i autor je većeg broja čuvenih djela. Zbog otpora britanskoj okupaciji jedno vrijeme bio je protjeran iz Egipta a jednu fazu svog života proveo je radeći u sudstvu, te kao vrhovni muftija Egipta.[3] Bio je izraziti reformator islamske misli, te borac za slobodu svoje domovine. Umro je 1323. godine po Hidžri, odnosno 1905. godine.[4]

Obrazovanje

Abduhuov otac živio je kao zemljoradnik i bio je prisiljen da često seli iz jednog mjesta u drugo, tako da je Abduhu u djetinjstvu osjetio teškoće zemljoradničkog načina života u Egiptu. Vjerovatno zato što mu je bio najmlađi sin, što je bio izuzetno nadaren i što mu se materijalno stanje donekle popravilo, Abduhuov otac omogućava svom najmlađem sinu kvaliteno obrazovanje, koje nije mogao obezbijediti starijim sinovima. Angažuje mu privatnog učitelja, koji ga vodi kroz prve razrede obrazovanja i pomaže mu da za nepune dvije godine postane hafiz, tj. da nauči cijeli Kur'an napamet.[5] Nakon toga, šalje ga u čuvenu džamiju El-Ahmedi u Tanti, gdje se školuje izvjesno vrijeme, naročito iz oblasti tedžvida, tj. ispravnog učenja Kur'ana.[6]

Zatim se Abduhu 1864. godine upisuje u Azharovu školu, također u Tanti, ali u njoj ne ostaje dugo. Naime, zastarjeli metodi

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VI tom, str. 252.

[2] Isto.

[3] Isto.

[4] Isto.

[5] B. Mišel i Mustafa Abdurazik, *O životu i idejama šejha Muhammeda Abduhua*, Islamska misao br. 54, juni 1983, str. 18.

[6] Ahmed Smajlović, *Osamdeset godina od smrti Muhammeda Abduhua*, Islamska misao br. 78-79, juni-juli 1985, str. 4.

predavanja, naročito iz pojedinih disciplina arapskog jezika, razočarali su ga, tako da je bio izgubio volju za učenjem i pomirio se s tim da nema predispozicija za napredovanje u nauci.[7] Vraća se u rodno mjesto, sa namjerom da živi od poljoprivrede, kao i njegova starija braća. Razmišljajući o tome da više ne napušta rodno mjesto, iste godine se ženi, sa svega šestnaest godina. Međutim, njegov otac se nije htio pomiriti s tim, pa ga ubrzo ponovo šalje u Tantu, radi nastavka školovanja.[8]

Ali, Abduhu ne ide u Tantu, nego se sakrije u jednom obližnjem mjestu Kunejsetu Adrin, gdje petnaest dana boravi kod očeva dajdže, koji se zvao šejh Derviš Kadr. Taj oronuli šejh svojim metodama za samo petnaest dana uspijeva u potpunosti promijeniti Abduhuov zaključak o vlastitoj nesposobnosti za školovanje i ponovo u njemu budi želju za izučavanjem nauke. To je bila prava prekretnica u Abduhuovom životu.[9] Naime, šejh Derviš je bio učen u vjerskim znanostima i dobro je poznavao discipline arapskog jezika a imao je blagu narav i lijepe metode u podučavanju, tako da je uspio Abduhuu pojednostaviti i objasniti sve ono što mu se do tada činilo komplikovanim i nesavladivim. Između ostalog, pokazao mu je kako će sa ljubavlju i interesovanjem prilaziti kur'anskom tekstu, ulazeći u njegovo značenje i smisao, a ne recitirati ga ne razmišljajući o njegovom značenju. Šejh Derviš je bio sufija šazilijskog tarikata, pa je kod Abduhua probudio i interesovanje za tesavvuf, te kroz to i novi način poimanja svijeta i događaja oko sebe, što mu je, sveukupno, dalo dodatni poticaj za nastavkom školovanja.[10]

Sam Abduhu o tome kaže: "Sve moje brige su nestale, osim brige za usavršavanjem u nauci i poboljšanjem vladanja; a prema tim novim ciljevima mojih želja mogao me je povesti samo šejh Derviš Kadr, koji me je oslobodio iz zatvora neznanja otvarajući mi vrata saznanja, koji je s mene pokidao sve one lance koji nas vežu dok slijepo ponavljamo sve što nam kažu i poveo me ka istinskoj vjeri. Ovaj šejh bješe za mene ključ sreće (...); on mi je otvorio oči za sve

---

[7] Isto.

[8] B. Mišel i Mustafa Abdurazik, *O životu i idejama šejha Muhammeda Abduhua...*, str. 18.

[9] Ahmed Smajlović, *Osamdeset godina od smrti Muhammeda Abduhua...*, str. 4.

[10] B. Mišel i Mustafa Abdurazik, *O životu i idejama šejha Muhammeda Abduhua...*, str. 19.

prirodne sposobnosti kojih do tada nisam bio svjestan."[11] Nakon tih petnaest dana provedenih kod šejha, Abduhu ponovo odlazi u Tantu (u oktobru 1865. godine), gdje provodi svega nekoliko mjeseci, da bi se početkom 1866. godine upisao na čuveni univerzitet El-Azhar u Kairu. Sa šejh Dervišem dolazio je u kontakt krajem svake školske godine, kada bi se vratio u svoje rodno mjesto. Na taj način s njim je ostao u vezi sve do šejhove smrti.[12]

Jedno vrijeme Abduhu se sve više interesovao za tesavvuf i misticizam, čak do te mjere da se uveliko bio odvojio od svijeta, povlačio se u osamu i živio asketskim životom. I od takvih ideja opet ga je odvratio šejh Derviš, kada se s njim sreo u ljeto 1871. (ili 1872.) godine. On mu je ukazao na nužnost njegova angažmana među ljudima koji su imali potrebu da se okoriste njegovim do tada stečenim znanjem. Nakon toga, Abduhu i sam počinje pisati članke i određena djela, izdajući već 1874. god. djelo *Risaletu-l-varidat*, koje govori o mističnim inspiracijama.[13]

.

Afganijev utjecaj

Prema svjedočenjima mnogih, na Azharu u to vrijeme nastavno-naučni proces nije bio na odgovarajućem nivou, zato što se radilo u slabim materijalno-tehničkim uslovima, te zato što su se primjenjivale zastarjele metode, gdje se insistiralo samo na pukom ponavljanju naslijeđa prethodnih generacija. Vrlo malo je bio prisutan duh inovacije, osvježenja i pristup problemima na noviji način, uključujući i donošenje novih odgovora na mnogobrojna novonastala pitanja i probleme. Abduhu je bio sklon upravo tome, ali je pravog vođu u tom pogledu našao tek u ličnosti Sejjida Džemaludina Afganija, "filozofa Istoka", kako ga mnogi nazivaju.[14]

Džemaluddin Afgani bio je afganistanski učenjak, novinar i političar, koji je zbog političkih preokreta u Afganistanu morao napustiti svoju domovinu, nakon čega je proputovao mnoge muslimanske, te neke evropske zemlje. Vrlo dobro je poznavao

[11] Isto, str. 19.
[12] Isto, str. 20.
[13] Isto, str. 21.
[14] Isto, str. 21, 22.

islamske nauke, discipline arapskog jezika, historiju, filozofiju, fiziku, astronomiju, retoriku, tesavvuf, itd. Sve to je iskoristio na putu reformizma u islamskom svijetu, radeći na osvješćenju novih generacija i sanjareći o skoroj revoluciji svih muslimana, koji će se otrgnuti od utjecaja Zapada i formirati jedinstvenu, savremenu državu.[15]

Sa takvim idejama on dolazi u Egipat 1872. godine, gdje nije mogao proći nezapažen, pa i Abduhu vrlo brzo stupa u kontakt sa njim. Od prvog susreta Afgani je izvršio snažan utjecaj na mladog Abduhua, tumačeći mu određene kur'anske ajete na sasvim novi način i budeći u njemu želju za novim i drugačijim, te za reformama na svim poljima. I Afgani je u Abduhuu primijetio veliki talenat i snažnu volju, zbog čega je s njim provodio dosta vremena, prenoseći na njega svoje ideje. Između ostalog, zajednički su iščitavali određena djela, prije svega iz oblasti mistike, logike, filozofije, te neka vjerska djela. Uspio ga je zainteresovati i za savremena djela pisana na zapadnim jezicima, pa Abduhu odlučuje naučiti francuski jezik, što mu, u kratkom vremenskom periodu, polazi za rukom. Nakon toga to znanje koristi za čitanje određenih djela na francuskom jeziku.[16] Vidjevši u Abduhuu izraziti talenat, Afgani ga nagovara da se počne obraćati široj čitalačkoj publici, kroz pisanje članaka, što on i prihvata, te počinje pisanje čitave serije članaka, koju je objavljivao sve do svoje smrti. Tako je od septembra 1876. godine počeo objavljivati članke u časopisu *El-Ahram* (Piramide), koji i danas izlazi.

Tokom vremena njih dvojica postali su toliko bliski, da je ocijenjeno kako je Afgani bio Abduhuov učitelj ali i najbolji prijatelj. Druženje sa Afganijem Abduhua je potpuno promijenilo, tako da je dotadašnji svijet mističnih snova zamijenio realnošću, te je od povučenog i tihog askete postao gorljivi zagovornik reformi i napretka. Glavna razlika između njih dvojice ogledala se u tome što je Afgani bio revolucionar koji se zalagao za vanjsku promjenu postojećeg stanja stvari a onda popravljanje iznutra, dok je Abduhu bio reformator, koji je vjerovao da se prvo mora podići svijest naroda, da bi kao rezultat toga moglo doći i do vanjskih promjena.[17]

---

[15] Isto, str. 22.

[16] Isto, str. 22.

[17] Isto, str. 22-25.

Uz mnoge druge aktivnosti, Abduhu je 1877. godine položio završne ispite na Azharu, na kojima je pokazao izuzetno znanje i talenat, zbog čega je već naredne godine postavljen za profesora na toj čuvenoj visokoškolskoj ustanovi, te na Daru-l-ulumu i Medrestu-l-elsin. Predajući, između ostalog, historiju islama, on je posebno isticao Ibn Halduna i njegovu *Mukaddimu*, pokušavajući na taj način plasirati svoje reformatorske ideje u politici i društvu.[18] Međutim, on tu ne ostaje zadugo, jer 1879. godine dolazi do smjene vlasti u Egiptu, što rezultira protjerivanjem Afganija izvan zemlje i vraćanjem Abduhua u rodno mjesto sa zabranom javnog djelovanja, uključujući predavanja i pisanje djela i članaka. Otprilike godinu dana nakon toga, politička situacija ponovo se mijenja, tako da Abduhu u septembru 1880. godine biva imenovan za urednika časopisa *El-Veka'i'ul-misrijje*, što sa uspjehom radi do maja 1882. godine. U tom periodu on razrađuje svoje reformatorske ideje, stavljajući akcenat na reformu obrazovanja, te širi krug istomišljenika i saradnika navedenog časopisa.[19]

Progonstvo iz Egipta

Krajem 1881. i početkom 1882. godine Abduhu učestvuje u poznatoj Urabijevoj nacionalnoj revoluciji, što je britanskom okupatoru bio dovoljan razlog da ga, u okviru procesa protiv vođa te revolucije, kazni krajem 1882. godine, protjerivanjem iz Egipta na tri godine i tri mjeseca.[20] On odlazi u Bejrut, gdje nastavlja svoju aktivnost i predavanja, tako da i tamo stiče znatan broj simpatizera i istomišljenika. Krajem 1883. godine Afgani ga poziva da mu se pridruži u Parizu, što on sa radošću prihvaća i već početkom 1884. godine nastavlja se njihovo druženje i zajednički rad u Parizu.[21]

Ubrzo oni osnivaju političko udruženje koje su nazvali kur'anskim terminom *El-Urvetul-vuska* (*Neraskidiva veza*), što je aludiralo na zadatak koji su sebi postavili, tj. na rad na planu ujedinjenja muslimanskih naroda. U okviru tog udruženja njih dvojica su počeli izdavati istoimeni časopis, čiji se prvi broj pojavio 13.3.1884. godine.

[18] Ahmed Smajlović, *Osamdeset godina od smrti Muhammeda Abduhua*..., str. 4.
[19] B. Mišel i Mustafa Abdurazik, *O životu i idejama šejha Muhammeda Abduhua*..., str. 24, 25.
[20] Isto, str. 26.
[21] Ahmed Smajlović, *Osamdeset godina od smrti Muhammeda Abduhua*..., str. 4.

Iako je časopis izlazio svega osam mjeseci, uz izdatih osamnaest brojeva, odigrao je značajnu ulogu, jer je izvršio snažan utjecaj na određene krugove u islamskom svijetu.[22] Budući da su i okupatori a i mnogi muslimanski vlastodršci uvidjeli opasnost od tog časopisa, on je zvanično zabranjen, kao i aktivnost Afganija i Abduhua na tom planu. To biva povodom da se njih dvojica ponovo raziđu, pa Abduhu krajem te godine kratak period boravi u Tunisu, da bi se već početkom 1885. godine ponovo obreo u Bejrutu. Tu dolazi na topao prijem i ponudu da predaje vjerske predmete na tamošnjoj medresi, te on naredne tri godine provodi u Bejrutu. Za to vrijeme dodatno izučava islamske znanosti, piše i prevodi knjige, te vrši utjecaj na mnoge istaknute ljude, pisce i mislioce.[23]

Ponovo u Egiptu

Ipak, čim mu je dozvoljeno da se vrati u Egipat, on to i čini, 1889. godine, gdje biva imenovan za sudiju, a već 1891. godine i za sudiju apelacionog suda.[24] Za vrlo kratko vrijeme on stiče dobar uvid u stanje egipatskog sudstva, te predlaže određene promjene, koje su rezultirale ozbiljnom reformom u sudstvu i podizanjem nivoa egipatskih sudova. Pored toga, on iskazuje stalno interesovanje za sudbinom Azhara, za koji je očekivao da će biti intelektualni centar Egipta, pa i cijelog islamskog svijeta. Na njegovu inicijativu egipatska vlada 1894. godine osniva Administrativni odbor Azhara, koji je imao zadatak da prati provođenje dotadašnjih, te uvođenje novih reformi na tom čuvenom univerzitetu. Kao član tog odbora, on čini mnogo na unapređenju nastave na Azharu, te na poboljšanju njegova materijalnog stanja i uslova u kojima su studenti boravili i učili. Njegovom zaslugom uvode se neki novi predmeti a on lično predaje slijedeće: akaid, tefsir, retoriku i logiku, na način kojim je izazvao veliko interesovanje studenata.[25]

Najistaknutija funkcija na koju je Abduhu postavljen bila je funkcija muftije Egipta - kao najviši položaj u vjerskoj hijerarhiji - na koji je postavljen 1899. godine i na kojem je ostao do smrti. Najviše

---

[22] B. Mišel i Mustafa Abdurazik, *O životu i idejama šejha Muhammeda Abduhua*..., str. 26.
[23] Isto, str. 26, 27.
[24] Ahmed Smajlović, *Osamdeset godina od smrti Muhammeda Abduhua*..., str. 4.
[25] Mišel i Mustafa Abdurazik, *O životu i idejama šejha Muhammeda Abduhua*..., str. 27.

interesovanja izazvale su njegove fetve kojima je dozvolio jedenje mesa životinja koje zakolju jevreji ili kršćani, te kamatne kredite.[26] Zbog svojih zasluga na planu političkih reformi, 1899. godine imenovan je i za člana tadašnje skuštine Egipta (Medžlisu-š-šura). Uz sve to, njegovim naporom, 1900. godine osnovano je islamsko dobrotvorno društvo *El-Džem'ijjetul-hajrijjetu*, za čijeg je predsjednika on izabran. Nekoliko mjeseci pred smrt on podnosi ostavku na to mjesto. Umire u julu 1905. god.[27]

Abduhuova djela

Iako je imao izuzetno buran život, te i pored toga što je obnašao različite funkcije u svojoj karijeri, Abduhu je nalazio vremena i za pisanje, tako da je napisao veći broj djela, što originalnih što prevedenih, rasprava i članaka. U radovima o njegovoj biografiji navode se slijedeća djela:[28]

1. *Risaletul-varidat* - njegovo prvo djelo, inspirisano tesavvufom, napisano 1874. god.
2. Komentar na akaidsko djelo *El-'Akaidul-'adudijje* - napisano 1876. god.
3. *El-'Akidetul-muhammedijje* - napisano 1877. god.
4. *El-'Urvetul-vuska* - zbirka članaka koje je Abduhu napisao u istoimenom časopisu; objavljena prvi put 1910. god.
5. Komentar na djelo *Nehdžul-belaga*, koje se pripisuje Aliji ibn Ebi Talibu – prvo izdanje 1885. god.
6. Prijevod Afganijeva djela *Er-Reddu 'aled-dehrijjin* (*Odgovor ateistima*) – I izd. 1886. god.
7. *Šerhu mekamat bedi'iz-zeman el-Hemezani* – komentar Hemezanijevih mekama, objavljeno 1889. god.

---

[26] Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Sarajevo 1990, str. 422.

[27] Ahmed Smajlović, *Osamdeset godina od smrti Muhammeda Abduhua...*, str. 4.

[28] Pored radova Ahmeda Smajlovića i Mustafe Abdurazika, za navođenje Abduhuovih djela koristili smo se i djelom *El-A'lam* od Ziriklija, te radom Muharema Omerdića: "Muhammed Abduhu i njegov doprinos akaidologiji", *Islamska misao* br. 23, oktobar 1980. god.

8. *Risaletut-tevhid* – akaidsko djelo; po mnogima, Abduhuovo najznačajnije djelo; I izd. 1897. godine, a poslije izdavano mnogo puta; na našem jeziku objavljeno je u Sarajevu 1989. godine, u prijevodu Muharema Omerdića
9. Komentar na *El-Besairun-nusajrijje* od Umera ibn Sehlan es-Savija – djelo iz oblasti logike; I izd. 1898. god.
10. *Takrir fi islahil-mehakimiš-šer'ijjeti* – o reformi šerijatskih sudova, 1900. god.
11. *El-Islamu ver-reddu 'ala muntekidih* (*Islam i odgovor njegovim kritičarima*) – djelo objavljeno 1900. godine, a 1905. godine objavljeno i na francuskom jeziku
12. *El-Islamu ven-nasranijjetu me'al-'ilmi vel-medenijjeti* – o islamu, kršćanstvu, savremenoj nauci i civilizaciji – djelo od izuzetne važnosti u oblasti islamske apologetike; nastalo kao odgovor sirijskom piscu Faragu Antunu, objavljeno 1902. god.
13. *Hadis felsefijj me'a Herbert Spenser* – Filozofski dijalog sa Herbertom Spenserom o: Bogu, istini i snazi; 1903. god.
14. *Tefsiru suretil- 'Asri* (*Tumačenje sure El-'Asr*), 1903. god.
15. *Tefsiru džuz'i Amme* – (*Tumačenje Amme džuza*), 1904. god.
16. *Fetava idžtima'ijje* (*Fetve o društvenim pitanjima*), 1904. god.
17. *Resail sijasijje ila Blint* (*Politička pisma Blintu*), engleskom piscu i pjesniku, 1904. god.
18. *Tefsiru suretil-Fatiha* (*Tumačenje sure El-Fatiha*), 1905. god.
19. *Tefsirul-Kur'anil-hakim* (*Tumačenje Kur'ana mudrog*), koje je započeo Abduhu a nastavio njegov najistaknutiji učenik, Muhammed Rešid Rida.
20. *Fil-mantiki liš-šejh* – zbirka Abduhuovih predavanja iz logike, koja su, ustvari, komentar Taftazanijeva djela iz logike: *Tehzibul-mantik*.

Pored tih djela, Abduhuovi biografi navode i njegova djela koja su ostala u rukopisu (*Risale fi 'ilmil-vad'i; Durus fil-ifta'*, itd), te djela koja su djelimično ili u cijelosti zagubljena (*Risale fi vahdetil-vudžud; Tarihu*

Isma'il-baša – Biografija Ismail-paše; *Nizamut-terbijjetil-misrijje* – o odgojno-obrazovnom sistemu Egipta; *Tarihu esbabis-sevretil-'urabijje* – o historijatu Urabijeve revolucije; itd.)[29]

O životu i djelu Muhammeda Abduhua na arapskom jeziku postoji više djela, različitih autora, kao što su: Osman Emin, Mustafa Abdurazik, Abbas Mahmud el-Akkad. Ipak, najpoznatije djelo na tu temu jeste *Tarihul-ustazil-imam* (*Biografija profesora i imama* - Muhammeda Abduhua), djelo njegova najpoznatijeg učenika Muhammeda Rešida Ridaa, štampano u tri velika toma.[30]

Abduhu kao mufessir

Svojom rukom Abduhu je napisao: tumačenje Fatihe, tumačenje sure *El-'Asr* i tumačenje Amme-džuza - tj. posljednjih dvadesetak stranica Kur'ana. Uz to, on je koautor djela *Tefsirul-Kur'anil-hakim* (*Tumačenje Kur'ana mudrog*), zajedno sa Muhammedom Rešidom Ridaom, svojim najistaknutijim učenikom. Naime, Abduhu je na Ridaov nagovor na Azharu držao predavanja iz tefsira, na kojima je tumačio Kur'an od početka a Rida je ta predavanja zapisivao. Ta predavanja izazvala su izuzetno veliko interesovanje i vanredno su dobro bila posjećena. Zabilješke s tih predavanja Rida je poslije prepisivao i kompletirao, nakon čega ih je donosio Abduhuu na recenziju. Na taj način protumačeno je od početka Kur'ana, tj. od sure *El-Fatiha*, do 125. ajeta sure *En-Nisa'*, što se desilo u periodu 1317-1323. hidžretske, odnosno 1899-1905. godine.[31] Nakon njegove smrti, Rešid Rida nastavio je sa tumačenjem Kur'ana po metodi svog šejha i profesora. Taj tefsir objavljivan je u časopisu *El-Menar*, pa ga neki nazivaju i *Tefsirul-Menar*. Poprilično je obiman, jer je štampan u dvanaest velikih tomova, iako je njime protumačeno isto toliko džuzova, odnosno dijelova Kur'ana.

Glavna karakteristika Abduhuova tefsira je to što razumu daje istaknuto mjesto i često ga postavlja za sudiju, nekada čak i u slučajevima kada postoji izričiti šerijatski tekst, gdje bi se razum morao

[29] Ahmed Smajlović, *Osamdeset godina od smrti Muhammeda Abduhua...*, str. 5.

[30] Zirikli, nav. djelo, VI tom, str. 253.

[31] Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, *Menhedžul-medresetil-'aklijjetil-hadiseti fit-tefsir*, Rijad 1407. h. god, III izd, I dio, str. 143.

pokoriti takvom tekstu. Budući da je Abduhu zacrtao određeni pravac u tefsiru, te da ga je poslije slijedio niz islamskih učenjaka, a imajući u vidu glavnu odliku tog pravca, mnogi taj način pristupa Kur'anu nazivaju "Savremenom racionalističkom školom tefsira". Naime, njegovim pravcem su krenuli: Muhammed Rešid Rida, Muhammed Mustafa el-Meragi, Muhammed Ferid Vedždi, Mahmud Šeltut, Abdulkadir el-Magribi, Ahmed Mustafa el-Meragi, i drugi,[32] a na našim prostorima njihove ideje su, između ostalih, slijedili Džemaluddin Čaušević i Husein Đozo.

Slijedeća bitna karakteristika Abduhuova tefsira jeste poziv na dokidanje taklida i uspostavu idžtihada, tj. prestanak slijepog slijeđenja učenjaka iz prethodnih generacija, te preispitivanje njihova naslijeđa i donošenje samostalnih rješenja i odgovora na novonastala pitanja. Naime, nekoliko stoljeća prije Abduhua očita je bila stagnacija islamske misli, te začahurenost u određene klišeje, zbog kojih se puno pažnje obraćalo na to šta su učenjaci prethodnih generacija rekli, bez bitnijih pokušaja da se na određena pitanja daju novi odgovori, shodno promjeni prilika. Abduhu je primijetio da, pored onog pozitivnog što ima u takvom pristupu, na takav se način sprečava napredak islamske misli, te, općenito, napredak muslimanskih naroda. Između ostalog, on je u tome vidio jedan od glavnih razloga stagnacije muslimana u svijetu, te dominacije nemuslimana nad njima. Kritikujući suhoparne gramatičke rasprave u tefsiru, te slijepo slijeđenje mišljenja učenjaka iz prethodnih generacija, on, između ostalog, kaže:

"Na Kijametskom danu Uzvišeni Allah nas neće pitati o mišljenjima i riječima nekih ljudi, nego će nas pitati o Knjizi koju je On poslao radi naše upute i slijeđenja pravog puta, te o sunnetu Njegova Poslanika, koga je On poslao da nam objasni ono što nam je objavljeno: 'A tebi objavljujemo Kur'an da bi objasnio ljudima ono što im se objavljuje...'[33] On će nas pitati: 'Jesam li vam poslao Objavu? Jeste li razmišljali o onom što vam je objavljeno? Jeste li shvatili šta vam je zabranjeno a šta vam je naređeno? Jeste li postupali u skladu sa kur'anskom uputom, jeste li slijedili uputu Poslanika i njegov Sunnet?' Zaista nam se treba čuditi: znamo da će nam biti upućena ta pitanja a

---

[32] Opširnije o tome vidjeti maloprije citirano djelo Er-Rumija: *Menhedžul-medresetil-'aklijjetil-hadiseti fit-tefsir.*

[33] *En-Nahl*, 44.

mi se, i pored toga, okrećemo od Kur'ana i njegove upute! Kakve li nemarnosti i kakve li zavedenosti!"[34]

Abduhu je kroz tumačenje Kur'ana uspio povezati riječi Objave sa stanjem u kojem su se muslimani tada nalazili, te davati odgovore na mnoge probleme i praktična pitanja sa kojima su se susretali. On je dovodio u vezu sigurna naučna otkrića sa kur'anskim ajetima, čime je pokazivao ljudima da Kur'an nije prevaziđen (kao što su to neki mislili), nego da je on, kao Allahova riječ, potpuno ispravan i uvijek aktuelan, te da može pratiti sve procese u društvu, uključujući i veliki naučno-tehnološki napredak. Uz to, on je argumentovano odgovarao na dileme koje su se pojavljivale u vezi sa islamom, kao što je pitanje položaja žene, ropstvo, itd, čime je vraćao povjerenje u Kur'an i islam onima koji su imali određene sumnje. Sve to on je izlagao na lijep i privlačan način, tako da su čitaoci pristupali njegovom tefsiru sa velikim zanimanjem.[35]

Kao pohvalnu karakteristiku Abduhuova tefsira mnogi navode i to što je on pristupao Kur'anu bez predrasuda i mezhebskih ograničenja, tako da je slijedio značenje kur'anskog teksta – shodno vlastitom razumijevanju – a nije pao u grešku mnogih prethodnih mufessira, koji su se trudili da po svaku cijenu Kur'an protumače u skladu sa stavovima vlastitog mezheba, makar to ponekad bilo poprilično usiljeno i nategnuto. Također, on se nije poveo za nekim mufessirima iz prethodnih generacija, koji su se, pri tumačenju Kur'ana, služili slabim (da'if) ili čak i patvorenim (mevdu') hadisima, nego se koristio vjerodostojnim i provjerenim hadisima. U tom smislu on je žestoko kritikovao navođenje israilijjata, te nije dozvolio da se vrijednost njegova tefsira okrnji takvim predajama sumnjive vjerodostojnosti, kao što su činili mnogi prije njega. Isto tako, on se trudio da ne ulazi u gajb stvari, odnosno, on je izbjegavao precizirati ono što je Kur'an ostavio uopćenim, ostavljajući ga onakvim kako je naveden u Kur'anu. On je isticao da je u takvim slučajevima važno vjerovati u ono što je navedeno u Kur'anu, te izvlačiti pouku iz toga, a da nisu bitni detalji koje ni Kur'an ne spominje.[36]

---

[34] Ovo su njegove riječi iz uvoda u *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, koje je zabilježio njegov učenik Muhammed Rešid Rida.

[35] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, II tom, str. 549.

[36] Isto, str. 548, 549.

Prigovori Abduhuu

Budući da je Abduhu zagovarao reformu i promjenu postojećeg stanja, njemu su još za života upućivane brojne kritike od onih koji nisu bili za promjenu tog stanja, te od onih koji su njegov pravac smatrali pogrešnim. Tu je bilo i prigovora na neke njegove političke stavove i određene postupke u životu, ali nas ovdje najviše interesuju prigovori koji su mu upućivani i koji mu se i danas upućuju u pogledu tumačenja Kur'ana i shvatanja vjere i određenih vjerskih principa.

Najvažnija stvar koju njemu i njegovoj školi mnogi prigovaraju jeste davanje previše slobode razumu, odnosno postavljanje razuma za sudiju u mnogim pitanjima, pa čak i tamo gdje ne treba. Pripadnici te škole ponekad odstupaju od osnovnog značenja kur'anskog teksta, te pokušavaju objasniti da se na tim mjestima radi o alegoriji i prenesenom značenju, čime ponekad znaju odstupiti od principa ehli-sunneta vel-džema'ata. Zbog takvih osobina, mnogi tvrde da su se Abduhu i njegova škola po određenim pitanjima približili nekadašnjem mu'tezilijskom pravcu, te da su reafirmirali i iznova propagirali neke njihove ideje.[37]

Kao primjer takvih postupaka može se navesti njihovo protežiranje nekadašnjeg mu'tezilijskog uvjerenja da će počinilac velikog grijeha vječno boraviti u džehennemskoj vatri.[38] Za razliku od toga, stav ehlisunnetskih učenjaka jeste da je počinilac velikog grijeha u okviru Allahove volje, te da će on kad-tad izaći iz Vatre, samo ako nije učinio nešto čime izlazi iz okvira islama. Isto tako, Abduhuova racionalistička škola u tefsiru nijekala je ponovni silazak Isaa, a.s, na Zemlju, te još neke predznake Smaka svijeta, čime su opet prihvatili mu'tezilijski stav a udaljili se od stava ehli-sunneta, koji je zasnovan na velikom broju vjerodostojnih hadisa.[39]

Abduhuu i njegovim istomišljenicima također se prigovara da su ponekad neopravdano odbacivali neke hadise, smatrajući ih slabim, ili čak i patvorenim. To se znalo desiti čak i u slučaju kada neki hadis navode Buhari i Muslim, što je za ehlisunnetski pravac dovoljno da

---

[37] Isto, str. 549, 560.

[38] Opširnije o tome vidjeti: Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, nav. djelo, str. 653-661. Takav stav kod Abduhua može se primijetiti kod tumačenja 275. ajeta sure *El-Bekare*.

[39] Opširnije o tome također vidjeti: Isto, str. 698-713. Abduhuov stav o tome pitanju može se vidjeti u slučaju tumačenja 157. i 158. ajeta sure *En-Nisa'*.

takav hadis bude vjerodostojan i općeprihvaćen.[40] Međutim, ta škola znala je takve hadise proglasiti nevjerodostojnim u nekim slučajevima gdje ih nisu mogli uskladiti sa ajetima ili sa drugim vjerodostojnijim hadisima, što je rezultat nedovoljnog razumijevanja i davanja razumu veće ovlasti nego što treba.

Abduhu je živio u burnom vremenu, u periodu kada je Velika Britanija okupirala Egipat, te kada su zapadne zemlje okupirale znatan dio islamskog svijeta. To je vrijeme, također, obilježeno nastojanjem mnogih sila da se dokrajči Osmanski hilafet, kroz poticanje nacionalnih pokreta – prije svega arapskog - kao i previranjima na prostoru hilafeta, uz pokušaje Porte da očuva svoju moć i teritoriju. U vezi sa aktivnostima Muhammeda Abduhua na tom planu, te njegova ličnog opredjeljenja, postoje određene kontroverze i prigovori, poput onih da je Abduhu bio jedan od zagovarača otcjepljenja arapskih država od hilafeta, da je čak bio i član jedne masonske lože, itd. Dr. Muhammed Ammare, savremeni egipatski mislilac, detaljnije je proučavao te dileme i, kao rezultat toga, napisao trotomno djelo pod nazivom: *El-E'malul-kamile li Muhammed Abduhu*, pa se za detaljnije informacije treba obratiti na to djelo, kao i na već spomenuto djelo dr. Fahda er-Rumija: *Menhedžul-medresetil-'aklijjetil-hadiseti fit-tefsir*.

***

[40] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 550.

MUHAMMED REŠID RIDA

محمد رشيد رضا

1282/1865.-1354/1935.

Bio je jedan od najistaknutijih islamskih učenjaka u prvoj polovini XX stoljeća. Jedno vrijeme bio je pod utjecajem tesavvufa, da bi zatim, susrećući se sa idejama Afganija i Abduhua, postao jedan od nosilaca reformizma u islamskom svijetu i Abduhuov nasljednik u savremenoj racionalističkoj školi tefsira. Dugo godina bio je Abduhuov prvi saradnik, te pokretač i urednik časopisa *El-Menar*, koji je imao jakog odjeka širom islamskog svijeta. Nakon Abduhuove smrti, po njegovom metodu, nastavio je sa tumačenjem Kur'ana, tako da se smatra koautorom tog tefsira, koji se ubraja među značajnije racionalne komentare Kur'ana.

Njegovo puno ime je: Muhammed Rešid ibn Ali Rida ibn Muhammed Šemsuddin ibn Muhammed Behauddin ibn Munla Ali Halifa el-Bagdadi. Rođen je u srijedu, 27. džumadel-ula 1282. hidžr. god./18.10.1865. godine, u selu Kalemun, koje se nalazi južno od Tripolija u Libanu, na obali Sredozemnog mora.[1] On sam isticao je da po duploj liniji vodi porijeklo od Alije, r.a, jer mu očeva loza seže do Alije preko Husejna, a majčina preko Hasana.[2] Porijeklom je iz Bagdada a prve godine života proveo je u rodnom mjestu Kalemunu. Od najranije mladosti interesovao se za nauku a uz upornost vremenom je izrastao u jednog od najistaknutijih islamskih učenjaka u svoje vrijeme. Pored Libana (koji je tada bio dio Šama, u sastavu Osmanskog hilafeta), jedno vrijeme živio je u Siriji, putovao je u Hidžaz, Indiju i Evropu, a najveći dio života proveo je u Egiptu.[3] Bio je pod utjecajem Afganija i Abduhua – čiji je bio najistaknutiji učenik, tako da se njih trojica smatraju temeljem i glavnim nosiocima savremene racionalističke škole u tefsiru. Umro je učeći Kur'an u autu, vraćajući se iz Sueca u Kairo, u četvrtak, 23. džumadel-ula 1354. h. g./22.08.1935. godine, a ukopan je u Kairu, pored svog šejha i učitelja Muhammeda Abduhua.[4]

Odrastanje i obrazovanje

Početna znanja Rešid Rida stekao je u osnovnoj školi - mektebu u rodnom selu Kalemunu a onda u nekoliko medresa - vjerskih škola u Tripoliju, u kojima je naučio i dva strana jezika: turski i francuski. U tom periodu učio je pred više učenjaka a najviše je bio vezan za svog učitelja i profesora Husejna el-Džisra, koji mu je na završetku školovanja u Tripoliju dodijelio diplomu i idžazetnamu da može i sam predavati.[5] On ga je, vidjevši u njemu talenat naučnika i pisca, poticao na pisanje članaka za novine i časopise, što je Rešid prihvatio.

Na život Rešida Ridaa posebno su utjecali dva čovjeka, jedno djelo i jedan časopis. Dva čovjeka su: Husejn el-Džisr i Muhammed

[1] Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, *Menhedžul-medresetil-'aklijjetil-hadiseti fit-tefsir*, I dio, str. 17-172.

[2] Isto, str. 170, 171.

[3] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, VI tom, str. 126.

[4] Isto, str. 126; Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, nav. djelo, str. 182.

[5] Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, nav. djelo, str. 172, 173.

Abduhu, djelo je: *Ihja'u 'ulumid-din* a časopis je: *El-'Urvetul-vuska*.[6] Kada se susreo sa Gazalijevim *Ihjaom*, to je djelo na Ridaa ostavilo jak dojam, tako da ga je iščitavao više puta a jedno vrijeme svu svoju aktivnost usklađivao je s tim djelom. Rezultat toga bila je njegova ljubav prema tesavvufu, zbog čega se u jednom periodu u priličnoj mjeri bio izolovao od svijeta i osamljivao radi ibadeta. Zatim se počeo više uključivati u život običnih muslimana, upućujući ih i savjetujući kako da se ponašaju. Uvidjevši nizak nivo svijesti kod prosječnih vjernika, zalazio je u kafane i savjetovao ljude koje bi tamo zaticao. Posebno je organizovao predavanja za žene na selima. Isto tako, odvraćao je ljude od negativnih postupaka koji su se tada bili raširili među običnim vjernicima, kao što je traženje pomoći od "dobrih" prilikom posjete njihovim turbetima i kaburovima.[7]

Afganijev i Abduhuov utjecaj

Takav način života bio je rezultat utjecaja Gazalijeva *Ihja'a* na njega, što je bila samo faza u njegovu životu, do susreta sa Afganijevim i Abduhuovim idejama. Naime, jednom prilikom do njega su došla dva broja časopisa *El-'Urvetul-vuska*, kojeg su Afgani i Abduhu izdavali u Parizu. čitajući ta dva broja na njega su ideje te dvojice učenjaka ostavile toliko jak dojam da su napravile preokret u njegovu životu. Tako je ušao u novu fazu života. O tome sam kaže: "Prije toga moje interesovanje bilo je usmjereno samo na ispravljanje vjerovanja kod muslimana, odvraćanje od zabranjenih stvari, poticanje na ibadet i pozivanje ka asketizmu u odnosu na dunjaluk. Međutim, nakon toga, moja duša je čvrsto prigrlila obaveznost usmjeravanja svih muslimana civilizaciji i unapređenju onog što posjeduju, te takmičenju sa naprednim narodima u raznim znanostima, vještinama i zanimanjima, kao i u svemu onome što doprinosi boljem životu."[8]

Rešid Rida je nakon toga počeo propagirati Afganijeve i Abduhuove ideje, živo se zalažući za njih. Pokušao je doći u kontakt sa njima ali mu to u slučaju Afganija nije pošlo za rukom. On je Afganiju poslao pismo u vrijeme kada je Afgani boravio u Istanbulu. U tom

[6] Isto, str. 173.
[7] Isto, str. 173, 174.
[8] Isto, str. 174.

pismu on izražava divljenje prema Afganijevim idejama i želju da se susretne s njim, ali do toga nije došlo zbog Afganijeve smrti.[9] Sa Abduhuom je bio drugačiji slučaj. Prvi kontakti s njim desili su se u vrijeme Abduhuova prognanstva iz Egipta, kada je imao priliku dva puta sresti se s njim u Tripoliju. Iako se radilo o kratkim susretima, Rešid Rida je nakon toga bio još više zadivljen Abduhuom i njegovim idejama.[10]

Nakon Afganijeve smrti (1314. h. god.), Rešid Rida odlučuje da bolje upozna nasljednika svojih ideja, tj. Abduhua. S tom namjerom odlazi u Kairo, gdje stiže 23. redžeba 1315/19.12.1897. godine.[11] Prilikom prvog susreta, Rešid Rida predložio je Abduhuu da počne pisati komentar Kur'ana, u duhu članaka koje je objavljivao u časopisu *El-'Urvetul-vuska*. Abduhu nije smatrao potrebnim opterećivati ogromnu biblioteku tefsira još jednim komentarom Kur'ana, ali je, nakon upornog Ridaovog nagovaranja, ipak pristao da na Azharu počne seriju predavanja na kojima bi tumačio kur'anske ajete od početka Kur'ana. Abduhu je to radio zadnjih šest godina svog života (1899-1905.) a Rešid Rida je, kao njegov najistaknutiji učenik, ta njegova predavanja objavljivao u časopisu *El-Menar*.

Menar i reformatorske aktivnosti

Rešid Rida imao je jaku želju da osnuje časopis koji bi bio sličan već spomenutom *El-'Urvetul-vuska*, ali to nije htio uraditi bez znanja i saglasnosti svog šejha i profesora Muhammeda Abduhua. U tom smislu on mu je izložio svoje planove, nakon čega se Abduhu složio sa tom idejom i dao mu određene savjete, pa su zajednički odabrali ime tog časopisa: *El-Menar*, što znači: svjetionik ili putokaz, a što aludira na ulogu koju je časopis trebao da ima. Prvi broj tog časopisa pojavio se već 22. ševvala 1315./17.03.1898. godine i u njemu su navedeni slijedeći razlozi za njegovo pokretanje:

1. Širenje reformatorskih ideja u domenu društvenog života, vjere i ekonomije.

[9] Isto, str. 174.
[10] Isto, str. 175.
[11] Isto, str. 175.

2. Donošenje dokaza da je islam, kao vjerski svjetonazor, kompatibilan i primjenjiv i u savremenim životnim prilikama.

3. Nastavak rada po principu časopisa *El-'Urvetul-vuska.*[12]

Rešid Rida vodio je i uređivao časopis *El-Menar*, objavljujući u njemu članke svog šejha Abduhua, zatim svoje članke, kao i pisanu riječ velikog broja učenih ljudi koje je uspio okupiti oko tog časopisa. O tome koliko je Rešid Rida radio na širenju ideja svog šejha govore riječi samog Abduhua, koje je više puta izgovorio: "Vlasnik *Menara* je tumač mojih ideja."[13] Menar je cijelo vrijeme izlaženja bio centar propagande reformističko-racionalističkih ideja savremene racionalističke škole u tefsiru. Taj je časopis naišao na izuzetno interesovanje mnogih, tako da ga je čitao "skoro sav islamski svijet i u najzabitijim islamskih krajevima."[14] Ridaovo ime na taj način je postalo poznato u cijelom islamskom svijetu, pa i u Evropi, a pisali su mu mnogi obrazovani ljudi, među kojima i neki orijentalisti. Nažalost, nakon Ridaa niko se nije zauzeo da taj časopis i dalje izlazi, tako da se njegov zadnji broj pojavio 29. rebi'ul-ahira 1354/31.7.1935. godine.[15]

Kroz *El-Menar*, kao i kroz sve ostale aktivnosti, Rešid Rida se pokazao reformatorom vjerske misli i prakse muslimana, kritikujući i upozoravajući na sve novotarije i zablude koje su se bile ukorijenile među muslimanima. Ukazivao je na to da islamski obrazovani ljudi snose najveću odgovornost za te pojave, te da ulema i muslimanski vladari moraju najviše poraditi da bi se ti iskrivljeni oblici vjerničke prakse iskorijenili iz svakodnevnog života muslimana, jer su ulema i vladari, u odnosu na muslimanske narode, poput razuma i duha u odnosu na ljudsko tijelo. Posebno je ukazivao na to da je ulema zadužena za "duhovnu medicinu" ljudi, putem vazova i predavanja, ali isto tako i upozoravanjem na licu mjesta gdje se rade stvari neprimjerene islamskom učenju, podnoseći na tom putu raznorazne poteškoće, te da im je obaveza, uz sve to, da sami budu primjer lijepog islamskog ponašanja i ahlaka.[16]

---

[12] Isto, str. 176, 177.

[13] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, II tom, str. 576, 577.

[14] Mehmed Handžić, "Merhum Muhammed Rešid Rida", *Izabrana djela,* knjiga VI, Sarajevo 1999, str. 228.

[15] Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, nav. djelo, str. 177.

[16] Isto, str. 177, 178.

Imajući u vidu važnost odgojno-obrazovnih institucija, Rešid Rida se putem *Menara* zalagao za reformu obrazovanja, kroz promjenu sistema školstva i uvođenje novih predmeta u nastavne planove i programe. Isticao je da su tadašnje državne škole imale zadatak samo da pripremaju nove službenike a ne da istinski obrazuju i odgajaju novu generaciju, shodno zahtjevima novih prilika i uslova života. Pored toga, imajući u vidu da su te škole bile pod upravom kolonizatora, te da se povećavao broj misionarskih kršćanskih škola, on se zalagao za otvaranje privatnih škola, koje bi se mogle usmjeravati na odgovarajući način i koje bi davale željene rezultate.[17] U tom smislu, iz raznih krajeva islamskog svijeta dolazili su mu dopisi o sve većoj prisutnosti kršćanskih misionara i o slaboj svijesti običnih muslimana, te, shodno tome, potrebi osnivanja specijalne škole i instituta za obuku daija, odnosno islamskih misionara. Rešid Rida je pisao o tome na stranicama *Menara*, ali je poduzeo i praktične korake, te je 1330/1912. godine osnovao takvu školu i institut, u kojima je školovanje trajalo po tri godine i koji su dali velike rezultate.[18]

Po uzoru na Abduhua i Rešid Rida zalagao se za reformu Azhara, kao vodećeg univerziteta u islamskom svijetu. Reforme inače ne prolaze lahko, pa je Rida na taj način dolazio u sukob sa zagovornicima održavanja stanja kakvo jeste, ali nije odustajao. U tom smislu napisao je i djelo sa nazivom *El-Azhar vel-Menar* (*Azhar i Menar*). Da bi olakšao i unaprijedio štampanje *Menara*, Rida je osnovao posebnu štampariju, te je u njoj, pored svog časopisa, štampao i mnoga druga djela islamskog sadržaja.[19]

Odnos prema politici

Što se tiče političkih tema, Abduhu je Ridaa odgovarao od pisanja takvih tema u *Menaru* i uopće od bavljenja politikom, što je on uglavnom poštovao dok je Abduhu bio živ. Međutim, nakon njegove smrti, Rešid Rida često je pisao političke članke, kritikujući Osmanski hilafet zbog postupaka za koje je smatrao da su pogrešni. Još je više kritikovao i pisao protiv kolonizacije, bez obzira s koje strane dolazila,

[17] Isto, str. 178.
[18] Isto, str. 178, 179.
[19] Isto, str. 179.

a naročito je pisao protiv britanske, francuske i talijanske okupacije. U tom kontekstu, više puta je upozoravao na opasnost od britanske okupacije, te isticao da Britanci rade protiv islamskog hilafeta i protiv Arapa istovremeno. Smatrajući da se mora oglasiti o svim aktuelnostima, on je pisao o svim važnijim događajima, iznoseći svoje shvatanje islamskih stavova i principa o njima. Naročito je važna njegova uloga u pisanju protiv cionističkih nastojanja ovladavanja Palestinom, te lično učešće na Sirijsko-palestinskom kongresu 1921. godine, gdje je izabran na mjesto zamjenika predsjednika Kongresa.[20]

Kada je u pitanju hilafet, Rida je ukazivao na narastajuću opasnost uništenja hilafeta, a nakon njegova pada iskazivao je žalost zbog toga, te pisao članke, kritikujući sve one koji su doprinijeli njegovu padu a Kemala Ataturka optužio je za izdaju, kao i za otpadništvo od islama. Istovremeno, zagovarao je ponovnu uspostavu hilafeta, pa je, u tom kontekstu, napisao djelo *El-Hilafe evil-imametul-'uzma*, te organizovao kongres za uspostavu hilafeta, koji je održan u Egiptu, 1343/1925. godine. Iako taj kongres nije polučio očekivanim rezultatima, on ipak ukazuje na Ridaov stav po tom pitanju, te njegovo nastojanje za ponovnu uspostavu hilafeta.[21] U toku ponovnog boravka u Siriji, za vrijeme kralja Fejsala ibnul-Husejna, izabran je za predsjednika Sirijskog kongresa, a bio je imenovan i za člana Arapske akademije nauka sa sjedištem u Damasku.[22]

Djela

Rešid Rida bio je izuzetno plodan pisac. Napisao je puno djela, što većih i manjih knjiga, što članaka i rasprava, ili čak i čitavih serija i studija. Samo u *Menaru* napisao je izuzetno veliki broj članaka, rasprava i studija, tokom cijelog perioda izlaženja tog časopisa. Ističući brojnost i kvalitet njegovih djela, čuveni Šekib Arslan ističe da bi njegova pisana djela, kada bi se podijelila na pedeset ljudi, bila dovoljna svakom od njih da se ubroji među značajne učenjake i pisce![23]

---

[20] Isto, str. 179, 180.

[21] Isto, str. 186, 187.

[22] Muhammed ibn Abdul-Aziz es-Sudejs, *Ed-Dirasatul-kur'anijjetul-mu'asire*, Rijad 1392. h.g, str. 127.

[23] Isto, str. 181.

Iz velikog broja njegovih djela kao najznačajnije ističemo:

1. *Tefsirul-Kur'anil-hakim* (*Tumačenje Kur'ana mudrog*) – komentar Kur'ana koji je pisao sa Abduhuom, ali i nakon njegove smrti,
2. *Tarihul-ustazil-imam eš-šejh Muhammed Abduhu* – biografija šejha Muhammeda Abduhua, štampana u tri velika toma,
3. *El-Hilafe evil-imametul-'uzma* – djelo o hilafetu,
4. *El-Vehhabijjune vel-Hidžaz* (*Vehabije i Hidžaz*) djelo kojim je odbranio pokret Muhammeda ibn Abdul-Vehhaba od tendencioznih napada,
5. *Muhaveratul-muslihi vel-mukallidi* – (*Dijalog reformatora i zagovornika taklida*),
6. *El-Vahjul-muhammedi* – o Objavi,
7. *Nida' lil-džinsil-latif,*
8. *Jusrul-islami ve usulut-tešri'il-amm* – o zakonodavstvu u islamu,
9. *Zikra el-mevlidin-nebevi* – o mevludu, odnosno obilježavanju rođendana Muhammeda, s.a.v.s,[24]
10. *El-Hikmetuš-šer'ijje fi muhakemetil-kadirijje ver-rifa'ijje* – kritika kaderijskog i rifaijskog tarikata,
11. *El-Menar vel-Azhar* (*Menar i Azhar*),
12. *El-Vahdetul-islamijje* (*Islamsko jedinstvo*),
13. *Es-Sunne veš-ši'a evil-vehhabijje ver-rafida* – o odnosu između sunizma i šiizma,
14. *Er-Riba vel-mu'amelatu fil-islam* – o kamati i poslovanju u islamu,
15. *Risale fi Ebi Hamid el-Gazali* (*Poslanica o Ebu Hamidu el-Gazaliju*),
16. *Šubuhatun-nesara ve hudžedžul-islam* (*Nedoumice kršćana i argumenti u islamu*),
17. *Indžil Barnaba* (*Barnabin Indžil*),

[24] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 126.

18. *El-Muslimune vel-kubt* (*Muslimani i Kopti*),

19. *Fetava es-sejjid Rešid Rida* (*Fetve šejha Rešida Ridaa*), i

20. *Terdžemetul-Kur'an* (*Prevođenje Kur'ana*).[25]

Uz to, treba napomenuti da je Rešid Rida imao bogatu prepisku sa istaknutim misliocima, koja nije objavljena, kao što je npr. slučaj sa čuvenim Šekibom Arslanom. Također, treba ukazati i na biografsko djelo koje je Šekib Arslan napisao o Ridau, pod nazivom: *Es-Sejjid Rešid Rida ev iha' erbe'ine sene* (*Šejh Rešid Rida – četrdesetogodišnje bratsko druženje*), iz čega se vidi da su oko četrdeset godina bili saradnici i prijatelji.[26]

Ridaov doprinos tumačenju Kur'ana

Od svih učenjaka koji pripadaju Abduhuovoj racionalističkoj školi u tefsiru, u slučaju pisanja tefsira najplodniji je bio upravo Rešid Rida. Iako nije protumačio cijeli Kur'an, on je napisao komentar nekoliko kratkih sura: *El-Kevser, El-Kafirun, El-Ihlas, El-Felek i En-Nas*, te zajedno sa Abduhuom tumačenje prvih dvanaest džuzova (dijelova) Kur'ana. Naime, Rida je pisao bilješke za šejhom Abduhuom dok je on tumačio Kur'an na Azharu, pa ih je poslije dopunjavao i donosio Abduhuu na autorizaciju teksta, nakon čega je to objavljivao u svom časopisu *El-Menar*. Na taj način protumačeno je do 125. ajeta sure *En-Nisa'*, tj. nepunih pet džuzova Kur'ana (blizu stotinu stranica).[27]

Nakon šejhove smrti, Rešid Rida nastavio je tumačiti Kur'an i to objavljivati u *El-Menaru*, pa je na taj način, za svoga života, protumačio Kur'an do 53. ajeta sure *Jusuf*, odnosno, kompletirao tumačenje dvanaest džuzova Kur'ana (240 stranica). Pored objavljivanja tog komentara u *El-Menaru,* on je štampan i kao posebno djelo, pod nazivom: *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, što znači: *Tumačenje Kur'ana mudrog.* To je zvaničan naziv tog tefsira, ali ga mnogi, zbog objavljivanja u *El-Menaru*, nazivaju i: *Tefsirul-Menar* (*Menarov tefsir*). Poprilično je opširan, budući da je štampan u dvanaest velikih tomova a da njime nije protumačena ni polovica Kur'ana. Svakim tomom obuhvaćen je po jedan džuz, tj. dvadeset stranica Kur'ana a svaki svezak sadrži oko pet

[25] Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, nav. djelo, str. 181, 182.

[26] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, str. 126.

[27] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 577.

stotina stranica tumačenja kur'anskog teksta. Za razliku od izdanja prethodnih tefsira, u ovom su prvi puta u Egiptu označavani brojevi sura i ajeta, u čemu su ga slijedila kasnija izdanja i ostali tefsiri. Po formi tefsira, on podsjeća na Ibn Kesirovo tumačenje Kur'ana, budući da se u njemu navodi grupa ajeta koji govore o istoj temi a onda se oni tumače na nekoliko stranica. Kada bi naišao na temu koju bi smatrao važnom i aktuelnom, Rida bi je izložio opširno, praveći na taj način digresije u uobičajenom toku tumačenja Kur'ana.[28]

Budući da Rida nije uspio protumačiti cijelu suru *Jusuf*, prof. Behdžet el-Bejtar je to uradio po Ridaovom metodu i štampao tumačenje sure *Jusuf* kao posebno djelo, navodeći da je Rida njegov autor.[29]

Metod i način tumačenja Kur'ana

Nakon Abduhuove smrti, Rešid Rida donekle je promijenio metod tumačenja Kur'ana, o čemu i sam govori u uvodu u Tefsir. Naime, on sam ukazuje na to da je, u odnosu na Abduhuov metod, odstupio u slijedećem:

1. više se služio tumačenjem ajeta drugim ajetima,
2. više je navodio vjerodostojne hadise,
3. više se koristio jezičkim tumačenjem radi pojašnjenja pojedinih izraza,
4. opširno je obrađivao određene teme za koje je smatrao da postoji velika potreba za njihovom valorizacijom.[30]

I pored toga, njegovo tumačenje Kur'ana je vrlo blisko Abduhuovom, tako da se s pravom ubrajaju u istu školu tumačenja Kur'ana. Kao i Abduhu, i Rešid Rida nije volio tumačiti Kur'an pod pritiskom naslijeđa prethodnih mufessira. Neki njegovi učenici ističu da je on određeni ajet prvo tumačio na osnovu vlastitog znanja – ne želeći se povoditi za prethodnim mufessirima, a tek onda je obraćao

[28] J.J.G. Jansen, "Tumačenje Kur'ana Muhammeda Abduhua", rad objavljen u djelu: *Kur'an u savremenom dobu* dr. Enesa Karića, Sarajevo 1997, I tom, str. 482.

[29] Isto, str. 577.

[30] Muhammed Rešid Rida, *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, Bejrut 1973, II izd, I tom, str. 16.

pažnju na prethodne tefsire i nešto od toga, eventualno, uvrštavao u svoj tefsir. Bio bi veoma zadovoljan kada bi na taj način otkrio nešto novo u određenom ajetu, što prethodni mufessiri nisu dokučili.[31]

Uz to, glavne odlike njegova metoda u tumačenju Kur'ana su, poput Abduhuovih, slijedeće: izbjegavao je israilijjate, nije navodio patvorene hadise, nije navodio detalje koji ni u Kur'anu nisu navedeni, u tefsir nije uvlačio znanosti koje nisu imale veze sa značenjem ajeta. "Naprotiv, ajete je tumačio na vanredno lijep način, značenje kur'anskih riječi iznosio je na jednostavan i prihvatljiv način, pojašnjavao je teže razumljive kur'anske izraze, odgovarao je na dileme koje su se pojavljivale u vezi sa Kur'anom, ukazivao je na to da je Kur'an objavljen kao uputa, te na vrijednost te upute, objašnjavao je mudrost propisivanja kur'anskih odredbi, isticao je da Kur'an uspješno liječi bolesti u društvu i pojašnjava Allahove zakonitosti u odnosu na Njegova stvorenja."[32] S obzirom na to da je Rešid Rida donekle odstupio od metoda svog šejha, te da je osuđivao novotarije i iskrivljene oblike određenih islamskih propisa, može se reći da je on donekle odstupio od savremene racionalističke škole u tefsiru, te da je prihvatio neke stavove selefijskog pravca.[33]

Što se tiče izvora kojima se Rida koristio pri tumačenju Kur'ana, oni bi se mogli svesti na slijedeće:

1. Pojedine ajete tumačio je drugim ajetima, naročito ako bi o istoj temi bilo govora u više ajeta.
2. Koristio se i hadisima, ali je pazio na to da navodi samo provjerene hadise.
3. Navodio je stavove istaknutih ashaba i tabiina.
4. Radi pojašnjenja određenih izraza donekle se koristio i disciplinama arapskog jezika.
5. Mnoge ajete tumačio je na osnovu vlastitog shvatanja, jer je izbjegavao naslijeđe prethodnih mufessira – osim kada bi to bilo u skladu s njegovim stavovima.

---

[31] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 578, 579.

[32] Isto, str. 579.

[33] Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, nav. djelo, str. 182-187.

6. Izuzetak od toga jesu stavovi njegova učitelja Abduhua, jer je njega slijedio u značajnoj mjeri, tumačeći mnoge ajete.[34]

Interesantno je da je Rešid Rida bio protivnik prevođenja Kur'ana na strane jezike, o čemu on piše i u svom tefsiru.[35] Naime, u vezi sa pitanjem prevođenja Kur'ana islamski učenjaci zauzimali su različite stavove unazad više stoljeća, s tim što je Rešid Rida u prvoj polovici XX stojeća bio najistaknutiji zagovarač stava da to nije dozvoljeno činiti. On je svoj stav opravdavao sa više razloga, među kojima su: uvjerenje da je Kur'an nemoguće doslovno prevesti a da je prevođenje njegova značenja u stvari prevođenje onog što je shvatio neki čovjek; gubljenje kur'anske nadnaravnosti (i'džaz) koja je prisutna samo u originalu, na arapskom jeziku; primjeri pogrešnih prijevoda Kur'ana do tada objavljenih, itd. Međutim, treba istaći da su zastupnici takvog stava u manjini, te da većina islamskih učenjaka smatra da se može, odnosno da je čak obaveza prevoditi Kur'an na strane jezike radi upoznavanja svih naroda sa Allahovom objavom.[36]

Prigovori njegovu tefsiru

Kao i ostali pripadnici Abduhuove škole u tefsiru, tako je i Rešid Rida davao preveliki značaj razumu i preveliku slobodu u tumačenju određenih ajeta, zbog čega je preuzeo neke sporne komentare od Abduhua a neke je sam iznio. Tako npr. pri tumačenju 275. ajeta sure *El-Bekare* Rida potpada pod Abduhuov utjecaj i tumači taj ajet u smislu da će počinioci velikih grijeha ostati vječno u Džehennemu, te da nikada neće izaći iz njega i ući u Džennet. To je poznato mu'tezilijsko mišljenje, a stav ehlisunnetskih islamskih učenjaka jeste da su oni u Allahovoj volji i da će im Allah, nakon određenog vremena, oprostiti, te da će nekada ipak ući u Džennet.[37] Takav stav može se pronaći i u tumačenju 92. ajeta sure *En-Nisa'*.[38]

Slijedeće što stručnjaci tefsira prigovaraju Rešidu Ridau jeste tumačenje određenih ajeta metaforom i prenesenim značenjem, iako

[34] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 578.
[35] Muhammed Rešid Rida, *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, IX tom, str. 307-312.
[36] Opširnije o tome vidjeti: Fahd ibn Abdurahman er-Rumi, nav. djelo, str. 413-441.
[37] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 580-582.
[38] Muhammed Rešid Rida, *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, V tom, str. 339-345.

oni imaju jasno doslovno značenje. Takav postupak jeste naslijeđe šejha Abduhua, koje je on opet preuzeo od mu'tezilija. Primjer takvog tumačenja imamo u slučaju 47. ajeta sure *En-Nisa'*, gdje Rida prijetnju Uzvišenog upućenu ehli-kitabijama o iskrivljavanju crta njihovih lica ako se ne okrenu pravom putu pokušava protumačiti metaforično, u drugom značenju.[39] Zatim, Rida donekle odstupa od ehlisunnetskih stavova o pitanju vjerovanja u džine, šejtane i sihr. U vezi sa džinima on iznosi ubjeđenje da ih ljudi ni u kojem slučaju ne mogu vidjeti, iako postoje vjerodostojni hadisi o mogućnosti njihova viđenja u određenim situacijama.[40] Slično tome, Rida, govoreći o utjecaju šejtana, tvrdi da je taj utjecaj ograničen samo na zavođenje i nagovaranje, te da oni ni u kom slučaju ne mogu ovladati čovjekom, što je u suprotnosti sa općeprihvaćenim stavom kod ehlisunnija.[41] U vezi s time, donekle je i njegov stav da sihr u stvarnosti ne postoji, nego da je sihr samo ombana i varka, što je, također, stav Abduhua i mu'tezilija, koji je suprotan stavu ehlisunnetskih učenjaka.[42]

Ono što se vrlo često prigovara Rešidu Ridau jeste njegov stav o pitanju mu'džiza Muhammeda, s.a.v.s. Naime, i u Kur'anu i u vjerodostojnim hadisima govori se o više mu'džiza, kojima je Allah, dž.š, potvrdio i ojačao Poslanikov poziv u islam i to je općeprihvaćeni stav ehlisunnetskih učenjaka. Međutim, Rida smatra da je samo Kur'an mu'džiza data Muhammedu, s.a.v.s, a za ostale mu'džize tvrdi ili da nisu zabilježene u vjerodostojnim hadisima, ili da se ne radi o mu'džizama, nego samo o iskazivanju počasti Poslaniku od Allaha, dž.š.[43]

U slučaju pitanja izvođenja šerijatskih propisa iz kur'anskih ajeta (istinbat), Rešid Rida, također, previše slobodno nastupa, te dolazi do zaključaka kojima u nekim slučajevima kontrira stavovima sva četiri poznata mezheba. Takav je npr. slučaj sa tumačenjem 43. ajeta sure *En-Nisa'*, gdje on, za razliku od svih ostalih mufessira i stručnjaka fikha, zaključuje da musafir ima pravo uzeti tejemmum umjesto

---

[39] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, str. 583.

[40] Njegov stav o tome vidjeti u: *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, VII tom, str. 516.

[41] Njegov stav po tome pitanju može se vidjeti kod tumačenja sure *En-Nas*.

[42] O tome vidjeti njegovo tumačenje sedmog ajeta sure *El-En'am*, VII tom, 311. str. njegova tefsira.

[43] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 585, 586.

abdesta, pa makar imao vodu pri ruci.[44] Uz sve to, kritičari mu prigovaraju da u tefsiru navodi određene citate iz Biblije, iako je u načelu bio protiv upotrebe israilijjata prilikom tumačenja Kur'ana.[45]

Zaključak o njegovu tefsiru

Imajući u vidu navedeno, može se reći da je Ridaov tefsir, ipak, izuzetno vrijedan, te da je naročito veliku ulogu odigrao u prvoj polovici XX stoljeća, kada su muslimani bili u stanju dekadence i pod stranom okupacijom. Tim tefsirom Rida je u mnogome doprinio odbrani islama od raznih nasrtaja sa strane, te rješenju brojnih dilema u vezi sa Kur'anom i islamom, koje su tada od određenih krugova sa Zapada namjerno plasirane u tada poprilično zaostali islamski svijet, koji je u velikoj mjeri tražio uzor u zapadnim narodima. "Ideja koja se provlači kroz čitav taj tefsir je opravdati i dokazati da je islam jedina ispravna vjera koja je savremena u svim vremenima i na svim mjestima."[46] S obzirom na veličinu i značaj, njegov tefsir može se smatrati svojevrsnom enciklopedijom tumačenja Kur'ana,[47] s tim što treba obratiti pažnju na momente u kojima je on odstupio od ehlisunnetskog učenja.[48]

Utjecaj Rešida Ridaa bio je prisutan i na našim prostorima još za njegova života, što se vidi iz mnogih njegovih članaka iz *El-Menara* koji su tada prevođeni i objavljivani u našim časopisima, te iz djela Šukrije Alagića, koji je u periodu 1926-1932. godine na bosanski jezik u skraćenom obliku preveo i objavio tri sveske Abduhuova i Ridaova tefsira, kojima su protumačene prve tri kur'anske sure: *El-Fatiha, El-Bekare i Alu 'Imran.*

***

[44] Vidjeti: *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, V tom, str. 118-122.
[45] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 588, 589.
[46] Mehmed Handžić, "Merhum Muhammed Rešid Rida"... str. 229.
[47] Muhammed ibn Abdul-Aziz es-Sudejs, nav. djelo, str. 149.
[48] Dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi, nav. djelo, II tom, str. 589.

B) TEFSIR ISLAMSKOG POKRETA

التفسير الحركي

SEJJID KUTB

سيد قطب

1324/1906.-1387/1966.

Istaknuti egipatski književnik i književni kritičar, kasnije se potpuno posvetio radu za islam i pisanju djela sa islamskom tematikom. Preobražaj je doživio tokom boravka u SAD-u, nakon pogibije Hasana el-Bennaa, nakon čega se priključuje pokretu *Muslimanska braća* i ubrzo postaje njihov glavni idejni nosilac. Zalagao se za formiranje trećeg, "islamskog bloka" u svijetu, učestvovao je u revoluciji grupe "Slobodnih oficira" 1952. godine, ali ga oni ubrzo zatvaraju. U zatvoru je proveo oko jedanaest godina, pod strahovitim mučenjem, ali je ostao dosljedan svojim principima. Na kraju je pogubljen na inicijativu čuvenog egipatskog predsjednika Džemala Abdunnasira. Autor je brojnih članaka, studija, knjiga, te kompletnog komentara Kur'ana. U njemu Kutb na nov način tumači ajete, posvećujući naročitu pažnju kur'anskom stilu i potičući na akciju i rad za islamske vrijednosti. Zato je njegov tefsir naišao na izvanredno dobar prijem, na što ukazuje i činjenica da se skoro svake godine pojavi novo izdanje tog djela. Prema mnogima, spada među one koji su obilježili vrijeme u kojem su živjeli.

Njegovo puno ime je: Sejjid ibn Kutb ibn Ibrahim. Rođen je 1324. hidžretske/1906. godine, u mjestu Muša, nedaleko od Asjuta, u gornjem dijelu Egipta.[1] Njegovo porijeklo je iz Indije, odakle mu je peti predak doselio u Egipat.[2] Odrastao je u srednje imućnoj porodici. Otac mu je bio jako gostoljubiv, tako da je bio cijenjen kod svih stanovnika tog mjesta.[3] Visoko obrazovanje stekao je u Kairu, radio je kao profesor arapskog jezika, zatim u ministarstvu obrazovanja, sarađivao je u raznim časopisima, napisao je mnoga djela, radio je u okviru pokreta *Muslimanska braća* a zadnjih deset godina svog života proveo je u zatvoru. Odlukom egipatskih vlasti nad njim je izvršena smrtna kazna 1387/1966. godine.[4]

Odrastanje i obrazovanje

Kutb osnovno obrazovanje stječe u rodnom selu, gdje do desete godine života uspijeva i Kur'an naučiti napamet.[5] Uz redovno obrazovanje on slobodno vrijeme provodi u čitanju porodične i područne biblioteke, te prisustvuje sijelima u očevoj kući, kojima su prisustvovali stariji i ozbiljniji stanovnici sela. Sve to utječe na njega da se zainteresuje za arapsku književnost i pisanje članaka u novinama.[6]

Osnovno obrazovanje završava 1918. godine a zbog revolucije protiv britanskog okupatora tek 1921. godine odlazi u Kairo, gdje jedno vrijeme boravi kod svog dajdže, da bi se 1925. godine upisao u srednju školu. Prirodno-matematički fakultet (*Darul-'ulum*) upisuje 1930. a završava ga 1933. godine, čime dobija zvanje profesora književnosti i pedagogije.[7] Narednih šest godina radi kao profesor arapskog jezika,[8] te objavljuje članke u novinama *El-Ehram* i

---

[1] Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, III tom, str. 147.

[2] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Ittidžahatut-tefsiri fil-karnir-rabi'i 'ašer*, S. Arabija 1986, III tom, str. 989.

[3] Isto, str. 989, 990.

[4] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 147.

[5] Yvonne Y. Haddad, *Sejjid Kutb: ideolog islamske obnove*, rad objavljen u: *Kur'an u savremenom dobu*, priredio Enes Karić, Sarajevo 1997, II tom, str. 133.

[6] Omer Nakičević, predgovor prijevodu Kutbova tefsira na bosanski jezik: *U okrilju Kur'ana*, Sarajevo 1996, I tom, str. II.

[7] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 990.

[8] Isto, str. 990.

časopisima: *Er-Risale* i *Es-Sekafe*.[9] U to vrijeme iskazuje interesovanje za prevedena djela, naročito sa engleskog jezika, o čemu kaže: "Čitao sam sve što je sa stranih jezika bilo prevedeno na arapski jezik."[10] Na taj način donekle potpada pod utjecaj određenih ideja sa Zapada, naročito preko Abbasa Mahmuda el-Akkada i Taha Husejna. Pišući poeziju, članke, književnu kritiku i djela iz arapske književnosti, on vrlo brzo postaje poznat pisac, koji je ravnopravno spominjan sa Akkadom, Tahom Husejnom i Mustafom Sadikom er-Rafi'ijem[11]

Početak preobražaja

U periodu 1940-1948. godine Kutb radi u Ministarstvu obrazovanja, gdje je imao priliku steći bolji uvid u stanje obrazovnog sistema u Egiptu, te utjecaj Britanije na taj sistem, kao i na opće stanje u društvu. U tom periodu on se još više uvjerava u nepravedan odnos Zapada prema muslimanima i Arapima, što se naročito pokazalo kroz veliku podršku Zapada nepravednom formiranju države Izrael. Time on uviđa dvoličnost Zapada prema muslimanima i njihovo stavljanje u neravnopravan položaj sa zapadnjacima, što ga navodi na okretanje islamskoj literaturi. Na taj način on postaje novi čovjek i žali zbog svih djela koja je do tada napisao.[12] U tom periodu počinje pisati nova djela, koja su potpuno okrenuta islamu, Kur'anu i kur'anskom stilu. Prve knjige koje je napisao u tom smjeru bile su: *Et-Tasvirul-fenni fil-Kur'ani* (*Umjetnička slika u Kur'anu*) i *Mešahidul-kijame fil-Kur'ani* (*Prizori kijametskog dana u Kur'anu*). U uvodu u jednu od njih, govoreći o svom povratku Kur'anu, on kaže: "Ja sam našao Kur'an!"[13] U njima on priznaje da se ponovo vratio Kur'anu, te da ga je Kur'an opčinio i začarao svojom skladnošću i ljepotom izraza, te sveobuhvatnošću ideja.[14]

Uporedo s tim, on piše članke o tim i sličnim temama u raznim časopisima, ukazujući na ljepotu kur'anskog stila i njegovu nadnaravnost, te istovremeno odgovarajući na stavove onih koji su to

---

[9] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 147.
[10] Fethi Jeken, *El-Mevsu'atul-harekijje*, Bejrut 1980, str. 207.
[11] Isto, str. 207.
[12] Yvonne Y. Haddad, nav. djelo, str. 134.
[13] Isto, str. 134.
[14] Fethi Jeken, nav. djelo, str. 207, 208.

nijekali. Na taj način on dolazi u sukob sa određenim poznatim ličnostima, među kojima je bio i Akkad, njegov dotadašnji stariji kolega i donekle uzor. Posebno se usprotivio Akkadovom nijekanju kur'anske nadnaravnosti, te tvrdnji Abdullaha Alija el-Kasimija da je islam kriv za dekadencu i zaostalost arapsko-muslimanskog svijeta![15] U oktobru 1946. godine piše članak u kojem kritikuje stanje u egipatskom društvu, te poziva na vraćanje islamskim vrijednostima. Kritikujući tadašnju civilizaciju, on za nju kaže da je "...civilizacija materijalizma, koja nema duhovnih vrijednosti."[16]

Nastavljajući sa kritikom tadašnjeg egipatskog društva, on piše nekoliko članaka u časopisu *El-Fikrul-džedid (Nova misao)*, u kojima, između ostalog, kaže: "Mi ne tražimo danas ništa više nego da deset miliona građana Egipta živi na nivou stoke, jer stoka ima dovoljno da pojede i popije, a ovih deset miliona nema. Tražimo da se standard drugih osam miliona podigne na minimum potreba života čovjeka – da imaju šta pojesti, popiti, obući se i gdje stanovati. I ovi prvi i ovi drugi rade na proizvodnji zlata za one koji sjede, ništa ne rade, a žive raskošno."[17] Zbog njegovih članaka časopis biva zabranjen ali on nastavlja pisati u drugim časopisima. Krajem 1948. godine on objavljuje jedno od svojih najpoznatijih djela: *El-'Adaletul-idžtima'ijjetu fil-islami* (*Socijalna pravda u islamu*), kojim kritikuje postojeće stanje, te kroz konkretne primjere nastoji dokazati da se ljudske nade mogu ostvariti jedino u okrilju islama i islamskog sistema života.[18]

Sazrijevanje u Americi

Ministarstvo obrazovanja 1948. godine šalje Kutba u Sjedinjene Američke Države[19] radi upoznavanja sa tamošnjim procesom i metodama obrazovanja, kako bi pozitivna iskustva prenio u egipatski sistem obrazovanja. To je zvanična informacija zbog čega je Kutb poslat u Ameriku. Međutim, mnogi njegovi biografi tvrde da je glavni razlog njegova slanja u Ameriku, ustvari, bio pokušaj da se utječe na

[15] Isto, str. 207, 208.
[16] Isto, str. 208.
[17] Omer Nakičević, nav. djelo, str. IV.
[18] Fethi Jeken, nav. djelo, str. 208.
[19] Prema nekim izvorima, radi se o 1949. godini.

njega kako bi promijenio svoje stavove i prestao iznositi svoje ideje. On nije želio to putovanje, ali pošto mu je u međuvremenu bilo zabranjeno pisati članke za novine i časopise, te pošto je Egipatska vlada zabranila časopis *El-Fikrul-džedid (Nova misao)* u kojem je on objavljivao znatan broj svojih članaka, bio je prisiljen pristati na to putovanje.[20]

Ali, desilo se upravo suprotno onome što su namjeravali oni koji su ga poslali u Ameriku. Umjesto da Kutb na Zapadu odustane od svojih islamističkih ideja – što se od njega očekivalo - on je u Americi stekao još dublje uvjerenje u svoje stavove i još više se zalagao za njih. Mnogi drugi su u sličnim situacijama potpadali pod utjecaj zapadne kulture i civilizacije i odricali se svojih dotadašnjih vjerskih ubjeđenja značajnim dijelom, ali sa Kutbom se desila suprotna stvar! Još više ubijeđen u nadnaravnost i nepogrješivost Kur'ana, te ispravnost svih islamskih principa, on je još u Americi, ne samo branio islam od nepravednih napada, nego i napadao zapadnu civilizaciju za sve ono što je uvidio kao neprikladno i loše.[21]

Kutba je frapirala bezuvjetna podrška američke štampe nepravednom formiranju države Izrael i "ocrnjivanje Arapa, koje je osjetio, s takvom žestinom koju on nikad kasnije nije mogao zaboraviti. (...) Kutb je osjetio da ga Amerika, koju je on kao i mnogi drugi mladi Arapi idealizirao, odbacuje, da odbacuje njegovo biće i njegov identitet."[22] Normalno je da su te pojave kod njega izazivale revolt i da su ga udaljavale od zapadne civilizacije, te da su ga dodatno učvršćivale u vjerovanju u islamske principe apsolutne pravde, jednakosti ljudi bez obzira na boju kože, jezik, itd. O boravku u Americi Kutb je napisao rad pod nazivom: *Emrika elleti re'ejtu (Amerika koju sam ja vidio)*, ali on je, nažalost, većim dijelom izgorio 1945. godine u kampanji protiv Muslimanske braće. Ostala su samo tri dijela tog rada, koja su objavljena u časopisu *Er-Risala.*[23]

---

[20] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 990.

[21] Isto, str. 990.

[22] Yvonne Y. Haddad, nav. djelo, str. 134, 135.

[23] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 991.

Priključivanje pokretu *Muslimanska braća*

Za vrijeme boravka u Americi naročito jak utisak na Kutba ostavilo je ubistvo Hasana el-Benna'a, vođe pokreta *Muslimanska braća* u Egiptu. Kada je u februaru 1949. godine izvršen atentat na Bennaa, Kutba su prenerazili prizori sveopće radosti i veselja koje je imao priliku vidjeti svugdje u Americi: u štampi, na televiziji, na radiju, u klubovima, itd. Iznenadilo ga je toliko veselje Amerikanaca zbog ubistva jednog čovjeka koji je sav život posvetio islamu i koji nikakvu nepravdu nije učinio Amerikancima! Vidjevši to, Kutb se solidariše sa *Muslimanskom braćom* i istog momenta odlučuje da se odmah po povratku u Egipat priključi tom pokretu.[24]

U Americi Kutb ostaje nešto više od dvije godine, te se na osnovu vlastite odluke 1951. godine vraća u Egipat. Odmah se priključuje *Muslimanskoj braći* s takvim žarom da je tu godinu smatrao svojim novim rođenjem. "Ja sam uistinu rođen 1951. godine!" – često je govorio, aludirajući na godinu njegova priključenja pokretu *Muslimanska braća*.[25] Kao novi član u pokretu, nije odmah mogao zauzeti jednu od vodećih uloga, ali su ga ubrzo svi prihvatili kao jednog od glavnih mislilaca u pokretu, do čijeg se mišljenja itekako držalo.[26] O značaju tog pokreta prof. Menna' el-Kattan, između ostalog, kaže: "Pokret *Muslimanska braća*, koji je osnovao šehid Hasan el-Benna, jeste, bez ikakve dvojbe, najveći savremeni islamski pokret. Niko od protivnika tog pokreta ne može zanijekati njegov doprinos osvješćenju muslimana u cijelom svijetu, pokretanju potencijala muslimanske omladine za službu islamu, osnaživanju islamskog vjerozakona, uzdizanju islamske misije, ponovnoj izgradnji njegove slave i povratku njegove vladavine. Šta god ko rekao o događajima koji su se desili tom pokretu, njegov veliki idejni utjecaj ne može zanijekati ni jedan čovjek..."[27]

Po povratku iz Amerike, dok je još radio u Ministarstvu obrazovanja, Kutb žestoko kritikuje postojeće nastavne planove i programe u Egiptu, karakterišući ih tipičnim britanskim programima, kao rezultat britanske okupacije Egipta. Istovremeno, on zagovara

[24] Isto, str. 991.
[25] Isto, str. 991.
[26] Fethi Jeken, nav. djelo, str. 209.
[27] Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an,* str. 373.

reformu tih programa, kako bi se uskladili sa islamskim principima i kako bi odgovarali Egipćanima. Ne mogavši ništa bitnije promijeniti u sistemu obrazovanja, on 1953. godine podnosi ostavku na mjesto u Ministarstvu obrazovanja i potpuno se posvećuje pisanju djela islamsko-reformističkog i političkog sadržaja, te djelovanju u okviru pokreta *Muslimanska braća.*[28]

Sejjid Kutb i revolucija 1952. godine

Sve do 1952. godine Velika Britanija je imala jak utjecaj na Egipat, iako je zvanično Egiptom vladao kralj. Pokret *Muslimanska braća* zalagao se za potpunu slobodu i nezavisnost Egipta, pa su s tim ciljem pomogli grupi mladih oficira, predvođenih Džemalom Abdunnasirom,[29] u organizovanju i izvođenju revolucije, kojom su svrgli vladavinu kralja. Kutb je dao naročito veliki doprinos toj revoluciji, što se vidi i iz podatka da je on bio jedini civil koji je prisustvovao tajnim sastancima te revolucionarne grupe oficira.[30]

Izvjesno vrijeme nakon revolucije, njene vođe tražile su od Kutba da održi javno predavanje u Domu armije u Kairu, što je on i učinio. Tom predavanju trebao je prisustvovati i Muhammed Nedžib, predsjedavajući Skupštine Revolucije i kasniji predsjednik Egipta, ali zbog iznenadnih obaveza to nije mogao učiniti, pa je delegirao Džemala Abdunnasira, da u njegovo ime nastupi. Kutb je tada održao svoj čuveni govor, u kojem je, između ostalog, javno iznio i kritiku na vođe revolucije zbog iskrivljavanja određenih načela koja su u početku bila dogovorena. Naglasio je da cilj revolucije nije bio samo protjerivanje kralja, nego, prije svega, povratak Egipta islamu i svojim korijenima, te je iznio bojazan da je već nastupilo vrijeme u kojem više strahuje hoće li on lično, ili neko drugi, biti uhapšen, nego što je to bio slučaj u vrijeme vladavine kralja! Nakon Kutbova nastupa, Abdunnasir mu je prišao i naglas izgovorio slijedeće riječi: "Cijenjeni brate Sejjide, tako mi Allaha, do tebe mogu doći samo preko naših mrtvih tijela! Dajemo ti obećanje, u ime Allaha, i ponavljamo svoje obećanje, da

---

[28] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 147.

[29] Kod nas se njegovo ime najčešće pisalo kao: Gamal Abdel-Naser, a radi se o kasnijem predsjedniku Egipta, jednom od osnivača Pokreta nesvrstanih.

[30] Jusuf Ramić, nav. djelo, str. 223.

ćemo se žrtvovati za tebe sve do smrti!..."[31] Međutim, te riječi nisu značile ništa, što se vidjelo već nakon dvije godine, kada su Kutba ti isti oficiri zatvorili.

Nakon okončanja Revolucije Kutbu je bilo ponuđeno nekoliko značajnih funkcija, ali je on prihvatio da bude generalni sekretar Revolucionarnog savjeta, jer se nadao da će s te pozicije moći utjecati na uspostavljanje novog sistema. Tražio je od grupe revolucionarnih oficira da uvedu reforme u sve segmente društva, kako bi ga vratili islamskim vrijednostima i islamskom sistemu života. Međutim, uvidjevši da oni izbjegavaju da to učine i nemogućnost da išta bitnije uradi, te njihovo iznevjeravanje dogovora sa *Muslimanskom braćom,* Kutb nakon nekoliko mjeseci podnosi ostavku na tu funkciju, a na njegovo mjesto dolazi Džemal Abdunnasir, kasniji čuveni predsjednik Egipta.[32]

Kao neumorni borac za islam i općeljudske vrijednosti, Kutb zatim nastavlja sa drugim aktivnostima: učestvuje na kongresima i drži predavanja, kritikuje kroz novinske članke i piše knjige. Učestvovao je na nekoliko kongresa i držao predavanja u Damasku, Jerusalimu i Libanu.[33] U relativno kratkom periodu piše nekoliko značajnih djela: *El-Islamu ves-selamul-'alemi* (*Islam i svjetski mir*), *El-Mustakbelu li hazed-din* (*Budućnost pripada islamu*), itd. Uz to, 1953. godine biva postavljen za glavnog i odgovornog urednika časopisa *Muslimanske braće*, koji je nosio isti naziv kao i sam pokret: *El-Ihvanul-muslimun (Muslimanska braća).* U svim tim djelima, kao i u novinskim člancima, on zagovara primjenu islamskih principa i žestoko kritikuje teoriju odvajanja vjere od države, tvrdeći da je to potpuno strano islamu. Također oštro kritikuje laiciziranje tadašnje Turske, kao nasljednice nekadašnjeg Osmanskog hilafeta. Isto tako, kritikuje Azhar, kao najstariji i najznačajniji islamski univerzitet, zbog suhoparnosti i bavljenja beživotnim i zastarjelim temama, bez ulaženja u suštinu problema tadašnjeg islamskog svijeta.[34]

---

[31] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 992, 993.

[32] Isto, str. 993.

[33] Muhammed ibn Abdulaziz es-Sudejs, *Eddirasatul-kur'anijjetul-mu'asire*, Rijad, 1392. h.g, str. 79.

[34] Fethi Jeken, nav. djelo, str. 209.

Uviđajući još tada negativne pojave i u komunizmu i u kapitalizmu, on je podržao ideju formiranja trećeg, "islamskog bloka", koji ne bi bio ni istočni ni zapadni.[35] O tome on, između ostalog, kaže: "Postoje dva velika bloka: komunistički blok na Istoku i kapitalistički blok na Zapadu. Svaki od njih širi varljivu propagandu diljem svijeta, tvrdeći da postoje samo dva pogleda u svijetu, komunizam i kapitalizam, i da ostali narodi nemaju alternativu, već treba da se svrstavaju uz jedan od postojećih blokova. Ne postoji drugi put... Međutim, jasno je da se oba bloka, i zapadni i istočni, bore za svijet šireći fesad radi vlastitih interesa - proširenja i ekspanzije nacija i naroda koji su u njihovim sferama interesa... Što se nas muslimana tiče, pitamo se kakav je i koji je naš ulog u toj borbi? Mi smo, nedavno, u Palestini iskusili da niko, ni Istok ni Zapad, nisu iskazali povjerenje prema vrijednostima koje brane, niti nas smatraju vrijednim... Mi nećemo primiti nikakve milosti ni od kojeg bloka. Mi smo potlačeni stranci, po shvaćanjima oba bloka. Mi smo, prema tome, rep karavana bez obzira na put koji prihvatimo (istočni ili zapadni)..."[36]

Zatvorski dani

U oktobru 1954. godine dešavaju se velike narodne demonstracije, čiji cilj je bio obaranje vlade i – kako su to tadašnje vlasti predstavile – pokušaj ubistva Džemala Abdunnasira. Abdunnasir to uzima kao odličan izgovor da se konačno obračuna sa pokretom *Muslimanska braća*, zabranjujući njihov časopis, njihova pisana djela i zatvarajući veliki broj njihovih pripadnika, naročito njihovo vođstvo i jednog od glavnih mislilaca pokreta – Sejjida Kutba.[37] Smješten je u vojni zatvor, gdje je proveo više od pola godine u vrlo lošim uslovima, pod psihičkom torturom i strašnim fizičkim mučenjima. Rezultat toga bilo je ozbiljno narušavanje ionako slabog Kutbova zdravlja i pojava raznih bolesti, zbog čega je početkom maja 1955. godine morao biti premješten u vojnu bolnicu, radi liječenja. Period do kraja svog života proveo je bolesnih pluća, poremećenog rada srca, oboljelih kostiju od

---

[35] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 992.

[36] Yvonne Y. Haddad, nav. djelo, str. 139, citirano iz Kutbova djela: *Ma'reketul-islam ver-re'sumalijje* (*Borba između islama i kapitalizma*).

[37] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 993.

reumatizma, itd. Budući da je bio u bolnici, 13.5.1955. godine osuđen je u odsustvu, na petnaest godina zatvora, uz teški fizički rad![38]

Međutim, to kod njega nije proizvelo očaj i beznadežnost, nego je nastavio širiti svoje ideje i među zatvorenicima, te pisati svoja najvažnija djela. Prije dolaska u zatvor on je bio napisao nešto preko polovice svog najpoznatijeg djela: *Fi zilalil-Kur'an* (*U okrilju Kur'ana*), tj. svog čuvenog komentara Kur'ana. U zatvoru ga je uspio dovršiti i dostaviti svojim saradnicima, tako da je taj tefsir izazivao posebno interesovanje, pa su ga čitali mnogi i van granica Egipta. Rezultat toga bila je inicijativa tadašnje iračke uleme za njegovo oslobađanje, koju je egipatskom predsjedniku Džemalu Abdunnasiru prenio Abdusselam Arif, tadašnji irački predsjednik, prilikom posjete Egiptu, koji je i sam već bio pročitao Kutbov tefsir. Abdunnasir je tu inicijativu prihvatio i krajem 1964. godine oslobodio Kutba, nakon desetogodišnjeg zatvora. Irački predsjednik ga je pozvao da se preseli u Irak, nudeći mu istaknutu funkciju, ali je Kutb odlučio da ostane u rodnom Egiptu.[39]

Kratkotrajnu slobodu Kutb je iskoristio za nastavak svog da'vetskog djelovanja i pisanje jednog od svojih najznačajnijih djela: *Me'alim fit-tarik* (*Znakovi pored puta*). U tom djelu on nastavlja sa razradom ideje o univerzalnosti islama i nužnosti primjene islamskog sistema života, što biva razlogom egipatskim vlastima da ga ubrzo ponovo uhapse, zajedno sa velikim brojem drugih pripadnika *Muslimanske braće*, optužujući ih za pokušaj državnog udara.[40] Uz njega, tada su zatvoreni i brojni članovi njegove rodbine: brat Muhammed, sestre Nefisa, Emina i Hamida, Nefisini sinovi – od kojih je jedan umro pod strašnim mukama u zatvoru! - te Kutbovi dajdžići. Govoreći o strašnim torturama i mučenjima kroz koja su prolazili, prof. Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, između ostalog, kaže: "Ne znam zbog čega mi, svaki put kada čitam o toj porodici, padnu na pamet Poslanikove, s.a.v.s, riječi Jasirovoj porodici: 'Strpite se, porodico Jasirova, vama je obećan Džennet!'"[41]

[38] Muhammed ibn Abdulaziz es-Sudejs, nav. djelo, str. 80.
[39] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 993.
[40] Fethi Jeken, nav. djelo, str. 210.
[41] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 994.

Smrtna presuda i smaknuće

Kutb je, odmah po drugom zatvaranju, predosjetio kakav će ishod biti: "Bio sam čvrsto ubijeđen da Vlada ovog puta hoće moju glavu!"[42] I, zaista, početkom avgusta 1966. godine izrečena je smrtna kazna Sejjidu Kutbu i dvojici njegovih saradnika u pokretu *Muslimanska braća*: Muhammedu Jusufu Hevašu i Abdulfettahu Ismailu.[43] Nakon izricanja presude organizovani su brojni protesti širom islamskog svijeta a mnogobrojne ugledne ličnosti kulturnog i političkog života od Maroka do Pakistana uputile su molbu Džemalu Abdunnasiru za njihovo pomilovanje, ali to nije pomoglo! U zoru 22.8.1966. godine, u krugu kairskog zatvora, nad njim i njegova dva saradnika izvršena je smrtna kazna vješanjem![44]

O užasnom mučenju i detaljima smaknuća svjedoče dva policajca, koji su bili posebno zaduženi za Kutba. Njega i njemu slične, zatvorske vlasti su opisale kao izdajice i neprijateljske saradnike, koji rade protiv države i islama. Međutim, protekom vremena, policajci su se uvjerili u suprotno, pa su trenuci provedeni sa Kutbom i čin njegova smaknuća toliko na njih utjecali, da su napustili taj posao i posvetili se radu za islam! Opisujući momenat smaknuća Kutba i njegove dvojice saradnika, policajci govore o dolasku jednog oficira visokog ranga pred sami čin smaknuća, koji je, po nalogu Džemala Abdunnasira, zatražio od Kutba da napiše samo jednu rečenicu kojom će se odreći svojih djela i da je potpiše, u zamjenu za život. Kada je to Kutb odbio, oficir mu je rekao da to znači smrt, a on je, sasvim smireno, rekao: "Dobrodošla, o smrti na Allahovom putu!"[45] Po naređenju egipatskih vlasti, ukopan je na nepoznatom mjestu i u neoznačenom kaburu![46]

Kada je u zatvoru prije toga od njega traženo da zatraži pomilovanje od predsjednika Džemala Abdunnasira, uz obećanje da će molbi biti udovoljeno, Kutb je odgovorio: "Zašto da tražim milost? Ako sam zatvoren s pravom – zadovoljan sam presudom pravde, a

---

[42] Isto, str. 994.

[43] Isto, str. 994.

[44] Fethi Jeken, nav. djelo, str. 210.

[45] Opširnije o tome: Muhammed Abdulaziz el-Musnid, *El-'A'idune ilellah*, Rijad, 1411. god, str. 12-16.

[46] Yvonne Y. Haddad, nav. djelo, str. 146.

ako sam zatvoren nepravedno – ja ne mogu tražiti milost od nepravednog!"[47] Također je rekao: "Zaista moj kažiprst, koji svjedoči Allahovu jednoću u namazu, odbija napisati ijedno slovo kojim bih priznao vlast tiranina!"[48] Tako čvrst i nepokolebljiv stav sigurno je rezultat njegova iskrenog imana i dubokog ubjeđenja u ispravnost svoga puta a njegov izrazito negativan stav prema tadašnjim egipatskim vlastima sigurno je rezultat i strahovitog mučenja kroz koje je prolazio u zatvoru.

U svakom slučaju, mnogi smatraju da je on svojom hrabrom smrću potvrdio ideje za koje se zalagao u svojim djelima, te ga veličaju i smatraju šehidom. Zato mnogi njegovi biografi, a i ostali, kada navode njegovo ime, obavezno ispred imena spomenu i riječ: Šehid, kao da je sastavni dio njegova imena. Koliko je njegova smrt dirnula mnoge vidi se, između ostalog, i po riječima Allala el-Fasija, koje je izgovorio nakon poraza Egipta i ostalih arapskih zemalja u kratkotrajnom ratu 1967. godine protiv Izraela: "Allah nije htio pomoći u ratu koji je vodio ubica Sejjida Kutba...!!!", aludirajući na predsjednika Džemala Abdunnasira.[49]

Biografska djela o Sejjidu Kutbu

Ovo je, u najkraćim crtama, prikaz života i djela Sejjida Kutba, istaknutog islamskog mislioca i mufessira. Imajući u vidu značaj njegova djela u cijelom islamskom svijetu, mnogi ističu da je dvadeseto stoljeće svakako obilježeno njegovim životom i djelovanjem. Zato su napisana brojna biografska djela i studije, ne računajući veliki broj članaka, o njegovu životu i radu. Ovom prilikom navest ćemo samo najpoznatije:[50]

1. El-'Ašmavi Ahmed Sulejman, *El-'Alimur-rebbani eš-šehid Sejjid Kutb* (*od Boga odabrani alim – šehid Sejjid Kutb*),
2. Muhammed Tevfik Berekat, *Sejjid Kutb*,

[47] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, str. 995.
[48] Isto, str. 995.
[49] Hajruddin ez-Zirikli, nav. djelo, III tom, str. 148.
[50] Prema već navedenom djelu Fahda ibn Abdurrahmana er-Rumija, str. 996.

3. Mehdi Fadlullah, *Me'a Sejjid Kutb fikrihus-sijasijju ved-dinijju* (*Sa Sejjidom Kutbom – njegove političke i vjerske ideje*),
4. Ibrahim ibn Abdurrahman el-Bulejhi, *Sejjid Kutb ve turasuhul-edebijjul-fikri* (*Sejjid Kutb i njegovo književno i idejno naslijeđe*),
5. Muhammed 'Ali Kutb, *Sejjid Kutb ev sevretul-fikril-islami* (*Sejjid Kutb ili revolucija islamske misli*),
6. *Eš-Šehid Sejjid Kutb* – sabrani članci raznih autora,
7. Salah Abdulfettah el-Halidi, *Sejjid Kutb eš-šehidul-hajj* (*Sejjid Kutb, živi šehid*),
8. Jusuf el-'Azm, *Ra'idul-fikril-islamijjil-mu'asiri eš-šehid Sejjid Kutb* (*Pionir savremene islamske misli, šehid Sejjid Kutb*),
9. Salah Abdulfettah, *Fi zilalil-Kur'an – dirase ve takvim* (*U okrilju Kur'ana – analiza i ocjena*) – doktorska disertacija,
10. Ahmed el-Bedevi, *Sejjid Kutb nakiden* (*Sejjid Kutb kao kritičar*) – doktorska disertacija,
11. Salah Abdulfettah, *Sejjid Kutb vet-tasvirul-fennijju fil-Kur'an* (*Sejjid Kutb i umjetnička slika u Kur'anu*) – magistarska radnja,
12. Abdullah el-Habbas, *Sejjid Kutb el-edibun-nakid* (*Sejjid Kutb kao književni kritičar*) – magistarska radnja.

Njegova djela

Kutb je autor brojnih djela od kojih je većina doživjela veliki broj izdanja i bitno utjecala na tokove islamske misli u arapsko-islamskom svijetu. Čak i djela iz prvog perioda njegova pisanja izazivaju pažnju i interesovanje, jer se on još tada pokazao kao vrstan književnik i književni kritičar. Djela iz drugog perioda njegova života koja govore o islamskim temama imala su daleko jači odjek i naišla su na izvanredan prijem širom islamskog svijeta, te je Kutb poznatiji po njima. Njegova najpoznatija djela su:

1. *Fi zilalil-Kur'an (U okrilju Kur'ana)* – njegov čuveni komentar Kur'ana, preveden i na bosanski jezik,
2. *Me'alim fit-tarik* (*Znakovi pored puta*) – prevedeno na bosanski jezik,

3. *El-'Adaletul-idžtima'ijjetu fil-islami (Socijalna pravda u islamu),*
4. *Et-Tasvirul-fennijju fil-Kur'ani (Umjetnička slika u kur'anu),*
5. *El-Islamu ves-selamul-'alemijj (Islam i svjetski mir),*
6. *El-Islamu ve muškilatul-hadare (Islam i problemi današnje civilizacije),*
7. *Hasaisut-tesavvuril-islamijji ve mukavvimatuhu (Odlike i faktori koncepcije islama),*
8. *Dirasat islamijje (Islamske studije),*
9. *Nahve mudžteme'in islamijj (Ka islamskom društvu),*
10. *Ma'reketul-islami ver-re'sumalijje (Borba između islama i kapitalizma),*
11. *Tasvibat fil-fikril-islamijjil-mu'asir (Ispravke u savremenoj islamskoj misli),*
12. *Emrika elleti re'ejtu (Amerika koju sam vidio),*[51]
13. *Mešahidul-kijameti fil-Kur'an (Prizori Kijametskog dana u Kur'anu),*
14. *El-Mustakbelu li hazed-din (Budućnost pripada islamu),*
15. *En-Nakdul-edebijju – usuluhu ve menahidžuhu (Književna kritika – osnove i pravci),*
16. *Kutub ve šahsijjat (Knjige i ličnosti),*[52]
17. *Hazed-din (Ova vjera),*
18. *Tefsiru suretiš-Šura (Tumačenje sure eš-Šura),*
19. *Tefsiru ajatir-riba (Tumačenje ajeta o kamati),*
20. *Islam ev la islam (Bez potpune predanosti Allahu nema islama),*
21. *Muhimmetuš-ša'iri fil-hajati (Šta je potrebno pjesniku u životu),*
22. *Tiflun minel-karje (Dijete sa sela)* – roman,
23. *El-Medinetul-mešhure (Čuveni grad)* – roman,

[51] Muhammed ibn Abdulaziz es-Sudejs, *Ed-Dirasatul-kur'anijjetul-mu'asire,* str. 81.
[52] Hajruddin ez-Zirikli, El-A'lam, III tom, str. 148.

24. *El-Kasasud-dinijj (Vjerska kazivanja)* – Kutb je koautor ovog djela,

25. *El-Džedidu fil-lugatil-arebijje (Novo u arapskom jeziku)* – Kutb je koautor ovog djela.[53]

Uz spomenuta djela koja su štampana kao zasebne cjeline, treba ukazati i na veliki broj članaka koje je Kutb objavio u raznim časopisima, poput: *El-Liva'ul-džedid, Ed-Da'va, Medželletul-Azhar, Medželletul-iman, Medželletuš-šihab,*[54] *El-Ihvanul-muslimun,* itd.

Kutbov tefsir

Najvažnije i najobimnije Kutbovo djelo je, svakako, njegov čuveni komentar Kur'ana: *Fi zilalil-Kur'an – U okrilju Kur'ana.* Budući da on na stranicama tog djela izlaže svoj doživljaj i razumijevanje Kur'ana, stručnjaci za tefsir to djelo najčešće ubrajaju u racionalne komentare Kur'ana. Međutim, imajući u vidu književnu vrijednost tog djela, neki ga ubrajaju u književni smjer u tefsiru, dok ga treći, uzimajući u obzir njegov poticaj na rad i žrtvu za islam, smatraju najistaknutijim komentarom Kur'ana sa stanovišta islamskog pokreta.

Pisanje tog djela teklo je na slijedeći način: Nakon svog čuvenog djela *Et-Tasvirul-fenni fil-Kur'ani*, Sejjid Kutb 1952. godine u sedam brojeva časopisa *El-Muslimun* na isti način tumači određene kur'anske ajete, nakon čega odlučuje da istom metodom protumači cijeli Kur'an. Planirao je da svaki džuz (trideseti dio) Kur'ana objavi kao zaseban svezak, koji bi napisao za dva mjeseca. U početku je uspijevao održati taj tempo, pa i premašiti ga, jer je od oktobra 1952. pa do januara 1954. godine objavio tumačenje prvih šesnaest džuzova Kur'ana.[55]

Nakon toga Kutba zatvaraju, ali on nastavlja sa pisanjem tefsira. Tako je u zatvoru dovršio tumačenje kompletnog Kur'ana, ali je, zbog drugačijeg životnog iskustva i novih otkrića u Kur'anu, počeo sa preradom i dopunom tumačenja prvih džuzova Kur'ana. Nekada su te dopune i prerade bile tolike da su neki džuzovi u drugom izdanju bili

---

[53] Yvonne Y. Haddad, *Sejjid Kutb: ideolog islamske obnove*, rad objavljen u: Kur'an u savremenom dobu, priredio: Enes Karić, II tom, str. 134.

[54] Isto, str. 134.

[55] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, *Ittidžahatut-tefsiri fil-karnir-rabi'i 'ašer*, III tom, str. 997.

duplo obimniji nego u prvom izdanju. Prije nego što je pušten iz zatvora dovršio je preradu i dopunu prvih deset džuzova a nakon izlaska iz zatvora nastavlja posao na dopuni jedanaestog, dvanaestog i trinaestog džuza. Zatim ga ponovo zatvaraju i on ne uspijeva nastaviti sa dopunom i preradom ostalih džuzova, jer je nad njim izvršena smrtna kazna.[56] To je razlog što su naredni džuzovi u konačnom izdanju ovog djela manjeg obima.

Iz uvoda u tefsir može se zaključiti da je Sejjid Kutb, vrativši se istinski islamu, shvatio vrijednost Kur'ana i njegove poruke, te da je drugi dio svog života živio u skladu sa njegovim principima. Taj dio života, kako sam tvrdi, proveo je "u okrilju Kur'ana" (fi zilalil-Kur'ani), po čemu je i nazvao svoj tefsir. Iako je znatan dio tog perioda proveo u zatvoru, podvrgnut strašnim mučenjima, on ga smatra najsretnijim i najkompletnijim dijelom svog života, periodom u kojem je uskladio svoj život sa kur'anskim principima, te našao smiraj u životu, i pored izuzetno teških iskušenja kroz koja je prošao.

Između ostalog, on u uvodu u svoj tefsir kaže: "Živjeti sa FI ZILALIL-KUR'AN (U OKRILJU KUR'ANA) blagodat je koju spoznaje samo onaj koji ju je okusio, blagodat koja uzdiže život, blagosilja ga i pročišćava. (...) Živio sam uživajući U OKRILJU KUR'ANA – toj kompletnoj uzvišenoj i čistoj koncepciji postojanja - bitka... cilju postojanja svega, cilju čovječijeg postojanja i poredio to sa koncepcijama neznanja u kojem živi čovječanstvo na istoku, na zapadu, na sjeveru i jugu, pa sam se zapitao, kako čovječanstvo živi u baruštini čija je voda nepitka, u ponoru u koji sve više tone, u mračnoj tami, a na domaku mu je čisto plodonosno tlo, tako visoki duhovni napredak i tako blistavo svjetlo?"[57]

Dakle, Kutb svojim tefsirom otkriva i drugima istinu do koje je došao, ističući da je to jedini put spasa, te da svi drugi putovi vode u zabludu. Ili će ljudi prihvatiti Allahovu Knjigu kao vodič u svim sferama svog života, pa živjeti u skladu i zadovoljstvu i na dunjaluku i na ahiretu, ili će odabrati put zablude, koji ih vodi neredu, nesreći i propasti na oba svijeta: "Kroz življenje U OKRILJU KUR'ANA došao sam do čvrstog uvjerenja... da nema dobra na ovoj Zemlji, nema mira

[56] Isto, str. 997, 998.

[57] Sayyid Qutb, *U okrilju Kur'ana*, prijevod sa arapskog: tim prevodilaca, Sarajevo 1996, tom I, str. 1.

ovom čovječanstvu, nema smirenosti ovom čovjeku, nema napretka, blagodati niti čistote, nema skladnosti sa zakonima kosmosa i prirodom života..., bez povratka Allahu. (...) Okretanje a Allahovom programu izloženom u Njegovoj Knjizi nije nafila – da čovjek nešto radi kad mu na um padne, niti nešto dobrovoljno, niti predmet izbora hoću-neću...[58]

Odlike Kutbova tefsira

Tefsir *Fi zilalil-Kur'an* spada među relativno duže komentare Kur'ana i najčešće je štampan u šest tomova. Na početku tumačenja sure Kutb piše uvod u suru, govoreći o njenoj vrijednosti, te o temama koje obrađuje. Ako je sura kraća, na početku tumačenja je navede pa je onda komentariše, a ako je duža, onda navede njen prvio dio, koji čini jednu tematsku cjelinu. Zatim ukratko opiše o čemu taj dio govori i kojim povodom je objavljen (ako ima povod objave), a onda tumači ajet po ajet. Zatim navodi slijedeće dijelove, dok ne dođe do kraja sure.

O Kutbovu načinu tumačenja kur'anskih ajeta i o odlikama njegova tefsira puno je pisano, između ostalog i nekoliko studija, pa i doktorskih disertacija.[59] Mi ćemo u najkraćem iznijeti važnije karakteristike tog djela:

1. Istančan književni stil.

"Uzvišeni Allah podario je Sejjidu Kutbu – Allah mu se smilovao – izvanrednu sposobnost u književnosti i istančan književni stil, u što niko ne sumnja. Taj urođeni dar on je na najbolji način iskoristio u svom tefsiru, što je vjerovatno jedan od razloga zbog kojih njegovo djelo nailazi na izuzetno dobar prijem u današnje vrijeme."[60] Interesantno je da je u stoljećima prije Kutba prodefilovao veliki broj mufessira a da niko od njih nije uspio prići Kur'anu sa književnog aspekta, kao što je to on učinio. Budući da je posebnu pažnju obraćao kur'anskom stilu i duhu kur'anskog izraza, on je znao otkriti neka značenja koja prethodni mufessiri uopće nisu primijetili. Doduše, njegov stil je visok i za neke donekle nerazumljiv – čak i u prijevodu na

---

[58] Isto, str. 6, 7.

[59] Kao što je npr. već spomenuta doktorska disertacija: *Fi Zilalil-Kur'an – dirase ve takvim (U okrilju Kur'ana – analiza i ocjena)* od dr. Salaha Abdulfettaha.

[60] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, III tom, str. 999.

bosanski jezik – ali je zbog ljepote stila i snažnih poruka ipak naišao na izvanredan prijem.

2. Duboki doživljaj kur'anskog teksta.

Na više mjesta u svom tefsiru Kutb govori o tome kako kur'anski tekst ima posebnu moć, jer ostavlja neizreciv osjećaj na ljudsku dušu, srce i razum. Čak i Kutb, sa izuzetnim sposobnostima za izražavanje, ukazuje na to da je nemoguće opisati taj osjećaj i pretočiti ga u riječi i slova![61] Uz to on na nekoliko mjesta u svom tefsiru ističe da mu se više puta znalo desiti da je neke ajete proučio na stotine puta, ali je njihovo značenje dokučio tek kada se vratio kur'anskim principima i nakon što se duboko uživio u kur'anski tekst, te u prilike u kojima je Kur'an objavljivan. On ističe da živjeti u atmosferi Kur'ana ne znači samo iščitavati kur'anski tekst i izučavati njegove znanosti, nego saživjeti se sa prilikama u kojima je Kur'an objavljivan, što je uslov za ispravno razumijevanje njegova teksta.[62]

3. Potenciranje rada za islam.

Kao što je već rečeno, Kutbov tefsir mnogi smatraju najistaknutijim komentarom Kur'ana za pripadnike islamskih pokreta, jer potiče na rad, pokreće na akciju i poziva na davanje maksimalnog doprinosa za islam. Na više mjesta u svom tefsiru on ističe da je aktivno bavljenje radom za islam u okviru džemata ključ kojim se otvaraju vrata razumijevanja i pristupa Kur'anu, te shvatanja njegovih intencija i ciljeva. "Po drugi put ukazujemo da Kur'an otkriva svoje tajne samo onima koji se bore u skladu sa Kur'anom i u borbi provode veliki džihad. Samo takvi žive u atmosferi u kojoj je Kur'an objavljen. Samo oni osjećaju slast Kur'ana i spoznaju ga, jer oni primjećuju kao da se Kur'an baš njima obraća, isto onako kao što se obraćao prvom muslimanskom društvu pa je to društvo osjetilo njegovu slast, spoznalo je i krenulo naprijed s njim."[63]

4. Pristup kur'anskom tekstu bez unaprijed formiranih stavova.

Kutb je smatrao da je kur'anski stil iznad ljudskih formi i oblika, te da ga ne treba posmatrati kroz prizmu ljudskog poimanja i klišea u

[61] Više o tome vidjeti na početku tumačenja sure *Er-Ra'd*.
[62] Više o tome vidjeti na početku tumačenja sure *El-En'am*.
[63] Sayyid Qutb, *U okrilju Kur'ana*, XII tom, str. 95.

književnosti, nauci, umjetnosti, itd. On ukazuje na to da su mnoge podjele i standardi uspostavljeni među ljudima plod njihova subjektivnog mišljenja, te da se, kao takvi, ne mogu primijeniti na suštu istinu, odnosno na riječi Uzvišenog Allaha. U tom smislu, on žestoko kritikuje one koji pokušavaju kur'anska kazivanja shvatiti kao izmišljene priče, romane i drame u književnosti, te naglašava da Kur'anu treba pristupiti bez tih klišea i vještačkih standarda i podjela. Tek tada moći će se Kur'anu prići nepristrano, kao suštoj istini, i tek tada će se njegova značenja otkrivati onima koji tragaju za njima.[64]

5. Tematsko jedinstvo.

Kutb izvanredno dobro uspijeva pronaći osnovnu poruku, glavnu misao i jedinstvenu ideju, koja se provlači kroz cijelu suru – bez obzira da li je ona kratka ili duga – pa čak i kroz cijeli kur'anski džuz. O toj njegovoj vrlini dr. Adnan Zerzur, između ostalog, kaže: "On je prvi mufessir u cjelokupnoj povijesti Časnog Kur'ana koji je ukazao na tematsko jedinstvo pojedinačno u svakoj suri, bez obzira da li se radi o kraćoj ili dužoj suri. On je to praktično pokazao, odnosno on je to pravilo na najbolji način primijenio i produbio u svom izvanrednom tefsiru – Allah mu se smilovao!..."[65] Ukratko, on je pronalazio tematsko jedinstvo otkrivajući vezu u slijedećim segmentima:

- između prethodne i naredne sure,
- između lekcija unutar jedne kur'anske sure,
- između odlomaka unutar jedne kur'anske lekcije,
- između svih ajeta unutar jednog odlomka, i
- između pojedinih riječi i rečenica unutar jednog ajeta.[66]

Sam Kutb o tome, između ostalog, kaže: "Svako ko živi U OKRILJU KUR'ANA primijetit će da svako sure ima karakterističnu posebnost, posebnost koja ima svoju dušu i srce, (...). Svako poglavlje ima posebnu atmosferu koja natkriva sve njene teme, i čini da tekst jednog poglavlja uključuje ove teme u jednu cjelinu zbog nečega određenoga, ostvarujući time skladnost tema, shodno datoj atmosferi.

---

[64] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, III tom, str. 1035-1038.
[65] Isto, III tom, str. 1039.
[66] Isto, III tom, str. 1040.

Svako sure ima također i svoj muzički ritam i, kada se on izmijeni u tekstu, tu dolazi samo radi usklađenosti sa posebnom tematikom. Ovo je opće obilježje svih poglavlja u Kur'anu..."[67]

6. Neulaženje u detalje o kojima Kur'an ništa ne govori.

Mnogi mufessiri prije Sejjida Kutba upuštali su se u tumačenje pojedinosti o kojima Kur'an ne daje nikakve informacije, pa čak i u stvarima gajba, čime su u dosta slučajeva skrenuli sa ispravnog pravca prilasku i tumačenju kur'anskog teksta. Kutb je to uočio, pa nije dozvolio da se i kod njega ta greška ponovi. Štaviše, otvoreno je, na pojedinim mjestima, ukazivao kako su se neki prethodni mufessiri upuštali u tumačenje nečega za što nisu imali osnove. Tako npr. tumačeći ajete iz sura *Tebareke* i *Es-Saffat*, koji govore o džinima i šejtanima, on ističe da se pri tumačenju takvih ajeta pridržavao kur'ansko-sunnetskog teksta, te da ništa mimo toga nije uzimao u obzir, jer se radi o gajbu, tj. stvarima koje ljudi ne mogu spoznati.[68]

7. Osuđivanje upotrebe jevrejskih i kršćanskih predaja (israilijjat) pri tumačenju Kur'ana.

Jedna od glavnih mahana mnogih tradicionalnih mufessira bila je to što su se pri tumačenju kur'anskog teksta obilno koristili jevrejsko-kršćanskim predajama, bez provjere njihove vjerodostojnosti. Na taj način se, nažalost, u tefsir uvuklo dosta tumačenja koja nemaju potvrdu u islamskim izvorima, ili – što je još gore – koja su u kontradiktornosti s njima! Svjestan te krupne greške, Kutb sebi nije dozvolio da uvrštava takve predaje u svoj komentar Kur'ana, nego je čak na nekoliko mjesta i kritikovao prethodne mufessire koji su tako postupali. Nema potrebe pojašnjavati da je Sejjid Kutb, u vezi s tim pitanjem, bio potpuno u pravu, što su kasnije posvjedočili mnogi stručnjaci za tefsir.

8. Neulaženje u fikhska razilaženja.

Kutb, također, nije bio pristalica mufessira koji su ajete sa fikhskom tematikom tumačili detaljno, tako da ih je dosta svoje tefsire pretvorilo u fikhske knjige, koje su za glavnu temu imale tumačenje ajeta o fikhskim propisima. On je pri tumačenju takvih ajeta navodio

[67] Sayyid Qutb, *U okrilju Kur'ana*, I tom, str. 24.

[68] Vidjeti njegovo tumačenje 5. ajeta sure *Tebareke*, te 7. i 10. ajeta sure *Es-Saffat*.

osnovne šerijatske propise u vezi s tim ajetom, ali detalje nije spominjao, pogotovu ne one u kojima su se islamski pravnici razišli. Tako npr, tumačeći riječi Uzvišenog: "A onaj ko ne bude mogao – neka tri dana posti..."[69], on kaže: "...I u slučaju posta ova tri dana ne postoji jedinstven stav pravnika, da li te dane postiti uzastopno ili sa prekidima, zbog toga što se u tekstu ne govori o uzastopnom postu. Navođenje pravnih razilaženja o tim detaljima ne dolazi u okvir našeg metoda u Zilalu. Ko želi više saznanja o tome, neka to potraži u pravnim djelima..."[70]

9. Neupuštanje u opširno izlaganje gramatičkih pravila.

U nekim tefsirima opširno se izlažu gramatička pravila i gramatičke analize kur'anskog teksta, tako da u njima preovladava taj segment tumačenja Kur'ana. Međutim, Sejjid Kutb je smatrao da nema potrebe za takvim načinom tumačenja Kur'ana, pa je u svom tefsiru samo donekle izlagao gramatička pravila. U uvodu u prvo izdanje svog tefsira on, između ostalog, kaže: "Maksimalno sam nastojao da se ne utopim u jezičke, ilmulkelamske i fikhske studije, koje bi se ispriječile između Kur'ana i moje duše, odnosno između moje duše i Kur'ana. Ulazio sam samo u ono za šta sam kur'anski tekst daje inspiraciju..."[71]

10. Odbojnost prema "naučnom" tefsiru.

Krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća među islamskim učenjacima pojavio se pravac u tumačenju Kur'ana koji se uslovno naziva "naučni tefsir". Naime, u to vrijeme većina muslimanskih zemalja bila je pod okupacijom pa su neki islamski učenjaci pokušavali uskladiti sva do tada poznata naučna otkrića sa kur'anskim ajetima. Time su htjeli povratiti povjerenje muslimana u Kur'an i dati odgovor na pitanje zašto su muslimani zaostali, ukazujući na činjenicu da nije problem u Kur'anu, nego samim muslimanima, koji su se u praksi poprilično udaljili od Kur'ana. Međutim, problem je u tome što su neki učenjaci naprečac povezivali tadašnje naučne teorije sa kur'anskim tekstom, a poslije se pokazivalo da su neke od tih teorija bile pogrešne! Sejjid Kutb, što je vidljivo i u spomenutim karakteristikama njegova tefsira, nije za takav pristup Kur'anu. On

---

[69] *El-Maide*, 89.

[70] Sayyid Qutb, *U okrilju Kur'ana*, VII tom, str. 27, 28.

[71] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, III tom, str. 1049.

prilazi kur'anskom tekstu sa beskrajnim povjerenjem, kao nečemu što je iznad svega drugog, pa nema potrebe da se njegova ispravnost dokazuje nečim drugim, pogotovu nepotvrđenim naučnim teorijama. Sejjid Kutb o tome govori na više mjesta u svom tefsiru, kao npr. pri tumačenju 189. ajeta sure *El-Bekare*, 2. ajeta sure *El-Furkan*, te 30. ajeta sure *El-Enbija'*.[72]

Prigovori Kutbovu tefsiru

Kao i svako ljudsko djelo, tako i Kutbov tefsir ima određenih nedostataka. Oni koji su pisali o tome sami kažu da su ti nedostaci mali i da su zanemarivi u odnosu na sveukupnu vrijednost tog tefsira. Radi se, uglavnom, o slijedećim nedostacima:

1. Ajete koji govore o "istivau", tj. o mjestu na kojem se nalazi Uzvišeni Allah, Kutb tumači u skladu sa racionalističkom školom u tefsiru, u smislu da se tim ajetima hoće reći da je Allah iznad svega i da svime vlada. Međutim, poznato je da su klasični islamski učenjaci zauzeli stav u vezi s tim, ustvrdivši da se u tim ajetima govori o Allahovu postavljanju na Arš, tj. da se On nalazi na Aršu, a da način tog postavljanja mi ne znamo i ne treba da ulazimo u to.[73] Ovdje se radi o stručnoj raspravi u oblasti akaida, tako da u nju ne treba ulaziti onaj ko nije stručnjak u toj oblasti.

2. Kutb je u većini svog tefsira navodio dobar broj hadisa koji su u vezi sa ajetom koji tumači, ali je ponekad izostavljao hadise koji su vjerodostojni a koji se odnose na temu u tumačenom ajetu. Pored toga, nekada je navodio slabe (da'if) hadise, bez navođenja stepena njihove vjerodostojnosti i zbirke u kojima se nalaze.[74]

3. Tumačeći 187. ajet sure *El-Bekare* Kutb je došao do zaključka da post počinje pred izlazak sunca: "Prema verzijama koje su prenijete o definisanju vremena imsaka (vrijeme kada prestajemo sa jelom) možemo kazati da je to vrijeme nešto malo prije izlaska sunca..."[75]

---

[72] Više o odlikama Kutbova tefsira vidjeti: Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, III tom, str. 998-1054.

[73] O tome opširnije vidjeti: Muhammed ibn Abdulaziz es-Sudejs, nav. djelo, str. 103, 104.

[74] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, III tom, str. 1052.

[75] Sayyid Qutb, *U okrilju Kur'ana*, II tom, str. 94.

Međutim, jasno je da je to pogrešan zaključak, te da početak posta nastupa sa zorom.[76]

Na kraju

Uzimajući u obzir sve karakteristike Kutbova komentara Kur'ana, može se zaključiti da se radi o izuzetno vrijednom djelu, koje je neophodno muslimanima današnjice, kao što kaže šejh Menna' el-Kattan, rahmetullahi alejhi: "To djelo je, uistinu, ogromno idejno i društveno bogatstvo, koje je potrebno svakom današnjem muslimanu."[77] Govoreći o vrijednosti tog tefsira, Muhammed ibn Abdulaziz es-Sudejs kaže: "Dok čitam ovaj tefsir osjećam slast i želim da čitanje traje dugo. To je zato što smatram da je to tumačenje cjelokupnog života u svjetlu Kur'ana, koji je uputa cijelom čovječanstvu i izbavitelj iz zablude. (...) Ovaj tefsir do u detalje analizira probleme sa kojima se muslimani suočavaju i nudi rješenja. Uistinu, to je tefsir koji treba da ima svako koga interesuje islamsko obrazovanje, jer se Kutbov tefsir smatra jednim od najboljih komentara Časnog Kur'ana."[78]

O kakvoj se vrijednosti radi i koliku je pažnju izazvao Kutbov tefsir govori i podatak da je u periodu od 1972. do 1995. godine to djelo doživjelo dvadeset četiri izdanja - i to u velikom tiražu - što je, u prosjeku, jedno izdanje godišnje! To djelo prevedeno je na veliki broj stranih jezika, među kojima je i bosanski. Treba čestitati Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu i prevodiocima tog djela, koji su doprinijeli da se njegov kompletan prijevod objavi u trideset tomova (od kojih svaki, u načelu, obuhvata po jedan kur'anski džuz) u periodu od 1996. do 2000. godine. Time je znatno obogaćena literatura iz oblasti tumačenja Kur'ana na bosanskom jeziku.

***

[76] Fahd ibn Abdurrahman er-Rumi, nav. djelo, III tom, str. 1052, 1053.
[77] Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, str. 374.
[78] Muhammed ibn Abdulaziz es-Sudejs, nav. djelo, str. 103.

SE'ID HAVVA

سعيد حوى

1935/1354.-1989/1409.

Šejh Se'id Havva bio je sudionik burnih događaja dvadesetog stoljeća u Siriji, pa i šire. Cijelog života bio je neumorni borac za ljudska i vjerska prava, zbog čega je oko pet godina proveo u zatvoru. Od rane mladosti bio je pripadnik pokreta "Muslimanska braća", istakao se kao da'ija i organizator mnogih vrijednih projekata, bez obzira u kojoj je zemlji boravio. Napisao je veliki broj djela iz raznih oblasti, a naročit doprinos dao je svojim tefsirom, koji je za kratko vrijeme doživio više izdanja.

Njegovo puno ime je: Se'id ibn Muhammed ibn Dib Havva. Rođen je 27.9.1935, odnosno 1354. hidžretske godine u gradu Hami, u Siriji.[1] Očevom linijom vodi porijeklo direktno od Muhammeda, s.a.v.s.[2] Odrastao je u slabije imućnoj porodici a pokretu *Muslimanska braća* priključio se još u srednjoj školi. Islamski fakultet završio je u Damasku. Potom je radio kao profesor u Siriji, Saudijskoj Arabiji i Jordanu. Napisao je mnoga djela i učestvovao na brojnim kongresima i seminarima širom svijeta. Cijeli život posvetio je radu na osvješćenju muslimana i popravljanju njihova stanja, kako u domovini Siriji, tako i u cijelom islamskom svijetu, zbog čega je pet godina proveo u zatvoru. Umro je u Ammanu (Jordan), 9.3.1989. godine, gdje je i ukopan.[3]

Odrastanje

Se'id Havva rođen je i odrastao u slabije imućnoj porodici. U drugoj godini života ostaje bez majke, pa je jedno vrijeme o njemu brinula nana. Ona je bila stroga prema njemu, što je na njega ostavilo pozitivnog traga, jer ga je odgajala u duhu pravednosti i poštenja.[4] Od ranog dječaštva pomagao je ocu u poslu, koji se bavio prodajom voća i povrća naveliko. To ga je izvjesno vrijeme čak spriječilo i da pohađa školu, ali je, bilježeći dugovanja i naplatu sredstava, vježbao pisanje i matematiku. Uz to, otac mu je davao da čita čuvena djela iz arapske književnosti i historije, što je u njemu pobudilo veliki interes za čitanjem, pa je još od tada stekao naviku da maksimalno koristi slobodno vrijeme za čitanje.[5] Njegov otac bio je poznat po čestitosti i poštenju, pa je to nastojao prenijeti i na svoju djecu. U autobiografskom djelu: *Hazihi tedžribeti ve hazihi hajati* Se'id Havva navodi da ga je otac odgajao u duhu čestitosti, poštenja, čuvanja od tuđeg imetka, da ga je upućivao da ne poklanja puno pažnje vanjštini, te posebno da čuva ugled i čast, o čemu on kaže: "Otac me je odgajao ukazujući na to da je najvažnija stvar na svijetu čast i poštenje."[6]

---

[1] Muhammed Hajr Ramadan Jusuf, *Tetimmetul-E'alam liz-Zirikli*, Bejrut 1998, I tom, str. 207.

[2] Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, Kairo 1987, str. 7.

[3] Muhammed Hajr Ramadan Jusuf, nav. djelo, I tom, str. 208.

[4] Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, str. 7,8.

[5] Isto, str. 9,10.

[6] Isto, str. 11.

Njegov otac uživao je ugled upravo zbog svog poštenja, te zbog zauzimanja za druge i u situacijama kada ga je to skupo koštalo, kao i zbog učešća u otporu francuskoj okupatorskoj vlasti.[7] Sve te osobine Se'id Havva usvojio je od oca i nosio tokom cijelog svog života.

Vrijeme u kojem je Se'id Havva odrastao bilo je puno previranja: oslobađanje od francuske okupacione vlasti, borba za uspostavu nove vlasti, sukobi između nacionalista, komunista i islamista u vezi sa karakterom nove vlasti, prisutnosti islama u javnom životu, itd. Čitajući mnogo i dolazeći u dodir sa raznim pravcima, on je vrlo rano procijenio kakvo je stanje u Siriji i odlučio stati na stranu islamista, priključujući se pokretu *Muslimanska braća* još u prvom razredu srednje škole, 1372. hidžretske, odnosno 1952. godine.[8] Interesovale su ga razne naučne discipline, pogotovu o spoznaji, pa je tako čitao o grčkim filozofima, te srednjevijekovnoj i modernoj zapadnoj filozofiji. Čitao je i islamska djela – još kao dijete bio je počeo učiti Kur'an napamet, ali je tek nakon pristupanja *Muslimanskoj braći* počeo sa većim interesovanjem i dubljim promatranjem iščitavati djela, naročito islamska. Posebno je uživao u otkrivanju kur'anskih neiscrpnih istina.[9] Pokazujući veliko interesovanje i upornost u da'vetskom radu, vrlo brzo je napredovao u pokretu, tako da je za relativno kratko vrijeme postao glavni nosilac da'vetskih aktivnosti *Muslimanske braće* među srednjoškolcima Hame.[10] Iako je puno čitao, te pokazao izvanredne sposobnosti u pisanju, srednju školu, ipak, nije završio sa odličnim uspjehom – kao ni fakultet poslije – jer mu je dosta vremena oduzimalo pomaganje ocu u preprodaji robe, te aktivnosti u pokretu.[11]

Studiranje

Se'id Hava 1955. godine upisuje islamski fakultet *Kullijjetuš-šeri'a* u Damasku, koji je osnovan godinu dana ranije. Uz redovan studij nastavlja i sa svojim vannastavnim aktivnostima. U toku prve godine fakulteta stavlja sebi u obavezu da završi hifz, što mu i polazi za rukom. Nastavlja i sa da'vetskim aktivnostima među studentima, tè ga

---

[7] Muhammed Hajr Ramadan Jusuf, nav. djelo, I tom, str. 207.

[8] Isto, str. 207.

[9] Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, str. 25, 26.

[10] Isto, str. 27.

[11] Isto, str. 29.

na tom fakultetu određuju za predstavnika *Muslimanske braće.* Pored toga dolazi u kontakt sa brojnim učenjacima i šejhovima, jer – kako sam kaže – on je žudio i tragao za istinom, te za onim sa čime je Allah najzadovoljniji.[12] Kod nekih sufijskih šejhova naišao je na iskrenu bogobojaznost, skromnost i spremnost za rad na polju islama, pa se donekle vezao i za njih, ostajući cijelog života ljubitelj i praktičar tesavvufa, ali ne kao slijepi podanik, nego u mjeri u kojoj je to u skladu sa Kur'anom i Hadisom. Radeći na tom planu, on je, između ostalog, napisao izvanredno djelo: *El-Mustahles fi tezkijetil-enfus*, koje je fokusirano na odgoj duše, a kojim je on skratio određeni dio čuvenog Gazalijeva *Ihjau-ulumid-dina*, odstranjujući ono što nije utemeljeno na vjerodostojnim islamskim dokazima.[13]

Značajan utjecaj na njega imali su kako profesori pred kojima je studirao u Damasku, tako i ostali učenjaci i šejhovi kojima je on lično išao i za koje kaže da im nema broja. Najistaknutiji među njima su:

1. *Muhammed el-Hamid* – jedan od najistaknutijih učenjaka i šejhova Hame,
2. *Muhammed el-Hašimi* – učenjak i šejh u tesavvufu, porijeklom iz Alžira,
3. *Mustafa es-Siba'i* – profesor u Damasku, svojevremeno vođa *Muslimanske braće* u Siriji,
4. *Se'id en-Na'san* – muftija Hame i šejh,
5. *Mustafa ez-Zerka* - profesor,
6. *Fevzi Fejdullah* – profesor fikha i književnosti,
7. *Muhammed el-Mubarek* – profesor,
8. *Hasan Habneke* - profesor,
9. *Ma'ruf ed-Devalibi* - profesor,
10. *Omer el-Hakim* - profesor,
11. *Salih el-Eškar* - profesor,

[12] Isto, str. 30.

[13] O njegovoj vezi sa sufijskim učenjacima i šejhovima vidjeti: Isto, str. 29-38.

12. *Abdulvehhab el-Hafiz Dibs* – šejh i najbolji poznavatelj hanefijskog mezheba u Siriji,
13. *Abdulkerim er-Rifa'i* – šejh,
14. *Ahmed el-Murad* – šejh,
15. *Muhammed 'Ali el-Murad* – šejh.[14]

Prema riječima samog Se'ida Havve, najveći utjecaj na njega ostavila su prva dvojica velikana: Muhammed el-Hamid i Muhammed el-Hašimi.[15] Pred prvim je najviše učio Kur'an i klasične islamske znanosti, a pred drugim tesavvuf i metode čišćenja duše.

Kao i toku srednje škole, Se'id Havva je i na fakultetu bio aktivan na raznim poljima, naročito na planu da'veta, odnosno u radu sa omladinom, na vraćanju njihova povjerenja u islamske vrijednosti. Neko vrijeme na univerzitetu u Damasku bilo je aktivno samo udruženje studenata komunista, koje je obezvrjeđivalo islamske principe, pa je on došao u sukob s njima, te je, nakon toga, s nekolicinom prijatelja-istomišljenika uspio formirati udruženje koje je promovisalo vrijednosti islama. Njegovom i aktivnošću rukovodstva tog udruženja za kratko vrijeme većina studenata je pristupila novoosnovanom udruženju, koje je organizovalo razne aktivnosti sa studentima. Međutim, to vojna vlast nije mogla mirno posmatrati, pa je nakon izvjesnog vremena zabranila rad svim studentskim udruženjima.[16]

Drugo interesantno iskustvo u toku njegova studiranja jeste ujedinjenje Sirije i Egipta u Ujedinjenu arapsku republiku, do kojeg je došlo kada je bio na drugoj godini fakulteta. To "ujedinjenje" okončano je, otprilike, kada je on završavao studij. Iako su ujedinjenje sa radošću dočekali skoro svi u Siriji, ubrzo se ispostavilo da ono nosi i dosta negativnih posljedica. Naprimjer, kao posljedica ujedinjenja sve partije i pokreti morali su prestati sa radom, izuzev jedne, nacionalne partije, koja nije radila u interesu vjere. Se'id Havva to nije mogao mirno posmatrati, nego je zajedno sa drugim svjesnim intelektualcima radio na promjeni stanja, zalažući se za stvari vjere i ljudska prava.

---

[14] Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, str. 37, 38; Muhammed Hajr Ramadan Jusuf, nav. djelo, I tom, str. 207.

[15] Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, str. 30.

[16] Isto, str. 45.

Zbog toga je već tada dolazio u sukob sa pojedinim predstavnicima vlasti, ali ga to nije obeshrabrivalo.[17] U to vrijeme bio je zabranjen rad i *Muslimanskoj braći*, pa se u tom periodu više posvetio aktivnostima sa sufijama, organizujući samo neke kurseve koji su bili bliski pokretu, te kurseve u okviru sufijskih krugova.

Odsluženje vojnog roka

Po završetku fakulteta, 1961. godine, Se'id Havva predaje nekoliko islamskih predmeta u srednjim školama, gdje organizuje da'vetski rad sa omladinom u okviru vannastavnih aktivnosti.[18] U januaru 1963. godine odlazi u Damask na odsluženje vojnog roka, gdje provodi narednih šesnaest mjeseci. Raspoređen je na Fakultet rezervnih oficira, što mu je omogućilo da se upozna sa stanjem u dijelu vojske koji obrazuje rukovodeći kadar. Iznenadilo ga je do koje mjere je u vojsci bio zapostavljen vjerski život i koliko se čak omalovažavala vjera, pa se maksimalno zalagao za zaštitu vjerskih prava, organizujući npr. prvi puta na spomenutom fakultetu klanjanje džume-namaza, te ostalih namaza u džematu. Pri tome je nailazio na određene probleme sa pretpostavljenim, ali i na značajnu podršku mnogih oficira. Nakon šesnaest mjeseci vojnog roka, Se'id Havva, shodno tada donesenom zakonu, uplaćuje određeni iznos, na osnovu čega je oslobođen odsluženja preostalih osam mjeseci vojnog roka.[19]

Revolucija u Hami 1964. godine

Nakon odsluženja vojnog roka on se ponovo vraća predavanju vjeronauke u srednjoj školi, ali ubrzo dolazi do revolucije u Hami (1964. godine) zbog koje se njegovo podučavanje u školi prekida na određeno vrijeme. Naime, nakon raspada UAR-e, u Siriji je ponovo zaživio višepartijski sistem, pa su počele političke borbe za prevlast. *Muslimanska braća* su također obnovili svoj rad i imali su značajnog uspjeha, ali su, zbog forsiranja određenih grupacija od strane zapadnih zemalja i nestabilnog političkog stanja, te čestih prevrata u državi,

[17] Isto, str. 47, 48.
[18] Isto, str. 56,58.
[19] Isto, str. 58-60.

događaji išli u prilog vjerskih manjina, odnosno nusajrija, koji i danas vladaju Sirijom. Oni su forsirali svoje kadrove, naročito u vojsci i policiji, odstranjujući sve one koji su bili naklonjeni islamu. Međutim, nisu stali samo na tome, nego su bili počeli i sa otvorenim uvredama i napadima na islamske vrijednosti, pripremajući tlo za ukidanje predmeta islamska vjeronauka (et-terbijjetul-islamijje) u školama, oduzimanje značajnog dijela vakufske imovine i dokidanje šerijatskog bračnog, porodičnog i nasljednog prava.

To je izazvalo reakcije velikog broja islamskih intelektualaca i omladine, što se ogledalo u kritici takvih poteza raznim metodama, između ostalog i štrajkom u školama. Takve reakcije uslijedile su u više sirijskih gradova a centar im je bio u Hami. Se'id Havva učestvovao je u organizaciji tog štrajka u Hami, našto je vlast odgovorila blokadom grada i klasičnim vojnim napadom, a stanovnici Hame pružili su oružani otpor, zbog čega se ti događaji nazivaju Revolucijom u Hami 1964. godine. Ta dešavanja potrajala su oko pedeset dana i, na kraju, završili su se dogovorom između vlade i naroda. U jednom dijelu tih sukoba Se'id Havva i najuži dio rukovodstva tog otpora morali su napustiti zemlju i otići u Irak a zatim u Jordan. Za to vrijeme vlasti su ih osudile na smrt, ali je, na kraju, postignut sporazum, kojim se ukidaju donesene kazne i normalizuje stanje u Hami. Tim događajima islamisti su ostvarili slijedeće rezultate: predupriječeni su pokušaji izbacivanja vjeronauke iz škole, sačuvani su vakufi, nastavljeno je primjenjivanje šerijatskog prava u segmentima u kojima je i do tada važilo, te su islam i islamski propisi, općenito u Siriji, više uvažavani nego do tada.[20]

Boravak u Saudijskoj Arabiji

Ubrzo nakon povratka u Siriju Se'id Havva stupa u brak, u kojem u narednim godinama dobija četvero djece, troje muških i jedno žensko. Što se posla tiče, vraća se predavanju vjeronauke u srednjim školama u naredne dvije školske godine: 1964/65. i 1965/66.[21] Međutim, politička situacija nije se bitno promijenila, tako da su svi rukovodioci Revolucije u Hami 1964. godine bili u životnoj opasnosti,

[20] Isto, str. 68-78.

[21] Isto, str. 79.

pa mu grupa prijatelja savjetuje da izvjesno vrijeme preseli u Saudijsku Arabiju. On nije htio sam donijeti odluku, nego je to prepustio rukovodstvu pokreta, koje se složilo sa prijedlogom,[22] tako da on 1966. godine odlazi u Arabiju, gdje provodi narednih pet godina svog života. Predavao je nekoliko vjerskih predmeta i discipline arapskog jezika u srednjim školama, od čega dvije godine u gradu Hufuf a tri u Medini. To vrijeme koristi i za pisanje nekoliko značajnih djela.[23]

Zatvorski dani

Nakon plodonosnih godina u Arabiji, Se'id Havva se 1972. godine vraća u Siriju, gdje nakon upornih nastojanja ponovo biva postavljen za profesora u srednjoj školi, ovaj put u gradu Me'arri. Tu radi nepune dvije godine, nakon čega ga vlasti hapse.[24] Naime, Hafiz Esed (Asad), tadašnji predsjednik Sirije, htio je izvršiti izmjene državnog ustava, pa je početkom 1973. godine nacrt novog ustava dat na javnu raspravu. Međutim, svi oni kojima je bilo stalo do islama zaključili su da je taj nacrt opasnost po islam, jer predviđa laicizaciju svih segmenata države, izbacivanje predmeta vjeronauke iz škola, ukidanje ostataka šerijatskog prava, zabranu islamske nošnje ženama, obavezno služenje vojnog roka i za žene, odgoj i obrazovanje novih generacija na načelima suprotnim islamu, autokratiju, itd. Ne mogavši se složiti sa tim, Se'id Havva se među prvima uključuje u otpor takvim nastojanjima, pišući peticije protiv tog nacrta i pozivajući druge da ga odbace. Široke mase su takve pozive prihvatile i javno istupale protiv promjene ustava, organizujući i javne proteste. Međutim, tadašnja vlada represivnim mjerama guši ta nastojanja raznim metodama, između ostalog hapseći kolovođe otpora promjeni ustava. Među prvima koji su zatvoreni bio je i Se'id Havva. Zatvoren je 5.3.1973. godine i u zatvoru provodi narednih nepunih pet godina, odakle je pušten 31.1.1978. godine.[25]

Najteži uslovi bili su na početku zatočeništva, kada je npr. preko pola godine proveo u samici. U vrijeme istrage bio je podvrgnut

[22] Isto, str. 84.
[23] Isto, str. 89.
[24] Isto, str. 99.
[25] Isto, str. 104-113.

fizičkim torturama i mučenjima, ali je ostao stabilan i jak, ne dozvolivši da istražitelji iz njega izvuku željene informacije. Iako je pretrpio razne oblike kazni i mučenja, te bio svjedokom mučenja drugih zatvorenika, interesantno je da se toga u autobiografiji samo ovlaš dotiče, ne želeći iznositi detalje.[26] Nakon tog, najtežeg perioda, uprava zatvora dozvolila je da u sobu unese i Kur'an, a nakon izvjesnog vremena smješten je sa drugim zatvorenicima, gdje je bio i jedan broj knjiga iz islamskih znanosti. On je i to vrijeme koristio za da'vet, pa su ga mnogi zatvorenici molili da im drži lekcije iz islamskih znanosti, što je on i radio jedno vrijeme, shodno uslovima u zatvoru.

Nakon toga, počeo je i pisati, a najznačajnije djelo koje je napisao bio je Tefsir. Iako je bilo zabranjeno bilo kakav pisani materijal iznijeti iz zatvora, on je ipak većinu napisanog materijala uspijevao poslati van zatvorskih zidina.[27] Nuđeno mu je nekoliko puta da sarađuje sa upravom zatvora, a zauzvrat bi bio pušten, međutim, on to nije prihvatio. Zato je i ostao u zatvoru nepunih pet godina, iako je većina zatvorenika puštena puno prije njega. Pred kraj boravka u zatvoru zdravstveno stanje mu se pogoršalo, imao je povišen krvni pritisak i šećernu bolest, pa su se za njega, kod predsjednika države, zauzeli neki ugledni alimi i šejhovi, nakon čega ga je on pomilovao. To je uradio, između ostalog, i zbog toga što mu se približavalo produženje slijedećeg mandata na vlasti, pa je htio da udovolji nekim zahtjevima utjecajnih ljudi u islamskim krugovima.[28]

Aktivnosti u postzatvorskom periodu

Nakon izlaska iz zatvora šejh Se'id Havva bio je odlučio ostati u Siriji. Međutim, na nagovor mnogih prijatelja iz pokreta, dva mjeseca nakon izlaska iz zatvora, tj. krajem marta 1978. godine, odlazi u Arabiju radi obavljanja umre. Nakon toga, na poziv i prijedlog prijatelja iz pokreta, boravi u kraćoj posjeti Ujedinjenim Arapskim Emiratim i Kataru, gdje se susreće sa istaknutim islamskim ličnostima i drži veći broj predavanja. U međuvremenu su iz štampe izašla neka njegova djela, zbog kojih se poslije nije mogao vratiti u Siriju, pa se

[26] Isto, str. 114-120.
[27] Isto, str. 121-126.
[28] Isto, str. 124-128.

zato nastanio u Ammanu, glavnom gradu Jordana. Bilo je to polovinom juna, a sedmicu dana nakon toga pridružila mu se i porodica. Otada pa sve do smrti, mjesto boravka Se'ida Havve bio je Amman. Nakon što se smjestio u Ammanu, piše još neka djela i prečišćava svoj tefsir.[29] Kao istaknuti islamski učenjak, borac i da'ija, u narednom periodu biran je u razna tijela, među kojima su najistaknutija: rukovodstvo *Muslimanske braće* Sirije u periodu 1978-1982. godine, rukovodstvo pokreta na međunarodnom nivou 1982-1984. godine, te učešće u raznim da'vetskim projektima pokreta u periodu 1984-1987. godine.[30]

Pored toga, nakon izlaska iz zatvora pa sve do 1987. godine gostuje u raznim zemljama, gdje se upoznaje sa da'vetskim aktivnostima, dajući doprinos kroz savjete i predavanja. Tim povodom posjetio je: Sjedinjene Američke Države, nekoliko evropskih zemalja, Egipat, Liban, Pakistan, Irak i Iran. Tokom posjete Pakistanu i Iranu 1979. godine susreo se sa Mevdudijem i Homeinijem. Iz susreta sa Ebul-E'ala el-Mevdudijem, čuvenim pakistanskim islamskim učenjakom, ponio je mnogo lijepih utisaka, dok je kroz susret sa imamom Homeinijem, liderom islamske revolucije u Iranu, stekao određene rezerve prema njemu lično, kao i prema samoj revoluciji.[31]

Irak je posjetio 1985. godine, kada je učestvovao u radu Kongresa islamskih učenjaka o iračko-iranskom ratu, koji je održan u Bagdadu, gdje je dao značajan doprinos. Među najvažnijim zaključcima kongresa bio je poziv da se odmah prekine sa ratnim dejstvima, te da se cijeli muslimanski ummet uključi u postizanje mirnog rješenja.[32] Pakistan je ponovo posjetio 1986. godine. Tom prilikom uključio se u rješavanje pitanja okupacije Afganistana od strane SSSR-a. Zajedno sa još nekim islamskim učenjacima i da'ijama tom prilikom susreo se sa svim vođama otpora sovjetskoj agresiji, odnosno sa vođama mudžahidskih frakcija, naglašavjući potrebu zajedničkog rada, te nužnost zajedničke strategije za budućnost. Pored toga, učestvovao je

[29] Isto, str. 132, 133.

[30] Muhammed Hajr Ramadan Jusuf, nav. djelo, I tom, str. 208.

[31] Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, str. 133-137. Naime, on je očekivao da će to biti univerzalna islamska revolucija, a na terenu se uvjerio da je ona isuviše obojena šiizmom.

[32] Isto, str. 146-149.

u radu kursa islama koji je tom prilikom održan pripadnicima raznih mudžahidskih skupina.[33]

Početkom 1987. godine njegovo zdravstveno stanje se pogoršalo. Zbog bolesti očiju liječen je u Rijadu, ali bez uspjeha. Uz ostale bolesti, 14.3.1987. godine dio tijela mu se paralizuje, pa je od tada pa sve do svoje smrti bio prisiljen boraviti u svom domu u Ammanu.[34] Daljnjim pogoršanjem zdravstvenog stanja 14.12.1988. godine pada u komu, iz koje se nije probudio sve do svoje smrti, 9.3.1989. godine.[35] Odajući počast njegovu životu i radu, dženazu mu je klanjao izuzetno veliki broj ljudi u Ammanu, gdje je i ukopan.

Oni koji su ga poznavali među glavnim karakteristikama njegove ličnosti ističu slijedeće:

1. Bio je izuzetno skroman i blag i živio je pravim asketskim životom. Uživao je u tome da bude na usluzi drugim ljudima, čak i u poodmaklim godinama svog života i u periodu kada mu je zdravlje već bilo narušeno.

2. Čvrsto je bio uvjeren i zagovarao je ideju da su ummetu potrebni da'ije koji imaju kompletno obrazovanje, tj. ljudi koji dobro poznaju islamske znanosti, ali koji, isto tako, dobro poznaju savremena dostignuća i stanje u svijetu. Najbolji doprinos ummetu mogu dati upravo oni koji spoje te dvije komponente u svom radu.

3. Smatrao je da svaki ozbiljan angažman ili projekat moraju biti zasnovani na temeljitoj pripremi i planiranju, jer su, u suprotnom, osuđeni na neuspjeh ili na minimalne rezultate.

Djela Se'ida Havve

Iako je imao buran i relativno kratak život, šejh Se'id Havva uspio je napisati veliki broj djela, koja su doživjela više izdanja i naišla na odličan prijem čitalaca širom svijeta. Neki su već pisali i studije o njegovim djelima, kao što je npr. uradio Selim el-Hilali.[36] Na kraju autobiografije Se'id Havva navodi djela koja je do momenta pisanja

[33] Isto, str. 154.
[34] Isto, str. 157.
[35] Muhammed Hajr Ramadan Jusuf, nav. djelo, I tom, str. 208.
[36] Isto.

autobiografije (dovršena u aprilu 1987. godine) napisao, navodeći ih određenim redoslijedom. Pošto je autor djela *Tetimmetul-E'alam lizzirikli* preuzeo taj raspored i kompletirao spisak njegovih djela, podatke o tim djelima preuzeli smo od njega:[37]

Prvo: **Silsiletul-usulis-selase (Serijal o tri temelja):**

1. Allahu dželle dželaluhu - o Uzvišenom Allahu,
2. Er-Resulu s.a.v.s. – o Muhammedu, s.a.v.s,
3. El-Islamu – o islamu,

Drugo: **Silsiletul-esasi fil-menhedži (Serijal o osnovama islamskog pravca):**

4. *El-Esasu fit-tefsiri* – njegov čuveni tefsir, štampan u jedanaest tomova,
5. *El-Esasu fis-sunneti ve fikhiha* – o Sunnetu i njegovu razumijevanju,
6. *El-Esasu fi kava'idil-ma'rifeti ve davabitil-fehmi lin-nususi* – o spoznaji i razumijevanju tekstova,

Treće: **Silsiletu "el-fikhani – el-kebiri vel-ekberi" (Serijal dva fikha):**

7. *Dževlat fil-fikhajni: el-kebiri vel-ekberi ve usulihima* – studije o islamskom obrazovanju,
8. *Terbijjetuna er-ruhijje* – o duhovnom odgoju,
9. *El-Mustahles fi tezkijjetil-enfus* – prečišćeni dio Gazalijeva Ihja'a o čišćenju duše,
10. *Muzekkirat fi menazilis-siddikine ver-rebbanijjine* – o visokim stepenima iskrenih i Allahu odanih ljudi,

[37] Isto, I tom, str. 208, 209.

Četvrto: **Silsiletun fil-bina' (Serijal o izgradnji islamske ličnosti):**

11. *Džundullahi sekafeten ve ahlakan* – o naobrazbi i kodeksu ponašanja mudžahida,
12. *Min edžli hutvetin ilel-emam 'ala tarikil-džihadil-mubarek* – o napretku pomoću blagoslovljenog džihada,
13. *El-Medhalu ila da'vetil-ihvanil-muslimin* – o da'vetu *Muslimanske braće*,
14. *Durus fil-'amelil-islamijj* – o radu za islam,
15. *Fusul fil-imreti vel-emir* – o vođstvu i vođi u islamu,
16. *Fi afakit-te'alimi: dirasetun fi afaki da'vetil-ustaz el-Benna...* – o da'vetu Hasana el-Benna'a,
17. *Hazihi tedžribeti ve hazihi hajati* (*Ovo je moje iskustvo i moj život*) – autobiografsko djelo,
18. *Resail "Kej la nemdi be'iden 'an ihtijadžatil-'asr"* – studije nazvane: "Kako se ne bismo udaljili od potreba današnjega vremena". U tom djelu objavljeno je jedanaest studija o raznim temama, između ostalog o odnosu islama spram savremene civilizacije, o potrebi islamskog morala u petnaestom hidžretskom stoljeću, o savremenom načinu da'veta, o greškama Homeinija, itd.

Treba ukazati na činjenicu da je dr. Ahmed Smajlović, u časopisu *Islamska misao* 1980. godine, napisao opširan prikaz i analizu prva tri djela šejha Se'ida Havve (o Allahu, Poslaniku i islamu), pod naslovom: "Islamska trilogija Se'ida Havve – veliko naučno ostvarenje islamske misli".[38] Pored podataka da ta tri djela imaju preko hiljadu i pet stotina stranica i da su već do tada doživjela nekoliko izdanja, dr. Smajlović ističe da trilogija "predstavlja veliko naučno i metodološko ostvarenje savremene islamske misli. Rijetko je ko uspio od islamskih savremenika da na tako suptilan način priđe izučavanju tri naznačena pitanja kao što je to uspio profesor Se'id Havva..."[39]

---

[38] Rad je objavljen u tri nastavka: u februarskom broju na str. 19-26, u martovskom na str. 25-32, te u septembarskom (br. 22) na str. 28-35.

[39] Islamska misao, mart 1980. god, str. 19.

Njegov tefsir

Prema svjedočenju samog Se'ida Havve, glavna ideja za njegov tefsir pojavila se još dok je bio u srednjoj školi.[40] Naime, počevši intenzivnije druženje sa Kur'anom, istražujući veze između pojedinih ajeta i sura, te tragajući za dubljim značenjima kur'anskih ajeta, on se divio kur'anskoj nadnaravnosti (i'džaz) i počeo uviđati određena značenja koja nisu spominjali raniji mufessiri. Razradu svojih tefsirskih ideja imao je priliku ostvariti u drugom periodu boravka u zatvoru, kada mu je bio dostupan Kur'an, nekoliko tefsira i određen broj djela iz islamskih znanosti. Tada je imao dovoljno vremena za pisanje, a sam početak rada na njegovu komentaru Kur'ana bila su predavanja iz tefsira koja je organizovao za zatvorenike koji su to željeli. Shodno raspoloživom vremenu u zatvoru, on je svoj tefsir napisao za nepune dvije godine.[41] Nakon preseljenja u Amman, on je još dvije godine radio na prečišćavanju i doradi Tefsira, tako da je ukupno na tom djelu radio oko četiri godine.[42] Zbog određenih proceduralnih razloga, te zbog prelaska rukopisa tog djela iz ruku jednih u ruke drugih izdavača, taj tefsir prvi put je objavljen 1985. godine.[43] Štampan je u jedanaest tomova.

U skladu sa nazivima djela iz drugih znanosti, Se'id Havva nazvao je svoj tefsir: *El-Esasu fit-tefsiri*, što znači: "Temelj u komentaru Kur'ana". Prije uvoda u sam tefsir, on je napisao uvod u "Serijal o tri temelja", gdje pojašnjava da je takav naziv dao tim djelima zato što je htio da ona zaista budu uvod i osnova tim temama, tako da ih svako ko to želi može uzeti kao dobru osnovu iz tih oblasti, na koju će poslije nadograđivati svoje znanje.[44] Nakon toga, on ukazuje na činjenicu da je većinu spoznaja iz oblasti tefsira stara ulema već navela u svojim djelima, te da se ni jedan današnji tefsir ne može napisati bez oslanjanja na prethodne komentare Kur'ana, s tim što svako vrijeme ima svoje posebne zahtjeve, te da je i on, shodno zahtjevima svog vremena, dao originalan doprinos u svom tefsiru, odgovarajući na te zahtjeve. Govoreći o glavnim zahtjevima u vezi sa odnosom prema

[40] Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, str. 26.
[41] Isto, str. 122, 123.
[42] Isto, str. 133.
[43] Isto, str. 149.
[44] Se'id Havva, *El-Esasu fit-tefsiri*, Kairo 1991, III izdanje, I tom, str. 7.

Kur'anu u vremenu u kojem je on živio, odnosno zahtjevima današnjice, on ih navodi slijedećim redom:

- U dvadesetom stoljeću mnogi su govorili o povezanosti i nepovezanosti kur'anskih ajeta i sura, ali niko nije do kraja obradio tu temu. Zato se to nameće kao obaveza ovog vremena (min furudil-'asri), što šejh Se'id Havva čini kroz svoj tefsir.

- Razvojem znanosti u posljednjem stoljeću, pojavila su se brojna pitanja o značenjima određenih kur'anskih ajeta, te o njihovoj vezi sa najnovijim naučnim dostignućima, pa je nužno odgovoriti na ta pitanja.

- U novije vrijeme potaknute su brojne dileme o Kur'anu, naročito o pitanju da li se savremeni život može temeljiti na kur'anskim principima, što je dovelo u nedoumicu i znatan broj muslimana. Zato je izuzetno važno riješiti takve dileme.

- Mnogi muslimani zapostavili su kur'anska značenja i islamski koncept življenja, prihvaćajući strani koncept, koji je u sukobu sa islamskim načelima. Zato je potrebno muslimanima vratiti povjerenje u Kur'an, kako bi njegovi principi bili više prisutni u njihovu životu, i privatnom i javnom.

- Današnji muslimani nemaju vremena iščitavati veliki broj tefsirskih djela i duge rasprave bazirane na mišljenjima brojnih islamskih učenjaka, zbog čega im je potrebno ponuditi komentar Kur'ana koji sadrži sažetak i najvažnije dijelove dosadašnjih dostignuća iz oblasti tefsira.

- Među današnjim muslimanima postoje rasprave o nekim pitanjima, od kojih su neka nasljedstvo prethodnih generacija a druga, opet, plod novonastale situacije, pa je potrebno odgovoriti na ta pitanja.[45]

Nakon toga, šejh Se'id Havva govori o izvorima kojima se koristio prilikom pisanja svog tefsira, budući da smatra da se svaki današnji mufessir u svom radu mora, donekle, oslanjati na dostignuća ranijih komentatora Kur'ana. U tom smislu on ukazuje na činjenicu da su mu u zatvoru, u vrijeme pisanja njegova tefsira, bili dostupni samo tefsiri Ibn Kesira i Nesefija, te da je bio prisiljen iz njih crpiti građu za

[45] Isto, str. 8-10.

klasični tefsir. Međutim, on smatra da je to dobar izbor, budući da je Ibn Kesirov tefsir jedan od najznačajnijih tradicionalnih, a Nesefijev jedan od najznačajnijih kraćih racionalnih tefsira. Zato je on u svoj tefsir ugradio najvažnija dostignuća i jednog i drugog mufessira.[46]

Zatim, on ukazuje na činjenicu da je većina do tada napisanih tefsira uzimala u obzir da je čitalac kompletan vjernik, čvrstog imana, pa zbog toga skoro da nije ni bilo potrebe ukazivati na činjenice kojima se pojačava iman. Za razliku od tih tefsira, Se'id Havva smatra da je to u današnje vrijeme nasušna potreba: "Ako komentar Kur'ana u današnje vrijeme, koje je materijalističko i koje izaziva strasti, ne pomaže jačanju imana, onda kao da njegov autor nije ništa uradio, jer Uzvišeni Allah kaže: '...a kad im se riječi Njegove kazuju, vjerovanje im učvršćuju...'[47] Dakle, osnovna stvar kod učenja Kur'ana jeste da se jača iman ljudi, a zadatak mufessira jeste da pomogne u tome."[48]

Kao jedan od glavnih razloga pisanja svojih djela, naročito iz oblasti tefsira i hadisa, Se'id Havva navodi činjenicu da je u zadnjim stoljećima zapadna civilizacija, kao dominantna, nametnula sumnju u sve, a naročito sumnju u izvornost islamskih izvora, te u ispravnost do tada neupitnih stvari i naslijeđa ranijih generacija. Mnogi muslimani su, nažalost, potpali pod taj utjecaj, pa je jedan od glavnih zadataka islamskih učenjaka ovog vremena da na prihvatljiv i jednostavan način izlože i objasne osnovne islamske izvore, kako bi oni ponovo postali neupitni principi za muslimane današnjice, ili, kako bi bili osnova i mjerilo svih ostalih vrijednosti.[49]

Glavne karakteristike Tefsira

U uvodu u sami komentar Kur'ana, Se'id Havva navodi njegove glavne karakteristike:

1. Vjerovatno najznačajnija odlika njegova tefsira jeste otkrivanje i ukazivanje na vezu između ajeta u pojedinoj suri, na vezu između sura, na određenu temu koja dominira cijelom surom, na skladan

[46] Isto, str. 10-12.
[47] *El-Enfal*, 2.
[48] Se'id Havva, *El-Esasu fit-tefsiri*, I tom, str. 13.
[49] Isto, str. 15.

raspored sura, te da je taj raspored od Uzvišenog Allaha a nikako od Poslanika, s.a.v.s, ili ashaba. Naime, današnjem čitaocu Kur'ana, koji je pod utjecajem zapadnih ideja i ljudskih mjerila u pogledu pisanja djela, može se učiniti da je kur'anski tekst nepovezan, da se naglo prelazi s teme na temu, da se određene teme puno puta ponavljaju, itd. Međutim, šejh Se'id Havva je kroz svoj tefsir izuzetno kvalitetno uspio odgovoriti na sve te dileme, te upravo kroz ta pitanja iznijeti neoborive dokaze nadnaravnosti Kur'ana, o tome da njegov autor nije mogao biti ni najinteligentniji čovjek, nego samo Uzvišeni Allah. Ono na što on posebno ukazuje jeste činjenica da su mufessiri iz prethodnih generacija samo donekle obradili tu oblast, jer su je samo započinjali, dok je on u svom tefsiru uspio elaborirati ta pitanja kroz cijeli Kur'an i tako kompletirati davno započetu teoriju.

Tu vezu između sura, u slučaju Se'ida Havve, nalazimo odmah kod prve dvije sure: *El-Fatiha* i *El-Bekare*. Naime, zadnji odlomak sure *El-Fatiha* počinje riječima: "Uputi nas na pravi put", a sura *El-Bekare* počinje (nakon karakterističnih harfova u prvom ajetu) riječima drugog ajeta: "Ova knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputstvo je svima onima koji se budu Allaha bojali..." Dakle, na kraju prve sure govori se o traženju upute, a na početku druge govori se da je Kur'an ta uputa.[50]

2. Prilikom pisanja svog tefsira šejh Se'id Havva koristio se određenim djelima prethodnih islamskih učenjaka, jer smatra da se ne treba ustručavati preuzeti od njih ono što su dobro rekli i uradili, ali je obavezno označavao od koga je preuzimao određeni citat, što mnogi drugi nisu radili.

3. Svojim tefsirom on je pokušao pojednostaviti i približiti običnom čitaocu određene važne detalje iz starijih tefsira, koji su bili izneseni na komplikovan i teško razumljiv način, ali je uspijevao da suština ostane ista.

4. Iako se radi o jednom od dužih tefsira, Se'id Havva uspio je da u njemu ne izađe iz okvira tefsira, što je bio slučaj sa nekim prethodnim mufessirima. Naime, on je uočio grešku onih mufessira koji su u svoje komentare Kur'ana unijeli mnoge israilijjate, filozofske rasprave, dostignuća prirodnih i društvenih znanosti, detaljisanje u znanostima arapskog jezika, itd, pa uočenu grešku nije ponovio.

---

[50] Isto, str. 50.

5. Uvidjevši grešku nekih učenjaka u zadnja dva stoljeća, koji su svako naučno otkriće, pa i nedokazanu naučnu teoriju, dovodili u vezu sa kur'anskim ajetima, on se držao principa da sa ajetima povezuje samo naučne činjenice, koje su sigurno dokazane, a nikako pretpostavke, koje mogu biti pogrešne.

6. Svojim tefsirom on nastoji da iznese osnovne podatke o fikhskim i akaidskim pravcima unutar islama, te da ukaže na pravce koji se mogu ubrojati u muslimanski ummet, kao i na one koji su se toliko udaljili od islamskih principa da se ne mogu smatrati muslimanskim pravcima.

7. Uvidjevši potrebu za tim, Se'id Havva na više mjesta u svom tefsiru ukazuje na činjenicu i pojašnjava kako Kur'an daje odgovore na sva pitanja, bilo direktno – kroz ajete, ili indirektno – kroz hadise i kroz pravila i principe iznesene u Kur'anu i Sunnetu.

8. Svojim tefsirom šejh Se'id Havva želio je postići više ciljeva, pa se za to djelo može reći da ono istovremeno nudi: znanje i da'vet, te odgoj i džihad.[51] Ono doprinosi izgradnji i odgoju kompletne islamske ličnosti, te kod čitaoca budi želju za akcijom, odnosno potiče ga na rad za islam.

Zaključak

Imajući u vidu sve navedeno, može se zaključiti da je tefsir šejha Se'ida Havve značajan doprinos tumačenju Kur'ana u savremenom dobu. Autor je otkrio nove spoznaje kur'anskog teksta, te ponudio odgovore i izlaze iz mnogih problema koji pogađaju muslimane, pa i druge narode, u današnje vrijeme. Zato ne čudi ocjena nekih kritičara tog tefsira: Ako se za komentar Kur'ana od Sejjida Kutba može reći da je tefsir četrnaestog hidžretskog stoljeća, onda se za komentar Se'ida Havve može reći da se radi o tefsiru petnaestog hidžretskog stoljeća.[52]

***

[51] Isto, str. 21-30.

[52] Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, str. 150.

LITERATURA

Prijevodi Kur'ana

1. *Kur'an Časni*, preveli: Pandža Muhammed i Čaušević Džemaludin, bez izdavača, mjesta i godine izdavanja.
2. *Kur'an s prevodom*, preveo: Korkut Besim, Sarajevo, Starješinstvo IZ Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, 1987, V izd.
3. *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo: Karić Enes, Sarajevo, Bosanska Knjiga, 1995. god.

Knjige

4. Abdulkadir ibn Muhammed el-Kureši el-Hanefi, El-Dževahirul-mudijje fi tabekatil-hanefijje, Rijad 1993.
5. Abdullah ibn Ahmed ibn Mahmud en-Nesefi, *Medarikut-tenzili ve hakaikut-te'vili*, Bejrut 1995.
6. Abdul-Mun'im Kandil, *Hajatus-salihin*, Kairo, bez god izd.
7. Abdurrahman ibn Muhammed es-Se'alibi, *El-Dževahirul-hisan fi tefsiril-Kur'an*, Bejrut, bez god. izd.
8. Abdurrahman Re'fet el-Baša, *Suver min hajatis-sahabeh*, Bejrut 1992. god.
9. Adžil Džasim en-Nešmi, *El-Imam Ahmed ibn Ali er-Razi el-Džessas*, Kuvajt 1980. god.
10. Ahmed ibn Ali el-Hatib el-Bagdadi, *Tarihu Bagdad*, Kairo, bez god. izd.
11. Ahmed ibn Ali er-Razi el-Džessas, *Ahkamul-Kur'an*, Bejrut 1997.
12. Ahmed ibn Muhammed el-Edinrevi, *Tabekatul-mufessirin*, Medina 1997.
13. Ahmed ibn Mustafa Taškubrizade, *Miftahus-se'ade ve misbahus-sijade fi mevdu'atil-'ulum*, Bejrut 1985.

14. Ahmed Ibn Tejmije, *Medžmu'u fetava*, Medina 1995.

15. Ahmed Muhammed Šakir, *El-Ba'isul-hasis – šerh ihtisari 'ulumil-hadis*, Kuvajt 1994.

16. Alagić Šukrija, *ElKuranul-hakimu – Kur'an mudri*, I-III dio, Sarajevo 1931, 1932.

17. Alagić Šukrija, *Tefsirul-Kur'anil-kerimi (komentar Kur'ana)*, I dio, Sarajevo 1926.

18. Dželaluddin Abdurrahman ibn Ebi Bekr es-Sujuti, *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur*, Bejrut 1990.

19. Dželaluddin Abdurrahman ibn Ebi Bekr es-Sujuti, *El-Itkan fi 'ulumil-Kur'an*, Kairo, bez god. izd.

20. Dželaluddin Abdurrahman ibn Ebi Bekr es-Sujuti, *Katful-ezhar fi kešfil-esrar*, Katar 1994.

21. Dželaluddin Abdurrahman ibn Ebi Bekr es-Sujuti, *Et-Tahbir fi 'ilmit-tefsir*, Katar 1995.

22. Dželaluddin es-Sujuti i Dželaluddin el-Mehalli, *Tefsirul-Dželalejn*, Bejrut 1998, III izd.

23. Ebu Hajjan el-Endelusi, *El-Bahrul-muhit*, Bejrut 1993.

24. Ebul-Fida' Hafiz Isma'il Ibn Kesir ed-Dimeški, *El-Bidaje vennihaje*, Kairo 1994.

25. Ebul-Fida' Hafiz Isma'il Ibn Kesir ed-Dimeški, *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, Kuvajt 1994.

26. Fahd ibn Abdurahman ibn Sulejman er-Rumi, *Menhedžul-medresetil-'aklijjetil-hadiseti fit-tefsir*, Rijad 1407. hidžr. god, III izd.

27. Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman er-Rumi, *Buhus fi usulit-tefsiri ve menahidžihi*, Rijad 1413. h. god.

28. Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman er-Rumi, *Ittidžahatut-tefsiri fil-karnir-rabi'i 'ašer*, S. Arabija 1986.

29. Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman er-Rumi, *Menhedžul-medresetil-endelusijje fit-tefsir*, Rijad 1997.

30. Fahd ibn Abdurrahman ibn Sulejman Er-Rumi, *Usulut-tefsiri ve menahidžuhu*, III izd, Rijad 1416. h. god.

31. Fahruddin er-Razi, *Et-Tefsirul-kebir*, Bejrut, bez god. izd, III izd.

32. Ferid Mustafa Selman, *El-Mustafa min tefsiri ajatil-ahkam*, Rijad 1992.

33. Fethi Jeken, *El-Mevsu'atul-harekijje*, Bejrut 1980.

34. Hajruddin ez-Zirikli, *El-A'lam*, Bejrut 1989, VIII izd.

35. Halilović Safet, *El-Imam Ebu Bekr er-Razi el-Džessas ve menhedžuhu fit-tefsir*, Kairo, 2001.

36. Halilović Safet, *Et-Tefsiru bil-me'suri – ehemmijjetuhu ve davabituhu, dirase tatbikijje fi suretin-Nisa'*, Kairo 1999.

37. Handžić Mehmed, *Izabrana djela,* Sarajevo 1999.

38. Handžić Mehmed, *Uvod u tefsirsku i hadisku nauku*, Sarajevo 1972, III izd.

39. Ibn Atijje el-Endelusi: *El-Muharrerul-vedžiz fi tefsiril-Kitabil-aziz*, Doha 1977.

40. Ibn Hadžer el-Askalani, *El-Isabeh fi temjizis-sahabeh*, Bejrut, bez god. izd.

41. Jusuf el-Kardavi, *Kejfe nete'amelu me'al-Kur'anil-azim*, Kairo 2000, II izd.

42. Karić Enes, *Kur'an u savremenom dobu*, Sarajevo 1997.

43. Karić Enes, *Uvod u tefsirske znanosti*, Sarajevo 1988.

44. Korkut Besim, *Istorija islama*, Sarajevo 1935.

45. Ljevaković Zijad, *Tefsir 1-2*, Sarajevo 2000.

46. Mahmud el-Alusi, *Ruhul-me'ani fi tefsiril-Kur'anil-azimi ves-seb'il-mesani*, Bejrut, bez god. izd.

47. Menna' el-Kattan, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, Rijad, 1981. god, VIII izd.

48. Muftić Teufik, Arapsko-bosanski rječnik, Sarajevo 1997.

49. Muhammed Abdulaziz el-Musnid, *El-'A'idune ilellah*, Rijad, 1411. god.

50. Muhammed Abduhu, *Risale et-Tewhid*, preveo: Muharem Omerdić, Sarajevo 1989.

51. Muhammed es-Sabbag, *Lemhat fi 'ulumil-Kur'ani vettidžahatit-tefsir*, Bejrut 1974.

52. Muhammed Hajr Ramadan Jusuf, *Tetimmetul-A'lam liz-Zirikli*, Bejrut 1998.

53. Muhammed Husejn ez-Zehebi, *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, bez mjesta i god. izd.

54. Muhammed ibn Abdul-Aziz es-Sudejs, *Ed-Dirasatul-kur'anijjetul-mu'asire*, Rijad 1392. h. god.

55. Muhammed ibn Ahmed el-Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, Kairo 1996, II izd.

56. Muhammed ibn Ahmed Ez-Zehebi, *Sijeru e'lamin-nubela'*, Bejrut 1996, XI izd.

57. Muhammed ibn Ali ibn Muhammed eš-Ševkani, *Fethul-Kadir el-džami'u bejne fennejir-rivajeti ved-dirajeti min 'ilmit-tefsir*, Bejrut 1983.

58. Muhammed ibn Ali ibn Muhammed eš-Ševkani, *Nejlul-evtar šerh muntekal-ahbar*, Kairo 1993.

59. Muhammed ibn Džerir et-Taberi, *Džami'ul-bejan an te'vili ajil-Kur'an*, Bejrut 1988.

60. Muhammed ibn Muhammed Ebu Šehbe, *El-Isra'ilijjat vel-mevdu'at fi kutubit-tefsir*, Kairo, 1408. h. god.

61. Muhammed ibn Muhammed el-Imadi Ebu Su'ud, *Iršadul-'aklis-selim ila mezajel-Kitabil-kerim*, Bejrut, bez god. izd.

62. Muhammed Rešid Rida, *Tefsirul-Kur'anil-hakim*, Bejrut 1973, II izd.

63. Muhammed Sulejman Abdullah el-Eškar, *Zubdetut-tefsir min Fethil-Kadir*, Kuvajt 1994, V izd.

64. Mustafa ibn Abdillah el-Kustantini er-Rumi, *Kešfuz-zunun 'an esamel-kutubi vel-funun*, Bejrut 1992.

65. Nasiruddin Ebu Se'id Abdullah ibn Umer el-Bejdavi, *Envarut-tenzili ve esrarut-te'vili*, Bejrut 1988.

66. Ragib el-Asfahani, *Mu'džemu mufredati elfazil-Kur'an*, Bejrut, bez god. izd.

67. Ramić Jusuf, *Tefsir – historija i metodologija*, Sarajevo 2001.

68. Sayyid Qutb, *U okrilju Kur'ana*, prijevod sa arapskog: tim prevodilaca, Sarajevo 1996.

69. Sejjid Kutb, *El-'Adaletul-idžtima'ijjetu fil-islami*, Kairo 1980, VII izd.

70. Sejjid Kutb, *Fi zilali-Kur'an*, Kairo 1995, XXIV izd.

71. Sejjid Kutb, *Mešahidul-kijame fil-Kur'ani*, Kairo 1993, XII izd.

72. Se'id Havva, *El-Esasu fit-tefsiri*, Kairo 1991, III izd.

73. Se'id Havva, *Hazihi tedžribeti ve hazihi šehadeti*, Kairo 1987.

74. Smailagić Nerkez, *Leksikon islama*, Sarajevo 1990.

75. Smailagić Nerkez, *Uvod u Kur'an*, Zagreb 1975.

76. Subhi es-Salih, *Mebahis fi 'ulumil-Kur'an*, Bejrut 2000, XXIV izd.

77. Umer Rida Kehale, *Mu'džemul-mu'ellifin – teradžimu musannifil-kutubil-arebijjeti*, Bejrut, 1993.

Časopisi

78. *El-Azhar*, septembar 1997, LXX godište.

79. *Islamska misao*, br. 23, oktobar 1980; br. 54, juni 1983; br. 78-79, juni-juli 1985. god.

80. *Medželletul-buhusil-islamijje*, br. 7, Rijad, redžeb-ševval 1403. h. god.

Sadržaj

UMJESTO PREDGOVORA 5
UVOD 9

UKRATKO O TEFSIRU 13
Potreba za tefsirom 15
Poseban značaj tefsira 17
Nastanak i razvoj tefsira 19
Uvjeti koje mufessir mora ispunjavati 24
Vrste tefsira 26
Najbolji način tumačenja Kur'ana 34

TRADICIONALNI TEFSIR

IBN ABBAS
Poslanikova dova 40
Izuzetna sposobnost pamćenja 41
Razlozi njegove izuzetne učenosti 42
Ibn Abbas kao mufessir 43
Ibn Abbasov tefsir 45
Izmišljanje i pripisivanje Ibn Abbasu riječi koje nisu njegove 47
Ibn Abbasov angažman u društvu 47
Ibn Abbasova smrt 49

MUDŽAHID IBN DŽEBR
Mudžahidova učenost i pobožnost 52
Mudžahid kao mufessir 54
Primjeri Mudžahidova tumačenja Kur'ana 56

IBN DŽERIR ET-TABERI
Njegovi učitelji i učenici 60
Ibn Džerir et-Taberi kao učenjak 61
Djela koja je napisao 63
Taberijev tefsir 64
Karakteristike Taberijeva tefsira 65

HUSEJN IBN MES'UD EL-BEGAVI
Begavi kao učenjak 70
Begavijev tefsir 72

IBN ATIJJE EL-ENDELUSI
Endelusijevi učitelji i učenici 78
Ibn Atijje kao učenjak 79
Endelusijev tefsir 81
Endelusijeva metodologija tumačenja Kur'ana 82
Utjecaj na kasnije mufessire 87

IBN KESIR
Učitelji i učenici 90
Učenost 91
Ibn Kesirova djela 93
Ibn Kesirov tefsir 94

SE'ALIBI
Šejhovi i profesori pred kojima je učio 102
Se'alibijeva učenost 103
Djela 103
Tefsir 104
Odlike Se'alibijeva tefsira 107
Drugi o Se'alibijevom tefsiru 110

DŽELALUDDIN ES-SUJUTI
Društveno-političke prilike u kojima je živio 113
Sujutijeva učenost 115
Sujutijevi šejhovi i profesori 119
Sujutijevi učenici 121
Djela 122
Sujutijev tefsir *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur* 127

ŠEVKANI
Učenost 132
Ševkani i zejdijski mezheb 133
Ševkanijevi šejhovi i učitelji 134
Učenici 135

Djela 136
Tefsir 138
Kritika mukallida i osuda taklida 141
Ševkani i mutešabih ajeti 142
Ševkani i stavovi mu'tezilija 143
Pitanje stvorenosti ili vječnosti Kur'ana 144
Navođenje slabih i patvorenih predaja 144
Ševkani i zejdije 145

RACIONALNI TEFSIR

A) JEZIČKO-STILSKI TEFSIR

MAHMUD IBN UMER EZ-ZAMAHŠERI

Zamahšerijeva učenost 150
Djela 151
Povod pisanju tefsira 152
Vrijednost Zamahšerijeva tefsira 153
Stilistički i jezički aspekt Zamahšerijeva tefsira 156
Primjeri mu'tezilijskih stavova u njegovom tefsiru 158

EBU HAJJAN

Odrastanje i izučavanje nauke 162
Učitelji 164
Učenost 165
Učenici 166
Djela 168
Ebu Hajjanov tefsir 169

EBU SU'UD

Ljubav prema nauci 176
Djela 178
Tefsir 179
Okrenutost stilistici i vezama između ajeta 181
Fikhska pitanja i israilijjati 182
Komentari i završna riječ 183

B) OPĆI ANALITIČKI TEFSIR

NASIRUDDIN EL-BEJDAVI
Bejdavi kao učenjak 186
Bejdavijeva djela 188
Bejdavijev tefsir 189

NESEFI
Nesefi kao učenjak 196
Djela 197
Njegov tefsir 197
Tumačenje ajeta o šerijatskim propisima 200
Odnos prema jevrejsko-kršćanskim predajama 202

ALUSI
Alusijeva učenost 206
Alusijevi šejhovi i učitelji 208
Njegovi učenici 209
Djela 209
Povod i način pisanja tefsira 211
Odnos prema drugim tefsirima 213
Odnos prema pripadnicima različitih frakcija 213
Tumačenje fikhskih ajeta 214
Odnos prema israilijjatima 215
Odnos prema prirodnim i znanostima arapskog jezika 216
Ostale karakteristike njegova tefsira 216
Period iskušenja 217

C) TEFSIR ILMUL-KELAMA (APOLOGETSKI)

FAHRUDDIN ER-RAZI
Razi kao učenjak 220
Djela 223
Razi i poezija 224
Tefsir 225
Kajanje zbog bavljenja ilmul-kelamom 228
Oporuka 228
Smrt 230

D) ŠERIJATSKO-PRAVNI TEFSIR

EBU BEKR EL-DŽESSAS
Džessas kao učenjak 233
Džessasov tefsir 236
KURTUBI
Kurtubi kao učenjak 242
Kurtubijev tefsir 244

E) SUFIJSKI TEFSIR

NEJSABURI
Učenost i djela 252
Tefsir 253
Uvod u Tefsir 257
Završetak Tefsira 258
Vrijednost Tefsira 259

SAVREMENI TEFSIR

A) SAVREMENA RACIONALISTIČKO-REFORMATORSKA ŠKOLA U TEFSIRU

MUHAMMED ABDUHU
Obrazovanje 264
Afganijev utjecaj 266
Progonstvo iz Egipta 268
Ponovo u Egiptu 269
Abduhuova djela 270
Abduhu kao mufessir 272
Prigovori Abduhuu 275

MUHAMMED REŠID RIDA
Odrastanje i obrazovanje 278
Afganijev i Abduhuov utjecaj 279
Menar i reformatorske aktivnosti 280
Odnos prema politici 282
Djela 283
Ridaov doprinos tumačenju Kur'ana 285

Metod i način tumačenja Kur'ana 286
Prigovori njegovu tefsiru 288
Zaključak o njegovu tefsiru 290

B) TEFSIR ISLAMSKOG POKRETA

SEJJID KUTB
Odrastanje i obrazovanje 292
Početak preobražaja 293
Sazrijevanje u Americi 294
Priključivanje pokretu *Muslimanska braća* 296
Sejjid Kutb i revolucija 1952. godine 297
Zatvorski dani 299
Smrtna presuda i smaknuće 301
Biografska djela o Sejjidu Kutbu 302
Njegova djela 303
Kutbov tefsir 305
Odlike Kutbova tefsira 307
Prigovori Kutbovu tefsiru 312
Na kraju 313

SE'ID HAVVA
Odrastanje 316
Studiranje 317
Odsluženje vojnog roka 320
Revolucija u Hami 1964. godine 320
Boravak u Saudijskoj Arabiji 321
Zatvorski dani 322
Aktivnosti u postzatvorskom periodu 323
Djela Se'ida Havve 325
Njegov tefsir 328
Glavne karakteristike Tefsira 330
Zaključak 332

LITERATURA 335
Sadržaj 340

ISLAMSKA - BIBLIOTEKA.NET